

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 73 (1), Νοέμβριος 1986
τιμή τεύχ. 200 δραχ.

Τό κράτος
καί ἡ κοινωνία
τῶν πολιτῶν

Φθινοπωρινό
πολιτικό
τοπίο: σέ ἀναζήτηση
τῆς Ἀριστερᾶς

ο πολιτης

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 14 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1986
τεύχος 73, (νέα περίοδος 1) Δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.28.791 και 32.39.645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλούδης, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.

• Τη διόρθωση των δοκιμών έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασιού, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδότης, ο Ά. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Άπό τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

Περιεχόμενα

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ	7
Άγγελου Έλεφάντη, Φθινοπωρινό πολιτικό τοπίο	8
Γιώργου Καρρά, Άλλος για τήν κοινωνία των πολιτών	11
Σπύρου Γεωργάτου, Οί έναπομείναντες	12
Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Ά «ιστορική» άπόφαση του ΚΚΕ	14
Γρηγόρη Μανιαδάκη, Θάνατος στο γήπεδο	15

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Σέ αναζήτηση τής Άριστεράς	17
Πέτρου Πιζάνια, Ά Α.Δ.Η.Κ. και τό ΚΚΕ ές.	21
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΦΟΡΑ	24

Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Ά άβέβαιη άνάκαμψη	26
Γιώργου Μητροφάνη, Νομαρχιακή Αύτοδιοίκηση	29
Νίκου Προκόβα, Τά νέα μέτρα του ΟΠΕΚ	33
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Άυποτροφίες και ΕΜΥ	35
Δημήτρη Τσιαγκλή, Μιά φορά κι έναν καιρό ύπηρει μιά ΟΙΕΛΕ	40
Άγγελου Έλεφάντη, Βία στα γήπεδα	42

Άνρι Δεφέβρ, Κράτος και κοινωνία των πολιτών	49
Γιώργου Μαργαρίτη, Άπό τό λοχία τής Κούτρας στο Βενιζέλο	58
Άλεξάνδρας Ζέρβα, Πηνελόπη Δέλτα	64

Λεωνίδα Λουλούδη, Ά έμπορευματική άξία τής κρίσης	73
Γιώργου Καρρά, Διον. Σαββόπουλος: άνάκατοι ήχοι και έθνικοί στίχοι	76
Δημ. Μηλιάκη, «Οί δρόμοι του Παραδείσου» του Άντρέ Γκόρτζ	78
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ—ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ	

Μακέτα έξωφύλλου, Δημήτρη Βερσπίνκι
Οί φωτογραφίες των σελίδων 8, 9, 18, 21, 22, 50 και 76 είναι τής Κορηλιάς Μπέκμαν

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Άδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757940

Συνεχίζουμε... μέ τόν μηνιαίο Πολίτη

Εποχή εξέλιξεων και ανακατατάξεων. "Άλλοι άνεμοι φύσηξαν. Έκει πού τό καράβι τής «άλλαγής» αρμένιζε γεμάτο αυτοπεποίθηση, βρέθηκε ξαφνικά σέ φουρτουνιασμένο πέλαγος. Έπί δέκα χρόνια έσπερνε άνέμους και τώρα θερίζει θύελλες. Πρίν χρόνια είχαμε πεί ότι τό ΠΑΣΟΚ από τή σκοπιά του σοσιαλισμού μάς αφήνει παγερά αδιάφορους. Τώρα μάλλον πρέπει νά κάνουμε τήν αυτοκριτική μας, γιατί στό μεταξύ τό κίνημα πού υποσχέθηκε τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό κατάφερε νά κουρελιάσει στή λαϊκή συνείδηση τό όραμα του σοσιαλισμού, νά τό άμαυρώσει μέ τραπεζικά σκάδαλα και μέτρα λιτότητας, έτσι πού για πολλούς ή Δεξιά, έξαγνισμένη, νά προβάλλει ως έναλλακτική λύση. Κι αυτά τά άποτελέσματα τής πασοκικής διακυβέρνησης δέν πρέπει νά μάς αφήνουν αδιάφορους.

Βέβαια δέν ήταν δουλειά του ΠΑΣΟΚ νά άνασυγκροτήσει τίς δυνάμεις του σοσιαλισμού στον τόπο μας. Υπόθεση και ύπόσχεση των άριστερών ήταν νά πείσουν τον έαυτό τους και τά λαϊκά στρώματα για τήν επικαιρότητα του σοσιαλισμού, νά δείξουν ότι ή παλινδρομική κίνηση από τή Δεξιά στο ΠΑΣΟΚ και τό ΠΑΣΟΚ στη Δεξιά αφήνει τον τόπο σέ μία τέλεια άκυβερνησία. Η άριστερά όμως, σέ όλες της τίς έκδοχές, καθώς όρισε ως ρόλο της τή στήριξη τής «άλλαγής» βρέθηκε μακριά από τους ιστορικούς της στόχους, θύμα και ή ίδια τής άποστράτευσης των μαζικών κινήματων στην όποία δέν άντιστάθηκε. Σήμερα, στην καλύτερη περίπτωση, υπάρχουν άριστεροί χωρίς όμως τήν Άριστερά· ούτε τήν άνανεωτική κομμουνιστική ούτε τή μή κομμουνιστική.

Σ' αυτή τή γενική καθίζηση, τήν «κινητικότητα των μαζών προς τά κάτω», δέν παρασύρονται μόνο τά όργανωτικά σχήματα, αλλά, ακόμη, τό νόημα τής πολιτικής οι ιδέες, ή θεωρία, ή επαναστατική ιδεολογία, οι έπιστήμες του κοινωνικού, ή δημιουργία, ένώ ή ευτέλεια πλασάρεται ως άρετή, τό βόλεμα ως προοπτική, τό θέαμα ως ούσια. Σέ ένα τέτοιο κλίμα, τά πάντα γίνονται πιό δύσκολα, πιό προβληματικά. Για πολλούς μάλιστα μάταια. Γιατί, λοιπόν, νά συνεχίσουμε τήν έκδοση του Πολίτη αφού ή προηγούμενη του Δεκαπενθήμερου άποδείχτηκε δυσβάστακτη;

Γιά ένα νέο περιοδικό —γιατί στην ούσία νέο ξεκίνημα είναι τό ανά χειρας τεύχος— τίποτε δέν μπορεί νά θεωρείται δεδομένο.

"Ας ξεκαθαρίσουμε λοιπόν. Δέν ύποτιμοΰμε τήν πολιτική συγκυρία ούτε και παύει νά μάς άπασχολεί. "Ομως πίσω από τό πολιτικό προσκήνιο υπάρχουν ή κοινωνία και ή οικονομία, ή έπιστήμη και ή θεωρία, ή τέχνη, τά γράμματα. Σέ όλους αυτούς τους τομείς ή Άριστερά βρίσκεται σέ ύποχώρηση· σέ πολλούς τομείς μάλιστα είναι άνύπαρκτη, γι' αυτό, παρά τίς διακηρύξεις, δέν μπορεί νά προβάλλει ένα αξιόπιστο και μεστό πολιτικό λόγο πού νά μιλάει για τά προβλήματα του τόπου τούτου.

Πρέπει λοιπόν οι άριστεροί νά συνεχίσουμε, νά ξαναμετρηθούμε μέ τά προβλήματα, τά τραύματα, τίς βεβαιότητες, τον έφησυχασμό, τήν άποστράτευση, τή βαριεστιμάρα. Βέβαια κανείς δέν μάς τό ζητάει. "Ας πούμε ότι είμαστε «βολонταριστές». Πιστεύουμε ώστόσο ότι οι άριστεροί τής άνανέωσης, κομμουνιστές και μή, δέν έπαφαν νά υπάρχουν. Τό είδος, παρά τίς πανταχόθεν παραινέσεις, δέν έξαφανίστηκε. Συνεχίζουμε λοιπόν κι έμεις τον μηνιαίο Πολίτη, όργανο προβληματισμού, άνάλυσης, κοινωνικής κριτικής, από άριστερους για τήν Άριστερά, για τό σοσιαλισμό, συνεχίζουμε μέ τους άναγνώστες, τους φίλους και τους συνεργάτες πού στήριξαν, όχι επί ματαίω, τή δεκάχρονη έκδοσή του.

Μερικές τεχνικές μέν, αλλά άπαραίτητες λεπτομέρειες: ό μηνιαίος Πολίτης θα κυκλοφορεί κάθε 15 του μηνός, αρχής γενομένης από τίς 15 Νοεμβρίου. Τό τυχόν ύπόλοιπο συνδρομής πού έχουν οι συνδρομητές του Δεκαπενθήμερου θα μετατραπεί σέ άντιστοιχη (συνυπολογιζομένης και τής διαφοράς στην τιμή) συνδρομή στον μηνιαίο Πολίτη. "Αν κάποιοι συνδρομητές δέν έπιθυμούν αυτόν τό διακανονισμό, θα πρέπει νά τηλεφωνήσουν στά γραφεία μας, ώστε νά τους έπιστραφεί τό ύπόλοιπο τής αξίας τής συνδρομής τους.

Φθινοπωρινό πολιτικό τοπίο

Τό σύννεφο έφερε βροχή

άνοδος τής δεξιάς και
άπολιτικοποίηση τοῦ
κόσμου τά δύο μεγάλα
πολιτικά έπιτεύγματα
τής πενταετία τοῦ
ΠΑΣΟΚ

τά έπιτεύγματα μιὰς κυβέρνησης, στό όποιοδήποτε θετικό ή άρνητικό έργο τής θητείας της, σπάνια συνυπολογίζεται τό τί έπραξε ή δέν έπραξε στό καθαυτό πολιτικό επίπεδο. Σχεδόν πάντα οι άποτιμήσεις γιά τό κυβερνητικό έργο αναφέρονται στά οικονομικά δεδομένα, τό ΑΕΠ, τό δημόσιο χρέος, τό ισοζύγιο, τήν άνεργία, τά δημόσια έργα, τή λειτουργία τών θεσμών και τής κρατικής μηχανής, τήν εκπαίδευση, τήν κοινωνική πρόνοια κ.λπ. "Αν στους τομείς αυτούς, μέ βάση τά τρέχοντα κριτήρια ποσοτικής φύσεως έννοείται, υπάρχουν σύν ώς πρός τήν κατάσταση πού παρέλαβε, τότε ή διακυβέρνηση θεωρείται έπιτυχής· αν υπάρχουν πλην, τότε από τους αντιπάλους αρχίζει ή κατεδαφιστική κριτική, από τους φίλους ή άμυνα και ή δικαιολόγηση, από τους ενδιάμεσους τό μέρδεμα ή ή άμηχανία. "Ωστόσο τό καθαυτό πολιτικό έργο, και ιδιαίτερα γιά εκείνες τις πολιτικές δυνάμεις πού όταν ανέβαιναν στην έξουσία επαγγέλλονταν μιὰ γενικότερη κοινωνική αλλαγή, αποτελεί τή λυδία λίθο, γιατί τό πολιτικό επίπεδο είναι τό κατ' έξοχήν ποιοτικό, είναι αυτό πού μαρτυρεί αδιάψευστα γιά τήν ποιότητα μιὰς δεδομένης έξουσίας και νοηματοδοτεί και όλα τά άλλα έπιτεύγματα.

"Ετούτο τό φθινόπωρο συμπληρώνεται μιὰ πενταετία έξουσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ. Τό διάστημα είναι άρκετά μεγάλο και έπιπλέον επισφραγίζεται από τά αποτελέσματα τών πρόσφατων δημοτικών εκλογών. Γιά τό «Κίνημα» πού επαγγέλλθηκε τήν «άλλαγή», τόν «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό», τήν πρόοδο και τήν προκοπή τοῦ τόπου αυτή ή πενταετία ήταν χρόνος υπεραρκετός γιά νά δοκιμαστεί. "Η κρίση γιά τό έργο του επομένως τεκμηριώνεται από πλούσιες και ποικίλες έμπειρες αξις όποιες δοκιμάστηκαν ιδέες,

μέθοδοι, προγράμματα, διακηρύξεις, άνθρωποι και μηχανισμοί. Καλό θά ήταν, λοιπόν, στίς εκτιμήσεις μας γιά τό ΠΑΣΟΚ νά μήν παραμελήσουμε τήν πολιτική διάσταση και νά αναρωτηθούμε: ποιό ήταν τό πολιτικό πεδίο πού παρέλαβε τό ΠΑΣΟΚ και ποιό είναι σήμερα μετά από πέντε χρόνια διακυβέρνησης μέ δική του άποκλειστική εϋθύνη; Και ποιά συγκεκριμένα: ποιός ήταν ό συσχετισμός τών πολιτικών δυνάμεων όταν ανέβαινε τό ΠΑΣΟΚ θριαμβευτικά στην έξουσία μέ εκείνο τό εκκωφαντικό 48% και ποιός είναι σήμερα, όπως τουλάχιστον καταγράφεται στά αποτελέσματα τών δημοτικών εκλογών; Κι ακόμα: ποιά ήταν ή ποιότητα τής πολιτικής ζωής τότε και ποιά σήμερα; Λέγοντας ποιότητα έννοούμε έτούτο τό πολύ άπλό αλλά και κεφαλαϊώδες: πόσο δόθηκε στόν κόσμο ή δυνατότητα νά λειτουργήσει πολιτικά; Είναι προφανές ότι τό έρώτημα σχετίζεται μέ ένα δλόκληρο πλέγμα θεσμών, πρακτικών, ιδεολογιών πού πάνε από τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση, τήν εκπαίδευση, τό συνδικαλισμό, τή διαχείριση τών δημόσιων επιχειρήσεων, τή δράση τών δημόσιων ιδρυμάτων ως τήν οργάνωση τής πολιτιστικής ζωής, τήν ποιότητα τών μέσων μαζικής επικοινωνίας, τήν περιφερειακή ανάπτυξη, κι ακόμη πιά πέρα ως τις πρακτικές εκείνες πού αναφέρονται στη λήψη τών γενικότερων αποφάσεων όπως ό προσανατολισμός τής παραγωγής, τό κα-

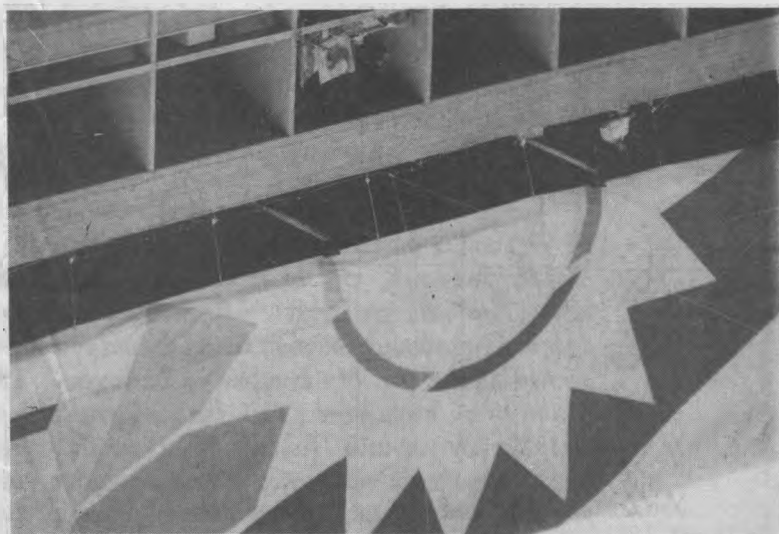
ταναλωτικό μοντέλο, ή ποιότητα τής ανάπτυξης, ή σχέση τής κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης μέ τό περιβάλλον, ή ποιότητα τής ζωής κ.λπ.

ΑΠΟ ΤΗ ΔΕΞΙΑ ΣΤΟ ΠΑΣΟΚ
ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΣΤΗ ΔΕΞΙΑ

"Επισκοπώντας, λοιπόν, τήν τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα αλλά φροντίζοντας νά μή χάνουμε από τά μάτια μας τό δάσος, τά συμπεράσματα έρχονται άβιαστα:

Πριν πέντε χρόνια ή Δεξιά, ύστερα από πολλά χρόνια γνώριζε μιὰ σημαντική ήττα ενώ τό ΠΑΣΟΚ κατέγραφε όπέρ του ένα πρωτοφανές consensus· ή φιλοσοβιετική "Αριστερά παρέμεινε στάσιμη και ή άνανεωτική κομμουνιστική "Αριστερά έφτανε στό κατώτερο σημείο τής εκλογικής της απήχησης. Παράλληλα τό παραδοσιακό κέντρο θά εξαφανιστεί από τό πολιτικό προσκήνιο και θά άπορροφηθεί από τό ΠΑΣΟΚ, ή ΕΔΑ, κατάλληλα πλασαρισμένη στό ψηφοδέλτιο τοῦ ΠΑΣΟΚ, θά συνεχίσει νά φιγουράρει ως κοινοβουλευτικό κόμμα, αν και χωρίς όπαδούς, ενώ οι παντοειδείς «άκροαριστεροί» σχηματισμοί θά περιέλθουν σε κατάσταση πολιτικής άφασίας και οργανωτικής διάλυσης.

Βέβαια ό λαός τό 1981 δέν είχε ψηφίσει σοσιαλισμό. Κανέναν δέν μπορούσε νά πείσει τό ΠΑΣΟΚ ότι ό μισός

έλληνικός πληθυσμός, ένστερνίστηκε ξαφνικά τή σοσιαλιστική ιδέα. Θά ήταν άφέλεια και άναλυτική άναπηρία άν κάποιος φανταζόταν ότι τó ΠΑΣΟΚ πραγματοποίησε όσα οί σοσιαλιστές και οί κομμουνιστές όλου τού κόσμου δέν μόδεσαν έδώ και 200 χρόνια παρά τούς τιτάνιους θεωρητικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς και ταξικούς άγώνες τους. Ό λαός τó 1981 ψήφισε άπλώς άντιδεξιά. Ψήφισε τιμωρητικά. Μαύρισε εκείνους στους όποιους φόρτωνε τήν εϋθύνη για τά δεινά μίας όλόκληρης τεσσαρακονταετίας, τούς υπεύθυνους και ύπόλογους τών διωγμών, τών κατατρεγμών και τών ταπεινώσεων τού μετεμφυλιοπολεμικού κράτους. Άπό κεϊ και πέρα ψήφισε για τίς προσδοκίες πού γεννούσαν οί στιγμιαίες ή οί μονιμότερες συσπάσεις τής μικροαστικής «βιοθεωρίας», για τó άγχος τής φοροαλλαγής και τó κυνηγητό τής επιδότησης, για τήν αύξηση τού πενιχρού μισθού και τήν εγκατάσταση σέ κρατοδίαυτους μηχανισμούς, για τήν άναγνώριση τής Έθνικής Άντίστασης και ένα πανεπιστήμιο «για τó καλό τού λαού και τού τόπου». Ό θύτης, ή Δεξιά έν προκειμένω ως ιστορική έννοια, έπρεπε νά θυσιαστεί άνεξάρτητα από τó τί ήταν ή Ν.Δ. τού Γ. Ράλλη τó 1981, κι αυτό γιατί ó κόσμος συνέχεε τó πρόσωπο μέ τó προσωπέο. Άφού λοιπόν ή πρωτοφανής προεκλογική εκμετάλλευση τής λαϊκής κατακραυγής κατά τής Δεξιάς μέ μιάν άπλή άντιστροφή τού κακού κατασκεύασε τó καλό, τού έδωσε Άρχηγό και Άρχιερέα πού τού έλαχε ó κλήρος, τó ρεύμα υπερβαίνοντας τίς άφετηρίες του σχηματίστηκε όρμητικό και ξεχειλίζοντας κάλυψε τήν άναιμία προβληματισμού τών εμπνευστών του. Έτσι έγινε ή άλλαγή.

Ό «άλλαγή» όμως παρέμενε καλά κλεισμένη έντός εισαγωγικών. Δέν θά συζητήσουμε έδώ τó γιατί. Έκείνο πού θέλουμε νά έπισημόνουμε είναι ότι, άφού δέν ύπηρεξε άλλαγή, τά πράγματα έμειναν εκεί πού ήταν. Τά άγχη, οί συσπάσεις, οί άτομοκεντρικές επιδιώξεις πού προβάλλονται ως κοινωνικές, τó συντεχνιακό πνεύμα, οί κοινωνικές δεισιδαιμονίες, ή μικροαστική επιθετικότητα και ή μεγαλοαστική άρπακτικότητα, τά μικρομεγάλα συμπερόντα τού έλληνικού μικροκαπιταλισμού, ή βουλιμία τών άνερχομένων και ή άπόγνωση τών κατερχομένων όχι μόνο δέν μετασχηματίστηκαν —πώς άλλωστε νά μετασχηματιστούν, έν όνόματι τών ιδεών τού κ. Κουτσόγιωργα ή τού κ. Μπαντουβά;— σέ μιά νέα κοινωνικότητα αλλά κατέβηκαν άκόμη πió κάτω στή σάλα τού κακού, περιγελώντας τίς πασοκικές κοινωνικοποιήσεις. Πολλοί, όπως άνώδυνα όραματίστηκαν τήν «άλλαγή», έτσι εύκολα υιοθέτησαν και τήν «άπαλλαγή». Μέσα σέ μιά πενταετία, και δεδομένου ότι ποτέ ή Δεξιά δέν είχε χάσει τή μαζική ταξική της βάση —ήττημένη τó 1981 διέθετε άκόμη τó 36% τού εκλογικού σώματος— άκούμπησαν και πάλι στή γνώριμη θαλαπωρή τής Ν.Δ. Μέ μιά διαφορά όμως: οί παλιοί λογαριασμοί για τήν ιστορική ύβρι τής σαραντάχρονης έξουσίας τής Δεξιάς έχουν πλέον ξεφληθεί. Ό παλαιός θύτης, χάνοντας τήν έξουσία, πλήρωσε και έξιλεώθηκε. Ό Δεξιά έξαγνισμένη στή συνείδηση τού κόσμου πού ποτέ δέν τόν έχασε και τού κόσμου πού προοδευτικά τόν επανέκτησε, φωτισμένη πλέον και ιδεολογικά άνανεωμένη, μπορεί νά διαθέτει εκείνον τó δυναμισμό πού τής επιτρέπει νά συμπεριφέρεται ως ά-

μεσος μνηστήρας τής έξουσίας.

Νά λοιπόν ένα μεγάλο έργο τού ΠΑΣΟΚ. Ό φθορά του ξαναφέρει τή Δεξιά πρό τών πυλών τής έξουσίας αλλά έξιλεωμένη, έξαγνισμένη από τίς παλιές άμαρτίες άφού οί σημερινές τών νεόκοπων λαοσωτήρων αντίπαλων της είναι ίδιες και χειρότερες. Ό συσχετισμός μέσα στήν πενταετία άλλαξε μέν, εις βάρος όμως τής δημοκρατικής παράταξης και ύπέρ τής Δεξιάς. Κι αυτό τó συμπέρασμα, πιστοποιημένο έπίσημα διά τής λαϊκής έτυμησης, άποτελεί ένα νέο πολιτικό δεδομένο για τó πασοκικό έργο. Είναι ένα δεδομένο πού χαρακτηρίζει τó πολιτικό τόπιό και θά ζυγίσει βαριά στίς μελλοντικές έξελίξεις.

ΑΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ
ΙΔΙΩΤΕΥΣΗ: Η ΑΛΛΗ ΟΨΗ

Ό άλλη πλευρά τής ίδιας διαδικασίας πού φέρνει τή Δεξιά πρό τών πυλών τής έξουσίας είναι ή άπολιτικοποίηση και ή άποιδεολογικοποίηση τής πολιτικής ζωής. Ό διατύπωση αυτή μοιάζει παράδοξη σέ μιά εποχή πού τά πάσης φύσεως ιδεολογήματα κάνουν θραύση. Όστόσο είναι σωστή. Όσοι δέν έχουν χάσει έντελώς τή μνήμη τους θά θυμούνται ότι ή περίοδος από τή μεταπολίτευση ως τó 1981 και μετά άκόμη καλύπτεται από έντονους πολιτικούς και ιδεολογικούς άγώνες σέ όλους τούς χώρους. Άναπτύσσονται συγκρούσεις πού άφορούν όχι μόνο τά πολιτικά έπιτελεία τών κομμάτων αλλά τó σύνολό τους και έπεκτείνονται σέ όλους τούς κοινωνικούς χώρους, στόν έργατικό συνδικαλισμό, στούς άγώνες τών εκπαιδευτικών όλων τών βαθμίδων, στό φοιτητικό κίνημα, τήν Κοινή Όφέλεια, τούς άγρότες. Βέβαια, ή ποιότητα εκείνων τών ιδεολογικών συγκρούσεων, ή ρηχότητά τους, ό βερμπαλισμός τους, ό άναχρονισμός τους σέ σχέση μέ τά προβλήματα τής εποχής (όρα π.χ. «Σοσιαλισμός στίς 18», «Πανεπιστήμιο για τó λαό και τόν τόπο», ό γενικευμένος τριτοκόσμισμός, ή άντιεοκ ύστερία, «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τó ίδιο συνδικάτο», ό «άντιμπεριαλισμός πού έδινε άπάντηση σέ όλα τά προβλήματα από τó χωροταξικό ως τά έλγίνεια κ.λπ.) επώαζε τó σημερινό κύμα τής άπολιτικότητας.

Όστόσο κάτω από τήν πολιτικοιδεολογική ήγεςία τού ΠΑΣΟΚ και άντιστάσεως μή ούσης εκ μέρους τής Άριστερās, πού έπλεε και ή ίδια στόν διάχυτο βερμπαλισμό, ό κόσμος έπέστρεψε στά σπίτια του. Έγινε θεατής τού θεάματος τής μεγάλης άλλαγής πληροφορούμενος τά καθέκαστα από

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

τίς βαρύγδουπες κυβερνητικές ανακοινώσεις, «μετέχοντας» σε προβληματισμούς από τὰ «'Ανοιχτά χαρτιά» τών κυρίων Γιουμπασολιά, Νέτα και τρεφόμενος από τὰ κραυγαλέα ταμπλόιντ τών εφημερίδων. 'Η πολιτική συμμετοχή και στράτευση, πέραν τής αφοσοκλλητικής μηχανής του ΚΚΕ, περιτέλλεται στην άσκηση του έκλογικού δικαιώματος. Τά συλλογικά κοινωνικά σώματα εξέπνευσαν τὰ λοίσθια χάρη στην εμπνευσμένη παρέμβαση τών κυρίων ειρηνοδικών, τούς τρυφερούς έναγκαλισμούς τών κλαδικάριων και τίς καταγιτιστικές ριπές τών τεχνοκρατικών ρυθμίσεων. Στην αρχή τής πενταετίας αν μή τι άλλο υπήρχε στράτευση, έστω σε στόχους άβέβαιους και δρόμους όλισθηρούς. Τώρα βασιλεύει ή άποστράτευση και ή ιδιωτικοποίηση.

Βέβαια ή άλλαγή αυτή, πού δέν τήν ύποσχέθηκε τό ΠΑΣΟΚ αλλά τήν επέβαλε άνεπαισθήτως, δέν είναι έλληνική ιδιομορφία. 'Η άποστράτευση, τό «τέλος τών ιδεολογιών», τό «τέλος τής πολιτικής» χαρακτηρίζουν γενικότερα τήν εποχή μας. Καί ή θρυλούμενη κινητικότητα τών μαζών ύπάρχει μέν αλλά κατ' άντίστροφη φορά: πρós τά μέσα κι όχι πρós τά έξω, πρós τά κάτω κι όχι πρós τά άνω, πρós τό συντηρητισμό. 'Απ' αυτή τήν έκπτωση τής πολιτικής στράτευσης φυσικό είναι νά έπωφελείται ή Δεξιά και νά κατακτá έδαφος ή άστική ιδεολογία.

Νά λοιπόν ένας δεύτερος πολιτικός άθλος του ΠΑΣΟΚ: μετέτρεψε τόν κόσμο σε άνυποψίαστη βορά τών άστικών ιδεολογημάτων και εύάλωτη λεία τής Δεξιάς. Γιατί τό φυσικό άποκούμπι τών άποπολιτικοποιημένων και παραζαλισμένων μαζών δέν είναι άλλο από εκείνο τής εύταξίας, τής νοικοκοιροσύνης, τής κοινωνικής ειρήνης, τής πειθαρχίας, τής ασφάλειας και τής έξασφάλισης, τής προσταγής και τής ένσωμάτωσης πού ύπόσχεται ή Δεξιά. Σε αυτά άλλωστε τά καταφέρνει καλύτερα από τό ΠΑΣΟΚ, με λιγότερες άντιφάσεις.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

Τό φθινοπωρινό πολιτικό τοπίο συμπληρώνεται και με όρισμένα άλλα έπεισόδια πού δέν άλλιώνουν ώστόσο τή γενική εικόνα. 'Η στασιμότητα του ΚΚΕ γιά παράδειγμα. Δέν θά ήταν βέβαια θεμιτό νά άποδώσει κανείς στο ΠΑΣΟΚ τή στασιμότητα τής φιλοσοβιετικής 'Αριστεράς, όσο κι αν τό γνωστό δίλημμα «ΠΑΣΟΚ ή δεξιά» λεηλάτησε κατά καιρούς τίς δυνάμεις τής. 'Η καθήλωση του ΚΚΕ έδώ και

μία δεκαετία στά ίδια επίπεδα έχει νά κάνει άφ' ενός με τή θρησκευτική του προσήλωση στά σοβιετικά πρότυπα, άφ' έτέρου με τή γενική δομική άκινησία του πού τό καταδικάζει σε ένα στείρο διεκδικητισμό του άμιγέστερου ρεφορμιστικού τύπου.

'Ως πρós τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θά μπορούσε νά μιλήσει κανείς γιά στασιμότητα. Περί αυτοδιάλυσης πρόκειται. Γιατί οι ήγέτες τής ιστορικής κομμουνιστικής ανανέωσης ούδέποτε κατόνησαν ότι δέν είναι δυνατό νά εμπνεύσουν κινήματα με μιάν άφηρημένη δεοντολογία περί θφους και ήθους και με έναν κενό περιεχομένου πλουραλισμό, τή στιγμή μάλιστα πού διακατέχονται από μιάν παθολογική κλίση πρós τό ΠΑΣΟΚ. Πρόσφατα παραδείγματα ή στάση του ΚΚΕ έσωτ. στον δεύτερο γύρο τών δημοτικών εκλογών αλλά και ή τεκταινόμενη «προγραμματική συμφωνία βάθους» πού ως άποδέκτες φυσικά δέν μπορεί παρά νά έχει τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ. Πάντως, ένθερμοι θιασώτες τής ύπέρβασης, φαίνεται ότι δέν όρρωδούν πρό ούδενός. Τελευταίο ξεπέταγμα πρós τό πουθενά οι δραματισμοί γιά τό κόμμα τής 'Ανανεωτικής και Ευρύτερης Ριζοσπαστικής 'Αριστεράς (ΑΕΔΑ) και ή όριστική έγκατάλειψη τής πάλης γιά τήν κομμουνιστική ανανέωση.

'Άλλες κινήσεις τής έξωπασοκικής άμφισβήτησης είτε εντάχθηκαν στην τροχιά του ΚΚΕ (ΣΣΕΚ) είτε παρακολουθούν εκ του σύνεγγυς τή φθορά του ΠΑΣΟΚ. Πολλά λέγονται γιά τό κόμμα 'Αρσένη. Όλες όμως αυτές οι κινήσεις, ζυμώσεις και ανακατατάξεις, περιθωριακού χαρακτήρα άλλωστε, βρίσκονται πολύ μακριά από τή βασική διχοτομία τής ελληνικής πολιτικής ζωής, μακριά από τά ρεύματα πού σταθερά διαμορφώνονται. Όσοι σήμερα μετατοπίζονται από τό ΠΑΣΟΚ πρós τή Ν.Δ. ή όσοι καταφεύγουν στα χαρακώματα του ιδιωτικού δέν έχουν κανένα λόγο νά μεταστραφούν πρós μιά νέα, ανανεωμένη έκδοχή τής «Διακήρυξης τής 3ης του Σεπτέμβρη». Ό δικομματισμός καλά κρατεί όσο και οι άψιμαχίες στο περιθώριό του.

Αυτό τό φθινοπωρινό πολιτικό τοπίο, κάπως μουντό, αναγγέλλει βαρύ χειμώνα. Δέν ήρθε όμως μόνο του, σαν φυσικό φαινόμενο δίπως τά πρωτοβρόχια. 'Από τά έργα και τίς άδράνειες τής πολιτικής και πνευματικής ήγεσίας του τόπου φτιάχτηκε. Καλό χειμώνα λοιπόν.

Άγγελος Έλεφάντης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

Ταξίδια - Ανακαλύψεις

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΙΚΙΝΓΚΣ

ΦΕΡΝΑΝΤΟ ΚΟΡΤΕΣ: Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΞΙΚΟΥ

ΜΑΡΚΟ ΠΟΛΟ: ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ

Μαυρομυχάλη 39
Τηλ. 3601956, 3610445
Αθήνα 10680

Στις γυμνοὺς σφάλας

” Άλλος γιά τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν

(Κατεβαίνοντας
ἀπό τό τρένο καί
ἀνεβαίνοντας
στήν μπουλντόζα)

Ἡ Δεξιά ξεκίνησε τήν ἀντιπολιτευτική καριέρα της μέ μιᾶ ἀντιμαρξιστική πανστρατιά, ἀβερωφικῆς ἐμπνεύσεως, ἀπαραίτητη γιά τήν ἀναδιοργάνωσή της. Ἐγκαιρα ὁμως διέκρινε ὅτι τῆς ἀρκοῦσε νά ἀντιπαρθεθεῖ στό ΠΑΣΟΚ ρίχνοντας τό κύριο βᾶρος τῆς πολεμικῆς της στά τῆς κυβερνητικῆς διαχείρισης, στά τεχνικά στοιχεῖα τοῦ διαχειρίζεσθαι τήν ἐξουσία. Ἐκεῖνα τά βίαια «ἔξω οἱ ψεῦτες» τοῦ κ. Μητσστάκη σέ αὐτή χοντρικά τή γραμμῆ κινήθηκαν. Ὡσπου τώρα, στίς δημοτικές ἐκλογές, τήν εἰκόνα τή διαμόρφωσαν ἀποκλειστικά οἱ τρεῖς νεοεκλεγέντες δήμαρχοι: καί δέν ἀναφέρονται μόνο στά τῶν δήμων ὅταν ὑπόσχονται σεβασμό στό δημότη καί ἕνα «νέο πνεῦμα μοντέρνας τεχνοκρατικῆς διαχείρισης τοῦ δημόσιου χρήματος» (Ἀνδριανόπουλος). Πρόκειται γιά τήν εἰκόνα τῆς «ἡπιας δύναμης», γιά νά χρησιμοποιήσουμε παλιότερα λόγια τοῦ κ. Γ. Α. Παπανδρέου. Μόνο πού ἐκεῖνος τά προόριζε τότε γιά τό ΠΑΣΟΚ.

Στή μέχρι χθές ἀντιπαράθεση τοῦ ΠΑΣΟΚ μέ τή Δεξιά, ἀντίθετα, μπορούσε κανεῖς νά διακρίνει ὄχι μόνο τήν ὑπερπολιτικοποίηση ἀλλά καί μιᾶ παρεφθαρμένη ἠχώ τῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης. Γιά τό ΠΑΣΟΚ, αἴφνης, ἡ Δεξιά δέν ἦταν παρά ἡ ἀντιλαϊκή ἔκφραση τῆς ὀλιγαρχίας τοῦ πλοῦτου. Σιγά σιγά, ὁμως, ὅσο ἡ κοινωνική οὐσία τῆς πασοκικῆς διακυβέρνησης ἐπαιρνε τά ἀφτιασίδωτα χαρακτηριστικά της, τόσο τό ΠΑΣΟΚ ὄχρυνόταν στήν ἀμιγῆ πολιτική ἀντιπαράθεση. Μέχρι πού καί αὐτή, τώρα μετά τήν ἐξασθένηση —ὄχι φυσικά χάρη στόν Λ. Κύρκο— τῆς ἀντιδεξιᾶς μας δουλειᾶς, δέν ἐπαρκεῖ. Ὁ υἱός Παπανδρέου ἔχει μιᾶ πρόταση πρὸς τό ΠΑΣΟΚ, τό ὁποῖο σήμερα, ἰδίως μετά τή νίλα τῶν ἐκλογῶν, ψάχνει καί ψάχνεται. Ἡ πρόταση τοῦ φερέλπιδος πολιτικοῦ ἀφορᾶ ξανά, μέ ἀξιοσημεῖωτη ἐπιμονή, τή συγκρότηση μιᾶς ἡπιας δύναμης. Μόνο πού τώρα ἡ ἐν λόγω δύναμη δέν περιορίζεται στό ΠΑΣΟΚ. Οὔτε καί τό περιλαμβάνει ὀλόκληρο.

Σέ δύο συνεχόμενα μετεκλογικά φύλλα τοῦ *Βήματος* καί στό προτελευταῖο τεῦχος τοῦ Ἄντι ὁ κ. Γ. Α. Παπανδρέου ἐκθέτει λοιπόν τίς ἐκτιμήσεις του γιά τά ἐκλογικά ἀποτελέσματα καί ἐρμηνεύει τά «μηνύματα» τῆς λαϊκῆς ψήφου. Τό ΠΑΣΟΚ προφανῶς δέν νίκησε. Οὔτε ὁμως ἡ Δεξιά, συμπληρώνει ὁ κ. ὕφυπουργός· ἀπλῶς ἠττήθησαν, καί εὐτυχῶς, τά «ἀνησυχητικά» καί «ἀπορριπτέα» φαινόμενα τῆς κυβερνητικῆς πρακτικῆς. Τιμωρήθηκε ἡ ἀλαζονεία καί ὁ παραγοντισμός, ἡ ἀσυνέπεια καί ὁ ἐφησυχασμός. Σέ αὐτό τό σημεῖο ὁμως κατηγορηματικοί εἶναι καί οἱ τρεῖς δεξιοί δήμαρχοι: πράγματι δέν νίκησε ἡ Δεξιά, ἔχασαν οἱ ἀδέξιοι καί ἡ ἀμετροέπεια, ἐπισημαίνουν αὐτοί ἀπό τήν πλευρά τους. Κοινός νικητής ἀναδεικνύεται καί ἀπό τούς τέσσερις ὁ διάλογος καί ἡ εὐπρέπεια. Ἀπόδειξη ἀποτελεῖ ἡ κατηγορηματική ἐπισήμανση τοῦ κ. Γ. Α. Παπανδρέου ὅτι στήν προεκλογική διαδικασία ἔλαμψε, γιά πρώτη φορά σ' αὐτόν τόν τόπο, ὁ «ἀλληλοσεβασμός τῶν παρατάξεων». Τό ἴδιο δείχνουν καί τά συγχαρητήρια τῶν δεξιῶν δημάρχων πρὸς τούς κόσμιους ἀντιπάλους τους.

Τά πυρά λοιπόν συγκεντρώνονται ἐναντίον τοῦ παλιοῦ στυλ πολιτικῆς. Κατά τοῦ «παραδοσιακοῦ πολιτικοῦ» βάλλει ὁ κ. Γ. Α. Παπανδρέου· τή σύγκρουση ἀνάμεσα «στό νεοτεριστικό κόσμο» καί τόν «κόσμο τῆς παλιᾶς πατροπαράδοτης πολιτικῆς, τοῦ παλαιοκομματισμοῦ» ἐπισημαίνει ὁ κ. Ἀνδριανόπουλος. Ἀντίπαλος λοιπόν εἶναι τό παρελθόν. Καί λογικά, θά σκεφτεῖ κανεῖς, ἀφοῦ ἔχουμε νά κάνουμε μέ φιλόδοξους, ἀνερχόμενους πολιτικούς. Ὅμως τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά. Γιατί τό παρελθόν εἶναι κοινό. Τά σφάλματα τοῦ ΠΑΣΟΚ, λέει ὁ κ. ὕφυπουργός, ὀφείλονται οὔτε λίγο οὔτε πολύ στίς «ὑπάρχουσες πολιτικές μας παραδόσεις ἀπό τόν ἀριστερό, κεντρῶο καί δεξιό χῶρο», παραδόσεις μέ ἔντονα τά στοιχεῖα τοῦ «αὐταρχισμοῦ». Εἴμαστε ὄλοι ἀδιακρίτως φταίχτες. Ὅλοι μαζί, ἐπομένως, θά τό ξεπεράσουμε.

Τό πρῶτο βῆμα ἔγινε. Οἱ ἐκλογές δέν ἦταν παρά ἕνας «ἐμπρακτος διάλογος μεταξύ κυβέρνησης καί λαοῦ, μεταξύ ἀντιπολίτευσης καί λαοῦ, στά πλαίσια τοῦ ὁποῖου ἀπορρίφθηκαν στάσεις, υἱοθετήθηκαν ἐπιλογές καί ξεπεράστηκαν διλήμματα». Τό ποῖαν οἱ στάσεις ἀπορρίφθηκαν, τό ποῖαν οἱ ἐπιλογές προκρίθηκαν καί τό ποῖα ἀκριβῶς διλήμματα ξεπεράστηκαν, αὐτό φυσικά δέν θά τό θίξει ὁ κ. Γ. Α. Παπανδρέου. Τοῦ ἀρκεῖ ὅτι ἔτσι ἀναδεικνύεται περιοπτη ἡ ἀνάγκη γιά ὀλοένα καί πιό ἀκατάσχετο διάλογο, στήν πορεία τοῦ ὁποῖου ὄλοι ἀνεξαιρέτως πρέπει νά εἴμαστε διατεθειμένοι νά ἀλλάξουμε: «Ἐμεῖς ἡ κυβέρνηση μά καί ἐμεῖς ἡ ἀντιπολίτευση, οἱ συνδικαλιστές, οἱ ἐργοδότες, ἐμεῖς οἱ πολίτες». Τό σχῆμα τοῦ κ. ὕφυπουργοῦ ἔχει φυσικά ἀνάγκη μιᾶς Δεξιᾶς κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσή του. Ἐμφανίζοντας τό πρόσωπό του εἶναι ἔτσι πρόθυμος νά ἀναγνωρίσει καί τό νέο, ὅπως λέει, πρόσωπο τῆς Δεξιᾶς (τό νέο ἐντός εἰσαγωγικῶν στό κείμενο εἰδικά τοῦ

Στις γυμνοὺς αὐθαίμαχοι

Ἀντί ἀντιδεξιό γάρ ἐκεῖ τό ἀκροατήριο...). Καί αὐτό τό πρόσωπο «πρέπει νά καταγραφῆ σάν θετικό βῆμα» ἀφοῦ ὡς ἓνα βαθμό ἀποτελεῖ «μιά εἰκόνα διαφορετική καί δημοκρατική τῆς δεξιάς παράταξης».

Δέν πρόκειται ὁμως γιά αὐθαιρεσία. Ὁ κ. ὑφυπουργός γνωρίζει ὅτι ἡ προσπάθειά του ἔχει ἀνταπόκριση καί ἀπό τήν ἀντίπερα (;) ὄχθη: «Τό μήνυμα θά εἶναι θετικό καί γιά τήν κυβέρνηση», δηλώνει ὁ κ. Ἔβερτ. Ἐνῶ ὁ κ. Κούβελας, ἀπό τά βόρεια, μιλάει θεσμικά καί ὄχι στενά πολιτικά: ἡ κυβέρνηση «εἶναι ὁ πρῶτος παράγων τῆς Πολιτείας πού ἔχει τήν καθολική ἐμπιστοσύνη, κατά τεκμήριο στίς δημοκρατίες, ὀλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Ἐχοντας ὀργανώσει ἔτσι τό πλαίσιο ἀναφοράς του, ὁ κ. Γ. Α. Παπανδρέου μπορεῖ νά ἐπικαλεῖται τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, μιά κοινωνία στήν ὁποία δηλαδή συμμετέχει «ὁ πολίτης, ὁ ἄνθρωπος». Καί τί ζητάει ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος; Ἐνα πράγμα ζητάει ἀπό τήν ἐξουσία. Ὅχι ἀπλῶς ἀπό τήν κυβέρνηση ἀλλά «ἀπό τήν ὁποιαδήποτε ἐξουσία»: ζητάει «νά σέβεται τήν προσωπικότητά του, νά ἀπευθύνεται στή νοημοσύνη του, νά ὑπολογίζει τά κριτήριά του». Ζητάει νά τοῦ φέρονται ἐντάξει. Καί αὐτό ἀκριβῶς σημαίνει ἐκεῖνο πού κάποτε ὀνομάζαμε «κοινωνική ἀπελευθέρωση». Σημαίνει ἐπί λέξει: «τήν ἀνάγκη μιᾶς συμμετοχικῆς κοινωνίας, ἰσότιμων σχέσεων μεταξύ τῶν πολιτῶν καί ἑνός ἀνθρώπινου προσώπου τῆς Πολιτείας». Αὐτή εἶναι ἡ κοινωνική ἀπελευθέρωση, ἐπομένως δέν ἀφορᾶ μόνο τήν κυβέρνηση, ἀφορᾶ τήν Πολιτεία. Ἡπια δύναμη εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ τελευταία καί τό ἀνθρώπινο πρόσωπό της τό χρεωνόμαστε ὅλοι, δηλαδή ὅλοι ἐκεῖνοι πού τήν ἀποτελοῦμε: «Ἀναζητεῖται ἀπό τό κοινωνικό σῶμα μιά καινούργια σχέση ἀνάμεσα στό κράτος καί τόν πολίτη». Ἐμεῖς καί οἱ πολίτες. Ὁ στόχος μας εἶναι λοιπόν μιά «πολιτιστική ἀντίληψη γιά τήν πολιτική». Δηλαδή μιά πολιτισμένη ἀντίληψη γιά τήν πολιτική. Δηλαδή ὁ ἐξανθρωπισμός τῆς ἐξουσίας. Γιά νά φτάσουμε κάποτε καί στό ψητό: «ἕναν ὑπεύθυνο καί οὐσιαστικό διάλογο μεταξύ τῶν κοινωνικῶν μερῶν καί τάξεων». Καί τοῦτο μόνο «τό ἀνθρώπινο πρόσωπο τῆς Πολιτείας» μπορεῖ νά τό ἐγγυηθεῖ.

Μοιραία λοιπόν αὐτή ἡ «στροφή στήν κοινωνία» τοῦ κ. Γ. Α. Παπανδρέου (τῆς ὁποίας π.χ. πρῶτο στοιχεῖο ἀποτελεῖ τό σύνθημα «τέρμα στό ρουσφέτι» σὺν «ἐμπέδωση τῆς ἀξιοκρατίας...») χλευάζει τά κατατλαιπωρημένα μέλη τοῦ κόμματός του. Ἀποτελεῖ «κατάκτηση», τοὺς λέει, τό ὅτι ἡ Δεξιά μιλάει γιά ἀλλαγῆ, καί «αὐτό εἶναι μιά πρόοδος. Στήν ἰστορία τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καί τῶν ἰδεῶν στήν Ἑλλάδα». Διότι στό κάτω κάτω, φίλοι μου, μπορεῖ παλιότερα ἀλλιῶς νά τό ἐννοοῦσαμε τό πράγμα. Σήμερα πιά ξέρουμε ὅτι «ἀλλαγῆ ἴσως νά σημαίνει τελικά μιά διαπαιδαγώγηση ὄλων μας σέ πολύ πιά ἀνοιχτές συμμετοχικές διαδικασίες μέσα ἀπό τίς ὁποῖες θά ἀπελευθερωθοῦμε».

Ἴσως πιά ἄμεσα ἀπ' ὄλους τόν ἐξορκισμό αὐτό τῆς κοινωνίας καί τῆς πολιτικῆς νά τόν ἐξέφρασε καλύτερα ὁ κ. Ἀνδριανόπουλος: «Ἐγώ στόν Πειραιά ζήτησα στόν δεύτερο γύρο ἀπό τοὺς ἀριστεροῦς φίλους μου, μέ τοὺς ὁποῖους μόνο πολιτικές διαφορές μᾶς χωρίζουν...». Μόνο πολιτικές. Καί θά χολοσκᾶμε γιά ἀπλές πολιτικές διαφορές, συμπληρώνει ὁ κ. Γ. Α. Παπανδρέου, ὅταν ἔχουμε μπροστά μας νά συγκροτήσουμε κοτζάμ κοινωνία τῶν πολιτῶν; Κοτζαμάν κράτος τῶν ὑπηκόων;

Γιώργος Καρράς

Οἱ ἐναπομείναντες

Μέ τό τέλος τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, ὄχι ἐξαιτίας τους, ὁ κονιορτός ἀρχίζει νά διαλύεται. Τό ΠΑΣΟΚ ἀναλαμβάνεται στοὺς οὐρανοὺς καί σέ μᾶς μένει τό ὑπόλειμμα: σάν κύκλος πού περιγράφει πρόσωπα καί πράγματα τήν τελευταία δεκαετία. Ὁ Yves ἐπέμενε στίς ὁμοιότητες μέ τή Γαλλία. Γιά λόγους γοήτρου ἀρνήθηκα τόν παραλληλισμό.

Ὁ κύκλος

Ἄλλωστε, δέν πρόκειται περί κύκλου. Τό ταξίδι ἀπό τή «Νέα Δημοκρατία» στήν «Ἀλλαγῆ», ἀπό τήν εὐφορία στήν ἀμηχανία κι ἀπό κεί στήν ἀπογοήτευση καί τήν καθαρῶαιμη Δεξιά, δέν ἔγινε μέ μηδενικό ἔργο. Ὁ κοινωνικός συντηρητισμός μεγάλωσε, οἱ σύνδεσμοι κοινωνίας καί πολιτικῆς χαλάρωσαν περισσότερο. Ἐνῶ ἡ Ἀριστερά συνέχιζε τήν αὐτοπεψία της στή γωνία, οἱ «μικρομεσαῖοι» ἐξυφαιναν ἀργά ἀλλά σταθερά τό χλοοτάπητά τους: εὐτελίζοντας ὄλα τά ὀνόματα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνωματώνοντας ὄλες τίς πιθανότητες στό δικομματικό παιχνίδι. Προσθέστε τήν «πτώση» καί τό μαρσάμ πού ὑπέστη ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ὡς ἀντιπροσωπευτική διαδικασία, τόν κυβερνητικό συνδικαλισμό, τά ἐγχρώμα παραναλώματα, τά τρένα πού φύγανε, τά ἀεροπλάνα τῆς προεδρίας, τά βαπόρια τοῦ Λάτση, κι ἡ εἰκόνα προκύπτει αὐτόματα. Ἡ Δημο-

Στις γυμνοί σφάλλμοι

‘Αντί’ αντιδεξιό γάρ εκεί τό ακροατήριο...). Καί αυτό τό πρόσωπο «πρέπει νά καταγραφεί σάν θετικό βήμα» άφού ώς ένα βαθμό άποτελεϊ «μιά εικόνα διαφορετική καί δημοκρατική τής δεξιάς παράταξης».

Δέν πρόκειται όμως γιά αυθαιρεσία. ‘Ο κ. ύφυπουργός γνωρίζει δι τή προσπάθειά του έχει ανταπόκριση καί άπό τήν αντίπερα (;) όχη: «Τό μήνυμα θά είναι θετικό καί γιά τήν κυβέρνηση», δηλώνει ό κ. Έβερτ. Ένώ ό κ. Κούβελας, άπό τά βόρεια, μιλάει θεσμικά καί όχι στενά πολιτικά: ή κυβέρνηση «είναι ό πρώτος παράγων τής Πολιτείας πού έχει τήν καθολική εμπιστοσύνη, κατά τεκμήριο στίς δημοκρατίες, όλόκληρου του έλληνικού λαού».

Έχοντας όργανώσει έτσι τό πλαίσιο αναφοράς του, ό κ. Γ. Α. Παπανδρέου μπορεί νά επικαλεϊται τήν κοινωνία τών πολιτών, μιά κοινωνία στήν όποία δηλαδή συμμετέχει «ό πολίτης, ό άνθρωπος». Καί τί ζητάει ό άνθρωπος, ό κόσμος; Ένα πράγμα ζητάει άπό τήν εξουσία. ‘Οχι άπλώς άπό τήν κυβέρνηση άλλα «άπό τήν όποιαδήποτε εξουσία»: ζητάει «νά σέβεται τήν προσωπικότητά του, νά άπευθύνεται στή νοημοσύνη του, νά ύπολογίζει τά κριτήριά του». Ζητάει νά του φέρονται έντάξει. Καί αυτό ακριβώς σημαίνει εκείνο πού κάποτε όνομάσαμε «κοινωνική άπελευθέρωση». Σημαίνει επί λέξει: «τήν ανάγκη μιάς συμμετοχικής κοινωνίας, ισότιμων σχέσεων μεταξύ τών πολιτών καί ενός ανθρώπινου προσώπου τής Πολιτείας». Αύτή είναι ή κοινωνική άπελευθέρωση, έπομένως δέν άφορά μόνο τήν κυβέρνηση, άφορά τήν Πολιτεία. Ένια δύναμη είναι ακριβώς αύτή ή τελευταία καί τό ανθρώπινο πρόσωπό της τό χρεωνόμαστε όλοι, δηλαδή όλοι εκείνοι πού τήν άποτελούμε: «Άναζητείται άπό τό κοινωνικό σώμα μιά καινούργια σχέση ανάμεσα στό κράτος καί τόν πολίτη». Έμεις καί οι πολίτες. ‘Ο στόχος μας είναι λοιπόν μιά «πολιτιστική αντίληψη γιά τήν πολιτική». Δηλαδή μιά πολιτισμένη αντίληψη γιά τήν πολιτική. Δηλαδή ό έξανθρωπισμός τής εξουσίας. Γιά νά φτάσουμε κάποτε καί στό ψητό: «έναν ύπεύθυνο καί ουσιαστικό διάλογο μεταξύ τών κοινωνικών μερών καί τάξεων». Καί τουτο μόνο «τό ανθρώπινο πρόσωπο τής Πολιτείας» μπορεί νά τό έγγυηθεί.

Μοιραία λοιπόν αύτή ή «στροφή στήν κοινωνία» του κ. Γ. Α. Παπανδρέου (τής όποιος π.χ. πρώτο στοιχείο άποτελεϊ τό σύνθημα «τέρμα στό ρουσφέτι» σүн «έμπέδωση τής άξιοκρατίας...») χλευάζει τά καταταλαιπωρημένα μέλη του κόμματός του. ‘Αποτελεϊ «κατάκτηση», τούς λέει, τό δι τή Δεξιά μιλάει γιά άλλαγή, καί «αυτό είναι μιά πρόδος. Στήν ιστορία τής κοινωνίας τών πολιτών καί τών ιδεών στήν Έλλάδα». Διότι στό κάτω κάτω, φίλοι μου, μπορεί παλιότερα άλλιώς νά τό έννοούσαμε τό πράγμα. Σήμερα πιά ξέρουμε δι «άλλαγή ίσως νά σημαίνει τελικά μιά διαπαιδαγώγηση όλων μας σέ πολύ πίο άνοιχτές συμμετοχικές διαδικασίες μέσα άπό τίς όποιες θά άπελευθερωθούμε».

‘Ισως πίο άμεσα άπ’ όλους τόν έξορκισμό αυτό τής κοινωνίας καί τής πολιτικής νά τόν εξέφρασε καλύτερα ό κ. Άνδριανόπουλος: «Έγώ στόν Πειραιά ζήτησα στόν δεύτερο γύρο άπό τούς άριστερούς φίλους μου, μέ τούς όποιους μόνο πολιτικές διαφορές μας χωρίζουν...». Μόνο πολιτικές. Καί θά χολοσκάμε γιά άπλές πολιτικές διαφορές, συμπληρώνει ό κ. Γ. Α. Παπανδρέου, όταν έχουμε μπροστά μας νά συγκροτήσουμε κοτζάμ κοινωνία τών πολιτών; Κοτζαμάν κράτος τών ύπηκόων;

Γιώργος Καρράς

Οί έναπομείναντες

Μέ τό τέλος τών δημοτικών εκλογών, όχι εξαιτίας τους, ό κοινορτός αρχίζει νά διαλύεται. Τό ΠΑΣΟΚ άναλαμβάνεται στους ούρανούς καί σέ μας μένει τό υπόλειμμα· σάν κύκλος πού περιγράφει πρόσωπα καί πράγματα τήν τελευταία δεκαετία. ‘Ο Yves επέμενε στίς όμοιότητες μέ τή Γαλλία. Γιά λόγους γοήτρου άρνήθηκα τόν παραλληλισμό.

‘Ο κύκλος

‘Αλλωστε, δέν πρόκειται περί κύκλου. Τό ταξίδι άπό τή «Νέα Δημοκρατία» στήν «Άλλαγή», άπό τήν εύφορία στήν άμηχανία κι άπό κεί στήν άπογοήτευση καί τήν καθαρόαιμη Δεξιά, δέν έγινε μέ μηδενικό έργο. ‘Ο κοινωνικός συντηρητισμός μεγάλωσε, οι σύνδεσμοι κοινωνίας καί πολιτικής χαλάρωσαν περισσότερο. Ένώ ή Άριστερά συνέχιζε τήν αυτοπεψία της στή γωνία, οι «μικρομεσαίοι» έξύφαιναν άργά άλλα σταθερά τό χλοοτάπητά τους· εύτελιζοντας όλα τά όνόματα του σοσιαλισμού, ένσωματώνοντας όλες τίς πιθανότητες στό δικοματικό παιχνίδι. Προσθέστε τήν «πτώση» καί τό μαρασμό πού ύπέστη δι είχε άπομείνει ως αντιπροσωπευτική διαδικασία, τόν κυβερνητικό συνδικαλισμό, τά ξεγρωμα παραναλώματα, τά τρένα πού φύγανε, τά άεροπλάνα τής προεδρίας, τά βαπόρια του Λάτση, κι ή εικόνα προκύπτει αυτόματα. ‘Η Δημο-

Στις γυμναστικές αθλήσεις

Ἐνῶ ἡ Ἀριστερά συνέχιζε τὴν αὐτοπεψία της στὴ γωνία, οἱ «μικρομεσαῖοι» ἐξυφαιναν ἀργά ἀλλὰ σταθερά τὸ χλοοτάπητά τους· εὐτελίζοντας ὅλα τὰ ὄνόματα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνσωματώνοντας ὅλες τὶς πιθανότητες στό δικομματικό παιχνίδι.

κρατία μας εἶναι τώρα ἰσχυρότερη! Ἔστω καί μέσα ἀπό τερατογενετικές διαδικασίες, ὁ Καραμανλῆς γέννησε Παπανδρέου, ὁ Μπέης ἔτεκεν Ἔμπερτ καί ἡ Παρθένα τὸν Σατανά. Ζοῦμε τὸ θαῦμα τῆς Ἀναπαραγωγῆς.

Ὁ Ἀριστείδης

Προηγουμένως, ὁ Ἀριστείδης Μπαλτάς, ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ λάκκου, ἀπὸ ἓνα πέλαγος ψευδωνύμων, ἀπ' τὴν ἀνατριχίλα τῶν πλαστικῶν συγκρούσεων, φώναξε: «Νά παύσουν οἱ χοροί!». Διαμαρτυρόμενος γιὰ τὴν ὁμοιογενοποίηση, τὸ συμψηφισμό, τὴν παθητικότητα, τὶς ἐπιπεδωμένες συνειδήσεις, κάλεσε στὴν κριτικὴ τῶν μηχανισμῶν· ὄχι τῶν φαινομένων. Τὸ αἴτημα ἔχει μιά αὐθεντικὴ τραγικότητα ὑπὸ τὶς παρούσες συνθήκες.

Μέ τὰ «φαινόμενα» τουλάχιστον ἡ Ἀριστερά ἔκανε τὴ γυμναστικὴ της. Ὑποθέτοντας πῶς οἱ κομμουνιστὲς γνωρίζουν τὶς αἰτιακές σχέσεις στὸν ἀστισμό, μποροῦσε κανεὶς νὰ καμώνεται διττὸ ἀσκεὶ ρόλο «ἀποκαλυπτικό», ξεσκεπάζει, διαλύει τὰ ἰδεολογικά τοιχώματα καί ἐκθέτει τὸν ἀποκρουστικό πυρήνα τῆς ἐξουσίας στὴ δημόσια θέα. Ἀπλῶς (αὐθαίρετα), με ἀναγωγή σὲ προαιώνια ἀξιώματα. Μὲ τούς «μηχανισμούς» οἱ κίνδυνοι μεγαλώνουν. Ἄσε πού γιὰ νὰ ἴναι κανεὶς καί συνεπὴς με τὸν ἑαυτό του, ὅταν παθιασμένος γιὰ γνήσια ἀναλυτικὴ πρακτικὴ ξαναρίχνει ὅλα τὰ χαρτιά, πρέπει ν' ἀφήσει τὸ μαρξιστικό του καπέλο γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴ βία πού ἀσκεὶ ἡ «θεωρία» στὶς ἐρμηνεῖες του.

Κριτικὴ στοὺς μηχανισμούς δέν σημαίνει μόνον μεγαλύτερη ἐμβέλεια. Σημαίνει ἐπίσης καί πιθανὴ ἀναδιάταξη τῶν δικῶν μας προτεραιοτήτων. Σημαίνει *πείραμα* πού ἐξελίσσεται με κινήτρια δύναμη τὴ συνείδηση πῶς ἡ κριτικὴ τοῦ «κράτους δικαίου» δέν ἐπαρκεῖ πλέον γιὰ νὰ τὸ ἀνατρέψουμε. Εἴμαστε ἔτοιμοι; Πάμε μαέστρο:

- Τί εἶναι οἱ ἀεργοὶ καί οἱ ἀνεργοὶ τῆς Εὐρώπης, λοῦμπεν, τάξη ἢ «ὑπερτάξη»;
- Τί συμβαίνει στὴν «ὀργανικὴ σύνθεση» τοῦ κεφαλαίου ὅσο διευρύνεται ἡ αὐτοματοποίηση; (Ἔνας γνωστός μου λέει πῶς ἡ IBM καυχᾶται διττὸ 2000 θὰ εἶναι «μὴ κερδοσκοπικὴ ἐπιχειρήσιμη»!).
- Τί σημαίνει, πῶς συμβαίνει καί σὲ τί μᾶς ἀφορᾷ ἡ προβληματικὴ τῶν Ἰταλῶν κομμουνιστῶν νὰ μετατρέψουν τὸ PCI σὲ forza d' opinione (= δύναμη γνώμης);
- Εἶναι οἱ κλωτσιές, οἱ μπουνιές καί τὰ διαζύγια θεμιτὰ μέσα στὸν «δημοκρατικό δρόμο»;
- Φτιάχνει ἡ κοινωνία τούς θεσμούς ἢ οἱ θεσμοὶ τὴν κοινωνία, πού λέει κι ὁ κ. Κρεμμυδάς;

Ἡ Ἑρμημία

Τὰ παλαιοημερολογίτικα Κ.Κ. μετέτρεψαν ἓνα λαὸ ἀριστερῶν σὲ σῶμα ἐκλογέων πού ἀφανίζεται μπροστά στὸν τρόπο τῆς «Δεξιᾶς». Ἡττήθηκαν σὲ κατὰ μέτωπο συρράξεις, ἔστειλαν τὴν ἀριστερὴ συνείδηση διακοπὲς στὴ Μόσχα νὰ ἴβρει ἡσυχία στὰ γηρατιά της καί γιὰ τὸ ἀρθρικό. Μὲ μιά κίνηση σχεδόν μαγικὴ, μεταμόρφωσαν τὸν ἀρχηγὸ τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ σὲ παίγνιο τοῦ «Muppet Show», τὰ μέλη τους σὲ ἱερομονάχους με μάτι θολὸ πού οὔτε ὄνειρώξεις δέν ἀξιώνονται πιά. Χωρὶς ξένες γλώσσες, ἐκτός ζωῆς, ἐκτός μάχης.

Τὰ εὐρωκεντρικά Κ.Κ. πήρανε τὴν ἀνοιξη ὡς τὸν βαθύ χειμῶνα, καλλιεργώντας τὴν ἀντίληψη πῶς ὁ πολιτικισμὸς εἶναι δρόμος σὲ εὐτυχέστερο καί ἢ ψυχαγωγία πάλη τῶν τάξεων.

Αὐτές, δυστυχῶς, ἦταν οἱ ἐκδοχές.

Πονεῖ, τὸ ξέρω, ἀλλὰ ἡ ἐφευρετικὴ ἀποτυχία σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο ἔχει καί τὰ δριά της. Ὅταν ἡ «συμπαράταξη» ἀποτυχεῖ ν' ἀνάψει πάθη κι ἡ «αὐτόνομη κάθοδος» δέν ἀναφλέγεται, ὀφείλει κανεὶς νὰ ψάξει ἄλλοῦ: στὶς ψυχές.

Ἐκεῖ, λοιπὸν, στὴν ἐρμημία τῶν πόλεων καί τὰ μουντὰ τῶν χωριῶν, ἀνάμεσα σὲ S.D.I. καί σατανικά ἐργαλεῖα, ἀναρωτιέται κανεὶς πῶς τὴ βγάζουν οἱ ἀλωμένες ψυχές πού δουλεύουνε στὰ δύο Κ.Κ., τί κάνουν τὰ περιοδικὰ τῆς Ἀριστερᾶς γιὰ νὰ βγάλουν τὰ ἐξοδά τους, ποιά γλώσσα μιλοῦν οἱ ἀπεργοὶ ὅταν ψήνουνε κάστανα τὸ χειμῶνα;

Αὐτές, καί ὄχι ἡ «Εὐρωδῆμη», εἶναι οἱ ἐκδοχές.

Τὸ τράμ τὸ τελευταῖο

Τὰ εὐρωκεντρικά Κ.Κ. πήρανε τὴν ἀνοιξη ὡς τὸν βαθύ χειμῶνα, καλλιεργώντας τὴν ἀντίληψη πῶς ὁ πολιτικισμὸς εἶναι δρόμος σὲ εὐτυχέστερο καί ἢ ψυχαγωγία πάλη τῶν τάξεων.

Ἡ διάλυση τοῦ ΚΚΕ ἐς. ρευστοποιεῖ μιά κουλτούρα πού ἴσως καί νὰ ἔχει ξεφύγει, μίαν Ἀριστερὰ σχεδόν ἐπικίνδυνη ἀπ' τὴν τόση ἀεμπισία της. Στὸ μέλλον, ὅπως λέει ὁ Λεωνίδας Κύρκος, «...οἱ συνθήκες πού δημιουργήθηκαν —ἀπ' τὶς δημοτικές ἐκλογές— εἶναι εὐνοϊκές γιὰ τὸ κόμμα μας...». Δηλαδή, ἰδιαίτερα ἀν ἀπομείνουν τὰ ὑλικά τῆς «μετεξέλιξης», ὄχι ἀριστερὸ κόμμα δέν φτιάχνεται ἀλλὰ οὔτε ἐπιτροπὴ διαμαρτυρίας...

Οἱ φίλοι καί οἱ σύντροφοι πού πιθανόν νὰ νομίσουν διττὸ δικάζονται προθέσεις καί δὴ ἀπὸ μακριά, δέν ἔχουν παρά νὰ ρίξουν μιά προσεκτικότερη μάτια στὰ συμβαίνοντα σὲ κάτι συνέδρια στὴ γείτονα Ἰταλία. Γιὰ νὰ διαπιστώσουν με τὰ δικά τους αἰσθητήρια πόσο μοιάζει τὸ «κόμμα ἐργαζομένων», ἢ «ΑΕΡΑ» πού λέει κι ὁ *Πολίτης*, με τὸ προτεινόμενο «Partito Democratico del La-

Στις γυμνάσιον εφορμήσιν

νογο». Για να δουν ακριβέστερα ποιά πτέρυγα των κομμουνιστών και γιατί τό υποστηρίζει. Καλά, στην Ελλάδα τό ΚΚΕ έσ. έχει 4% και άπελευθερώνονται «μάζες» άπ' τό ΠΑΣΟΚ, στην Ίταλία, πού τό ΡCΙ έχει υπέρ του 30%, γιατί τή θέλουνε όρισμένοι τή «μετεξέλιξη»;

Όλες οι άγωνίες κατανοητές. Κι εκείνων πού βλέπουνε πώς στην Εύρώπη τά Κ.Κ. δέν «τραβάνε», κι εκείνων πού φοβούνται τόν κίνδυνο τής γρουπουσκούλοποίησης.

Τό ένα σενάριο είναι να διαλυθούν ήσύχως οι κομμουνιστές. Είτε μέ μετανάστευση κάθε μορφής, είτε υποχωρώντας πού γλυκά στά ένιαία σχήματα του μέλλοντος χρόνου πού τά βάζουν όλα μαζί, άνθρωπινα πρόσωπα, περιβάλλον, κεφάλαιο, εργασία, πυραύλους κ.λπ., σε ισότιμη βάση μπάς και σωθει κάτι. Ουδέν πρόβλημα. Frieder Otto Wolf: «Ή οικοσοσιαλιστική άλλαγή στό κατώφλι του 21ου αιώνα», *New Left Review*, 158, 1986.

Τό άλλο είναι να συγκροτήσουν οι επιζήσαντες τις γραμμές τής δικής τους άμύνης. Ή όποια, έδω πού φτάσαμε, είναι πιά συνώνυμη μέ τήν άναπνοή τους και δέν πάει παρακάτω. Μέ τή σοφία και τό πείσμα εκείνων π' άπόμειναν μετά άπό πολύνεκρο πόλεμο. Δουλεύοντας κατηφείς (χωρίς χαρά πού λέει κι ό Άριστείδης) στά έρείπια ενώ ό χρόνος θά φτιάχνει καινούργιους δακτύλιους. Καταλαβαίνοντας σύν τω χρόνω πώς είναι άλλο ή πολλαπλότητα των πολιτικών υποκειμένων (πού είναι αόθετικές εκφράσεις μιās πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας) και άλλο τό κόμμα των κομμουνιστών πού, δουλεύοντας αυτόνομα και σε έπαφή μ' δηλ τήν κοινωνία και τήν πολιτική, φιλοδοξεί να όργανώσει μιιά ρήξη. Πώς τό να μπαίνουν όλα τά κουκιά στο σακούλι για μπούγιο δέν αυξάνει τήν πολιτική επιφάνεια τής Άριστεράς.

Όσο για τις λεγόμενες «όργανωμένες δυνάμεις», τό μάθαμε πιά τόσα χρόνια κι άς μήν τό φοβόμαστε: κάτι άπό δώ, κάτι άπό κεί. Ύπάρχουν ακόμα κάτι κουμμούνια στις γειτονίες και κάτι σύλλογοι να φυλάς τά ρούχα σου στην έπαρχία.

Όσο για τις λεγόμενες «όργανωμένες δυνάμεις», τό μάθαμε πιά τόσα χρόνια κι άς μήν τό φοβόμαστε: κάτι άπό δώ, κάτι άπό κεί. Ύπάρχουν ακόμα κάτι κουμμούνια στις γειτονίες και κάτι σύλλογοι να φυλάς τά ρούχα σου στην έπαρχία. Άς σταματήσουν οι έχθροπραξίες για ν' αρχίσει ό άγώνας. Θέλει τρέξιμο και χάρτη για να προλάβουνε οι Έλληνες κομμουνιστές τό τράμ τό τελευταίο.

Άς σταματήσουν οι έχθροπραξίες για ν' αρχίσει ό άγώνας. Θέλει τρέξιμο και χάρτη για να προλάβουνε οι Έλληνες κομμουνιστές τό τράμ τό τελευταίο.

Σπύρος Γεωργιάτος

Πόσο «ιστορική» ήταν ή άπόφαση του ΚΚΕ στον Β' γύρο των εκλογών

Δύσκολα θά μπορούσε να υποτιμήσει κανείς τήν άπόφαση του ΚΚΕ για τόν β' γύρο των πρόσφατων δημοτικών εκλογών. Κατάφερε να φτιάξει γεγονός και έκπληξη (όχι σε όλους πάντως — αν θυμάμαι καλά κάποιες συζητήσεις και εκτιμήσεις στις καλοκαιρινές συνεδριάσεις τής ΑΔΗΚ...). Τό ίδιο τό ΚΚΕ τή χαρακτήρισε μέ διάφορους τρόπους: τή θεώρησε πολιτικά σαφή και όρθή, τήν ένέταξε «στά πλαίσια» τής άπόρριψης του αντιδεξιού συνδρόμου, στελέχη του δέ τήν άποκάλεσαν «ιστορική», μιιά και σημαδεύει ιστορικά τήν «αυτονομία» του κόμματος και τής Άριστεράς, τήν άνάκτηση δηλαδή τής ικανότητάς τους να κρίνουν και να επιλέγουν αυτό πού θεωρούν πρόσφορο, και όχι αυτό πού άλλο θεωρούν χρήσιμο για ίδιο λογαριασμό ή στο όνομα μιās ίδιας αντίληψης για τό καλό του τόπου. Λαμπρά.

Και όλα αυτά γίνηκαν δεκτά και άποδεκτά από πάμπολλους άριστερούς, ως περίπου άυτονόητα, μέ τήν εξαίρεση τής κριτικής πού άσκησε στην άπόφαση του ΚΚΕ ή ήγεσία του ΚΚΕ έσωτ. και όπου τό μόνο επιχείρημα ήταν ότι ή άπόφαση αυτή ένίσχυσε τή Δεξιά. Γενικά, όμως, όχι μόνο ή άνάλυση του ΚΚΕ θεωρήθηκε άυτονόητη, αλλά έχει κανείς τήν έντύπωση ότι πάντα έτσι είχαν «τά πράγματα». Ό ήθελημένος παραμερισμός τής μνήμης ένίσχυσε έτσι τήν ταχυδακτυλουργία του ΚΚΕ. Γιατί βέβαια μόνο περι ταχυδακτυλουργίας πρόκειται.

Στις γυμναστικές οφθαλμούς

Ἡ ἀπόφαση δέν ἦταν σαφής. Ἐνα κείμενο ἀπέκλειε σαφῶς τὴν ψήφο στὸν κ. Μπέη, ἕνα διορθωτικό σημεῖωμα δέν ἀπέκλειε τίποτε, μιά συνέντευξη θεώρησε «θεμιτή» καὶ τὴν ἐπιλογή Μπέη.

Ἡ ἀπόφαση περιεῖχε ἐπιχειρήματα ἀλληλογρονθοκοπούμενα. Τουλάχιστον τόσο ὅσο καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ τὸ καλοκαίρι, ἀπόφαση πού εἶχε ἐπισύρει σειρά λοιδοριῶν ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ ΚΚΕ (τοῦ τύπου «μπερλίνας»: γιατί στὴν Ἀθήνα κι ὄχι στὴ Θεσσαλονίκη, γιατί στὸ Ἑράκλειο κι ὄχι στὸ Ρέθυμνο κ.λπ.).

Ἡ ἀπόφαση δέν εἶχε οὔτε ἔχει κανένα γενικότερο πλαίσιο πολιτικῆς ἀναφορᾶς. Διεκδικεῖ π.χ. τὸ δικαίωμα τοῦ κάθε πολίτη (προβάλλοντας ὡς ὑπόδειγμα τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀριστεροῦ) νὰ ψηφίζει πάντοτε, σὲ ὁμαλές βέβαια συνθηκῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, αὐτὸ πού θέλει καὶ πέραν τούτου νὰ μὴν ὑποχρεώνεται σὲ ἐπιλογές πού δέν τὸν ἐμπεριέχουν; Τέτοιο πράγμα, ἢ κάτι ἀνάλογο, δέν ἀκούστηκε.

Τέλος, ἡ δικαιολόγηση τῆς ἀπόφασης μὲ τὴν (αὐτονόητη; ἀνέκαθεν;) ἀπόρριψη τοῦ ἀντιδεξιῦ συνδρόμου δύσκολα ἀντέχει στὴν ὁποιαδήποτε ἀνάλυση. Ἄν πράγματι κάτι τέτοιο ἰσχύει ἢ ἀπλῶς καὶ μόνο ἀναπτύσσεται στὸ χῶρο τοῦ ΚΚΕ, τότε πρέπει κάποτε, καὶ μάλιστα γρήγορα, νὰ γίνει καὶ ἡ συνήθης «αὐτοκριτική». Δέν πάει δά καὶ τόσος καιρὸς ἀπὸ τότε πού κάποιοι ἀριστεροὶ πολίτες, πράγματι ἀδιάφοροι ἀπέναντι σὲ «ἀντιδεξιὰ σύνδρομα», καὶ σὲ περιστάσεις πολὺ πιὸ σοβαρές (ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἐκλογή Προέδρου τῆς Δημοκρατίας), ὑποστήριξαν θέσεις ἀρχῆς ὡς πρὸς τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς. Τότε ὁμως τὸ «ἀντιδεξιὸ σύνδρομο» τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἀκόμη ἀνθηρὸ. Καὶ ἄκουσαν οἱ ὑπογράψαντες τὸ γνωστὸ κείμενο τῶν «116» τὰ ἐξ ἀμάξης. Κι ἀπὸ τὸ ΚΚΕ καὶ ἀπὸ τίς τότε (ἀλλὰ καὶ νῦν!) συμπαρατασσόμενες δυνάμεις:

Ξέρω ὅτι ἡ «διαλεκτική» μπορεῖ νὰ σὲ βγάλει πάντα λάδι, ὄχι ὁμως, ὅπως ἔλεγε κι ὁ ἄλλος, νὰ μεταμορφῶναι ἕνα γάιδαρο σὲ σκύλο!

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Θάνατος στὸ γήπεδο

Ἡ φονικὴ φωτοβολίδα τοῦ Ἄλκαζάρ δέν ἔριξε κανένα καινούργιο φῶς στὰ ποδοσφαιρικά μας ἦθη. Πυροδότησε ὁμως μιά σειρά ἀπὸ ἀντιδράσεις, κυρίως ἀπὸ τὸν τύπο: ξυπνήστε πιά, ἀρχισαν νὰ γράφουν οἱ ἔφημερίδες, τὸ Χέυζελ χτύπησε τὴν πόρτα μας κι ἐμεῖς ἀγρόν ἀγοράζουμε.

Κι ὁμως, τουλάχιστον τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης κάθε ἄλλο ἀπὸ ἀδιαφορία γιὰ ὅσα συμβαίνουν στὰ γήπεδα (καὶ μάλιστα γιὰ τὴ βία) ἔχουν δείξει: τὸ ραδιόφωνο καὶ ἡ τηλεόραση ἐκπέμπουν σὲ τακτικὴ βάση νουθεσίες καὶ ἀποτρεπτικοῦ τύπου συνθήματα. Οἱ ἔφημερίδες ἐπανειλημμένα προχώρησαν καὶ σὲ «ἀναλύσεις» τοῦ φαινομένου, μαρτυρίες γιὰ τὸ χουλιγκανισμό κ.λπ., ἀλλὰ τὸ ξύλο κι ὁ χουλιγκανισμὸς συνέχισαν τὸ δρόμο τους κι ἔφτασαν ὅπου ἔφτασαν.

Τί γίνεται λοιπὸν κι ἀπὸ πού μπαίνει στὰ γήπεδα αὐτὴ ἡ βία πού δέν μπορούμε μὲ τίποτα νὰ τὴν ξορκίσουμε; Ἀπὸ τὰ συμφέροντα πού κατευθύνουν τὰ ποδοσφαιρικά πράγματα; Μά, ἂν καὶ ὀρισμένοι ἐκπρόσωποί τους φαίνεται νὰ τὴ συμπαθοῦν, ἀρκετοὶ ἄλλοι, καὶ μάλιστα ἀρκετὰ ἰσχυροὶ, εἶναι δεδηλωμένοι ἐχθροὶ τῆς. Ἀπὸ τίς «ἀδικίες» πού γίνονται; Μά αὐτὲς συνέβαιναν πάντα· κι οἱ ἀντιδράσεις πού προκαλοῦσαν (περίπτωση Μπουμπλι, ὑποβιβασμὸς Ἑρακλῆ) ὅσο βάρβαρες κι ἂν ἦταν δέν θύμιζαν σὲ πολλὰ πράγματα χουλιγκανισμὸ.

Ἄν στὸν τόπο μας τελευταῖα κάτι ἀλλάξε στὸ ποδόσφαιρο, αὐτὸ εἶναι ἡ ἀνάδειξή του σὲ καθολικοῦ ἐνδιαφέροντος θέαμα — μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τῆς τηλεόρασης καὶ τὴ δυναμικὴ εἴσοδο τῶν μεγαλοεπιχειρηματιῶν στὰ γήπεδα. Ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶχε ξεκινήσει ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς χούντας (Γουέμπλεϋ, Γουλανδρῆς) ἀλλὰ ὀλοκληρώθηκε πρόσφατα μὲ τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὸ ἐπαγγελματικὸ ποδόσφαιρο καὶ τὴν ἀλωση τοῦ ἡμερήσιου τύπου ἀπὸ τὴν ἀθλητικογραφία. Τὸ γήπεδο ἔγινε ξαφνικά ὁ χῶρος ὅπου ζοῦν καὶ πεθαί-

Στις γυμνοσφαίρες

νουν νεοελληνικά όνειρα και εφιάλτες. Δέν έννοώ μόνο τήν έντύπωση τής άνεσης και τής ευμάρειας πού δημιουργεί ό νέος καθεδρικός νάός του ποδοσφαίρου μας, τό Όλυμπιακό Στάδιο, ή τήν «έκδίκηση» τής Άριστερας πού κρύβεται στή σοβιετικής έμπνεύσεως όνομασία «Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας» του κλειστού γηπέδου του Φαλήρου. Περισσότερο μαστιγώνει τή φαντασία ή έν μια νυκτί (= άερισζίδικη) άνοδος και ή ζαφνική καταβάρθρωση ήρώων, τό άφθονο (άφορολόγητο!) χρώμα πού ρέει, ή αίσθηση, άν όχι ή βεβαιότητα, ότι κάποιος ύψηλοί προστάτες κινούν όλα τά νήματα φτιάχνοντας ή και εκβιάζοντας τήν τύχη των έκλεκτών τους και διαλύοντας τους ύπόλοιπους, ή προσωρινότητα προσώπων και θεσμών. Πού σταματάει ή μυθοποίηση και πού άρχίζει ή πραγματικότητα σ' αυτό τον κυκεώνα; Έμμεση άπάντηση σ' αυτό τό έρώτημα άποτελεί τό ότι τά πιά διάσημα θύματα τής πιά χαρακτηριστικής περίπτωσης νεοελληνικής άπατεωνίας των τελευταίων έτών, του «τραπεζίτη» Γούκου, ήταν ποδοσφαιριστές.

Στό γήπεδο λοιπόν ή/και γύρω άπ' αυτό θά τεθούν ώμά, χωρίς φιοριτούρες, όλα τά δράματα του κοινωνικού βίου. Η βαρβαρότητα τους θά προστεθεί στην παραδοσιακή βαρβαρότητα του χώρου πού δέν άφήνει πολλά πολλά περιθώρια για «συμβολικές» έκτονώσεις. Παρ' όλα αυτά μέχρι πρότινος τό γήπεδο διατηρούσε τήν ιδιαιτερότητα του ως χώρος: είχε τους πιστούς του κι αυτοί είχαν τή δική τους κουλτούρα — διάβαζε: τή δική τους γλώσσα. Έτσι μπορούσαν στοιχειωδώς νά εκφραστούν μ' έναν τρόπο φτωχό μέν, αλλά λειτουργικό. Τώρα όμως πού μέ τίς εφημερίδες και τήν τηλεόραση τό γήπεδο μπήκε σέ κάθε σπίτι, ή γηπεδική γλώσσα και τά σχετικά ήθη «κοινωνικοποιήθηκαν» ώστε νά παραδοθούν στην κατανάλωση. Έτσι, άπό τήν παροιμιώδη έκφραση «έμπαινε Γιούτσο» περάσαμε στό «κίτρινη κάρτα έδειξε ό λαός στον Άντρέα», στό «άγριες κόντρες στή Βουλή», στό είδος τής κοινωνικής κριτικής πού συγκολλά τον Άπόλλωνα Καλαμαριάς μέ τά ανέκδοτα για Ποντίους και τον Πρόεδρο τής Δημοκρατίας. Κι όχι μόνο τό λεξιλόγιο αλλά και τό τελετουργικό του γηπέδου (τραγουδάκια, χειρονομίες) χρησιμοποιούνται για τή μετατροπή τής κοινωνικής ζωής, μαζί και τής πολιτικής, σέ υπερθέαμα. Η γλώσσα του γηπέδου χάνοντας έτσι τήν ιδιαιτερότητα της χάνει και τήν έκφραστική της δύναμη, γίνεται πασπαρτού άχρηστο πιά για όσους προσπαθούν κάτι νά ζήσουν και νά «καταλάβουν» στην κερκίδα. Κι ή βιαιότητα, παραδοσιακή και νέας έσοδειας, πού συμπυκνώνεται στά δρώμενα θά χάσει τό δρόμο προς τήν όποια στοιχειωδώς έλλογη έκτόνωση. Τί θά γίνει; Θά έκραγει μέ τον πιά άναρθρο τρόπο — συνήθως και χωρίς τό παραμικρό πρόσχημα: μέ τή φωτοβολίδα, τό ξύλο, τή βρισιά πού ίσοδυναμεί μέ ούρλιαχτό. Και δέν είναι τυχαίο ότι θά έκφραστεί άπό μηδαμινές μειωηφίες πού δέν προβάλλουν καμιά «ιδεολογική» δικαιώση για τήν συμπεριφορά τους. Έκτονώνουν δηλ αυτή τήν επιθετικότητα σκέτη, ώμή, πρωτόγονη.

Πολλές φορές έγινε προσπάθεια νά φιλοτεχνηθεί τό «πορτρέτο» του χουλιγκάνου, κυρίως βέβαια άπό τίς εφημερίδες. Δέν βγήκε τίποτα περισσότερο άπό τό ότι πρόκειται για εφήβους ιδιαίτερα πιεσμένους άπό ποικίλα προβλήματα, κυρίως τήν ήλιθιότητα μιας ζωής πού δέν δίνει κανένα περιθώριο για έκφραση και συνεπώς έλευθερία, πού σέρνουν τή μουγκαμάρα τους μέχρι τό γήπεδο έλπίζοντας ότι εκεί θά βρουν κάποιο δικό τους χώρο. Αυτό πού βρίσκουν δέν διαφέρει σέ τίποτα άπό τό άδιέξοδο πού ήδη έχουν φορτωθεί. Βία, λοιπόν, ως έσχάτη όδός και όχι έπιλογή. Άπό τήν άποψη αυτή, άν οι χουλιγκάνοι μπορούν νά προκαλέσουν τή συμπάθεια, είναι άδύνατο νά άποτελέσουν άντικείμενο ήρωοποίησης ή νά θεωρηθούν φορείς κάποιας εξέγερσης άφου είναι άνίκανοι νά ακούσουν τήν παραμικρή κριτική σέ όσα τους συμβαίνουν μέσα κι έξω άπό τά γήπεδα. Και δέν είναι τυχαίο ότι γίνονται τό εύκολο θύμα των διαβόητων «παραγόντων» του ποδοσφαίρου, τής άστυνομίας ή και των πολιτικών.

Άπομένουν οι εφημερίδες και ή τηλεόραση νά κινδυνολογούν και νά μετατρέπουν ένα βουβό και όχι κατ' ανάγκη γενικού ένδιαφέροντος δράμα σέ μυθιστόρημα τρόμου, άπομονώνοντας άκόμα περισσότερο τίς ήδη θανάσιμα άπομονωμένες, κυριολεκτικά περιθωριακές ομάδες των χουλιγκάνων. Τό ίδιο είχε συμβεί μερικά χρόνια πριν μέ κάποια άλλη περιθωριακή ομάδα, τους τοξικομανείς. Ποιά ήταν ή κατάληξη τής σχετικής σταυροφορίας του τύπου τότε; Άς αναλογιστούμε ότι τά δακρύβρεκτα σίριαλ τής τηλεόρασης τά διαδέχτηκε ή ώμά κατασταλτικής ρητορεία του κ. Δροσογιάννη σ' ένα κοινό ώριμο πιά νά τή δεχτεί. Σκέφτομαι ζαφνικά τον έκφοβιστικό τόνο του γενικού γραμματέα Άθλητισμού κ. Σαρρή στην πρόσφατη τηλεοπτική συζήτηση για τή βία στά γήπεδα, πάνω άπό τό πτώμα ενός νέου ανθρώπου κι ένώ κάποιος άλλος, άκόμα νεότερος, βρίσκεται κιάλας στή φυλακή σάν δολοφόνος. Κάποιοι παραλληλισμοί είναι αναπόφευκτοι.

Γρηγόρης Μανιαδάκης

ΔΩΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Νά στραφοῦμε στό αὔριο

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρίου

A

λλοι προτίμησαν νά τό τοποθετήσουν ἔτσι: ὅτι αὐτές οἱ δημοτικές ἐκλογές ἔδειξαν πῶς σήμανε τό τέλος τῆς αὐτοδυναμίας τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἄλλοι πάλι εἶπαν πῶς αὐτή ἦταν ἡ ἀρχή τοῦ τέλους τῆς διακυβέρνησης τῆς χώρας ἀπό τό ΠΑΣΟΚ. Ἀνάμεσα στίς δύο τοποθετήσεις ὑπάρχει διαφορά. Ἡ πρώτη ὑπονοεῖ ὅτι «τίποτα δέν χάθηκε», ὅτι ἂν τό ΠΑΣΟΚ θελήσει μπορεῖ νά ἀρχίσει ἡ περίοδος τῆς συνεργασίας ὄλων τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων μέ τή βοήθεια τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς, ὥστε νά μήν ἐπανέλθει ἡ Δεξιά κ.ο.κ. Ἡ δεύτερη, ἀντίθετα, θεωρεῖ ἀπό τώρα δεδομένη τήν πτώση τοῦ ΠΑΣΟΚ.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ» ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Δέν θά συζητήσουμε ἐδῶ τίς πιθανότητες νά ἐπαληθευτεῖ ἡ πρώτη ἐκδοχή. Πολύ σύντομα μόνο θά ἀναφέρουμε ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἀποτελεῖται ἀπό ἐτερόκλητες πολιτικά καί κοινωνικά δυνάμεις, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες θά ἐσπευδαν νά τό ἐγκαταλείψουν ἂν διαπίστωναν ὅτι τίς ὀδηγεῖ σέ στρατηγικοῦ χαρακτήρα συμμαχίες μέ τήν Ἀριστερά, μέ τούς κομμουνιστές. Εἶναι ἐπομένως λανθασμένη ἡ ἐκτίμηση ὅτι ἡ ἀπλή ἀναλογική θά ἔβαζε μιά γιά πάντα τή Δεξιά στό περιθώριο κι αὐτό γιατί παίρνει ὡς δεδομένο τό ἐννοιολογικό σχῆμα τῶν «δημοκρατικῶν δυνάμεων», ὅτι τό σχῆμα αὐτό μπορεῖ νά λειτουργήσῃ στήν πράξη. Ἄν ὁμως κάτι τέτοιο «κινδύνευε» νά πραγματοποιηθεῖ στά σοβαρά, τότε σίγουρα μεγάλο μέρος ἀπό τίς μάζες πού ἀκολουθοῦν σήμερα τό ΠΑΣΟΚ θά

ζητοῦσαν καταφύγιο στή Νέα Δημοκρατία.

Ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει ἀρκετές φορές ἔμμεσα προσπαθήσει νά ὑποδηλώσει τά παραπάνω, ἔχει προσπαθήσει νά δείξει ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐγκαταλείψει τή γραμμή τῆς αὐτοδυναμίας, ἴσως γιά νά συγκαλύψει ὅτι, ἐκτός τοῦ ὅτι δέν μπορεῖ, δέν θέλει κιόλας. Δέν θέλει καί διότι ἡ πολιτική του ἰδεολογία εἶναι διαφορετική ἀπό αὐτή τῆς Ἀριστερᾶς, ἀλλά καί γιατί ὁ δικός του ρόλος στό κόμμα του καί τήν πολιτική γενικότερα θά ἀναιρεῖτο.

Ἐπάρχουν ὥστόσο πολιτικές δυνάμεις μέσα στό ΠΑΣΟΚ ἀνοιχτές πρὸς τήν ἀπλή ἀναλογική καί ἐπομένως ἀνοιχτές σέ μιά περίπτωση συνεργασίας μέ τήν Ἀριστερά, καί ἀπό αὐτή τήν ἀποψη τό αἴτημα πού προβάλλει σήμερα ἡ Ἀριστερά γιά τήν ἀπλή ἀναλογική δέν εἶναι τελειῶς λανθασμένο: ὅσο κι ἂν ὑποδηλώνει ὅτι μιά κυβερνητική συνεργασία κολλάει δῆθεν μόνο σέ τεχνικά ζητήματα καί ὄχι σέ ἀνυπερβλήτες πολιτικοἰδεολογικές διαφορές, ὅσο κι ἂν συγκαλύπτει τό γεγονός ὅτι ἐκτός τοῦ ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν θέλει τήν Ἀλλαγή, εἶναι καί ἡ Ἀριστερά πού δέν εἶναι πολιτικά ἔτοιμη γι' αὐτήν, ἐντούτοις στόν ἐσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων στό ΠΑΣΟΚ δίνει ἐπιχειρήματα, πολιτικό βᾶρος καί ἀφήνει ἀνοιχτές γέφυρες μέ μιά πτέρυ-

γα τοῦ κόμματος αὐτοῦ πού, ἂν μή τι ἄλλο, εἶναι ἀνοιχτή πρὸς τήν Ἀριστερά. Κι ἂν αὐτό τό «ἀνοιχτή» δέν ἐπαρκεῖ, δέν εἶναι ὡστόσο καί παραβλέψιμο.

Ἡ πτέρυγα αὐτή δέν εἶναι παραβλέψιμη, κυρίως ἀπό τή σκοπιά τῆς δεύτερης πιθανότητας, τῆς ὀριστικῆς δηλαδή ἤττας τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς ἐπαισθητικῆς Δεξιᾶς στήν ἐξουσία. Ἡ περίπτωση αὐτή συνεπάγεται σίγουρα καί πολλές ἀνακατατάξεις στά κόμματα τῶν ἀποκαλούμενων δημοκρατικῶν δυνάμεων. Ὅσοι ἀπό τό '81 (ἡ καί πῶς πρὶν) μέχρι σήμερα ἀποκρούσαμε τό δίλημμα ΠΑΣΟΚ ἢ Δεξιά, δέν τό κάναμε μόνον ἐπειδή τό δίλημμα ἦταν γιά μᾶς ἀνύπαρκτο, οἱ δύο πλευρές μᾶς ἦταν ἀδιάφορες, τά δύο κόμματα ἦταν ἐξίσου ἀστικά. Τό κάναμε καί λόγω τῆς πεποιθήσεως ὅτι μόνο μέσω μιᾶς ἤττας καί μιᾶς διάλυσης τοῦ ΠΑΣΟΚ θά μπορούσε νά ξεκινήσει μιά διαδικασία ἀνασυγκρότησης τῆς Ἀριστερᾶς στό πολιτικό, τό ἰδεολογικό καί, τέλος, ἀκόμη καί στό ὀργανωτικό ἐπίπεδο.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ '74 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΑ ΜΕ ΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δώδεκα χρόνια μετά τή μεταπολίτευση μποροῦμε πιά νά διαπιστώσουμε καθαρά τή χρεοκοπία ὄλων τῶν σχημάτων πού συναποτέλεσαν τίς ἀποκαλούμενες δημοκρατικές δυνάμεις. Γιά τό ΠΑΣΟΚ κλείνει (πολύ γρήγορα) ἕνας κύκλος, χαρακτηριστικός ἄλλωστε γιά ὅλα τά ἀποκαλούμενα «σοσιαλιστικά» κόμματα τῶν χωρῶν τῆς Νότιας Εὐρώπης πού ἀναδείχθηκαν μέσα στή δεκαετία τοῦ '70. Τά κόμματα αὐ-

τά εμφανίστηκαν στην άρχη δυναμικά και μέ περισσή αγωνιστικότητα, κατά την περίοδο του ριζοσπαστισμού και της εξέγερσης των έτων '60-'70, και εξέφρασαν ταυτόχρονα ένα μεγάλο τμήμα των κοινωνικών δυνάμεων της μισθωτής εργασίας. Η σύνθεση των δύο αυτών επιπέδων, της πολιτικής συγκυρίας και του κοινωνικού, συνετέλεσε ώστε τα κόμματα αυτά να μιλούν για κοινωνική αλλαγή και να μην παρουσιάζονται απλώς ως εκφραστές των συμφερόντων της μισθωτής εργασίας μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, όπως η σοσιαλδημοκρατία της Βόρειας Ευρώπης.

Στην Ελλάδα το ΠΑΣΟΚ βασίστηκε στο ιστορικό σχήμα των δημοκρατικών δυνάμεων, όπως αυτό ήταν παγιωμένο στις συνειδήσεις του ελληνικού λαού από τις περασμένες δεκαετίες. Από εκεί άντλησε ένα μεγάλο τμήμα της πολιτικής του πελατείας (μέ τη βοήθεια βέβαια και του όνοματος Παπανδρέου), άρχης γενομένης από το άριστερό-ριζοσπαστικό τμήμα της Ένωσης Κέντρου. Ο ριζοσπαστικός πολιτικός λόγος του συνετέλεσε ώστε το ΠΑΣΟΚ να προκαλέσει το ενδιαφέρον και της εξεγεμεμένης νέας γενιάς και να προτιμηθεί από ένα μεγάλο κομμάτι της, σύν τοις άλλοις και επειδή το πολιτικό του μέγεθος και η απήχησή του ήταν τέτοιες, ώστε να δίνουν έγγυήσεις μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας, μιας γρήγορης πραγματοποίησης των «δραμάτων». Τό πιο ανυπόμονο και ιδεολογικά επιδερμικό κομμάτι της γενιάς του Πολυτεχνείου προσελκύνθηκε έτσι από το ΠΑΣΟΚ — και το κομμάτι αυτό ήταν μεγάλο, αν ως γενιά το Πολυτεχνείου δεν θεωρήσουμε μόνο την πρωτοπορία της, αλλά και όλους εκείνους που δντας εργαζόμενοι και όχι φοιτητές ή διανοούμενοι τράφηκαν κυρίως με τον άπονηο μιάς περιόδου, παρά πρωτοστάτησαν σ' αυτήν.

Κάπως έτσι ξεκίνησε το ΠΑΣΟΚ, βρίσκοντας μιά περίεργη ισορροπία ανάμεσα σέ δράματα και σέ αίτήματα, και συνέχισε ριχνοντας όλο και περισσότερο βάρος στά δεύτερα, σέ ό,τι δηλαδή πρωτογενώς ξεπηδούσε από την κοινωνία. Σήμερα, δέκα χρόνια μετά την επιτυχή διαχωρισμό της πρωτοπορίας του τότε κινήματος από τις μεγάλες μάζες του λαού (γιατί αυτός ό διαχωρισμός και ή απομόνωση ήταν τό μεγάλο έργο του ΠΑΣΟΚ και ή μέγιστη ύπηρεσία που προσέφερε στήν άστική κοινωνία), ό Α. Παπανδρέου ζητάει να περισώσει τά συντρίμια του ΠΑΣΟΚ και να ανασυγκροτήσει ή χαμένη ταυτότητα του κόμματός του κάνοντας αίτηση για είσοδο στή Σοσιαλιστική Διεθνή. Καί, ειρήσθω έν παρόδω, στήν προκειμένη περίπτωση προσπαθεί σύν τοις άλλοις να κατοχυρώσει τό ΠΑΣΟΚ προλαβαίνοντας άλλους υπό διαμόρφωση πολιτικούς σχη-

ματισμούς που θά είχαν ύπόψη να κάνουν τό ίδιο πράγμα σέ έναν άγώνα δρόμου για τό ποίος θά αποκτήσει την έξωθεν καλή μαρτυρία του κατεστημένου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, την άπαραίτητη σέ κάθε κοινοβουλευτική δικομματική δημοκρατία ιδίως σέ μιά χώρα-μέλος της ΕΟΚ.

Άλλά άς ξαναγυρίσουμε στά χρόνια της μεταπολίτευσης. Κοιτάζοντας πρós τά πίσω θά λέγαμε πώς την εποχή εκείνη τά τρία κόμματα (ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ έσωτ.) διαγωνίστηκαν για την κατάκτηση μιάς μερίδας του εκλογικού σώματος, προβάλλοντας κυρίως τά βασικά ιδεολογικοπολικά χαρακτηριστικά της ταυτότητάς τους. "Όσο κι αν τό σύνθημα «Στίς 18 σοσιαλισμός» κατακρίθηκε από τίς άλλες πολιτικές δυνάμεις, έντούτοις ή σύγκρουση μεταξύ των τριών κομμάτων ήταν κατ' άρχην σύγκρουση δράματων και στρατηγικών για ή μετάβαση στο σοσιαλισμό. Άλλαγή, αυτόδύναμη ανάπτυξη, αποκέντρωση, αυτοδιαχείριση, λαϊκή συμμετοχή από ή μιά μεριά, σοσιαλισμός μέ δημοκρατία, έλευθερία, ανθρώπινο πρόσωπο, ελληνικά χρώματα, βάθεμα και πλάτεμα της δημοκρατίας και πλατιά συμμαχία πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων από την άλλη.

Τέλος, ή όρθοδοξία, τό σοβιετικό μοντέλο, ό κρατισμός, ή άντιμπεριαλιστική πάλη στο πλευρό της Σοβιετικής Ένωσης, μιά άρνηση ή έστω ήθελημένη άσφαιρα ως πρós τίς κοινοβουλευτικές διαδικασίες και τό κατά πόσον αυτές αποτελούν μοναδικό μέσο έκφρασης της ταξικής πάλης στην πορεία πρós τό σοσιαλισμό αλλά και, πάνω από όλα, τά διάφορα κενά της στρατηγικής αυτής τά όποια τά κάλυπτε ή προσδοκία της τελικής στρατιωτικοπολιτικής επικράτησης του σοβιετικού μπλόκ στον δεύτερο κόσμο, ή, έστω, στην περιοχή μας.

Η σύγκρουση λοιπόν (και έπομένως και ή όργανωτική αποκρυστάλλωση των διαφόρων σχημάτων) γινόταν σαν να βρισκόταν τό ζήτημα του σοσιαλισμού στην ήμερήσια διάταξη. Αυτή ή στρατηγική χαρακτήρα και έφ' όλης της ύλης (στό όνομα του σοσιαλισμού) άντιπαράθεση μέ τό ύφιστάμενο κοινωνικό καθεστώς και την άντίστοιχη έξουσία, ή Νέα Δημοκρατία, βοήθησε ώστε να αναγνωριστεί ότι ή ταξική σύγκρουση στο πολιτικό επίπεδο εκφράζεται από εκείνους τους πολιτικούς σχηματισμούς που άντιπαλεύουν ριζικά ή Δεξιά.

Τό ΚΚΕ έσωτερικού, παρόλο που κι αυτό πρόβαλε τά δράματά του, δέν μπόρεσε να έκφράσει την κοινωνική πάλη, μιά και ή άντίστοιχη πολιτική του δέν έμπεριείχε την πολιτική ριζική σύγκρουση, αλλά άντίθετα ή συνεργασία πρós όλες τίς κατευθύνσεις, πράγμα που προϋπέθετε και την ταξική συνεργασία. Έχοντας έπιπλέον τό

μειονέκτημα ότι ήταν καινούργιο κόμμα χωρίς πολιτικές ρίζες στο εκλογικό σώμα, τό ΚΚΕ έσωτερικού εμφάνιζε την εικόνα ενός κόμματος καλής προαίρεσης και δράματων, που όμως α) δέν θέλει να τά πραγματοποιήσει, άφού ή πολιτική του δείχνει να τά θεωρεί ως ζητήματα του άπώτερου μέλλοντος, και β) δέν μπορεί να τά πραγματοποιήσει, άφού οι ιδέες του πολλαπλασιάζονταν μέ τό μηδενικό είδικό βάρος του κόμματος αυτού στο επίπεδο του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων.

Τό γεγονός αυτό είχε και έχει έπίπτωση και στίς ίδιες τίς ιδέες πάνω στίς όποιες συγκροτήθηκε ή άνανεωτική Άριστερά, άκόμα και σέ εκείνες που θεωρούμε «σωστές». Πολύ χοντρικά μπορούμε να πούμε ότι όλος ό χώρος, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο, καθώς περνούσε ό χρόνος έμπλεκόταν όλοένα και περισσότερο στην πάλη των ιδεών και άγνοούσε όλοένα και περισσότερο την πάλη των τάξεων. Έμφανίστηκε μάλιστα τό παράξενο φαινόμενο την κατάσταση αυτή να την έπισημαίνει κυρίως ό Λ. Κύρκος (δημόσια ήδη από τό συνέδριο του Μίλωνα), προτείνοντας ταυτόχρονα τον πλέον άντενδεικνυόμενο δρόμο για τό ξεπέρασμά της: την πρόσδεση δηλαδή στο ΠΑΣΟΚ και στίς όνομαζόμενες δημοκρατικές δυνάμεις ούτως ώστε διά της πολιτικής ταύτισης του ΚΚΕ έσωτερικού μέ τό ΠΑΣΟΚ, που ως γνωστόν είναι μαζικό κόμμα, να εξασφαλιστεί ή σύνδεση του κόμματος μέ την ταξική πάλη, που εκείνη την εποχή έπαιρνε στο πολιτικό επίπεδο την έκφραση της σύγκρουσης Δεξιάς και άντιδεξιών δυνάμεων. Έπρόκειτο δηλαδή για μιά προσπάθεια ύποκατάστασης του κοινωνικού από τό πολιτικό, μιά προσπάθεια τοποθέτησης του ΚΚΕ έσωτερικού στην πολιτική σύγ-

κρουση σε ένα στρατόπεδο που δλο και λιγότερο εξέφραζε την πραγματική κοινωνική σύγκρουση.

ΟΛΟΙ ΤΩΡΑ ΜΙΛΟΥΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Μιλήσαμε λοιπόν για χρεοκοπία καθενός από τα τρία κόμματα των δημοκρατικών δυνάμεων. Η χρεοκοπία αυτή είναι εκδηλη αν ανάλυσοιτο με ότι σήμερα, δώδεκα χρόνια αργότερα, ή πολιτική φυσιογνωμία που παρουσιάζουν τα κόμματα αυτά δεν έχει καμία σχέση με εκείνη της τότε εποχής. Για τό ΠΑΣΟΚ τά πράγματα είναι αρκετά καθαρά και άναφέραμε ήδη ότι εκκλειςε ή τροχιά του. Τό κόμμα αυτό δέν μπορεί πιά (ή δέν θά μπορεί για μεγάλο χρονικό διάστημα) νά μιλήσει εξ όνόματος του μέλλοντος και μάλιστα του σοσιαλιστικού μέλλοντος. Άλλωστε ή ένδεχόμενη απομάκρυνσή του από τήν εξουσία είναι πιθανό νά έχει άκόμα και οργανωτικές επιπτώσεις, τέτοιες ώστε σε λίγα χρόνια τό ΠΑΣΟΚ, αν υπάρχει, νά μήν είναι τό ίδιο μέ τό σημερινό.

Γιά τό ΚΚΕ έσωτερικού ή χρεοκοπία εμφανίζεται κατ' άρχήν περισσότερο πολιτική παρά ιδεολογική. Άλλά ή πολιτική του χρεοκοπία είχε επιπτώσεις και στό ιδεολογικό και —πρόσφατα— στό οργανωτικό πεδίο. Για νά τό πούμε άλλιώς, στό επίπεδο των ιδεών παραμένουν άκέραια τά αίτήματα που τό ΚΚΕ έσωτερικού εξέφρασε ήδη από τίς άρχές της δεκαετίας του '70, τό αίτημα του σοσιαλισμού και της δημοκρατίας. Άλλά ως εκεί. Γιατί από εκεί και πέρα τό κόμμα αυτό απέτυχε νά συνδέσει τά αίτήματα αυτά μέ τήν πραγματική κίνηση των μαζών, μέ τήν

πάλη των τάξεων δηλαδή. Άπέτυχε δηλαδή πλήρως πολιτικά και αυτή του ή άποτυχία είχε επιπτώσεις και οργανωτικές (άφού σήμερα κανείς δέν γνωρίζει αν και μέ ποιά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά τό κόμμα αυτό θά συνεχίσει νά ύπάρχει) και ιδεολογικές.

Γιά τό ΚΚΕ τά πράγματα είναι πιο περίπλοκα. Όργανωτικά δέν έχουν εμφανιστεί άκόμα εκδηλα τά σημάδια της άποτυχίας. Όμως, μέ τήν πάροδο του χρόνου, οι ιδεολογικές και κοσμοθεωρητικές βεβαιότητες μετατρέπονται σε άμφιβολίες. Τό ίδιο τό σοβιετικό μοντέλο προβληματίζεται σήμερα για τόν έαυτό του, και, έστω κι αν οι προβληματισμοί αυτοί έχουν βελτιωτικό και όχι συνολικό χαρακτήρα, είναι έπόμενο νά έχουν τόν αντίκτυπό τους και στό ΚΚΕ. Άπό τήν άλλη μεριά, ή ύπαρξη των δύο στρατιωτικοπολιτικών μπλόκ και ό άπόλυτος σεβασμός που ή Σοβιετική "Ένωση δείχνει σ' αυτά, τραυματίζουν τόν θεμέλιο λίθο της στρατηγικής του ΚΚΕ ή, έστω, απομακρύνουν δλοένα και περισσότερο τόν τελικό στόχο από τήν ένδιάμεση στρατηγική του. Όντας μαζικό κόμμα τό ΚΚΕ έχει καθημερινές ανάγκες που ούτε στό ελάχιστο εξυπηρετούνται και ούτε στό ελάχιστο ανταποκρίνονται προς τόν τελικό στρατηγικό στόχο του. Τό ΚΚΕ προσπαθεί νά λύσει τήν αντίφαση μέσω του σχήματος Κομμουνιστικό Κόμμα/Άριστερά, όπου τό μέν κόμμα είναι ένας κλειστός σφιχτός, «άποκαθαρμένος» οργανισμός που φυλάει βαθιά μέσα του τίς άρχικές άφετηρίες και τούς τελικούς στόχους του κόμματος, ή δέ Άριστερά είναι τό εύέλικο πολιτικό σχήμα που θά πρωταγωνιστήσιν στην ένδιάμεση περίοδο κατά τά πρότυπα της θεωρίας των σταδίων. Άλλά οι αντιφάσεις δέν κρύβονται έτσι: ή καθημερινή πρακτική, οι ανάγκες της πολιτικής πάλης, τά ίδια τά αίτήματα των στρωμάτων της μισθωτής εργασίας που άκολουθούν τό ΚΚΕ —και άκολουθούνται από αυτό— διαμορφώνουν όχι μόνον ένα άλλο πρόσωπο, αλλά —έτσι συμβαίνει πάντα— χαράζουν, ή έστω επηρεάζουν, άκόμα και τίς συνειδήσεις των κομματικών μελών. Η φυσιογνωμία κάθε πολιτικής παράταξης διαμορφώνεται κυρίως μέσα από τή σύγκρουσή της μέ τόν αντίπαλο. Κι αν κάποτε ή σύγκρουση αυτή (άκόμα και έντός των δημοκρατικών δυνάμεων) ήταν περισσότερο ιδεολογικού στρατηγικού χαρακτήρα, πράγμα που βοηθούσε τό ΚΚΕ νά μένει πιστό και χωρίς πολλές αντιφάσεις προς τήν «όρθοδοξία» του, σήμερα ή φύση της σύγκρουσης έχει αλλάξει.

Βέβαια όλα αυτά δέν σημαίνουν ότι τό ΚΚΕ εγκατέλειψε τίς άρχικές του άφετηρίες, ότι ή εξυπηρέτησή τους δέν

παύει νά είναι ό τελικός του στόχος. Άλλωστε κανένα από τά άλλα σχήματα (τή διαφωνούσα, ή, έστω, δυσαρεστημένη πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ, τό ΚΚΕ έσωτ. στις δύο του έκδοχές) δέν έχει κουνηθεί ένα βήμα από αυτό που άρχικά ήταν. Όλα αυτά σημαίνουν άπλως ότι τό ΚΚΕ άναγνωρίζει, αισθάνεται, σήμερα τήν πολιτική άναγκαιότητα της Άριστεράς. Και δέν είναι μόνο τό ΚΚΕ. Τό ίδιο άναζητούν δλοι. Τό ΚΚΕ έσωτερικού μιλάει κι αυτό για εύρύτερο φορέα της Άριστεράς και μάλιστα προσφέρει τόν έαυτό του θυσία προς χάρη του, οι διάφορες ομάδες που διαφωνούν μέ τό ΠΑΣΟΚ για άριστερό φορέα μιλάνε κι αυτές.

Όλοι λοιπόν άναγνωρίζουν ότι τό σκηνικό του '74 έφαγε τά ψωμιά του, δλοι άναγνωρίζουν τήν άνάγκη νά αλλάξει, δλοι μιλούν για τήν άνάγκη μιας πολιτικής δύναμης που θά οργανώσει και θά έκφράσει τήν αντίσταση, τήν έστω και στοιχειώδη κοινωνική αντίσταση των εργαζόμενων μέσα στό καπιταλιστικό σύστημα, αλλά και δλοι θέλουν νά είναι αυτοί οι κύριοι έκφραστές της, νά είναι δηλαδή αυτοί εκείνοι που όταν έρθει ή στιγμή της πολιτικοποίησης θά μεταλαμπαδεύσουν στις εύρύτερες μάζες τήν πολιτική ιδεολογία τους. Όλα κοντολογίς μοιάζουν νά ξεπεράστηκαν, κανείς όμως δέν ξεπέρασε τίποτα. Η σοβιετοφιλία από τή μια, ό λαϊκισμός από τήν άλλη, ή σκοπιά του έθνικού άκροατηρίου και των πωγωνισμάτων, ό διάχυτος λαϊκομετωπισμός, όλα αυτά όχι μόνον έπιβιώνουν αλλά και διεκδικούν, καθένα από τή μεριά του, μιάν Άριστερά συγκροτημένη μέ βάση τά αντίστοιχα ιδεολογικά καλούπια.

ΚΑΙ ΛΥΡΙΟ ΤΙ ΓΙΝΕΤΑΙ;

Άς μιλήσουμε λοιπόν λίγο άκόμα για τό εγγύτερο μέλλον, σχεδόν για τό παρόν, κι άς προσπαθήσουμε σε χοντρές γραμμές νά τό περιγράψουμε: άς υποθέσουμε ότι και στην Έλλάδα, μέ κάποια καθυστέρηση ως προς τίς άλλες δυτικές χώρες, ή συντηρητική παράταξη παίρνει τά ήνια του κράτους. Και εδώ, όπως κι άλλου, αυτό θά γίνει κάτω από τήν πλήρη επικράτηση της άστικής ιδεολογίας και όλων των νεοτεριστικών έκδοχών της: μέσα από μια πλήρη επικράτηση της άμερικανικής ήγεμονίας στό στρατιωτικοπολιτικό επίπεδο, σε έναν κόσμο έμπορούμενο από τίς άξίες και τήν ιδεολογία που στό άτομικό και στό συλλογικό επίπεδο επιβάλλει ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Και δέν έχουμε καμιά άμφιβολία ότι και ή ελληνική δεξιά δέν είναι βαμμένη μέ κάποια έθνικά χρώματα που τάχα θά τή διαχώριζαν από τίς όμοειδείς, πολιτικές πα-

ρατάξεις στην υπόλοιπη Δύση.

Άλλά αυτό που κυρίως ενδιαφέρει εδώ είναι οι ενστάσεις που θα εκφραστούν κατ' αρχήν στο κοινωνικό και κατά δεύτερο λόγο στο πολιτικό και το ιδεολογικό επίπεδο προς την κρατούσα τάξη πραγμάτων και ειδικότερα οι ενστάσεις που θα υπάρξουν στη χώρα μας. Η έκφραση των ενστάσεων —και των αντιστάσεων— αυτών είναι σίγουρο ότι θα διαφέρει από εκείνες του παρελθόντος, μία και οι καταστάσεις εκείνες που στο παρελθόν είχαν οδηγήσει σε μία υπερπολιτικοποίηση του κοινωνικού, σήμερα φαίνεται ότι ανήκουν πιά στην ιστορία. Ο Διχασμός, ο έμφύλιος, οι δημοκρατικές δυνάμεις δεν είναι πλέον παρά μόνο καταχρηστικά ή από συνήθεια πολιτικά δραστηριότητες. Η πολιτική λοιπόν —και όχι η ιστορική— επικαιρότητα του άμεσου μέλλοντος θέτει σε πρώτο πλάνο τα ζητήματα της κοινωνικής σύγκρουσης, της αντίστασης στις εκλογές του καπιταλισμού, και μάλιστα κατ' αρχήν στο πρωτογενές κοινωνικό επίπεδο. Και ακριβώς επειδή ο σοσιαλισμός δεν είναι επί θύραις, όπως ήταν, ή και νομίζαμε ότι ήταν, πριν από χρόνια, γι' αυτό και η κοινωνία προς το παρόν δεν θέτει, ή τουλάχιστον δεν θέτει πολιτικά, τα ζητήματα που εδώ και μία δεκαετία προσπαθήσαμε να της θέσουμε.

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΥΠΑΡΧΕΙ ΓΙΑΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τίποτα λοιπόν δεν ξεπεράστηκε: ούτε το ΚΚΕ έσωτερικό και η κομμουνιστική ανανέωση. Μόνο που σήμερα, δώδεκα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση, οι λόγοι ύπαρξης της μοιάζουν όλο και να ξεμακρύνονται στο μέλλον, μοιάζουν δηλαδή όλο και πιο πρώιμοι, όσο κι αν αυτό είναι αντιφατικό. Και οι αντιφάσεις, οι προσωπικές πιά, των κομμουνιστών της Ανανέωσης εντείνονται: εμείς όρισάσαμε, σχεδόν σάπισαμε και ο καρπός μας είναι ακόμα —για την κοινωνία— πρώιμος. Και επειδή για να ανανεωθεί το κομμουνιστικό κίνημα και η Αριστερά πρέπει πρώτα να υπάρξουν και επειδή η αυριανή τους ύπαρξη δεν είναι δεδομένη, όπως ήταν την εποχή των πραγματικών και φανταστικών ταυτόχρονα δημοκρατικών δυνάμεων, γι' αυτό η ανανεωτική Αριστερά θα πρέπει να αναζητήσει τις κοινωνικές δυνάμεις του σοσιαλισμού εκεί που αυτές σήμερα βρίσκονται και, το μωβ να πω, όπως αυτές βρίσκονται, με τους τρόπους δηλαδή πολιτικής ύπαρξης που αυτές έχουν επιλέξει. Καλώς δηλαδή ή κακώς, και σ' αυτό είχε δίκιο ο κ. Παπανδρέου, εκκρεμεί μία νέα αντιδεξιά συσπείρωση μόνο που δεν θα συμφωνήσουμε ότι θα είναι και πάλι αυτός εκείνος που θα

την εκφράσει. Εκκρεμεί ακόμα η πολιτική ιδεολογία αυτής της νέας αντιδεξιάς συσπείρωσης. Εκκρεμεί όμως ταυτόχρονα και το κοινωνικό αίτημα της ένότητας, γι' αυτό άλλωστε και μιλάμε για συσπείρωση και όχι για διασκόρπιση.

Τό αίτημα αυτό, τό κοινωνικοπολιτικά επιτακτικό, είναι ταυτόχρονα ιδεολογικοπολιτικά αδύνατο αφού καμιά από τις πλευρές της πέραν του ΠΑΣΟΚ Αριστεράς δεν έχει απομακρυνθεί από τις άφετηριές της, είτε πρόκειται για τον τριτοσεπτεμβρισμό είτε για τό φιλοσοβιετισμό είτε γι' αυτόν (έναν ή τόν άλλο) εύρωκομμουνισμό. Έχουμε λοιπόν από τη μία μεριά μία κοινωνική (ταξική θά λέγαμε) επιταγή για ένότητα, από την άλλη τις επιταγές της ιδεολογικής αντιπαλότητας και στη μέση βρίσκεται η πολιτική. Η πολιτική δεν έχει άλλο δρόμο από τό να συνδυάσει και τά δύο.

Στό ΚΚΕ έσωτερικού ή συζήτηση για τη μετεξέλιξη του κόμματος σε νέο φορέα της Αριστεράς βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη. Μόνο που αντί να ξεδιαλύνει, περιπλέκει ακόμα περισσότερο τά πράγματα. Υπέρ του νέου φορέα συνηγορούν δυνάμεις που άλλες μέν επιδιώκουν να συντηρήσουν τη παλιά τάξη των «δημοκρατικών δυνάμεων», τήν ώρα που η κοινωνία την εκβράζει, και άλλες που επιδιώκουν τήν ανατροπή της. Και συνεπώς ό φορέας, μία κατ' έξοχήν πολιτική κατασκευή, δεν έμπεριέχει ούτε καν τή συμφωνία των υποστηρικτών του, στό μείζον πολιτικό πρόβλημα αυτή τή στιγμή.

Από τήν άλλη μεριά η πολιτική αυτή κατασκευή, που υποτίθεται ότι έρχεται να έξυπνηρήσει πολιτικές ανάγκες του σήμερα, αποκρούεται από όλες τις άλλες υπάρχουσες πολιτικές δυνάμεις του χώρου της Αριστεράς και συνεπώς δεν θα είναι τίποτ' άλλο παρά τό ΚΚΕ έσωτερικού (μέ άλλο όνομα. Και επειδή εύρύ φορέα της Αριστεράς ενδιαφέρονται σήμερα να συγκροτήσουν τόσο τό ΚΚΕ, όσο και αυτοί που απομακρύνθηκαν από τό ΠΑΣΟΚ, κινδυνεύουμε σε λίγο να βρεθούμε μέ τρεις εύρύτερους φορείς της Αριστεράς που δεν θα είναι τίποτα άλλο παρά οι τρεις αρχικές άφετηριές των «δημοκρατικών δυνάμεων» του 1974 (ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ έσωτ.) μέ άλλο (ίδιο αυτή τή φορά) όνομα. Ειδικά για τό ΚΚΕ έσωτερικού, ό φορέας που επιδιώκει να φτιάξει, αντί να κινείται στον ύπαρκτο πολιτικό χώρο, κινείται και πάλι σε έναν ιδεατό χώρο, δεν είναι δηλαδή παρά ένα υπόδειγμα-μοντέλο του πώς θά έπρεπε να είναι ή Αριστερά, ένα μοντέλο όμως που άγνωστώς και δεν έμπεριέχει τις υπάρχουσες πολιτικές και κοινωνικές της δυνάμεις: ή νοοτροπία του συμβολικού μοντέλου, που άπέπνεε ή Συμμαχία τό 1977,

έπιζει ως τις μέρες μας.

Άλλά ή πολιτική δεν είναι φάρσα, και όταν γίνεται φάρσα, δεν ενδιαφέρει κανέναν. Αντίθετα ενδιαφέρει πολύ κόσμο ή ύπαρξη, ή διατήρηση δηλαδή του ΚΚΕ έσωτερικού. Τό ΚΚΕ έσωτερικού έχει σήμερα λόγο ύπαρξης γιατί κατ' αρχήν αντιστοιχεί στην πολιτική ιδεολογία μίας μικρής ίσως αλλά υπάρχουσας μερίδας του κοινωνικού σώματος. Και ένας δεύτερος λόγος που επιβάλλει τή διατήρηση του ΚΚΕ έσωτερικού είναι ή ανάγκη που σήμερα διαφαίνεται άχνά αλλά άυριο θά είναι κατά τή γνώμη μου, περισσότερο έντονη μίας ένιαίας παρουσίας των δυνάμεων της Αριστεράς στό κοινωνικό και ίσως στό πολιτικό επίπεδο. Μόνο που αυτή ή παρουσία δεν θά είχε νόημα —πό σωστά, δεν θά είχε μέλλον— αν έκλειψει ή μοναδική παράταξη ιστορικής προοπτικής, ή μοναδική παράταξη που και στό μέλλον (άκόμα και στό σοσιαλιστικό μέλλον) θά είναι αυτή που θά εκφράζει τις τάξεις και τά στρώματα της μισθωτής εργασίας κι όχι άπλώς ένα καθεστώς ή κάποια πρωτογενή αίτήματα.

Η ανάγκη της ένότητας, έστω της νέας αντιδεξιάς συσπείρωσης, είναι κατ' αρχήν κοινωνική, πηγάζει δηλαδή ή ένότητα αυτή από τήν ανάγκη κάποιων κοινωνικών στρωμάτων να άμυνθούν και μάλιστα να άμυνθούν άποτελεσματικά. Κι αυτή ή κοινωνική ανάγκη συνιστά ταυτόχρονα και μία πολιτική δέσμευση. Άλλά από κει και πέρα, τά δρια μεταξύ άμυνας και επίθεσης, μεταξύ κοινωνικού, πολιτικού και ιδεολογικού είναι όχι άπλώς συσδιάκριτα, αλλά άξεδιάλυτα. Όποιαδήποτε ένότητα, πό σωστά οποιαδήποτε Αριστερά, θά άποτύχει αν δεν μπορέσει να άποκτήσει πολιτική έκφραση όχι άπλώς αντιδεξιά, αλλά αντικαπιταλιστική. Κι ακόμα παραπέρα: θά άποτύχει επίσης αν δεν μπορέσει να έκφράσει —κι αυτή τή φορά όχι στό επίπεδο ιδεολογικών διακηρύξεων— μία ρεαλιστική αντικαπιταλιστική προοπτική, αν δεν περιγράψει δηλαδή τήν άπτή δυνατότητα μίας κοινωνίας της όποιας ή διεύθυνση και ή λειτουργία δεν θά είναι κεφαλαιοκρατική αλλά δημοκρατική.

Είναι σίγουρο ότι σ' αυτό τό σημείο οι διαχωριστικές γραμμές που έκφράστηκαν τό '74 έξακολουθούν να ισχύουν ανάμεσα στις διάφορες πολιτικές δυνάμεις. Όπως άλλωστε συμβαίνει πάντα, ή κοινωνία κάποιες ιδέες θά άπορρίψει και μέ κάποιες άλλες θά προχωρήσει. Τό ζήτημα είναι άπλώς να τις αντιμετώπισει μέσα από τήν ίδια της τήν κίνηση, να τις αντιμετώπισει δηλαδή ξανά, πό κάποιες άλλες αυτή τή φορά. Και δεν έχω βέβαια αυταπάτες ότι αυτό πολλοί θά προσπαθήσουν να τό έμποδίσουν.

Τό χρονικό μιᾶς σχέσης

Η Α.ΔΗ.Κ.

ΚΑΙ ΤΟ ΚΚΕ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

τοῦ Πέτρου Πιζάνια

Η συγκρότηση τῆς Αυτόνομης Δημοτικῆς Κίνησης γιά τήν Ἀθήνα τῶν Πολιτῶν, (Α.ΔΗ.Κ.), πρὶν ἀπό τό 4ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., ξεκίνησε μέ δύο σοβαρά ἀρνητικά χαρακτηριστικά πού στή συνέχεια λειτούργησαν ὡς ἐμπόδια γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς αὐτόνομης δράσης τῆς κίνησης. Τό *πρῶτο* εἶχε σχέση μέ τό παρελθόν τοῦ κυριότερου ἐταίρου της, τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., τό ὁποῖο οὐδέποτε εἶχε παρουσιασθεῖ αὐτόνομα σέ δημοτικές ἐκλογές. Καί γενικῶς ἀρκετοί ἀριστεροί, ἀνέντακτοι καί ὀργανωμένοι, εἶχαν κάθε λόγο νά ἀμφιβάλουν γιά τίς προθέσεις τῆς ἡγεσίας του σχετικά μέ τήν πολιτική αὐτονομία αὐτοῦ τοῦ κόμματος ἐναντί τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς κυβέρνησης. Σέ αὐτούς πού ἀμφέβαλλαν γιά τήν αὐτονομία ἐναντί τῆς κυβέρνησης, προστέθηκαν καί ἐκεῖνοι πού προτιμοῦσαν τή συμπαράταξη μέ τό ΚΚΕ καί ἄλλοι πού μέσω μιᾶς βαθύτατα λανθασμένης ἐκτίμησης πίστευαν ὅτι, ἐπειδή ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. εἶναι φιλοΚΚΕ στό βάθος της, θά ὑπέκυπτε τελικά στίς πιέσεις τῆς συμπαράταξης καί τῶν συμπαράτασσομένων.

Ὅταν (ὑστερα ἀπό μιᾶ ἀκατανόητη καθυστέρηση) ὀριστικοποιήθηκε ἡ αὐτόνομη κάθοδος στήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιά μέ τόν καθορισμό τῶν ὑποψήφιων δημάρχων καί λίγο ἀργότερα ξεκίνησε ἡ προεκλογική ἐκστρατεία, δλες αὐτές οἱ ἀμφιβολίες ἀρχισαν κάπως νά σχετικοποιοῦνται, ἴσως καί νά

ὑποχωροῦν. Οἱ μόνες ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τό νόημα τῆς αὐτόνομης καθόδου πού ἐξακολούθησαν —καί δικαίως— νά προβάλονται, ἦταν ἐκεῖνες πού ἐρμήνευαν τήν αὐτόνομη κάθοδο μέσα ἀπό τό πρῶτο πρίσμα τῆς θεσσαλονικιώτικης συμπαράταξης. Ὁ πλήρης πολιτικός παραλογισμός τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. νά ἐμφανισθεῖ αὐτόνομα στήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιά ἀλλά ὄχι στή Θεσσαλονίκη ἐμπόδιζε πολλούς ἀριστερούς τῆς ἀνανέωσης ὄχι μόνο νά συμμετάσχουν στήν Α.ΔΗ.Κ. ἀλλά ἴσως καί νά τήν ψηφίσουν. Ἡ θεσσαλονικιώτικη συμπαράταξη τελικά, ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι, ὄχι μόνο ἀπέτυχαν καθ' ἑαυτές, ἀλλά βοήθησαν τό ΚΚΕ νά κρύψει τήν πτώση του καί δυσκόλεψαν σημαντικά τήν αὐτόνομη κάθοδο στήν Ἀθήνα.

Τό φιλοκυβερνητικό παρελθόν καί

οἱ πολιτικά ἀσυνάρτητες ἐπιλογές συνεργασιῶν τοῦ ἰσχυρότερου ἐταίρου τῆς Α.ΔΗ.Κ., τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., λειτούργησαν ἐξαρχῆς ὡς ἐμπόδιο γιά τή δημοτική κίνηση τῆς Ἀθήνας. Ἡ Α.ΔΗ.Κ., γιά νά ξεπεράσει αὐτό τό ἐμπόδιο καί προκειμένου νά πείσει ὅτι εἶναι αὐτόνομη, ὀφείλει νά κινηθεῖ σέ μιᾶ κατεύθυνση ἀπεμπλοκῆς της ἀπό τίς πολιτικές τῶν ἐπιμέρους ἐταίρων της. Καί ἐδῶ ἐρχόμαστε στό *δεύτερο* καί ἴσως σημαντικότερο ἐμπόδιο πού δέν ἐπέτρεψε στήν Α.ΔΗ.Κ. νά λειτουργήσει ὡς αὐτόνομη δημοτική κίνηση καί ὄχι βέβαια ὡς ὑποκατάστατο τῶν ἐπιμέρους συμβαλλομένων. Τό ἐμπόδιο αὐτό βρίσκεται στήν παγίωση τοῦ τρόπου σύστασης τῆς κίνησης καί τήν ἀναγωγή του σέ τρόπο λειτουργίας της. Ἄς δοῦμε ὁμως τά πράγματα ἀπό τήν ἀρχή.

Στήν Ἀθήνα, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες πόλεις τῆς χώρας, δέν ὑπῆρχε προηγουμένο αὐτόνομη δημοτική κίνηση. Ὅπως εἶναι λοιπόν εὐνόητο, ἡ Α.ΔΗ.Κ. συγκροτήθηκε ἀπό τά ἐνδιαφερόμενα κόμματα, κινήσεις καί ἄτομα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἔλλειψη προηγούμενου δέν ἐπέτρεπε τή συγκρότηση μιᾶς δημοτικῆς κίνησης παρά μόνο ἐκ τῶν ἐνόντων καί μέ βάση φυσικά τίς ὑπάρχουσες διαθεσιμότητες. Ὅμως τό αὐτονόητο τοῦτο δέν θά πρέπει νά μᾶς κρύβει τίς πραγματικές συστατικές ἀντιφάσεις μιᾶς κίνησης πού ἔλεγε στόν τίτλο της ὅτι ἦταν αὐτόνομη. Μέχρι τήν παραμονή τοῦ

πρώτου γύρου των δημοτικών εκλογών, ή Α.ΔΗ.Κ., με τις θέσεις της για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, με την κριτική της στους υπόλοιπους συνδυασμούς σέ γενικότερα πολιτικά ζητήματα και ιδίως με την δξύτατη κριτική της στην κυβέρνηση διεκδίκησε και κατέκτησε τόν τίτλο της αυτόνομης δημοτικής κίνησης. Καί όχι μόνο αυτό. Μέ τις προτάσεις της πρόβαλε τις άριστερές πολιτικές λύσεις για τά προβλήματα της 'Αθήνας. Μέ αυτή την έννοια και μόνο ό κ. Φιλίνης ήταν ό υποψήφιος της 'Αριστεράς, έπικεφαλής του μοναδικού άριστερου συνδυασμού στην πρωτεύουσα. Όλα τούτα επέτρεψαν στό ΚΚΕ έσωτ. αλλά και στό ΕΚΚΕ νά διατυπώσουν θέσεις και κριτικές πού κατά τά άλλα άποφύγουν νά κάνουν έπισήμως. Συγχρόνως, ή Α.ΔΗ.Κ. έτεινε δημόσια νά καταξιωθει ώς μιά άριστερή αλλά και αυτόνομη κίνηση, μιά κάποια ύπόσχεση για τό μέλλον και πάνω άπό όλα μιά πρώτη γνώση για τό νέο κόμμα της 'Αριστεράς. Όμως στό ζήτημα του δεύτερου γύρου ή γεύση άλλοιώθηκε.

Άν μέχρι τόν πρώτο γύρο ή Α.ΔΗ.Κ. έτεινε έμπρακτα νά κατακτήσει τόν άριστερό και αυτόνομο χαρακτήρα, ή τάση αυτή περιοριζόταν κυρίως στις δημόσιες εκδηλώσεις της. Στην έσωτερική λειτουργία της παρέμενε ό,τι ήταν έννεα μήνες πρίν, όταν είχε συγκροτηθει για πρώτη φορά. Δηλαδή προσθετική παράθεση κομμάτων, οργανώσεων, άτομων κ.τλ. 'Η Α.ΔΗ.Κ. δέν καθιέρωσε ποτέ δικές της ιδιαίτερες έσωτερικές διαδικασίες, μέ βάση τις όποιες θά έπαιρνε άποφάσεις, θά καθόριζε έπιλογές και προανατολισμούς στό ζήτημα πού τήν άπασχολούσαν. Όπως είπαμε, ό αναγκαστικός τρόπος συγκρότησης (έκ των ένόντων) μεταφέρθηκε και καθιερώθηκε ώς διαδικασία λειτουργίας της κίνησης. Ός έδώ οι καταστάσεις αυτές θά μπορούσαν νά είναι ανθρωπίνως κατανοητές, άν δέν διευκόλυναν, στό ζήτημα του δεύτερου γύρου, νά έμφανιστούν άντιλήψεις και πρακτικές οι όποιες, έν δψει της ίδρυσης του νέου κόμματος της 'Αριστεράς, έδωσαν ένα άνεπανάληπτο δείγμα γραφής για τόν τρόπο μέ τόν όποιο όρισμένες τάσεις άντιλαμβάνονται τήν σχέση μεταξύ κινήσεων και κινήματων άφ' ενός και του κόμματος άφ' έτέρου.

Η τάση της «μετεξέλιξης» του ΚΚΕ έσωτ., όπως άντιπροσωπεύτηκε στην Α.ΔΗ.Κ. μέσω του υποψήφιου δημάρχου και άλλων, και άπό κοντά τό ΕΚΚΕ και διάφορα άτομα, θεώρησαν περίπου αυτόνομο ότι ή κίνηση δφειλε νά συμπορευτεί μέ τήν ειλημμένη (;) άπόφαση των δύο κομμάτων ύπέρ του ΠΑΣΟΚ στόν δεύτερο γύρο των δημοτικών εκλογών. Στην άντίθετη περίπτωση, ή Α.ΔΗ.Κ. κατά τή γνώμη τους δφειλε νά σωπάσει. Συγχρόνως τό ι-

σχυρό (άν και όχι κυρίαρχο) ρεύμα ύπέρ της λευκής ψήφου δέν έπρεπε νά εκφραστεί στην άπόφαση της Α.ΔΗ.Κ. ή δημόσια μέ άλλο τρόπο. Πρός έπικύρωση αυτής της άποψης ύποστηρίχθηκε ότι τά μέλη των κομμάτων στις διαδικασίες της Α.ΔΗ.Κ. δφειλαν νά ύπακούσουν στην πλειοψηφία πού είχε διαμορφωθεί στό κόμμα τους (!). Μέ αυτή τή θαυμαστή άντίληψη περί αυτόνομιας των κινήσεων και δημοκρατικών διαδικασιών οι έν λόγω εκπρόσωποι χωρίς ξαφνικά τούς μετέχοντες στην Α.ΔΗ.Κ. σέ δύο κατηγορίες: σέ άπλά μέλη και σέ μέλη κομμάτων. Έτσι ή ύπαγωγή των άπλων μελών της Α.ΔΗ.Κ. στις (νόμιμες κατά τά άλλα) άποφάσεις πού πάρθηκαν άπό τά κόμματα αλλά έξω και άνεξάρτητα άπό τήν κίνηση, άποκτούσε λογικοφάνεια. Δυστυχώς όμως ή ύπαγωγή της κίνησης στις άποφάσεις των κομμάτων δέν ήταν παρά μιά καταβαράθρωση της αυτόνομιας και συγχρόνως της πολιτικής φερεγγυότητας της Α.ΔΗ.Κ. 'Η δημοτική κίνηση, για τήν περίπτωση του δεύτερου γύρου και σύμφωνα μέ τις άνάγκες των κομμάτων, άπό αυτόνομη έπρεπε νά μετατραπεί σέ οργανωση-σφραγίδα, κατά τά παραδοσιακά κομμουνιστικά πρότυπα.

Πολλά μέλη της Α.ΔΗ.Κ. άνρήθηκαν νά δεχτούν αυτή τή λύση, καθώς και τήν ύποστήριξη στό ΠΑΣΟΚ στόν δεύτερο γύρο των εκλογών. 'Η δύσκολη στή κυοφορία της άπόφαση της Α.ΔΗ.Κ. για τόν δεύτερο γύρο έμμέσως πλύν σαφώς έλεγε ότι στην κίνηση ύπήρξαν δύο άποψεις περίπου ισοδύναμες: μία ύπέρ της λευκής ψήφου και μία άντιδεξιά ύπέρ του ΠΑΣΟΚ. Παρά τό γεγονός ότι ή Α.ΔΗ.Κ. δέν μετατράπηκε οικειοθελώς σέ προσωπειό

της πολιτικής των κομμάτων, όρισμένοι επέβαλαν τή λύση αυτή de facto. Δύο άπό τά μέχρι πρόσφατα δημοτικά στελέχη του ΚΚΕ έσωτ. και ένα του ΕΚΚΕ, χωρίς καμία άπολύτως έξουσιοδότηση (ούτε καν συζήτηση) άπό μέρους της Α.ΔΗ.Κ. και παρά τή δημοσιευμένη ήδη άπόφαση της κίνησης, έμφανίστηκαν πρίν τόν δεύτερο γύρο ως εκπρόσωποι της Α.ΔΗ.Κ. (σύμφωνα και μέ τήν *Αύγη*) νά ύποστηρίζουν τόν κ. Μπέη σέ συνέντευξη τύπου πού έδωσαν μαζί του.

Έτσι, τρία κομματικά στελέχη, προκειμένου νά ύλοποιήσουν τήν άπόφαση των κομμάτων τους, μεταμφιέστηκαν μέ τό ένδυμα Α.ΔΗ.Κ. σέ «έκπροσώπους» της, χρεώνοντας τή δημοτική κίνηση στό σύνολό της μέ τις άτομικές και τις κομματικές τους έπιλογές, πιά σωστά τις έπιλογές μιας τάσης του ΚΚΕ έσωτ. και του ΕΚΚΕ.

Στις πρώτες, μετά τό 4ο συνέδριο του ΚΚΕ έσωτ., δοκιμασίες πού έπέρασε ή τάση της «μετεξέλιξης», για τόν τρόπο πού άντιλαμβάνεται τις σχέσεις του κόμματος μέ αυτόνομες κινήσεις, άπέτυχε πλήρως, αναλαμβάνοντας συγχρόνως τήν εθύνη για μιά έντονα άρνητική ύποθήκη πού δημιούργησε έν δψει της ίδρυσης νέου κόμματος. Μέ τήν άπόφαση ύποστήριξης του ΠΑΣΟΚ στόν δεύτερο γύρο των δημοτικών εκλογών έπιβεβαίωσε τή γενικευμένη δυσπιστία των άριστερών άέναντι στό έγχείρημα ίδρυσης του νέου κόμματος. Καί τό πιά άρνητικό ίσως νά βρίσκεται στό γεγονός ότι μέσα άπό τό κράμα παλαιοκομμουνισμού και άδεξιότητας πού τή χαρακτηρίζει, τροφοδότησε ξανά τή στεία πόλωση μεταξύ «αναβάθμισης» και «μετεξέλιξης».

ΜΑ ΕΠΙΤΡΕΠΕΤΑΙ ΤΩΡΑ
ΕΝΑΣ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΤΗΣ ΛΑΟΣ, ΟΠΩΣ ΕΣΕΙΣ,
ΝΑ ΑΣΧΟΛΕΙΤΑΙ ΜΕ ΜΙΚΡΟΣΚΑΝΔΑΛΑ ΚΑΙ
ΨΙΛΟΔΟΡΟΔΟΚΙΕΣ, ΚΑΙ ΝΑ ΠΑΡΑΒΛΕΠΕΙ ΤΟ ΜΕΓΑ
ΣΚΑΝΔΑΛΟ ΤΗΣ
ΠΕΝΤΑΕΤΟΥΣ
ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΜΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ;

ΑΝ
ΕΙΝΑΙ
ΔΥΝΑΤΟΝ!

Χ. Β. Γεωργιάδης
11/86

Στιγμιαία

Τό τραπεζικό ζήτημα καί κυβερνητικά ήθη

Γιά τήν ώρα κι άπ' δσα ξέρουμε άπό τόν τύπο καί τίς δηλώσεις πρωταγωνιστών καί δευτεραγωνιστών τής δλης Ιστορίας, τό «σκάνδαλο» τής Τράπεζας Κεντρικής Έλλάδος (ΤΚΕ) δέν είναι καν σκάνδαλο.

Σκανδαλώδης ύπερπαραπληροφόρηση καί άποπληροφόρηση ύπήρξε βέβαια, ύπάρχει καί ίσως ύπάρξει κι άλλη στό μέλλον. Μέ έλάχιστα όμως στοιχεια πειστικότητας. Κάποιες «χοντράδες» έπίσης: δπως εκείνη ή, ξεχασμένη πιά, έπιστολή τών δύο έπιχειρηματιών, κυρίων Άρφάνη-Χιόνη, στόν προσωρινό έπίτροπο τής ΤΚΕ δπου τού δηλώνουν δι άν πάρουν τήν τράπεζα ήδη έχουν κανονίσει μέ τήν Τράπεζα τής Έλλάδος (μέ ποιούς άραγε; Πόσο ένοχλήθηκαν άπό τήν άποκάλυψη; Ποιές εξηγήσεις τούς ζητήθηκαν;) πώς θά κατοχυρωθεί ή νέα στρατηγική τής ΤΚΕ στό μέλλον. Ροκαμβολικές περιπέτειες, μέ τήν άνάλογη δόση πικάντικου καί γελοίου, είδαμε καί άκούσαμε έπίσης: δπως οι συναντήσεις τού κ. ύφυπουργού μέ κάποιους κυρίους τών όποιών δύσκολα συγκράτησε τά όνόματα.

Άλλ' αυτά καί άλλα πιο δευτερεύοντα περιστρέφονται περιέργως γύρω καί μακριά άπό τόν πυρήνα τής ύπόθεσης.

Ά όποια συνίσταται στό δι να άνώτατο στέλεχος τού κρατικού, τού κυβερνητικού καί τού κομματικού

μηχανισμού διορίζεται σέ μία θέση άπό τήν όποια έπιβάλλεται νά πάρει μιάν άπόφαση. Τήν άπόφαση αυτή τήν παίρνει καί τή δημοσιοποιεί άπό τά έπίσημα κανάλια πληροφόρησης. Καί ή άπόφαση αυτή άνατρέπεται λίγη ώρα μετά άπό τόν πρωθυπουργό ό όποιος χρησιμοποιεί πρός τούτο τόν ύπουργό Έθνικής Οικονομίας καί τό διοικητή τής Τραπεζής τής Έλλάδος, οι όποιοι δηλώνουν δι ή άπόφαση έλήφθη έν άγνοια τους, καί παύουν τόν προσωρινό έπίτροπο, ό όποιος δηλώνει σαφέστατα δι οι πάντες ήταν έν γνώσει τής άπόφασης καί μάλιστα είχαν συμμετάσχει στή διαμόρφωσή της. Άργότερα γίνεται γνωστό δι στους «πάντες» περιλαμβάνεται καί ό οικονομικός σύμβουλος τού πρωθυπουργού καθώς καί ό γιός του, δηλαδή ό ύφυπουργός Πολιτισμού! Άργότερα έπίσης γίνεται γνωστό δι άνέκαθεν ή πρόθεση τής κυβέρνησης ήταν άλλη, νά μή «δοθει» δηλαδή ή ΤΚΕ στόν κ. Κοσκωτά, αλλά στόν δημόσιο τομέα, δηλαδή στήν Άγροτική Τράπεζα Έλλάδος (ΑΤΕ). Ά όποια όμως ένώ είχε ύποβάλει ύποψηφιότητα πριν άπό μήνες, δέν είχε καν

φροντίσει, τόσον καιρό, νά τροποποιήσει τό καταστατικό της, τό όποιο τήν έμποδίζει νά προβεί στήν άγορά τής ΤΚΕ!

Πού είναι τό σκάνδαλο σέ όλα αυτά; Πουθενά. Έκτός άν σκάνδαλο θεωρείται ή άδυναμία τού κυβερνητικού μηχανισμού νά συνθέσει τίς άντιθέσεις πού διαχειρίζεται καί νά καταλήξει σέ άπόφαση πού νά μπορεί νά ύποστηρίξει, ή δυνατότητα τού όποιου διαφωνεί νά βραχυκυκλώσει τό μηχανισμό διαμόρφωσης τής άπόφασης μέ προσφυγή στόν κ. πρωθυπουργό, ή άνεση αυτού τού τελευταίου νά άνατρέπει τήν μέ τόσο δυστοκία έπιτευχθείσα, όποια, άπόφαση, ή ταχύτητα «προσαρμογής» στίς, όποιες, παλιωδεις τών συντελεστών τής προηγούμενης άπόφασης (ούτε μιάν παραίτηση, για δείγμα), ή προσφυγή σέ παράλληλα «κόλλα» για νά ξεχαστεί αυτό τό βασικό στοιχείο τής δλης «ύπόθεσης», ή ένδοτικότητα δσων έπιφανειακά τήν «πλήρωσαν» είτε ό θεός ξέρει άπό ποιούς φόβους είτε ό καιρός θά δείξει άπό ποιές έλπίδες (ό προσωρινός έπίτροπος σιώπησε, μετά άπό κάποια άναλαμπή «άνταρσίας», καί διατηρεί τίς λοιπές θέσεις του στό Δημόσιο, ό κ. Κοσκωτάς παραιτήθηκε τής νομιμότατης ιδιοκτησίας του επί τών μετοχών τής ΤΚΕ —κι άς λένε οι άλλοι περί άγνοίας τους καί τά τιαυτα, ή μεταβίβαση ήταν νομιμότατη— καί άναμένει...). Μά είναι πιά όλα αυτά σκανδαλώδη μετά άπό τόσα άλλα δείγματα τής κυβερνητικής πρακτικής έδώ καί πέντε χρόνια;

Τά αναβολικά λείπουν

Δέν φτάνει πού είναι τρισβάρβαρα τά ελληνικά τους, τούς σκαρώνουν και κάτι παρεξηγήσεις... «Τό ΠΑΣΟΚ είναι αποτέλεσμα ενός μοναδικού κοινωνικοπολιτικού μεταβολισμού μέσα στην ελληνική κοινωνία» (Α. Παπανδρέου στό Διεθνές Συνέδριο γιά τή 10η επέτειο τής Παγκόσμιας Διακήρυξης γιά τά Δικαιώματα και τήν 'Απελευθέρωση τών Λαών(έφημερίδες, 8/11/86). «Μεταβολισμός: τό σύνολο τών μεταβολών, ύλικών και ένεργειακών, αί όποια γίνονται έντός του ζώντος πρωτοπλάσματος τών κυττάρων. 'Ο μεταβολισμός άποτελεί τήν θεμελιωδεστέραν λειτουργίαν τής θρέψεως, παρουσιάζει δέ δύο φάσεις, τόν άναβολισμόν και τόν καταβολισμόν, ήτοι τήν άποσύνθεσιν τών εις τό πρωτόπλασμα ούσιών. Τό μέγεθος του μεταβολισμού όργανισμού τινος μετρείται μέ τό ποσόν τής ύπ' αυτού έκλυομένης θερμικής ένεργείας, ή όποια προσδιορίζεται δι' ειδικών θερμιδομέτρων ('Επίτομον Λεξικόν «'Ηλίου»). Τώρα, ποιοί άποτελούν τό «πρωτόπλασμα», τήν «θρέψιν» ποιών έννοεί ό κ. πρωθυπουργός, τί ύπονοεί ή «άποσύνθεση» δέν είναι σαφές. "Όσο γιά τά «θερμιδόμετρα» μάλλον γιά τίς δημοτικές έκλογές πρόκειται.

Φωτισμένη Δεξιά και Φωτεινό μονοπάτι

'Η κατηγορία, κατά δημοτικών συμβουλίων και άλλων σωμάτων δου ή 'Αριστερά ή τό ΠΑΣΟΚ κυριαρχούσαν (π.χ. φοιτητικών συλλόγων), ήταν πάντοτε στερεότυπη από τή μεριά τής Δεξιάς: δέν άσχολούνται μέ τά

προβλήματά τους και κατατρίβονται μέ ψηφίσματα γιά τό Σαλβαντόρ και τή Νικαράγουα. Καί μάλιστα όχι και γιά τό 'Αφγανιστάν... 'Εστω και άν πράγματι ή Νικαράγουα άποτέλεσε άλλοθι παρέμβασης γιά πολλούς συλλόγους και δημοτικά συμβούλια, ή κατηγορία έκρυβε και τήν αντίπαθεια τής Δεξιάς άπέναντι στή γενίκευση τών προβλημάτων, άπέναντι στή κατάφαση τής κοινότητας τών άγώνων, άπέναντι στήν ολοκληρωμένη αντιπαράθεση, και συνάμα έκρυβε τόν άπολογητισμό της άφού οι 'Αμερικανοί είναι συνήθως οι κύριοι κατηγορούμενοι. 'Επρόκειτο λοιπόν γιά μία στάση, γιά μία κατηγορία πού κανείς άλλος δέν τή χρησιμοποιούσε, μία κατ' έξοχήν δεξιά, πατενταρισμένη κατηγορία. Αλλά τά πράγματα έχουν αλλάξει, ή «ειρήνη» π.χ. δέν άποτελεί προνόμιο τών μη δεξιών. 'Ο δημοσιογράφος ίσως νά ειχε μείνει προσκολλημένος στήν «παλαιοδεξιά» ρουτίνα. 'Ισως πάλι ή έρώτησή του νά ήταν και στημένη. Ρώτησε λοιπόν τούς κυρίους 'Εβερτ και 'Αδριανόπουλο εάν ή ύπ' αυτούς νέα δημοτική άρχή σκοπεύει νά αναλώνεται σέ ψηφίσματα και κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας. Καί ειπε ό κ. 'Αδριανόπουλος: «Γιατί θέλετε νά μās άπομονώσετε από τήν παγκοσμιότητα; Δέν μπορούμε νά πούμε ότι τά θέματα ειρήνης, άφοπλισμού, ναρκωτικών και άλλων καυτών προβλημάτων είναι έξω από τίς άρμοδιότητες μιάς δημοτικής άρχής. Είμαστε πολιτικά πρόσωπα...». Τά χαλιά δλο και τραβιούνται κάτω από τά πόδια τών «αντιδεξιών δυνάμεων». 'Η Δεξιά γίνεται πλέον αντιδεξιότερη του αντιδεξιού. "Όπως άλλωστε και κάποιοι αντιδεξιοί γίνονται δεξιότεροι τής Δεξιάς.

και Αιτόφορα

Δίκαια αιτήματα

«Νά προβλεφθεί χώρος πάρκινγκ γιά τά αυτοκίνητα τών μελών του Συμβουλίου τής 'Επικρατείας», στό κτίριο του 'Αρσακείου, ζητεί ή 'Ενωση Δικαστικών τής 'Επικρατείας. Εθκόλο. Τόσος χώρος θά περισσέψει από τήν κατεδάφιση του «'Ορφέα». Κι άν δέν φτάσει, ύπάρχει και τό «Θέατρο Τέχνης».

Κρύο

Παγώσανε οι τιμές. Κι όμως δέν πρόκειται γιά άνέκδοτο μέτρο.

'Ανήκουσες συγκρούσεις και άδιόρατες ταχύτητες

'Ο «μεταβολισμός» του ΠΑΣΟΚ, ειπε ακόμη ό κ. πρωθυπουργός, «δημιουργεί πολλές συγκρούσεις στό έσωτερικό και στό έξωτερικό»...γιατί «προκαλεί άλλαγές στίς δομές και όχι στήν επιφάνεια». Κι ακόμη «γιατί προχωρεί μέ ταχύτερους ρυθμούς τής Ιστορικής αδράνειας πού έχει επιβληθεί στή χώρα μας» (ή σύνταξη δέν είναι δικιά μας). Φυσικά ό καθένας έχει αναφαίρετο τό δικαίωμα νά παρουσιάσει όπως θέλει τά προβλήματα του. 'Ακόμα και νά πιστεύει ότι έτσι τά λύνει. Πάντως ό άχός τών «συγκρούσεων» είναι δυσδιάκριτος. 'Ισως γιατί δέν γίνεται στήν επιφάνεια. "Όσο γιά τά περί ταχύτερων ρυθμών δύσκολα μπορεί νά γίνουν πιστευτά. Μέ τρένο, και μάλιστα ελληνικό, στόν είκοστό αιώνα; 'Αδύνατον.

‘Η παγκόσμια κρίση συνεχίζεται

Η ΑΒΕΒΑΙΗ ΑΝΑΚΑΜΨΗ

“Όταν δέν εϋημεροϋν οϋτε οί ἀριθμοί

τοϋ Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Πολλοί μιλοϋν γιά ανάκαμψη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας. Τά γεγονότα ὅμως συνεχίζον νά εἶναι ξεροκέφαλα. Πόσο κάποιες εϋνοϊκές ἐνδείξεις ἀνατρέπου τήν κατάσταση ὕφεσης;

καί τῆς ὁποίας ἀψευδῆς μάρτυρας εἶναι ἡ ἀνθηση τῶν χρηματιστηρίων, ἰδίως στήν Εὐρώπη, γενικεύεται σέ ανάκαμψη τοῦ συνόλου τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν. Ὅτι δηλαδή ἡ λύση τοῦ βασικοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου ἢ σημαντικοῦ τμήματός του, εξασφαλίζει διέξοδο καί στά γενικότερα προβλήματα ὄλου τοῦ οἰκονομικοῦ καί κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ.

Μέ ἄλλα λόγια, ἄρχισε τό τέλος τῆς κρίσης; Συζητήσιμο. Γιατί τό σύμπλεγμα τῶν προβλημάτων πού συνθέτουν τήν κρίση δέν εἶναι μόνο (ἐνῶ εἶναι ἀπαραιτήτως) κρίση τῶν κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἐξάντληση τῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνάπτυξης τοῦ συστήματος, ὅπως αὐτές εἶχαν διαμορφωθεῖ σέ μιά προηγούμενη ἱστορική φάση, στό τεχνικοοικονομικό, στό κοινωνικοπολιτικό καί στό γεωπολιτικό ἐπίπεδο, δέν φαίνεται ἀπό πουθενά νά ἔχει γεννήσει ὑποσχέσεις ἐξελίξεων πού νά ἀνοίγουν νέους ὁρίζοντες πρὸς νέες δυναμικές ἱσορροπίες.

Μιά γενικότερη καί κάπως ἀνεμελη ἀνακούφιση διαφαίνεται ὄλο καί περισσότερο σέ εἰδησεογραφία καί ἀναλύσεις σχετικά μέ τήν πορεία τῆς οἰκονομικῆς κρίσης. «Ὁ ἀνεπτυγμένος κόσμος μπορεῖ νά ἐπαναπαύεται στίς δάφνες του», τιτλοφοροῦσε χαρακτηριστικά, πρό καιροῦ, ἡ βρετανική ἐφημερίδα *Φαϊνάνσιαλ Τάιμς*, δημοσιεύοντας τίς προβλέψεις τοῦ ΟΟΣΑ καί τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου γιά τήν ἀξέση τοῦ ΑΕΠ τό 1986 καί τό 1987 στίς βιομηχανικές χῶρες ὡς σύνολο, στίς ΗΠΑ, τήν Ἰαπωνία καί τή Δ. Γερμανία, ἀξέση πού κυμαίνεται ἀνάμεσα σέ 2,5% καί 3,8% τό χρόνο.

Ἄλλες διαπιστώσεις ἢ βραχυχρόνιες προβλέψεις ἀπό διάφορες πηγές τείνουν νά ἐνισχύσουν τή μακαριότητα τοῦ ἀναγνώστη: ὁ πληθωρισμός στίς χῶρες τοῦ ΟΟΣΑ ἔφτασε τό 4,8% τό 1985 καί ἐκτιμᾶται στό 4,5% γιά τό 1986.

Τό συνολικό ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, στίς ἴδιες χῶρες, μειώνεται (-73 δισ. δολάρια τό 1985, -64 δισ. δολάρια τό 1986), ἀλλά ἐξαιτίας ἀντιφατικῶν ἐξελίξεων (ἀξάνεται τό ἔλλειμμα στίς ΗΠΑ καί ἀξάνεται τό περίσσειμα στίς ἄλλες μεγάλες καπιταλιστικές χῶρες).

Τά στοιχεῖα αὐτά τείνουν νά δείξουν ὅτι ἡ ανάκαμψη τῶν κερδῶν πού παρατηρεῖται ἀπό παλιότερα

Ἡ ἀνεργία ὡς πρόβλημα οἰκονομικό, ἀλλά κυρίως κοινωνικό καί πολιτικό, παραμένει στά προηγούμενα ἐπίπεδα ἢ καί ἀξάνεται (ἀκόμη καί στίς ΗΠΑ, ὅπου ἡ ἐκτίμηση τῆς ἀπασχόλησης γίνεται μέ ἰδιαίτερα συζητήσιμο τρόπο). Καί ὀξύνεται τό πρόβλημα τῶν «μόνιμα» ἀνέργων ἢ τῶν οὐδέποτε ἀπασχοληθέντων καί ὑποψηφίων γιά ἀπασχόληση (νέων, γυναικῶν) πού ἐνισχύει συνεχῶς τήν τάση γιά ἀξέση τῆς μάζας τῶν λεγόμενων «νέων φτωχῶν», σέ παράλληλη ἀνάπτυξη μέ τόν παλιό καί νέο πλοῦτο.

Καί ἡ διαπίστωση, ἀπολύτως ἀδιαμφισβήτητη, δέν γίνεται γιά νά ἐνισχυθοῦν κάποιες μελοδραματικές ἐξάρσεις, ἀλλά γιά νά διατυπωθεῖ ἡ ἀμφιβολία κατά πόσον εἶναι δυνατό νά πιστεῦει, ὅποιος πιστεύει, ὅτι νέου τύπου κοινωνική καί πολιτική «συναίνεση» μπορεῖ νά οἰκοδομηθεῖ πάνω σέ τέτοια σαθρή βάση.

Οὔτε μπορεῖ κανεῖς σοβαρά νά ἱσχυρισθεῖ ὅτι πρόκειται γιά πρόβλημα πού θά ἀπορροφηθεῖ ἀπό τήν τεχνολογική ἐξέλιξη, ὅταν μάλιστα αὐτή κυρίως ἀναδιρθώνει καί ἐξορθολογίζει, μεταξύ ἄλλων, τούς τομεῖς πού κατ' ἐξοχήν δημιουργοῦσαν, στό πρόσφατο παρελθόν, ἀπασχολήσεις, δηλαδή τίς λεγόμενες «ὑπηρεσίες» (γραφειακή καί γραμματειακή δου-

λειά, άρχειοθέτηση, λογιστική, πληροφόρηση κ.λπ....).

Καί αυτή ή αναδιάρθρωση, ό-
πως και ή γενικότερη τεχνολογι-
κή, στην καρδιά της ίδιας της πα-
ραγωγικής διαδικασίας έχει άκό-
μη, ώς φαίνεται, πολύ δρόμο
προστά της.

Αλλά και στό γεωπολιτικό επί-
πεδο, ή αναδιάταξη των συσχετι-
σμών «Βορρά - Νότου», «Δύσης
- Ανατολής», ή άκόμη των έν-
δοδυτικών, δέν φαίνεται νά έχει
βρει τό δρόμο της. "Όταν ή άβε-
βαιότητα ώς προς τό διεθνές νομι-
σματικό σύστημα και τό δολάριο
παραμένει, όταν τό εξωτερικό
χρέος του Τρίτου Κόσμου έφτασε
αίσιώς τά 1.020 δισ. δολάρια, ό-
ταν ή άνησυχητική και καταστρο-
φική έν πολλοίς εξέλιξη της πε-
τρελαϊκής οικονομίας αντιμετω-
πίζεται μέ τόση έλαφρότητα, όταν
δηλαδή όλα δείχνουν ότι πολλοί
είναι εκείνοι πού πιστεύουν ότι ό
καλός θεός ή τό «άόρατο χέρι»
των προπατόρων της οικονομικής
θεωρίας θά λύσει τελικά όλα τά
προβλήματα και μαζί μ' αυτά της
διεθνούς οικονομίας, όχι μόνο τέ-
τοιος δρόμος δέν άνοίγεται, αλλά
και νέα άδιέξοδα εμφανίζονται.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει νά γίνει έ-
δώ για την ύφέρπουσα τάση προς
τόν έμπορικό προστατευτισμό
πού άπειλεί την εύθραυστη «ανά-
καμψη», πράγμα πού δείχνει τόσο
τήν ένταση του λεγόμενου «έμπο-
ρικού πολέμου», παρά τις άπόπει-
ρε και τις επιδιώξεις των μέν ή
των δέ στό ΓΚΑΤΤ και άλλου, όσο
και την πεισματική άρνηση των ί-
σχυρών καπιταλιστικών χωρών
νά άποδεχθούν τις άλλαγές πού
άργά αλλά και σταθερά έπέρχον-
ται στη διεθνή οικονομία.

"Όταν π.χ. τό σχετικό βάρος
των ΗΠΑ μέσα στην παγκόσμια
οικονομία μειώνεται (24% της συ-
νολικής παραγωγής, 12% των έ-
ξαγωγών, 19% της παραγωγής
αυτοκινήτων, 12% της παραγω-
γής χάλυβα, 30% της κατασκευής
μηχανών κ.λπ. — ποσοστά πού εί-
ναι κάτω από τό μισό ή και λιγό-
τερο από ό,τι ήταν πριν δέκα ή εί-
κοσι χρόνια), ή «άπάντηση» δέν
μπορεί νά είναι ή άμυντική περι-
χαράκωση, έστω κι άν προέρχε-
ται από την ισχυρότερη, στρατιω-
τικά μεταξύ άλλων, χώρα του κό-

σμου, είτε γίνεται μέ νομισματι-
κούς χειρισμούς είτε μέ τελωνεια-
κές διατάξεις είτε, τέλος, μέ έμ-
βαλωματικές κρατικές (τί
αίρεση!) παρεμβάσεις στό διεθνή
τραπεζικά ζητήματα.

Άποτελούν τέτοια και άλλα
γιατροσόφια μετακύλιση προβλη-
μάτων στις πλάτες άλλων ή στοι-
χειώδεις, όλο και πιά βραχυχρό-
νιες, άπόπειρες διαχείρισης της
κρίσης. Τό πρόβλημα είναι πόσο
κάτι τέτοιο μπορεί νά διαιωνίζε-
ται, πόσο οι «άλλοι» (ό Τρίτος Κό-
σμος, αλλά και Εύρωπαϊκή Κοι-
νότητα και οι υπόλοιποι) θά τό ά-
νέχονται και πόσο μπορεί νά τους
επιβληθεί μέ άλλους (ποιούς άρα-
γε;) τρόπους.

*

"Ένας, χαρακτηριστικός πάν-
τως της άμερικανικής στρατηγι-
κής και της παθητικότητας των
άλλων, τρόπος ήταν άσφαλώς τά
όσα συνέβησαν τις περασμένες έ-
βδομάδες στό πλαίσιο του ΓΚΑΤΤ
(Γενική Συμφωνία Δασμών και
Έμπορίου). Άπό πολύ καιρό ή ά-
πειλή του προστατευτισμού και ή
έπιθυμία των ΗΠΑ και άλλων χω-
ρών νά διευρύνουν τή φιλελευθε-
ροποίηση των διεθνών συναλλα-
γών σέ τομείς πέρα από τό έμπό-
ριο των βιομηχανικών προϊόντων
ώθούσαν προς την επαναδραστη-
ριοποίηση των μεγάλων πολυμε-
ρών διαπραγματεύσεων ανάμεσα
στις χώρες μέλη του ΓΚΑΤΤ. "Η
σχετική προετοιμασία (ήμερήσια
διάταξη, τρόπος χειρισμού των
θεμάτων κ.λπ.) έγινε στην
Πούντα-ντέλ. "Εστε της Ούρου-
γουάης τον περασμένο Σεπτέμ-
βριο. Μετά τή λήξη της προκα-
ταρκτικής αυτής συνάντησης
γνωρίζουμε τώρα άρκετά περισ-
σότερα για τή φυσιογνωμία του νέ-
ου «κύκλου» (μετά τους παλιότε-
ρους κύκλους «Κέννεντυ», «Νί-
ξον», «Τόκιο») πού αρχίζει αυτές
τις μέρες.

"Ο νέος γύρος θά μείνει μάλλον
γνωστός ώς «γύρος της Ούρου-
γουάης» και θά διαρκέσει περίπου
τέσσερα χρόνια, ίσως και περισ-
σότερα. Στην Πούντα-ντέλ. "Εστε
συζητήθηκαν και άποφασίστηκαν
ό κατάλογος των θεμάτων πού θά
είναι άντικείμενα διαπραγματεύ-
σεων (στη Γενεύη από δώ και στό
έξής) και κάποιες γενικές γραμ-
μές για τό πνεύμα μέσα στό όποίο

θά πρέπει νά διεξαχθούν.

Γενική είναι ή έντύπωση ότι κατ'
άρχήν οι ΗΠΑ πέτυχαν, θριαμ-
βευτικά μάλιστα, τους κύριους
στόχους τους, πράγμα πού και οι
ίδιοι οι Άμερικανοί διαπραγμα-
τευτές τό διακήρυξαν σέ όλους
τους τόνους μέ έκδηλη χαρά. Καί
έδωσαν μεταξύ άλλων και τό λόγο
της επιτυχίας: «Γνωρίζαμε άκρι-
βώς τί θέλαμε, ένώ οι αντίπαλοί
μας ήξεραν μόνο τί δέν ήθελαν»,
δήλωσε ό Μάλκομ Μπόλντριτζ, ύ-
πουργός Έμπορίου των ΗΠΑ.

Παράδοξο φαίνεται, αλλά έπι-
φανειακά μόνο είναι, τό γεγονός
ότι κι αυτοί πού «ήξεραν μόνο τί
δέν ήθελαν» δείχνουν επίσης άρ-
κετά ίκανοποιημένοι από την εκ-
βαση των προκαταρκτικών αυτών
συνομιλιών. Δέν είναι άκριβώς
γνωστό πού τοποθετεί τά συμφέ-
ροντά της ή ελληνική πλευρά (έν-
νοω ύποκειμενικά, γιατί άντικει-
μενικά σήμερα αυτά ταυτίζονται
ώς προς μέν τά γεωργικά θέματα
μέ την τρέχουσα κοινοτική πολιτι-
κή, ως προς δέ τά άλλα θέματα
των συνομιλιών — άπελευθέρωση
των ανταλλαγών στον τομέα των
ύπηρεσιών, επενδύσεις, πνευματι-
κή ιδιοκτησία κ.λπ. — μάλλον μέ
τους όπαδούς του προστατευτι-
σμού και του παρεμβατισμού),
πάντως, κάποιες δημόσιες δηλώ-
σεις φάνηκαν νά δείχνουν έναν
κάποιο ύπερμετρο ένθουσιασμό ά-
πό τά άποτελέσματα.

Ίσως για πολλούς από τους
συμμετασχόντες στις συνομιλίες
δέν είναι ακόμα σαφές ούτε τό «τί
δέν θέλουν» ή δέν έχει ακόμα δια-
μορφωθεί ή εικόνα πού έχουν για
τό μέλλον ή, τέλος, ύπάρχει κά-
που ή έλπίδα ότι σέ τέσσερα χρό-
νια διαπραγματεύσεων τίποτε δέν
είναι προκαθορισμένο, όλα μπο-
ρούν νά τεθούν ξανά στό τραπέζι,
τακτικές συμμαχίες οικοδομούν-
ται αλλά και διαλύονται.

Καί έν μέρος δέν έχουν άδικο, μ'
όλο τον κίνδυνο νά ύποτιμήσουν
τήν άποφασιστικότητα, τή μεθο-
δικότητα και την άποτελεσματι-
κότητα της άμερικανικής διοίκη-
σης, δείγματα των όποιων γνώρι-
σαν στην Ούρουγουάη...

"Όστόσο, δέν είναι ούτε οι ύπο-
λογισμοί ή οι άφέλειες των μέν ου-
τε ή συνεκτικότητα και ό προ-
γραμματισμός των δέ οι κύριοι

παράγοντες που προκαθορίζουν τα τελικά αποτελέσματα του «γύρου της Οδρουγουάης», όπως θα τα γνωρίσουμε σε λίγα χρόνια. Είναι, εξάλλου, αμφίβολο αν μπορεί κανείς να τα προκαθορίσει. Γιατί υπάρχουν, άδηλες, οι «ξεροκέφαλες» αντιφάσεις των γεγονότων.

Έτσι οι Αμερικανοί πέτυχαν να περιληφθούν στις διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωση του εμπορίου οι ανταλλαγές των γεωργικών προϊόντων, με αναφορά και στην ανάγκη να περιοριστούν έως και να καταργηθούν οι επιδοτήσεις των εξαγωγών τους. Το πρώτο σημείο αφορά τη χαλάρωση των περιορισμών που επιβάλλουν στις εισαγωγές γεωργικών προϊόντων πολλές χώρες, ευρωπαϊκές και άλλες, ιδίως δε οι χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Τό δεύτερο σημείο στόχο σχετίζεται με την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) της ΕΟΚ, της οποίας πολλά μέλη (ιδίως η Γαλλία) αντέδρασαν ανεπιτυχώς στο να συζητηθεί τό θέμα, ενώ άλλα (μέ πρώτη τη Μεγάλη Βρετανία) δέν κρύβουν την ικανοποίησή τους που δικαιώνεται έτσι ο αγώνας τους κατά της ΚΑΠ, που διαρκεί έδω και χρόνια.

Η ουσιαστικά διαιρεμένη ΕΟΚ και η σύναψη τακτικής «συμμαχίας» ανάμεσα στις ΗΠΑ και 14 άλλες χώρες-εξαγωγείς γεωργικών προϊόντων (Αργεντινή, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία...) εξασφάλισαν την τελική έκβαση της αναμέτρησης. Όμως η «συμπαρατάξη» κατά της ΚΑΠ δέν έγγυάται ότι εξαλείφονται οι αντιθέσεις εντός της. Είναι πρόσφατες οι διαμαρτυρίες της Αυστραλίας κατά των ΗΠΑ που την έκτόπισαν, χωρίς πολλούς δισταγμούς και με ισχυρά παρεμβατικά όπλα, από παραδοσιακές της αγορές σιτηρών. Τό δέ μέλλον της γεωργίας στις διάφορες προσωρινά «σύμμαχες» χώρες δέν συμπίπτει ούτε τεχνολογικά ούτε κοινωνικοοικονομικά, ούτε καν γεωπολιτικά, αν ληφθεί υπόψη ότι μεταξύ τους περιλαμβάνονται και χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Μολαταύτα, η απειλή κατά των κοινοτικών (και επομένως και των έλληνικών...) γεωργικών εξαγωγών είναι πιά προφανής. Δέν εί-

ναι όμως προφανές ότι η ένδεχομενη έκτόπισή τους από τη διεθνή αγορά έγγυάται φθηνότερα προϊόντα ή ευνοϊκότερες συνθήκες για την ανάπτυξη της γεωργίας, επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται κατά κόρον στις σχετικές διαπραγματεύσεις.

Αν αρχικά οι τιμές τείνουν να μειωθούν, δημιουργούν προβλήματα τόσο στις ίδιες τις εξαγωγικές χώρες (οι Αμερικανοί γεωργοί βρίσκονται ήδη σε βαθιά κρίση), όσο και στην ευρωπαϊκή γεωργία (τά πλεονάσματά της θά γίνουν βάρη αφορήτα), όσο και κυρίως στον Τρίτο Κόσμο. Εκεί η απελευθέρωση των εισαγωγών και η πτώση των διεθνών τιμών θά τείνουν αναπόφευκτα να διαλύσουν την ντόπια γεωργία, που ήδη έχει μπει σε διαδικασία αποδιάρθρωσης για ποικίλους λόγους. Αλλά στην προοπτική τέτοιων εξελίξεων οι τιμές πιθανότατα θά τείνουν και πάλι να αυξηθούν, πολύ περισσότερο μάλιστα αν η έκτόπιση των μέν και η διάλυση των δέ έχει οδηγήσει σε μονοπωλιακή θέση τις αμερικανικές εξαγωγές. Είναι μία από τις ένδεχόμενες συνολικές εξελίξεις.

Υπάρχουν κι άλλες, πιθανότατα όλες δυσμενείς για την ΕΟΚ (και την Ελλάδα...) και για μεγάλο μέρος των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Και «λύσεις» δέν υπάρχουν μέσα από τό αυστηρά περιχαρκαωμένο θέμα του εμπορίου που θά συζητάει τό ΓΚΑΤΤ. Διαγράφονται ασφαλώς μέσα σε μία προοπτική αναδιάρθρωσης στην ΕΟΚ και προστατευμένης ανάπτυξης της ντόπιας γεωργίας στον Τρίτο Κόσμο, αλλά αυτά δέν απασχόλησαν τους διαπραγματευτές.

Η «απελευθέρωση» των υπηρεσιών δέν τίθεται ως πρόβλημα με τον ίδιο τρόπο και τους ίδιους όρους ως προς τις προσεχείς αντιθέσεις (ή έλληνική οικονομία πάντως θά έχει «εκπλήξεις», αν ευοδωθούν οι αμερικανικές επιδιώξεις...), τά αποτελέσματα όμως θά μοιάζουν πολύ.

Και οι δονήσεις που θά υποστεί η παραγωγική δομή σχεδόν όλων των χωρών του κόσμου, δέν θά είναι ουδέτερες ως προς αυτό καθ' έαυτό τό εμπόριο που θέλουν να απελευθερώσουν. Αλλά θά μπορούν να προσαρμοστούν και πιθα-

νότατα θά τό κάνουν. Άλλοι όμως, ακόμα κι αν τό θέλουν, δέν θά μπορούν. Άς υπενθυμίσουμε π.χ. ότι τό έξωτερικό χρέος του Τρίτου Κόσμου ξεπέρασε τά 1 τρισ. δολάρια και ότι η έξυπνότησή του, ήδη παραπάνω από προβληματική, γίνεται έντελώς απίθανη στην προοπτική της κατάρρευσης της γεωργίας και των υπηρεσιών, ιδίως όταν λίγες είναι οι λεγόμενες «νέες βιομηχανικές χώρες», που ίσως θά μπορούσαν να την αντισταθμίσουν με επιπλέον αύξηση των βιομηχανικών τους εξαγωγών.

Έτσι κι άλλως, ήδη από τώρα, η «λύση» που έπισημα προτείνεται στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, και που συνίσταται στην αύξηση των εξαγωγών τους προς τις ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες θά είναι ικανές να τις απορροφήσουν οργανώνοντας τη συνεχή ανάπτυξη της παραγωγής και των εισοδημάτων τους, «λύση» θεωρητικής ένδειας και πολιτικής αλαζονείας, ήδη καρκινοβατεί.

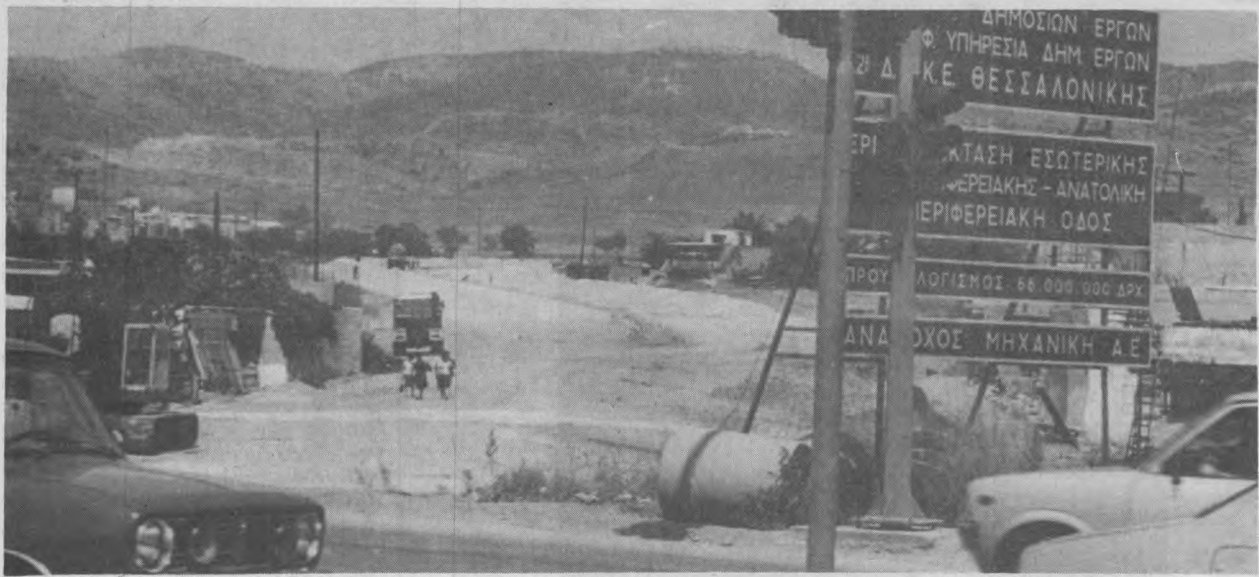
Ούτε η ανάπτυξη «οργανώνεται» τόσο εύκολα, και πράγματι ύστερεί, ούτε οι εισαγωγές από τον Τρίτο Κόσμο είναι αυτονόητο επακολούθημά της. Και για ευνόητους λόγους οικονομικού και τεχνικού χαρακτήρα, αλλά και γιατί, παρά τις διακηρύξεις, οι αγορές των ανεπτυγμένων χωρών δέν ανοίγονται αυτόματα, κάθε άλλο μάλιστα.

Πρόσφατα η καθ' όλα κονφορμιστική *Φαϊνάνσιαλ Τάιμς* άρχισε ένα αφιέρωμα της στην παγκόσμια οικονομία με την επισήμανση ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την οικονομική σταθερότητα του κόσμου είναι η έντονη πίεση του αμερικανικού Κογκρέσου για αύξηση του προστατευτισμού.

* * *

Αυτόν τον κίνδυνο προσπαθούν προφανώς να έξορκίσουν οι «δικαστικές» (με πολλή ουσία όμως) υποχωρήσεις της Εύρώπης και του Τρίτου Κόσμου στό ΓΚΑΤΤ. Και θά σφραγίσουν τις γενικότερες οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στα προσεχή 4-5 χρόνια. Άσφαλώς όμως όχι καθ' αποκλειστικότητα.

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ:

ὁ Κλεισθένης καί ὁ Μακρυγιάννης
στό δρόμο τῆς «ἤρεμης ἐπανάστασης»

«...Σήμερα ἡ Ἀλλαγή στό χώρο τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης εἶναι πραγματικότητα. Σήμερα δικαιώνονται οἱ ἀγῶνες τοῦ κινήματος τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης, μά καί οἱ πρωτοποριακοί γιά τήν ἐποχή τους δραματισμοί, γιά τό θεσμό, τοῦ Μακρυγιάννη στά 1837, τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη στά 1877, τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου στά 1910, τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου στά 1927, τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς.

Ἦταν πράγματι καιρός. Γιατί ἦταν λυπηρό στή χώρα πού γεννήθηκε ἡ Δημοκρατία, στή χώρα πού οἰκοδομήθηκε ὁ δῆμος 500 χρόνια π.Χ., στή χώρα τοῦ Κλεισθένη, ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση νά παραμένει ἕνα ὑποκατάστατο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας».

(Πιστή ἀντιγραφή ἀπό τήν εἰσηγητική ἐκθεση τοῦ νομοσχεδίου γιά τήν πρώτη τροποποίηση τοῦ Δημοτοικοῦ καί Κοινοτικοῦ Κώδικα πού κατατέθηκε στήν Βουλή τό 1982 ἀπό τοὺς τότε ὑπουργούς: Ἐσωτερικῶν κ. Γ. Γεννηματᾶ καί Οἰκονομικῶν κ. Μ. Δρεττάκη).

Οἱ πρόσφατες θεσμικές μεταρρυθμίσεις

Τόν Ἰούλιο τοῦ 1986 δημοσιεύτηκε

Γιώργος Μητροφάνης

στήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* ὁ νόμος 1622 μέ τίτλο «Τοπική αὐτοδιοίκηση - περιφερειακή ἀνάπτυξη καί δημοκρατικός προγραμματισμός». Ὁ νόμος αὐτός ὀλοκληρώνει τό θεσμικό πλαίσιο γιά τή λειτουργία τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί ἀποτελεῖ σημεῖο ἀφετηρίας γιά τίς ἐκτεταμένες διοικητικές ἀνακατατάξεις πού θά πραγματοποιηθοῦν ἐφόσον θά προχωρήσει ἡ κυβέρνηση στήν ἐφαρμογή του.

Μέ τίς διατάξεις τοῦ Ν. 1622 προσδιορίζονται ὁ πρῶτος καί ὁ δεύτερος βαθμός αὐτοδιοίκησης, ἡ περιφέρεια καί τό γενικό πλαίσιο τῶν διαδικασιῶν τοῦ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ.

Στόν πρῶτο βαθμό αὐτοδιοίκησης προβλέπεται ἡ δημιουργία τῶν «νέων δήμων». Μέχρι τό τέλος τοῦ 1987 θά ἐκδοθοῦν προεδρικά διατάγματα μέ τά ὁποῖα θά προσδιοριστοῦν γεωγραφικές ἐνότητες γιά τήν ἀναδιάταξη τῶν πρωτοβάθμιων ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοίκησης. Οἱ «νέοι δήμοι» θά προκύβουν ἀπό τήν ἐθελούσια συγχώνευση τῶν δήμων καί τῶν κοινοτήτων πού θά συμπεριλαμβάνονται σέ κάθε γεωγραφική ἐνότητα. Θεσπίζονται διάφορα οἰκονομικά κίνητρα πού εὐνοοῦν τίς συγχωνεύσεις καί προβλέπεται ἡ δημιουργία τοπικῶν συμβουλίων, τά ὁποῖα θά ἀντικαταστήσουν τά παλαιά κοινοτικά καί δημοτικά συμβούλια. Ὁ δεύτερος βαθμός αὐτοδιοίκησης θά ἀποτελεῖται ἀπό τίς νομαρχιακές αὐτοδιοικήσεις, τῶν ὁποίων

τά διοικητικά ὄρια θά συμπίπτουν κατὰ κανόνα μέ τοὺς σημερινούς νομούς. Στό ἐπίπεδο αὐτό θεσμοθετήθηκαν τρία πολιτικά ὄργανα: τό νομαρχιακό συμβούλιο, ἡ νομαρχιακή ἐπιτροπή καί ὁ πρόεδρος τοῦ νομαρχιακοῦ συμβουλίου. Ἡ δημιουργία τοῦ δεύτερου βαθμοῦ αὐτοδιοίκησης δέν σημαίνει βέβαια κατάργηση τῶν νομαρχιῶν. Ἀντίθετα ἡ θέση τοῦ νομαρχιῶν ὄχι μόνο διατηρεῖται ἀλλά καί ἐνισχύεται μέ τήν ἐκχώρηση νέων ἐξουσιῶν.

Ἡ θεσμοθέτηση τῆς περιφέρειας στό πλαίσιο ἐνός νόμου πού ἀναφέρεται στήν τοπική αὐτοδιοίκηση ἀποτελεῖ ἴσως προσπάθεια τῶν κυβερνητικῶν στελεχῶν νά συγκαλυφθεῖ τό γεγονός ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν πραγματοποίησε μία ἀπό τίς βασικές διακηρύξεις του: τή δημιουργία δηλαδή τοῦ δεύτερου καί τοῦ τρίτου βαθμοῦ αὐτοδιοίκησης. Οἱ περιφέρειες θά καθοριστοῦν μέ προεδρικά διατάγματα καί ἀποτελοῦν οὐσιαστικά ἀποκεντρωμένες διοικητικές μονάδες τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ ἴδρυση τῶν περιφερειῶν συνδέεται ἄμεσα μέ τίς διαδικασίες τοῦ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ πού προβλέπονται στόν ἴδιο νόμο. Εἰδικά γιά τόν πολυσυζητημένο δημοκρατικό προγραμματισμό παρουσιάζεται γιά πρώτη φορά, μετά ἀπό πέντε χρόνια διακυβέρνησης ἀπό τό ΠΑΣΟΚ, μία ἐστῶ γενική ἀλλά συγκεκριμένη ἀντίληψη γιά τή μορφή του.

Στή συνέχεια θά περιοριστοῦμε μόνο στήν κριτική τῶν διατάξεων πού ἀφοροῦν τόν δεύτερο βαθμό αὐτοδιοίκησης γιάτι θεωροῦμε ὅτι ἀποτελεῖ τή σπουδαιότερη ἀπό τίς θεσμικές μεταρρυθμίσεις πού εἰσάγονται μέ τόν

νέο νόμο. Έδω άκριβώς βρίσκεται ό πυρήνας τής πολιτικής θεωρίας του ΠΑΣΟΚ για τήν άποκέντρωση τής κρατικής έξουσίας. Μέ άλλα λόγια, ή άνάλυση του θεσμού τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης θά έμφανίσει τίσ πραγματικές άπόψεις τής ήγετικής ομάδας του ΠΑΣΟΚ για τό μέγεθος τής τοπικής έξουσίας πού είναι δυνατό νά άνεχθει και για τίσ σχέσεις τής κυβέρνησης και τών διοικητικών όργάνων τής μέ τούς άμεσα έκλεγμένους εκπροσώπους τών πολιτών στό τοπικό επίπεδο.

Όργανα αυτοδιοίκησης υπό αίρεση

Οι νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις θά είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου μέ άρμοδιότητες στή διοίκηση τών τοπικών ύποθέσεων. Τά γεωγραφικά όρια, ή όνομασία και ή έδρα τής κάθε νομαρχιακής αυτοδιοίκησης θά είναι ίδια μέ αυτά του αντίστοιχου νομού. Άλλά μέ προεδρικά διατάγματα μπορεί νά καθορίζονται νομοί μέ περισσότερες άπό μία νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις. Για τήν έκδοση τών διαταγμάτων χρειάζεται μόνο κοινή άπόφαση τών ύπουργών Έσωτερικών και Περιβάλλοντος - Χωροταξίας. Δέν ύπάρχει κανένας περιορισμός για τά κριτήρια πού θά καθορίζουν τίσ άποφάσεις τών δύο ύπουργών, όπως έπίσης δέν ύπάρχει και κανένας χρονικός περιορισμός. Έτσι οι δύο ύπουργοί, κατά τήν κρίση τους, μπορούν όποτεδήποτε θέλουν νά αλλάζουν τίσ ένότητες τών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων. Η δυνατότητα αυτή στήν περίπτωση τών νομαρχιών δέν δημιουργεί πολιτικά προβλήματα. Ίσχυει όμως τό αντίθετο για τίσ νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις γιατί έδω θά ύπάρχουν έκλεγμένα όργανα, τών όποιων ή πολιτική ύπόσταση θά συνδέεται άμεσα μέ τά γεωγραφικά όρια τών εκλογικών περιφερειών τους. Έτσι κάθε άλλαγή τών όρίων αυτών θά θέτει τό πρόβλημα τής επανεκλογής τών όργάνων τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Συνεπώς

ή κεντρική εκτελεστική έξουσία έχει τή δυνατότητα νά καταργεί ούσιαστικά έκλεγμένα πολιτικά όργανα και νά άναδιατάσει τή σύνθεσή τους, όπως άκριβώς και στίς περιπτώσεις τών διοικητικών όργάνων του κρατικού μηχανισμού.

Η σύνθεση του νομαρχιακού συμβουλίου

Σύμφωνα μέ τό άρ. 24 παρ. 4 του Ν. 1622, «...τό νομαρχιακό συμβούλιο άποτελείται: α) άπό μέλη πού εκλέγονται μέ καθολική, άμεση και μυστική ψηφοφορία, β) άπό αίρετους αντιπροσώπους τών τοπικών επαγγελματικών, έπιστημονικών και πνευματικών όργανώσεων και γ) άπό εκπροσώπους τής κρατικής διοίκησης».

Οι άναλογίες μεταξύ τών τριών διαφορετικών κατηγοριών θά προσδιορίζονται άνάλογα μέ τόν πληθυσμό τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Τά σχετικά πληθυσμιακά όρια και οι αντίστοιχες συνθέσεις τών συμβουλίων παρατίθενται στόν Πίνακα 1. Τά αίρετά μέλη θά εκλέγονται άμεσα άπό τό σύνολο τών εκλογέων τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Οι εκλογές θά γίνονται συγχρόνως μέ τίσ αντίστοιχες δημοτικές και θά εφαρμοστεί σύστημα ένισχυμένης άναλογικής. Κάθε νομαρχιακή αυτοδιοίκηση θά άποτελεί ένιαία εκλογική περιφέρεια για τήν εκλογή τών συμβούλων.

Οι αντιπρόσωποι τών όργανώσεων θά εκλέγονται άπό τά διοικητικά συμβούλιά τους. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση του Ν. 1622, οι όργανώσεις πού έχουν δικαίωμα εκλογής είναι κατά σειρά προτεραιότητας οι έξης:

- α) Τά έπιμελητήρια τών παραγωγικών τάξεων
- β) Οι ένώσεις γεωργικών συνεταιρισμών
- γ) Τά εργατικά κέντρα
- δ) Τό τεχνικό έπιμελητήριο
- ε) Οι δικηγορικοί σύλλογοι
- στ) Τό γεωτεχνικό έπιμελητήριο

- ζ) Τό οικονομικό έπιμελητήριο
- η) Τό καλλιτεχνικό έπιμελητήριο...».

Η θητεία τών αίρετών μελών είναι τετραετής ενώ τών ύπολοίπων μελών του συμβουλίου διετής. Άπό τά προηγούμενα είναι προφανές ότι τά νομαρχιακά συμβούλια και στή νέα τους μορφή δέν θά άποτελούν πρωτογενή πολιτικά όργανα. Έτσι άποκλείεται ή διαμόρφωση αυτόνομων τοπικών πολιτικών σχημάτων. Η παρουσία τών αντιπροσώπων άπό τίσ επαγγελματικές όργανώσεις προσδίδει στά συμβούλια συντεχνιακό χαρακτήρα και δημιουργεί κατηγορίες πολιτών μέ άνισα εκλογικά δικαιώματα. Για παράδειγμα τό διοικητικό συμβούλιο του Γεωτεχνικού Έπιμελητηρίου τής Βοιωτίας, μέ νόμομο πληθυσμό άπογρ. 1981 127.783 άτομα, θά εκλέξει έναν αντιπρόσωπο, ενώ ή εκλογή ενός αίρετου μέλους θά χρειαστεί περίπου 3.000 ψήφους. Έπιπλέον ή άλλαγή τών αντιπροσώπων κάθε δύο χρόνια θά δίνει τή δυνατότητα έπεμβάσεων και στούς έσωτερικούς συσχετισμούς πού θά άναπτύσσονται μεταξύ τών έπιμέρους κατηγοριών τών συμβούλων. Δημιουργείται λοιπόν τό έρώτημα: για ποιο λόγο θέλει τό ΠΑΣΟΚ νά έχουν οι επαγγελματικές όργανώσεις περισσότερα πολιτικά δικαιώματα άπό τούς μεμονωμένους πολίτες; Μία άπό τίσ εύκολες άπαντήσεις είναι ότι έτσι εξασφαλίζεται ή συμμετοχή ανθρώπων μέ εξειδικευμένες γνώσεις στά νομαρχιακά συμβούλια.

Αυτό βέβαια δέν λέει τίποτε γιατί άπλώς θά μπορούσε νά θεσμοθετηθεί ή ύποχρέωση τών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων νά παίρνουν άποφάσεις για τά σοβαρά ζητήματα τής άνπτυξιακής πολιτικής άφου πρώτα έχουν ζητήσει και τή γνώμη τών επαγγελματικών όργανώσεων τής περιφέρειάς τους. Άκόμη θά μπορούσε νά είναι ύποχρεωτική ή παρουσία αντιπροσώπων άπό τίσ όργανώσεις στίς συνεδριάσεις τών συμβουλίων άλλα χωρίς δικαίωμα ψήφου. Στόν Πίνακα 1 βλέπουμε ότι σέ όλα τά κλιμάκια τών πληθυσμών οι επαγγελματικές όργανώσεις και οι εκπρόσωποι τής διοίκησης έχουν άπό 24% ως 26% τών ψήφων. Άν συνεκτιμηθεί τό γεγονός ότι οι επαγγελματικές όργανώσεις έχουν κατά κανόνα διοικητικά συμβούλια έλεγγόμενα άμέσως ή έμμέσως άπό τό κυβερνητικό κόμμα, τότε είναι φανερός ό σκοπός τής συμμετοχής τους. Μέ τόν τρόπο αυτό ή κυβέρνηση εξασφαλίζει όλες τίσ δυνατές προϋποθέσεις για τή δημιουργία έλεγγόμενων πλειοψηφιών στά συμβούλια. Στό σημείο αυτό βέβαια δέν χρειάζεται νά σχολιαστεί καθόλου ή συμμετοχή, μέ δικαίωμα ψήφου, διορισμένων εκπροσώπων τής κυβέρνησης σέ ένα εκλεγμένο πολιτικό σώμα. Γιατί άν αυτό δέν εκφράζει τήν άποψη του ΠΑΣΟΚ

γιά τήν επιβολή «κρατικής πατρωνείας» πάνω στους εκλεγμένους εκπροσώπους των πολιτών, τότε θά πρέπει νά αποδεχτούμε τήν άλλη έρμηνεία, πού χαρακτηρίζει τίς νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις ως «συντεχνιακό κράτος».

Οί άρμοδιότητες του νομαρχιακού συμβουλίου

Τό νομαρχιακό συμβούλιο, σύμφωνα μέ τή διατύπωση του Ν. 1622 άρ. 33 είναι «...άποφασιστικό όργανο τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης και άποφασίζει γιά τίς ύποθέσεις πού ανήκουν στή δικαιοδοσία τής». Οί συγκεκριμένες άρμοδιότητες του συμβουλίου θά καθορίζονται μέ προεδρικά διατάγματα πού θά εκδίδονται μετά από πρόταση του ύπουργού Έσωτερικών και όλων τών κατά περίπτωση άρμόδιων ύπουργών. Παράλληλα μέ τήν προηγούμενη διάταξη, στά άρθρα 21-23 του νόμου όρίζονται και τά γενικά πλαίσια τών άρμοδιοτήτων μέσα στά όποια θά βρίσκονται ύποχρεωτικά όλες οι έξειδικεύσεις πού θά όρίζονται μέ τά προεδρικά διατάγματα. Έτσι οι άρμοδιότητες τής τοπικής αυτοδιοίκησης δεύτερου βαθμού έντάσσονται στους ακόλουθους τομείς τής κρατικής δραστηριότητας: δημοκρατικού προγραμματισμού, κοινωνικής πρόνοιας, ύγείας, συγκοινωνιών, πολιτισμού, περιβάλλοντος - πολεοδομίας, γεωργίας κτηνοτροφίας - άλιείας και άσών, έργασίας, βιομηχανίας, έμπορίου, παιδείας, άθλητισμού, τουρισμού, λαϊκής επιμόρφωσης και νέας γενιάς.

Από πρώτη άποψη τό εύρος τών άρμοδιοτήτων έμφανίζεται ικανοποιητικό, καλύπτει σχεδόν όλο τό φάσμα τών κρατικών ύποθέσεων. Όμως μία προσεκτική ανάγνωση τών άρθρων 22 και 23 του Ν. 1622 είναι άρκετή γιά νά αποκαλύψει ότι οι άρμοδιότητες αυτές περιορίζονται σε δευτερεύοντα θέματα. Τό έργο τών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων θά είναι ή έξειδίκευση τής κυβερνητικής πολιτικής άλλα σε καμία περίπτωση δέν θά έπεκτείνεται στή διαμόρφωση τοπικής αναπτυξιακής πολιτικής. Γιά παράδειγμα, στον κρίσιμο τομέα τής βιομηχανίας οι άρμοδιότητες τής αυτοδιοίκησης είναι επί λέξει: «...ή πρόταση γιά τόν καθορισμό βιομηχανικών περιοχών, ζωνών και πάρκων». Συγχρόνως στον τομέα έργασίας προβλέπεται ότι ή αυτοδιοίκηση είναι άρμόδια γιά τήν «...κατάρτιση προγραμμάτων γιά τήν κάλυψη αναγκών άπασχόλησης και τήν επίτευξη τής πλήρους και παραγωγικής άπασχόλησης του έργατικού δυναμικού». Τίθεται λοιπόν τό έρώτημα πώς θά γίνουν προγράμματα γιά τήν άπασχόληση από ένα όργανο πού δέν έχει

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΛΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ
ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΛΩΝ	Σ Υ Ν Θ Ε Σ Η					
		ΑΙΡΕΤΑ ΜΕΛΗ		ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ		ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	
		ΑΡΙΘΜΟΣ	%	ΑΡΙΘΜΟΣ	%	ΑΡΙΘΜΟΣ	%
Έως 50.000	27	20	74	5	19	2	7
50.001-100.000	33	25	76	5	15	3	9
100.001-150.000	39	29	74,4	6	15,4	4	10,2
150.001-300.000	45	34	75,6	7	15,6	4	8,8
300.001 και πάνω	51	38	74,5	8	15,7	5	9,8

ούτε τή στοιχειώδη δυνατότητα νά διαμορφώνει π.χ. τήν πολιτική κινήτρων γιά τήν προσέλκυση βιομηχανιών στήν περιοχή του; Η άπάντηση είναι άπλή: οι νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις δέν είναι στήν πραγματικότητα πολιτικά όργανα άλλα, όπως θά δούμε στή συνέχεια, άποτελούν ύβριδια περιφερειακών διοικητικών όργάνων πού είναι καλυμμένα μέ τό μανδύα τής «λαϊκής συμμετοχής».

Έκτελεστικά όργανα και λειτουργία τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης

Ο πρόεδρος του νομαρχιακού συμβουλίου εκλέγεται μέ μυστική ψηφοφορία και πρέπει νά προέρχεται μόνο από τά αιρετά μέλη. Η νομαρχιακή έπιτροπή άποτελείται από τόν πρόεδρο και 4-8 μέλη (ανάλογα μέ τό μέγεθος του συμβουλίου) τά όποια εκλέγονται από τό σύνολο τών συμβούλων.

Ο πρόεδρος και ή έπιτροπή άποτελούν τά εκτελεστικά όργανα τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης πού είναι υπεύθυνα γιά τήν εφαρμογή τών αποφάσεων του συμβουλίου. Τό σύνολο τών λειτουργιών του νομαρχιακού συμβουλίου και τών εκτελεστικών όργάνων καθώς και ό τρόπος εκλογής τους θά ρυθμίζονται μέ προεδρικά διατάγματα μετά από πρόταση του ύπουργείου Έσωτερικών.

Δηλαδή ή αυτοδιοίκηση δεύτερου βαθμού δέν έχει ούτε τό στοιχειώδες δικαίωμα νά συντάσσει τους έσωτερικούς κανονισμούς γιά τή λειτουργία τών όργάνων τής. Γιά όλα τά ύπόλοιπα θέματα πού άφορούν τήν οικονομική διαχείριση, τήν εκτέλεση έργων, τίς έπιχειρήσεις και τίς προγραμματικές συμφωνίες θά έπιμóζεται ή νομοθεσία πού ισχύει γιά τόν πρώτο βαθμό αυτοδιοίκησης.

Οί έξουσίες του νομάρχη

Όπως αναφέραμε ήδη, ή θεσμοθέτη-

ση του δεύτερου βαθμού αυτοδιοίκησης ούδόλως έθιξε τίς δικαιοδοσίες του νομάρχη. Οί νομαρχίες παραμένουν ως άποκεντρωμένες μονάδες τής δημόσιας διοίκησης και ό νομάρχης είναι άποκλειστικά υπεύθυνος γιά τήν εφαρμογή τής κυβερνητικής πολιτικής. Οί έξουσίες του όμως διευρύνονται γιατί άποκτά πλέον και τό δικαίωμα έποπτείας στις πράξεις τής νομαρχιακής αυτοδιοίκησης και έπιβολής διοικητικών κυρώσεων στους νομαρχιακούς συμβούλους. Στο άρθ. 44 του Ν. 1622 προβλέπονται τά έξής: «...Ο νομάρχης μπορεί νά έπιβάλλει στον πρόεδρο και τά μέλη του νομαρχιακού συμβουλίου και τής νομαρχιακής έπιτροπής τή διοικητική κύρωση τής άργίας έως τριών μηνών και τής έκπτωσης, άν έχουν διαπράξει σοβαρή παράβαση τών καθηκόντων τους ή ύπέρβαση τής άρμοδιότητάς τους από δόλο ή βαριά άμέλεια».

Έδώ βλέπουμε τους εκλεγμένους εκπροσώπους νά μετατρέπονται στήν ουσία σε διοικητικούς ύπαλλήλους πού βρίσκονται συνεχώς υπό τήν επίτηρηση του νομάρχη. Έτσι τά πολιτικά στελέχη τής κυβέρνησης έξοπλίζονται όσο γίνεται περισσότερο γιά νά περιστέλλουν τίς πολιτικές διαφοροποιήσεις πού είναι δυνατό νά αναπτυχθούν μετά τήν άποκέντρωση έστω και ένός μικρού μόνο μέρους τών κρατικών έξουσιών.

Ένα σύντομο ιστορικό

Αυτή «ή τρισχιλιετής συνέχεια του έθνους» πού, κατά τήν άποψη του κ. Γ. Γεννηματά, ξεκινάει από τόν Κλεισθένη, περνάει από τόν Μακρυγιάννη και φτάνει μέχρι τίς μέρες μας στό ΠΑΣΟΚ, είναι πολύ ένδιαφέρουσα. Ας δούμε όμως πώς περιγράφει τά πρόσφατα συμβάντα ό κ. Π. Παπαγιάννης στήν εισήγησή του προς τό συνέδριο τής ΤΕΔΚ Άττικής πού έγινε στις 12-13.4.86: (Τοπική Αυτοδιοίκηση, χρόνος 9ος, τεύχ. 1-2, σελ. 8-10).

«...Μέ τή μεταπολίτευση του '81 έμ-

φάνίζεται ώριμο, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, τό αίτημα της ελληνικής κοινωνίας και της αυτοδιοίκησης για τή διοικητική μεταρρύθμιση και για ένα ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο πολυβάθμιας αυτοδιοίκησης.

Η διακήρυξη γίνεται μέ τό παρθενικό πρόγραμμα του ύπουργείου Έσωτερικών, άρχές του 1982.

Μέ τήν εισηγητική έκθεση του Ν. 1270/82 αναλαμβάνεται ή ύποχρέωση για τήν άμεση προώθηση «του Νέου Χάρτη Αυτοδιοίκησης». (...)

Στίς 23.12.83 (ΦΕΚ 746β) συγκροτείται ή Έπιτροπή Κώδικα πού χαϊρετίστικα για τή δημοκρατική συμμετοχή της διάσταση και στίς 13.2.84 γίνεται ή «πανηγυρική» πρώτη συνεδρίασή της, όπου από τόν ύπουργό κ. Κουτσόγυργα και τόν «καθ' ύλην» άρμόδιο ύφυπουργό τόν κ. Παπαιωάννου σηματοδοτείται ή «έντολή» και τό έργο της.

«Έργο της Έπιτροπής είναι ή σύνταξη σχεδίου Κ.Τ.Α. πού δέ θά περιλαμβάνει μόνο διατάξεις δήμων και κοινοτήτων αλλά ριζικές αλλαγές για τό θεσμό, όπως ή θεσμοθέτηση δεύτερης και τρίτης βαθμίδας αυτοδιοίκησης και ό έπανακαθορισμός των σχέσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης μέ τήν κεντρική έξουσία».

Προθεσμία 15 μηνών.

Όμως κάπου στήν πορεία, μέ συντρέχουσες εύθύνες (κυρίως του έντολέα της ύπουργείου) έγκαταλείπεται τό έργο της και τίθεται σέ «διαθεσιμότητα» από τό Μάρτη του 1985 για νά ανακληθεί σέ ένεργό ύπηρεσία στίς 16.4.86 και νά συζητήσει όχι πιά τό δικό της σχέδιο, αλλά τήν πρόταση (προσχέδιο νόμου) του ύπουργείου Έσωτερικών σέ προθεσμία ένός μήνα, άφου τό νομοσχέδιο πρέπει νά κατατεθεί στή Βουλή άρχές Ίουνίου 1986. (...)

Έτσι όμως είναι φανερό ότι ή Έπιτροπή καλείται νά λειτουργήσει «έπικυρωτικά» στίς έπιλογές του ύπουργείου Έσωτερικών πού οι πρώτες ένημερώσεις πού είχαμε δέν προδικάζουν ένα ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο. (...)

Πολύ θά ήθελα ή πρόταση πού θά κατατεθεί στίς 16.4.86 στήν Έπιτροπή νά άποδείξει ότι κάνω λάθος εκτίμηση...

Όμως φαίνεται πώς ή κυβερνητική έπιλογή και για τήν έπόμενη τετραετία θά σφραγίζεται από τήν άποσυγκέντρωση και όχι από τήν άποκέντρωση μέ αυτοδιοίκηση, άφου και στό νομαρχιακό επίπεδο θά έπιβιώσει τό μοντέλο του Ν. 1235/82».

Όπως έδειξαν οι κατοπινές εξέλιξεις, ή πρόβλεψη του κ. Π. Παπαγιάννη ήταν σωστή. Μόνο πού θά έπρεπε ίσως νά είχε γίνει από τό 1982, γιατί σίγουρα τό 1981 δέν είχαμε «μεταπολίτευση» αλλά έναλλαγή κομμάτων

στήν έξουσία μέσω των δημοκρατικών διαδικασιών τις όποιες ή δεξιά παράταξη τήρησε μέ τόν καλύτερο τρόπο.

Η εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου, από τό όποιο προέκυψε ό Ν. 1622, κατατέθηκε στή Βουλή τό Μάιο του 1986 και ύπογράφεται από τό σύνολο των ύπουργών εκείνης της περιόδου. Στήν πρώτη σελίδα της έκθεσης διαβάζουμε τά εξής ενδιαφέροντα:

«... Η νέα αντίληψη για τή σωστότερη λειτουργία της σύγχρονης ελληνικής πολιτείας και τήν ανάπτυξη της χώρας, προϋποθέτει μία νέα αντίληψη για τή διοίκηση και τήν αυτοδιοίκηση. Προς αυτήν τήν κατεύθυνση τείνουν οι ρυθμίσεις του σχεδίου νόμου.

Οι έπιλογές και οι ρυθμίσεις αυτές είναι προϊόν σύνθεσης άπόψεων και θέσεων πού εκφράστηκαν στήν Έπιτροπή Κατάρτισης του νέου Καταστατικού Χάρτη Τοπικής Αυτοδιοίκησης καθώς και άλλων ειδικών έπιτροπών από ειδικούς επιστήμονες.

Είναι ένα συλλογικό προϊόν ανθρώπων μέ γνώση και πίστη για τό θεσμό της αυτοδιοίκησης και της άποκέντρωσης.

Στήν Έπιτροπή εκφράστηκαν όλα τά κόμματα και διατύπωσαν άπόψεις εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης και της διοίκησης καθώς και εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων και όργανισμών και δέν μπορούσε νά γίνει διαφορετικά, γιατί τό αντικείμενο του νομοσχεδίου έχει από τή φύση του έθνική διάσταση πού άπαιτεί τή μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση για τήν έπιτυχία των στόχων του» (οι ύπογραμμίσεις δικές μας).

Στό παραπάνω άπόσπασμα δέν θά αντιπαραθέσουμε μόνο τις άπόψεις του κ. Π. Παπαγιάννη αλλά και τήν 29η Άπόφαση του Δ.Σ. της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας ή όποια άρχίζει ως εξής:

«...Τό Διοικητικό Συμβούλιο της ΚΕΔΚΕ ύστερα από διαλογική συζήτηση

Άποφασίζει όμόφωνα

Θεωρεί ότι τό προσχέδιο του ύπουργείου Έσωτερικών για τήν τοπική αυτοδιοίκηση, τήν Περιφερειακή ανάπτυξη και τόν δημοκρατικό προγραμ-

ματισμό, δέν άποτελεί τόν Καταστατικό Χάρτη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης πού είχε ύποσχεθεί ή κυβέρνηση αλλά ένα μέρος αυτού». (Πρακτικό της συνεδρίασης του Δ.Σ. της ΚΕΔΚΕ της 19.5.86).

Πράγματι, τό νομοσχέδιο ήταν ένα μέρος αυτών πού «ύποσχεθήκε ή κυβέρνηση», πλίν όμως ήταν και τό σπουδαιότερο για τά συμφέροντά της, δηλαδή τή διευρυμένη άναπαραγωγή της έξουσίας της.

Η «ήρεμη επανάσταση»

Στήν ίδια εισηγητική έκθεση διαβάζουμε και τά ακόλουθα εξίσου ένδιαφέροντα:

«... Η πολιτική θέληση της κυβέρνησης εξακολουθεί επίμονα μέ συνέχεια και συνέπεια νά στέκεται βαθιά προσηλωμένη στίς άρχές της άποκέντρωσης, της περιφερειακής ανάπτυξης και της συμμετοχής του λαού. Έτσι στήν κατεύθυνση αυτή βασικός στόχος μας ήταν και είναι νά βοηθήσουμε ώστε νά μεταφερθεί σταδιακά, αλλά σταθερά, ή πολιτική και οικονομική έξουσία σ' αυτούς πού δημιουργούν, στους πολίτες της χώρας, στό κοινωνικό σύνολο, στους τοπικούς και κοινωνικούς φορείς, στόν ίδιο τόν ελληνικό λαό. Η «ήρεμη επανάσταση» πού άρχισε στή χώρα μας, σέ δ,τι άφορά τήν άποκέντρωση και τήν περιφερειακή ανάπτυξη, δημιούργησε ήδη τήν άπαραίτητη δυναμική και διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για τήν κάθεση μιας ολοκληρωμένης πρότασης νόμου πού θά ανταποκρίνεται στίς προσδοκίες του λαού μας».

Κάτω από τήν «επαναστατική» φρασεολογία κρύβεται ό πολιτικός συντηρητισμός και ό αυταρχισμός της ήγετικής όμάδας του ΠΑΣΟΚ. Αυτά τά δύο χαρακτηριστικά διαπερνούν τό σύνολο των κρατικών θεσμών, πού δημιουργήθηκαν από τό 1982 και μετά. Ειδικά μετά τις εκλογές του 1985 ό νόμος για τις έξουσίες του πρωθυπουργού σηματοδότησε μία νέα φάση ένίσχυσης της εκτελεστικής έξουσίας αλλά και συγκέντρωσής της σέ λίγα μόνο κυβερνητικά στελέχη. Ό τρόπος μέ τόν όποιο θεσμοθετήθηκε ό δεύτερος βαθμός αυτοδιοίκησης άποτελεί στήν ουσία έφαρμογή του ίδιου συγκεντρωτικού προτύπου έξουσίας και στήν περιφερειακή διοίκηση. Οι νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις δημιουργούν τήν ψευδαίσθηση της «λαϊκής συμμετοχής» ενώ τελικά παγιώνεται και ίσχυροποιείται ό ρόλος του νομάρχη ως μοναδικού φορέα της εκτελεστικής έξουσίας στό τοπικό επίπεδο.

ΔΕΝ ΜΑΣ ΤΡΟΜΑΖΟΥΝ ΤΑ ΝΕΑ ΜΕΤΡΑ ΤΟΥ ΟΠΕΚ

του Νίκου Προκόβα

Επί δεκατρία ολόκληρα χρόνια, χιλιάδες διαγράμματα —πολύ πιο εβέλκτα απ' τόν παχύρρευστο μαύρο χρυσό— καθώς και τόνοι μελάνης —έπίσης μαύρης— τέθηκαν άφειδώς στή διάθεση πολιτικών και οικονομολόγων πού φιλοτιμήθηκαν νά μās έξηγούν ότι ή οικονομική και γενικότερη κρίση πού διέρχεται ή ανθρώπινη έχει τίς ρίζες της στό πετρελαϊκό «σόκ» του 1973 ή τουλάχιστον εξαρτάται άμεσα απ' αυτό. Σήμερα όμως πού βρισκόμαστε μπροστά στό τελείως αντίθετο φαινόμενο, σέ μία κάθετη και χωρίς προηγούμενο πτώση τής τιμής του πετρελαίου, κανείς δέν τολμάει νά ύποστηρίξει —έπί ποινή γελοιοποίησης— ότι βρέθηκε ή πανάκεια και έπεται ή ανάρρωση τής διεθνούς οικονομίας. 'Επί δεκατρία χρόνια —κι ενώ οι ύπουργοί τής Ο.Π.Ε.Κ. έγκατέλειπαν τή Βιέννη αναζητώντας θαλπωρή στήν πιά «άποστερωμένη» Γενεύη— δελτία επιβάλλονταν στό καύσιμα και κλυδωνίζονταν κυβερνητικοί σχηματισμοί, έμπορικά ίσοζύγια τινάζονταν στόν άέρα, άκρίβαινε ή ζωή, αναπτύσσονταν νέες τεχνολογίες —δχι χωρίς σημαντικούς γιά τό οικοσύστημα κινδύνους—, μεταβάλλονταν οι παραγωγικές διαδικασίες και τά μοντέλα κατανάλωσης, οι άραβικές χώρες μās «έκβίαζαν» και μās «τρομοκρατούσαν» πολιτικά και έμεις βάζαμε πειθαναγκαστικά τή «στέρωση» και τήν «έξοικονόμηση» στό καθημερινό μας λεξιλόγιο και άναδεικνύαμε τήν παθητικότητα σέ άρετή και τόν ώχαδερφισμό μπροστά στό πεπρωμένο σέ τρόπο ζωής. Σήμερα, πού άπ' δ, τι φαίνεται τό τρισκατάρατο κακό ύποχωρεί, πόσοι άραγε άπ'

'Η πρόσφατη καθάιρηση του Σαουδάραβα ύπουργού Πετρελαίου σείχη Γιαμανί πέρασε περίπου στό ψιλά γράμμα του διεθνούς τύπου, καθώς αυτού του γεγονότος προηγήθηκαν πολλές και θερμές προστριβές μεταξύ των μελών του Ο.Π.Ε.Κ. και πυρετός στή διεθνή χρηματαγορά γιά τήν τιμή του πετρελαίου πού, παρ' όλα αυτά, συνέχιζε μέ πείσμα και συνέπεια τήν καθοδική της τάση.

τούς τιμωρημένους πολιτικούς ήγέτες θά ξαναβρούν τιμητικά τούς κυβερνητικούς τους θώκους, πόσοι άνεργοι θά έπιστρέψουν στίς δουλειές τους, πόσο θά έλαξει και τό πικραμένο μας χειλάκι;

Η ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Καλό θά ήταν, πριν καν ψάσει κάποιος τίς προεκτάσεις αυτές καθ' έαυτές τής κατολίθησης τής τιμής του πετρελαίου, νά ρίξει μία ματιά στό γενικότερο οικονομικό περιβάλλον μέσα στό όποιο έλαβε χώρα αυτή ή κατολίθηση: άπό τό 1973 —χρονιά κατά τήν όποια σημειώθηκε ή πρώτη δραστική αύξηση (τετραπλασιασμός) τής τιμής του πετρελαίου— μέχρι σήμερα, ή έπιτυχής πραγματοποίηση μιάς σειράς έρευνών σέ άλλους, εκτός των ύγρων καυσίμων, ένεργειακούς τομείς, έπέφερε σημαντική μείωση τής κατανάλωσης πετρελαίου σέ παγκόσμιο επίπεδο, ενώ ταυτόχρονα ή συνολικότερη «συνειδητοποίηση» επέτρεπε τήν επίτευξη σημαντικότητας οικονομικών ένεργειας. Μπροστά σ' αυτά τά δεδομένα πού ευνουών μιά

πτώση τής ζήτησης πετρελαίων, διάφορες έσωτερικές προστριβές διασπούν βαθιά τόν Ο.Π.Ε.Κ. κι έμποδίζουν τά μέλη του νά καταλήξουν σέ μία κοινώς άποδεκτή πολιτική προφοράς. 'Επιπλέον, νέες χώρες παραγωγοί πετρελαίου έμφανίζονται στό προσκήνιο και άπαιτούν νά διευρυνθεί τό κομμάτι τής αγοράς πού τούς άντιστοιχούσε μέχρι τότε (Μεξικό, Νιγηρία, ΕΕΣΔ). Μέσα σ' αυτή τή συγκυρία, τό έρώτημα πού τίθεται είναι τό πώς θά μπορούσε νά άποφευχθεί ή πτώση τής τιμής του πετρελαίου.

Πράγματι, έδώ και μερικά χρόνια διακρίνουμε μία πατωτική τάση πού άρχίζει νά γίνεται αισθητά σημαντική στό τέλος του 1985. Δέν είναι όμως παρά ή κορυφή του παγόβουνου: κατά τήν διάρκεια των πρώτων μηνών του 1986, οι τιμές του πετρελαίου κατακρημνίζονται. "Όλος ο κόσμος είναι άναστατωμένος, αλλά, σέ πρώτη φάση, αυτό πού τρομάζει δέν είναι ή πτώση τής τιμής του πετρελαίου, είναι ή έκπληκτική της άστάθεια. Τό σκαμπανέβασμα των τιμών τό μόνο πού καταφέρνει είναι νά επιδεινώνει τήν οικονομική άστάθεια πού έπικρατεί μέσα στήν παρούσα οικονομική κρίση και νά δυσκολεύει άν δχι νά άκυρώνει τή λήψη όποιασδήποτε άπόφασης ένεργειακής πολιτικής. Τελικά, φαίνεται ότι έπιτεύχθηκε μία πρώτη συμφωνία πού γά επιτρέπει τό στάμάτημα αυτών των διακυμάνσεων: οι τιμές άνεβαίνουν έλαφρά και —πρός τό παρόν— μοιάζουν νά σταθεροποιούνται. 'Εντούτοις, σέ σύγκριση μέ τίς αντίστοιχες τιμές του 1985, δέν πρόκειται γιά άπλή πτώση αλλά γιά κατακρήμνιση. Και τό χειρότερο: μία κατακρή-

μνιση πού συντελέστηκε σέ διάστημα λίγων μόνο μηνών.

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Ἐνέλιπτη τύχη ἡ τρομερή θεομηνία; Ἐξαρτᾶται γιά ποιόν. Κατ' ἀρχήν, καθώς ὄλες οἱ συναλλαγές στή διεθνή πετρελαιογορά γίνονται σέ δολάρια, ἡ ἐξέλιξη τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου δέν εἶναι καθόλου ἀσχετη μέ τή διακύμανση τῆς τιμῆς τοῦ δολαρίου (μ' ἄλλα λόγια, 15 δολ. τό βαρέλι δταν τό δολάριο ἔχει 30 δραχ. δέν εἶναι τό ἴδιο μέ 15 δολ. τό βαρέλι δταν τό δολάριο ἔχει 150 δραχ...). Ἄν καί εἶναι πολύ νωρίς ἀκόμη ὥστε νά ἔχουμε στή διάθεσή μας συγκεκριμένες ἐκτιμήσεις ἐκφρασμένες σέ ἀριθμούς, εἶναι μᾶλλον σίγουρο ὅτι ἡ πτώση τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου θά εἰσπραχθεῖ μέ διαφορετικό τρόπο ἀπ' τούς μέν καί μέ διαφορετικό τρόπο ἀπ' τούς δέ καί θά κάνει ἄλλους εὐτυχημένους κι ἄλλους δυστυχημένους. Γιά νά μήν ποῦμε ὅτι κινδυνεύει νά κάνει τούς εὐτυχεῖς εὐτυχέστερους καί τούς δυστυχεῖς ἐρείπια...

Πράγματι, ἐνῶ ἕνα σενάριο πού προβλέπει φτηνό πετρέλαιο (σέ δολάρια) καί ἀκριβό δολάριο (σέ ξένα νομίσματα) θά ἦταν ἀρκετά βολικό γιά τήν οἰκονομία τῶν Η.Π.Α. (ἀλλά καί τῆς Ε.Σ.Σ.Δ, στό βαθμό πού τό «ἀνεπίσημο» ἔθνικό τῆς νόμισμα εἶναι ἐπίσης τό δολάριο), μιά πού θά τούς ἐπέτρεπε, σὺν τοῖς ἄλλοις, νά διατηρήσουν τά σημαντικά πετρελαϊκά τους ἀποθέματα, ἕνα τέτοιο σενάριο δέν θά ξεσήκωνε μᾶλλον κραυγές ἐνθουσιασμοῦ ἐκ μέρους τῶν χωρῶν, ἐξαγωγέων πετρελαίου πού ἀπ' ἐνός μέν θά κινδύνευαν νά δοῦν τά εἰσοδήματά τους νά μειώνονται, ἀπ' ἐτέρου δέ —ἰδίως ὀρισμένες χώρες ὑπερχρεωμένες ὅπως τό Μεξικό— θά ἐβλεπαν τό χρέος τους νά πολλαπλασιάζεται ἐξέφρενα, χωρίς καν νά προφτάσουν νά καταλάβουν γιατί...

Οἱ χώρες-εἰσαγωγεῖς πετρελαίου —κυρίως οἱ ἀνεπτυγμένες— θά μπορούσαν νά τρίβουν τά χέρια τους ἀπό ἱκανοποίηση μπροστά στήν πτώση τῆς τιμῆς του. Ἄν μάλιστα αὐτή ἡ πτώση φτάσει ποτέ καί στόν τελικό καταναλωτή, μιά σειρά οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων πρόκειται νά ἀνορθωθῶν: ἀπ' τίς ἐνεργειοβόρες βιομηχανίες μέχρι τίς μεταφορές (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ναυτιλιακῶν μεταφορῶν πού ἔχουν περιπέσει σέ μαρasmus) περνώντας ἀπ' τήν αὐτοκινητοβιομηχανία, εἶναι πολύ πιθανό νά παρουσιαστεῖ ἀύξηση καί τῆς παραγωγῆς καί τῆς παραγωγικότητας. Ὁ πληθωρισμός μᾶλλον θά ὑποχωρήσει (περαιτέρω), ἐνῶ στό ἰσοζύγιο τῶν ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν δέν μπορεῖ παρά νά σημειω-

θεῖ κάποια ἐξυγίανση.

Παρ' ὅλα αὐτά, τεράστια προβλήματα τίθενται ὡς πρός τίς δυνατότητες ἀπορρόφησης τῆς αὐξημένης παραγωγῆς ἀπό τίς ἀνεπτυγμένες χώρες. Μέ τίς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου ἤδη βαριά χρεωμένες καί τίς πετρελαιοπαραγωγές χώρες ἀπό οἰκονομική ἀποψη κλινικά νεκρές, δέν εἶναι προφανές ὅτι τό διεθνές ἐμπόριο θά ἀντιδράσει θετικά καί θά προσφέρει στήριγμα σέ μιά τέτοιου εἴδους οἰκονομική ἀνάρρωση. Ἐνδεχομένως ἡ στήριξη τοῦ διεθνούς ἐμπορίου νά ἐπιζητηθεῖ μέσω τῆς διεθνούς κεφαλαιαγοράς, ἀλλά τό κόστος μιάς τέτοιας πολιτικῆς θά ἦταν ἡ δημιουργία νέων πληθωριστικῶν πιέσεων. Ἐξάλλου, ἡ ἀρχική ὑπόθεση ὅτι ἡ μείωση τῆς διεθνούς τιμῆς τοῦ πετρελαίου θά μετακυλιστεῖ μέχρι τούς τελικούς καταναλωτές (καί ὡς ποῖό βαθμό;) παραμένει συζητήσιμη στό βαθμό πού μιά τέτοια πολιτική θά ὑπομόνευε τόν ἰσολογισμό τοῦ προϋπολογισμοῦ, πού συνιστᾶ μιά ἀπό τίς σημαντικότερες συνιστώσες τῆς πολιτικῆς κι ἔναν ἀπ' τούς σημαντικότερους μοχλοῦς τῆς ἀντιπληθωριστικῆς μάχης. Τέλος, δέν θά πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι μεταξύ τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ὑπάρχουν καί μερικές πού στήριζον ἕνα τμήμα τῶν ἐσόδων τους στήν ἐξαγωγή πετρελαίου καί κινδυνεύουν, ὡς ἐκ τούτου, νά βρεθοῦν στήν ἴδια μοῖρα μέ τούς τριτοκοσμικούς ἐξαγωγεῖς πετρελαίου, πολύ περισσότερο πού τό κόστος ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀγγλικοῦ, τοῦ νορβηγικοῦ καί τοῦ ὀλλανδικοῦ πετρελαίου εἶναι κατά πολύ σημαντικότερο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ σαουδαραβικοῦ...

Μένουν οἱ ἀναπτυσσόμενες χώρες-εἰσαγωγεῖς πετρελαίου, γιά τίς ὁποῖες ὅλα θά πᾶνε καλά ἀρκεῖ νά μήν ἀνέβει τό δολάριο κι ἀρκεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐξυγίανση τῆς οἰκονομίας τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, ὥστε ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τους νά περιορίσει τά διεθνή ἐπιτόκια. Κι ἀρκεῖ βέβαια νά μήν ἐξαναγκαστοῦν «ἐκουσίως» νά ἀπορροφήσουν τήν πλεονάζουσα παραγωγή τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Σέ συνολικό ἐπίπεδο, δηλαδή, θά φτάσουμε

νά μετράμε ἂν ἡ ἐπιβάρυνση τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους τοῦ Μεξικοῦ θά εἶναι τελικά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπ' τή βελτίωση τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν τῆς Βραζιλίας...

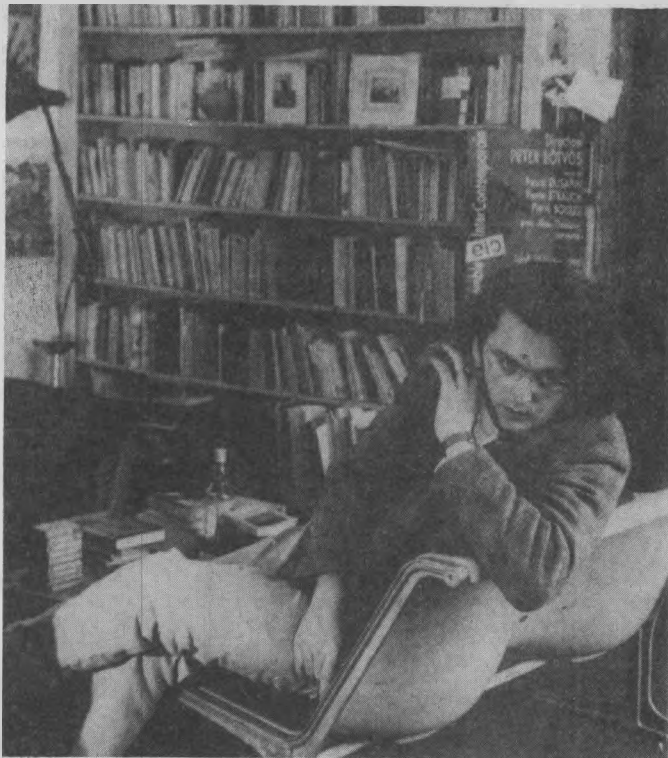
ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Δέν θά πρέπει, τέλος, νά παραλείψουμε νά ἐπισημάνουμε ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις σχετικά μέ τή διεθνή ἐνεργειακή συγκυρία, οἱ ὁποῖες ἀποτελεῖν τήν εἰδυλλιακή εἰκόνα πού περιγράψαμε μέχρι ἐδῶ: ἂν ὄντως τό πετρέλαιο παραμείνει φτηνό, δέν προβλέπεται νά ὑπάρξει ἀποχρῶν λόγος ὥστε νά συνεχιστοῦν —τουλάχιστον μέ τήν ἴδια ἔνταση— οἱ ἐρευνες γιά ἐναλλακτικές μορφές ἐνέργειας. Τό αὐτόματα ὑψηλό κόστος τέτοιους εἴδους ἐρευνῶν, σέ συνδυασμό μέ τή δομή τῶν ἠλεκτροπαραγωγῶν συστημάτων, θά ἔχουν πιθανό ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο νά μετακινῶμε καί νά μετακινούμαστε, ἀλλά καί νά τρῶμε καί νά βλέπουμε μέ πετρέλαιο. Παράλληλα, ἐκεῖνες οἱ ἐγκαταστάσεις τῶν ὀπίων τό σημερινό κόστος ἀντήλησης πετρελαίου ὑπερβαίνει τήν «τιμῆ-δάπεδο» πού ἰσχύει στήν ἀγορά SPOC, θά ἐξαναγκαστοῦν νά σταματήσουν τή λειτουργία τους, ἐνῶ οἱ γεωτρήσεις πού ἀποδεικνύονται «ἀσύμφορες» δέν θά ἔχουν πιά κανένα λόγο νά συνεχίσουν. Καί βέβαια, ἂν οἱ ἐπιχειρήσεις καί τά νοικοκυριά εἰσπράξουν ἔστω κι ἕνα μόνο μέρος τῆς μείωσης τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου, θά αὐξήσουν τή ζήτησή τους. Συμπέρασμα: ἀπ' τή μιά κινδυνεύει νά σημειωθεῖ μιά «σπατάλη» τοῦ πετρελαίου καί τῶν παραγῶν του δοθέντος ὅτι τά ἀποθέματα δυστυχῶς δέν εἶναι ἀνεξάντλητα— κι ἀπ' τήν ἄλλη κινδυνεύουμε ἅπαντες νά μεταφερθοῦμε ὡς διά μαγείας στίς παραμονές τοῦ 1973. Μ' ἄλλα λόγια, ἀντί νά ἐκμηδενίζουμε τίς λυπηρές παρενέργειες τοῦ πρώτου καί τοῦ δευτέρου πετρελαϊκοῦ «σόκ», προσεχτικά καί μέ ζήλο ἀρχίζουμε νά προετοιμάζουμε τήν ἔλευση τοῦ τρίτου...

Νά μιλήσεις σήμερα για τό πανεπιστήμιο, για τό είδος τής παρεχόμενης γνώσης και για τούς τρόπους παροχής της είναι όχι μόνο δύσκολο και προβληματικό αλλά και μάταιο.

Λέγοντας μάταιο έννοοῦμε άναποτελεσματικό. Ή πλειονότητα τών καθηγητών, τών φοιτητών και πάνω άπ' όλους ό άρμόδιος ύπουργός άρνούνται νά διατυπώσουν άκόμα και ως αίτημα κάποιες στοιχειώδεις —άλλά άνύπαρκτες σήμερα— λειτουργικές άναγκαιότητες πού άφορούν τό πανεπιστήμιο.

ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΥΠΟΤΡΟΦΟΙ

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

τε δέν μπορεί νά δικαιολογήσει τήν παραμικρή εϋφορία για μιά τέτοια προοπτική. Ή σχετική διάταξη του νόμου έχει ουσιαστικά άνασταλεί, τό θέμα μοιάζει ξεχασμένο.

Κι όμως, ενώ είμαστε έτοιμοι νά ρίξουμε τόν λίθον του άναθέματος, ή «άντίθεση» στην πανεπιστ.μιακή άπνοια και μακαριότητα ξεπροβάλλει άναπάντεχα πρόκειται για τό θέμα τών ύποτροφιών. "Όσο κι αν φαίνεται παράλογο, τό κράτος άπ' τή μιά και ή ιδιωτική πρωτοβουλία από τήν άλλη επενδύουν κάποια ποσά για έκπόνηση διδακτορικών διατριβών στο έλληνικό πανεπιστήμιο. Τήν εικόνα για τά διδακτορικά τή δίνουν μερικά παραδείγματα με τά όποια θά άσχοληθούμε πιο κάτω:

Οί θετικές έπιστήμες: τό Πολυτεχνείο

Ή κατάσταση στο χώρο τών Μεταπτυχιακών στο Πο-

λυτεχνείο, σε σύγκριση με άλλες άνώτατες σχολές, είναι σχετικά άνηθή. Αυτό όμως δέν σημαίνει κατ' άνάγκη ότι είναι καλή.

Τή στιγμή αυτή στο Πολυτεχνείο γίνονται περί τά 600 διδακτορικά. Πρόκειται για πολύ μεγάλο αριθμό διδακτορικών διατριβών, πού είναι προϊόν άπρογραμμάτιστου σχεδιασμού. Είναι δύσκολο νά άποφανθούμε αν αυτά τά 600 διδακτορικά καλύπτουν κάποιες συγκεκριμένες άνάγκες και έρευνητικές άνησυχίες, ή προκύπτουν από άλλες αιτίες (έπιμήκυνση σπουδών, άνεργία, ύποβάθμιση πτυχίου κ.λπ.). Και έπιπροσθέτως: είναι μάλλον δύσκολο αυτά τά 600 διδακτορικά νά παρακολουθούνται άπ' τούς καθηγητές του Ίδρύματος. Με έναν πρόχειρο ύπολογισμό, ό κάθε καθηγητής του Πολυτεχνείου θά πρέπει σήμερα νά παρακολουθεί δύο και τρία διδακτορικά και συγχρόνως νά διδάσκει και νά έρευνά. "Ό καθένας λοιπόν μπορεί νά κατα-

νοήσει τό μέγεθος του προβλήματος.

Σήμερα π.χ. στο τμήμα Χημικών Μηχανικών γίνονται 130 διδακτορικά. Κι όμως, πριν από δεκαπέντε χρόνια οι προπτυχιακοί φοιτητές του Ίδρύματος δέν ξεπερνούσαν τούς σαράντα. "Ο Ήρακλής Πετσάλας, μέλος του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Πολυτεχνείου, προσπαθώντας νά άνιχνεύσει τά αίτια τής πληθώρας, σε σχέση με τίς δυνατότητες, διατριβών άποδίδει τό φαινόμενο στις άκόλουθες αιτίες:

1) Οί φοιτητές προσπαθούν νά παρατείνουν τίς σπουδές τους, νά πάρουν και δεύτερο πτυχίο λόγω τής ύποβάθμισης του (κανονικού) πτυχίου τής σχολής.

2) Ή άνεργία άρχίζει νά πλήττει και αυτά τά επαγγέλματα στα όποια οι άπόφοιτοι του Ίδρύματος καλούνται νά λειτουργήσουν.

3) Τό κράτος θέλει νά δώσει μιά εικόνα άνηρότητας στις μεταπτυχιακές σπουδές («αυτοδύναμη άνάπτυξη» κ.λπ.).

4) Σήμερα, σε αντίθεση με παλιότερα, γίνεται μιά κάποια έρευνα στο Ίδρυμα. Σ' αυτό τό σημείο άποφασιστικός είναι ό ρόλος τής ΕΟΚ (έρευνητικά προγράμματα κ.λπ.).

5) Ή άλματώδης άδηση τών μεταπτυχιακών φοιτητών άπηχέι πραγματικές εκπαιδευτικές άνάγκες. Σε σχέση με τό 1980, τό εκπαιδευτικό προσωπικό έχει μείνει στάσιμο ή, άκόμα, έχει μειωθεί. Παρατηρείται συνασπισμός στις άνώτερες βαθμίδες, ενώ χρειάζεται προσωπικό για τίς κατώτερες: οι μεταπτυχιακοί φοιτητές καλούνται λοιπόν εκ τών πραγμάτων νά καλύψουν τίς λειτουργικές άνάγκες του Ίδρύματος. Ένώ τό ύπουργείο Παιδείας άρνεϊται νά ύπογράψει προκηρύξεις για νέες θέσεις παρόλο πού έχει αύξηθεί ό αριθμός τών σπουδαστών.

Τά προβλήματα πού άντιμετωπίζει τό Πολυτεχνείο και οι μεταπτυχιακοί φοιτητές πού έρευνούν θά νόμιζε κάποιος ότι άμβλύνονται άπ' τή διάφορα οικονομικά βοηθήματα πού τούς παρέχονται.

Μιλάμε για οικονομικά βοηθήματα, αν και ούτε αυτός ό δρος άπηχέι άκριβώς τίς οικονομικές ένισχύσεις πού παρέχονται στους μεταπτυχια-

Τ

άσα έχουν ειπωθεί άπό πολλές πλευρές στο παρελθόν για τή «σύνδεση του πανεπιστημίου με τήν κοινωνία», για μιά «πρωταρχική συσσώρευση γνώσης», για μιά πρώτη «κοινωνική άπογραφή» τών δρωμένων σε κάποιους τομείς τής κοινωνίας, άποδείχθηκαν κάτι περισσότερο από δραματικές κατασκευές. "Ο ύπουργός και ή πολιτική του άποψη φαίνεται νά βολεύεται από τό σημερινό καθεστώς πού συντηρεί και διασφαλίζει άποτελεσματικά τίς παραδόσεις, από τό είδος τών «έργασίων» πού έπιτελούνται σε κάθε Σχολή, από τή μορφή πού προσλαμβάνουν αυτές, από τή άνεύρεση δυναμική πού ύποκρύπτουν. Σποραδικές πρωτοβουλίες καθηγητών, κάποια σημειώματα σε περιοδικά για τά Μεταπτυχιακά, για οικονομικά προβλήματα, για τήν έρευνα δέν σώζουν τήν κατάσταση.

Κομβικό σημείο για τή σημερινή κατάσταση στο πανεπιστήμιο άποτελεί τό γεγονός ότι άκόμη δέν ύπάρχουν μεταπτυχιακές σπουδές. "Αν και ό νόμος-πλαίσιο του '82 προέβλεπε ρητά και κατηγορηματικά τή συστηματική όργάνωση και λειτουργία τους, πέντε σχεδόν χρόνια άργότερα τίπο-

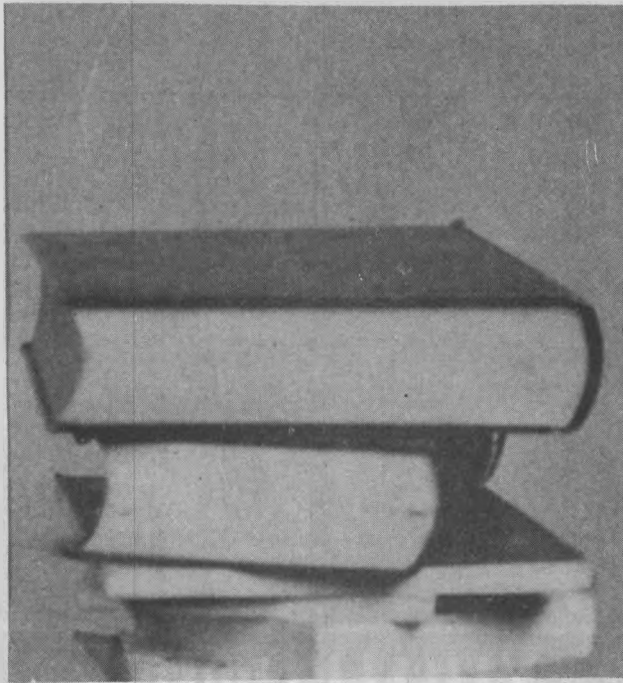

Αιτήματα του Συλλόγου Μεταπτυχιακών φοιτητών Πολυτεχνείου (δπως τά διατυπώνει τό μέλος του συλλόγου 'Ηρακλής Πετσάλας):

1) Ίσότιμη αναγνώριση δλων τών μεταπτυχιακών φοιτητών, ύποτρόφων και μή. Ένιαία εκπροσώπησή τους στά όργανα λήψης αποφάσεων (σήμερα συμμετέχουν μόνον οί Ε.Μ.Υ.).

2) Καθορισμός ενός μέγιστου αριθμού διδακτορικών.

3) Ούσιαστικές οικονομικές παροχές γιατί ή άπασχόληση στό γνωστικό αντικείμενο είναι σχεδόν πλήρης.

δοόμε τά συμβαίνοντα έκ του συνέγγυς θά διαπιστώσουμε ίσως τό άκριβώς αντίθετο.

Σήμερα άπ' τίς 59 θέσεις πού έχουν προκηρυχθεί για ειδικούς μεταπτυχιακούς ύποτρόφους (Ε.Μ.Υ.) πού χρηματοδοτεί τό ύπουργείο Παιδείας έχουν καταληφθεί οί 50 γιατί καθυστερούν οί προκηρύξεις θέσεων άπ' τούς τομείς! Άπ' τό συνολικό κονδύλι πού διαθέτει τό ύπουργείο κάθε χρόνο στό Ε.Μ.Π. για τήν κάλυψη τών λειτουργικών του άναγκών πρέπει νά αφαιρεθεί ένα ποσόν για τούς Ε.Μ.Υ. Ό κάθε ειδικός μεταπτυχιακός ύπότροφος σπουδαστής εισπράττει μηνιαίως τό σεβαστό ποσόν τών 20.000 δρχ.!

Παράδειγμα δεύτερο: Τό ΕΜΠ χορηγεί 30 ύποτροφίες. Τό συνολικό ποσόν πού εισπράττει ό καθένας άπ' τούς 30 αυτούς φοιτητές τό μήνα είναι 25.000 δρχ., μέ τίς κρατήσεις κ.λπ. 21.000 δρχ. καθαρά! Έκτός άπ' αυτό ό κάθε ύπότροφος ύποχρεούται νά μήν άπασχολείται κατά τή διάρκεια τής φοίτησής του σε κάποια άλλη εργασία πού θά τον άποσπᾶ άπ' τό αντικείμενο τής μελέτης του.

Οί κοινωνικές έπιστήμες: τό βασίλειο του Τίποτε...

Στίς λεγόμενες κοινωνικές έπιστήμες τά πάντα είναι ήρεμα και γαλήνια, άνυποψίαστα και συγχρόνως τραγικά, τά πάντα είναι βαλτωμένα. Οί αιτίες γι' αυτό είναι πολλές. Ά άναστολή τής σχετικής διάταξης του νόμου-πλαίσου για τή συγκρότηση τών Μεταπτυχιακών Σχολών έπληξε τίς «θεωρητικές» σχολές πολύ περισσότερο άπό τίς «θετικές». Γιατί στην Έλλάδα λείπει παντελώς ή ύποδομή στην όποία θα στηριζόταν ή κοινωνική έρευνα. Γιατί λείπουν ούσιαστικά και έγκυρα στοιχεία για διάφορα κοινωνικά μεγέθη (π.χ. κοινωνική διαστρωμάτωση-κινητικότητα). Γιατί ή άνώμαλη πολιτική εξέλιξη του τόπου άπαγόρευσε άλλες φορές άνεπίσημα και άλλες έπίσημα (π.χ. χούντα) τήν ανάπτυξη τής κοινωνικής έρευνας. Άπαγορεύθηκε ή κριτική σκέψη και έκφραση, ούσιαστικά παύθηκε βίαια κάθε άπόπειρα για τή συγκροτημένη και συστηματική άνδρωση τής κοινωνικής κριτικής. Έτσι

πάνω στην άνυπαρξία ή στην καλύτερη περίπτωση στον πρωτόβουλο έρασιτεχνισμό δέν μπορούσε νά άνδρωθεί και νά άρθρωθεί ένας έγκυρος έπιστημονικός λόγος σε σχέση μέ τήν κοινωνία και τούς άνθρώπους. Γιατί σήμερα πλέον ζούμε σ' ένα καθεστώς άντικειμενικής ύποβάθμισης τών κοινωνικών έπιστημών. Γιατί τό νομικό πλαίσιο πού πρόβλεπε ό νόμος-πλαίσιο του '82 προσέκρουσε στις σκοπιμότητες άρκετών παραγόντων τής πανεπιστημιακής κοινότητας. Γιατί ό κυβερνητικός λαϊκισμός όταν άντιμετώπισε τήν πραγματικότητα και τά μικροσυμφέροντα πού κανακεύει ή έσωπανεπιστημιακή ζωή μέρδευσε ακόμη περισσότερο τήν κατάσταση. Γιατί ό άρμόδιος ύπουργός φοβάται τόσο τή διαδικασία όσο και τό αποτέλεσμα της. Άρνεϊται νά συγκαλέσει τά άρμόδια όργανα (ΕΣΑΠ), γιατί ό εύνοϊκός συσχετισμός δυνάμεων σ' αυτά έχει άνατραπεί.

Γιατί τό άνύπαρκτο πλέον φοιτητικό κίνημα δέν μπορεί νά διαπραγματευθεί «μέ άποψη» αυτό τό θέμα μία και, άπλούστατα, δέν είναι «κίνημα» αλλά άθροισμα κομματικών παρατάξεων.

Στήν περίπτωση τών κοινωνικών έπιστημών προσιδιάζει άπελπιστικά τό ρηθέν: Τό παρελθόν τους έγγυάται τό μέλλον τους.

Άν σε όλα αυτά προσθέσουμε και τήν άνομοιογένεια τών μεταπτυχιακών φοιτητών — άνάμεσά τους ύπάρχουν άρκετοί ύπάλληλοι, πολιτικοί μηχανικοί κ.ά., δηλαδή άτομα πού είναι ήδη ένταγμένα στην παραγωγική διαδικασία — τότε θά κατανοήσουμε τόν τραγέλαφο πού έπικρατεί. Οί 20.000 δρχ. τό μήνα άδυνατούν νά καλύψουν τά έξοδα για διάφορες λειτουργικές άνάγκες τής μελέτης, βιβλία, σημειώσεις, φωτοτυπίες κ.ά., και όμως τό κράτος και οί διάφοροι άλλοι φορείς πού παρέχουν τίς λεγόμενες ύποτροφίες έπιτάσσουν στον μεταπτυχιακό φοιτητή νά συμπερι-

κούς σπουδαστές — μερικά τίς άποκαλούν και ύποτροφίες.

Άς δούμε σύντομα ποιοί είναι οί φορείς πού ένισχύουν οικονομικά τήν έρευνα στό Πολυτεχνείο.

α) Τό ύπουργείο Παιδείας (ειδικοί μεταπτυχιακοί ύπότροφοι).

β) Τό Ίδρυμα Κρατικών Ύποτροφιών (ΙΚΥ).

γ) Η σύγκλητος του ΕΜΠ χορηγεί κάποιες ύποτροφίες (πόροι άπό κληροδοτήματα κ.λπ.).

δ) Η ιδιωτική πρωτοβουλία. Έρευνητικά προγράμματα έπιχειρήσεων (ΠΕΣΙΝΕ-Δωλιστήρια κ.λπ.).

ε) Διάφορα ύπουργεία (Έρευνας και Τεχνολογίας, Συγκοινωνιών κ.ά.).

στ) Η ΕΟΚ.

Ίσως διαβάζοντας αυτόν τόν πίνακα τών ύποτροφιών θεωρηθεί ότι συρρέουν μυθώδη οικονομικά ποσά στό ΕΜΠ και ότι ό συνωστισμός τών φοιτητών για νά συμμετέχουν στα διάφορα έρευνητικά προγράμματα όφείλεται κυρίως σ' αυτό τό λόγο. Κι όμως, άν

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Χρόνος	Προγραμματισμένο	Διαθέσιμο
1983	0,28%	0,22%
1984	0,37%	0,27%
1985	0,45%	0,30%

(προϋπολογ.)

φερθεί ως ο ταγός της επιστήμης. 'Επιστήμη χωρίς έρευνα, έρευνα χωρίς οικονομικές παροχές πού θά τήν εξασφαλίζουν καί θά τήν οργανώνουν δέν υπάρχει. 'Ωστόσο ή κυβέρνηση καί τό αρμόδιο ύπουργείο μιλούν γιά τήν 'Ελλάδα του 2000 καί τό τρένο τής τεχνολογικής επανάστασης. 'Αλλά εκτός από πολιτική βούληση θά χρειαζόταν καί χρήματα γιά νά επιβιβαστεί κανείς στό τρένο τής τεχνολογίας, έστω στή σκευοφόρο· γιατί ως γνωστόν τό τρένο σφυρίζει μόνο δύο φορές...

Μιά παρένθεση: 'Ο «Δημόκριτος»

Τό νά προσπαθήσουμε νά συνδέσουμε καί συγχρόνως νά κρίνουμε καί νά συγκρίνουμε δσα συμβαίνουν στό Πανεπιστήμιο σέ σχέση μέ αυτά πού γίνονται στά διάφορα 'Ερευνητικά Κέντρα σαφώς ξεπερνάει τά όρια αυτού του σημειώματος. Μόνο παρενθετικά καί πρόχειρα θά μπορούσαμε νά περιγράψουμε κάποια φαινόμενα πού έγγραφονται ως τάσεις τής έρευνητικής πολιτικής καί πρακτικής πού ακολουθείται σ' αυτά τά Κέντρα.

1) 'Η ΕΟΚ παρεμβαίνει στό «Δημόκριτο» (καί σίγουρα όχι μόνο στό «Δημόκριτο») καί αναπροσαρμόζει τίς κατευθυντήριες γραμμές του έρευνητικού πεδίου. 'Αν στό πανεπιστήμιο κυριαρχεί περισσότερο τό «ιδεολογικοπολιτικό» στοιχείο στή χάραξη τής έρευνητικής πολιτικής, στά 'Ερευνητικά Κέντρα οι παρεμβάσεις πολυεθνικών οργανισμών είναι άμεσες καί δραστικές.

2) Συνέπεια αυτής τής παρέμβασης καί του επαναπροσδιορισμού του έρευνητικού πεδίου άποτελεί ή σαφής μείωση των ύποτροφιών γιά τή φεινή χρονιά. 'Ας σημειωθεί ότι οι ύποτροφίες πού χορηγούνται δέν κατευθύνονται προς όλους τους τομείς αλλά πριμο-

δοτούνται επιλεγμένα έρευνητικά προγράμματα.

3) Στό πλαίσιο των παραπάνω δεδομένων προκρίνεται τό 'Ερευνητικό Κέντρο τής Κρήτης καί ύποβαθμίζονται αντίστοιχα ο «Δημόκριτος» καί τό 'Εθνικό 'Ιδρυμα 'Ερευνών.

'Ισως θά άξιζε νά αναφερθεί —έτσι γιά τήν ιστορία— ένα καί μόνο παράδειγμα: Στό Τμήμα Πολιτικής 'Επιστήμης καί Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου 'Αθηνών αυτή τή στιγμή υπάρχουν καί σπουδάζουν πέντε μεταπτυχιακοί ύπότροφοι — Ε.Μ.Υ. Σ' αυτό τό τμήμα σέ προπτυχιακό επίπεδο φοιτούν 4.000 φοιτητές καί διδάσκουν 17 καθηγητές όλων των βαθμίδων. 'Η αναλογία είναι: ένας διδάσκων γιά 235 φοιτητές.

Μιά δεύτερη παρένθεση: 'Ιστορίες μέ Ε.Μ.Υ.

Τί είναι όμως αυτοί οι διάβητοι καί καταταλαιπωρημένοι ΕΜΥ; Ποιά είναι ή συγκεκριμένη τους θέση μέσα στό πανεπιστήμιο καί ποιο ρόλο καλούνται νά διαδραματίσουν; Σέ ένα πανεπιστήμιο στό όποιο ή εκπόνηση διδα-

κτορικής διατριβής γίνεται άπευθείας, χωρίς νά παρεμβληθεί ένας πρώτος κύκλος μεταπτυχιακών σπουδών, καί από τό όποιο δέν παρέχεται μεταπτυχιακό δίπλωμα μετά τό τέλος του διδακτορικού, ποιά σκοπιμότητα έρχεται νά υπηρετήσει ή θεσμοποίηση των ΕΜΥ;

Είναι προφανές ότι τό αρμόδιο ύπουργείο, στήν προσπάθειά του νά διασφαλίσει τά ύπάρχοντα, σκοπεύει καί δυστυχώς πετυχαίνει δύο πράγματα:

α) 'Εμφανίζεται τό πανεπιστήμιο νά άπασχολεί έναν άριθμό φοιτητών πού εκπονούν διδακτορικά.

β) Καλύπτονται κάποιες βασικές ανάγκες εκπαιδευτικού προσωπικού (ΔΕΠ) μιά καί τό ύπάρχον δέν έπαρκει γιά τήν κάλυψη όλων των λειτουργικών αναγκών. Οι ΕΜΥ παραδίδουν κάποια μαθήματα, άσχολούνται μέ τή διόρθωση διαγωνισμών κ.ά.

'Απ' τήν πλευρά τους οι ΕΜΥ, άποδεχόμενοι τό ύπάρχον θεσμικό πλαίσιο αναγκαστικά, βλέπουν τή συγκεκριμένη τους θέση στό πανεπιστήμιο σάν τόν βαθύρα άπ' όπου θά εκτιναχθούν μελλοντικά στίς ανώτερες βαθμίδες του εκπαιδευτικού προσωπικού.

'Υπολογίζεται¹ ότι σήμερα σέ όλα τά ελληνικά πανεπιστήμια — 'Ερευνητικά Κέντρα — άπασχολούνται περίπου 700 Ε.Μ.Υ.

'Η πρόταση τής ΚΝΕ στό Πανεπιστήμιο τής Θεσσαλονίκης¹ πριν από δύο περίπου χρόνια γιά τήν πρόληψη των φοιτητών στους ΕΜΥ ήταν κατ' άρχήν: *έλεύθερη, χωρίς διαγωνισμό πρόσληψη.*

Γιά νά τροποποιηθεί άργότερα έτσι:

40% οι έξετάσεις
40% ή επίδοση στίς ξένες γλώσσες
20% ή κοινωνική προσφορά κ.λπ.

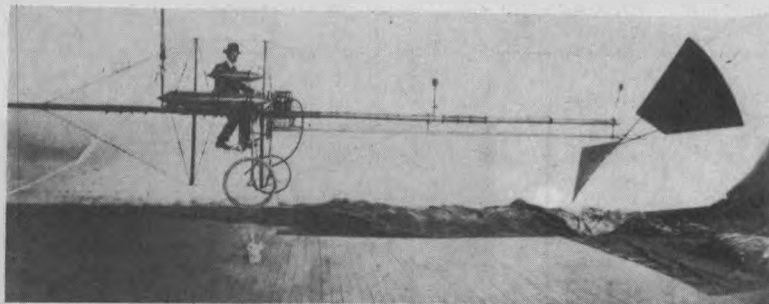
1. Βλ. Κωστή Χατζημηχάλη: «ΕΜΥ ante portas», Πανεπιστήμιο, τεύχ. 1, Δεκέμβριος 1984.

Πριν δύο χρόνια στο «Δημόκριτο» υπήρχαν 100 υπότροφους απ' τους οποίους 60-70 ήταν έμμισθοι και οι υπόλοιποι άμισθοι.

Τό χρηματικό ποσό της κάθε υπότροφιας κυμαινόταν στις 30.000-35.000 δρχ.

Τό κύριο αίτημα των μεταπτυχιακών φοιτητών του «Δημόκριτου» συνοψίζεται στη φράση: *έλεύθερο έρευνητικό πεδίο.*

Τώρα, πώς είναι δυνατόν μέσα σ' όλη αυτή τη διαδικασία να τρυπώσει ή γνώση και ή έρευνα είναι τό μόνο πράγμα που φαίνεται να μήν άπασχολεί τους άρμόδιους του ύπουργείου Παιδείας. Ποιός ειπε λοιπόν πώς με τήν κατάργηση της «έδρας» όλα θά πάρουν τό δρόμο τους;

Άπέναντι σ' αυτή τήν κατάσταση οι αντίστασεις από κάθε ένδιαφερόμενο έχουν καμφθεί. Η άπαισιοδοξία είναι διάχυτη ή μήπως κάπου όλα αυτά βολεύουν όλους;

Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές σέ αριθμούς...

Όπως δείχνουν διάφορες στατιστικές,² τά κονδύλια που κατ' αρχήν προγραμματίζονται να δοθούν για έρευνα παρουσιάζουν μεγάλη απόκλιση σέ σχέση με αυτά που πράγματι διατίθενται. Τά ποσοστά ύπολογίζονται επί του Άκαθάριστου Έθνικου Προϊόντος.

Ύπολογίζεται ότι σήμερα ό αριθμός των μεταπτυχιακών φοιτητών που σπουδάζουν στο έξωτερικό είναι περίπου 5.000, σέ σύνολο περίπου 50.000 φοιτητών που φοιτούν σέ προπτυχιακό επίπεδο. Ός προς τά προηγούμενα χρόνια, μπορούμε βάσιμα να ύποθέσουμε ότι τά μεγέθη βαίνουν αυξανόμενα ανάλογα με τήν αύξηση των άποφοίτων των λυκείων που εγγράφονται σέ ξένα πανεπιστήμια.³

Παράλληλα οι ύποτροφίες που χορηγούνται απ' τό ΙΚΥ, από πολλούς δημόσιους και ιδιωτικούς οργανισμούς και από ξένα κράτη στο πλαίσιο διακρατικών συμφωνιών (μορφωτικές ανταλλαγές κ.ά.) καθώς και από ιδρύματα και κληροδοτήματα ύπολογίζεται ότι καλύπτουν τό ποσοστό του 10% περίπου των με-

«Μιά από τίς βασικές λειτουργίες, νομίζω, του ΕΚΚΕ, και των άλλων κέντρων έρευνών, όπως και του πανεπιστημίου, θά είναι ακριβώς να φτιάξει έπιστήμονες, να τελειοποιήσει έπιστήμονες, να δώσει λύση στην άναπαραγωγή, ή μάλλον στην πρωτογενή δημιουργία ενός έπιστημονικού δυναμικού, που ως τώρα είτε φυτοζωούσε είτε με τεράστιες δυσκολίες ανέλαμβανε πολύ μικρά προγράμματα, με κίνδυνο τό κράτος να άρνηθεί τήν έπιχορήγηση ως τό τέλος... Το θέμα της έρευνας οέν είναι μόνο θέμα ποιότητας έπιστημόνων, είναι θέμα και ποσότητας έπιστημόνων». Κ. Τσουκαλάς, περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 14 - Μάρτιος 1982.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Άριθμός φοιτητών έξωτερικού

Χρόνος: 1960-61	1980-81	1984-85
Φοιτητές: 7.000	32.000	49.000 (α)

Πηγή: Κ. Δρακάτος (α) Άπό στοιχεία του ΕΣΑΠ (Βήμα 13/2/85).

ταπτυχιακών φοιτητών που σπουδάζουν σέ ξένα πανεπιστήμια.⁴ Στόν περυσινό διαγωνισμό τό ΙΚΥ δέχθηκε 600 αιτήσεις ύποψηφίων μεταπτυχιακών για τό έξωτερικό, ποσοστό άρκετά ύψηλό (μία ύποτροφία για έξι φοιτητές) αν ύπολογιστεί ότι για κάθε ιδιαίτερο έπιστημονικό τομέα διαθέτει από μία μόνο ύποτροφία.

Για παράδειγμα τό ΙΚΥ χορηγεί κάθε χρόνο 112 ύποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό. Τό συνολικό ποσό που διαθέτει έτησίως άνέρχεται στις 600 εκ. δραχμές.

Άπ' τίς 112 ύποτροφίες οι 43 δίνονται σέ έπιστήμες «θεωρητικής κατεύθυνσης» και οι υπόλοιπες 69 στις «θετικές έπιστήμες».

Άναγκαίος επίλογος

Αν τό χαρακτηριστικό γνώρισμα σήμερα του ελληνικού πανεπιστημίου — έξω από κάποιες ήθικου χαρακτήρα εκφράσεις: άνοργανωσιά, άνευθυνότητα, καιροσκοπισμός κ.λπ. — είναι ή συντριβή κάθε βούλησης και άπόπειρας που θά προσπαθούσε να τον οργανώσει εκ βάθρων, να τον στελεχώσει και να τον κάνει να λειτουργήσει, τότε οι προοπτικές είναι μάλλον δυσοίωνες.

Η πρώτη εύφορία για τήν οργάνωση της έρευνας και τήν (αυτόχθονη) παραγωγή γνώσης που ύποσχόταν ό νόμος-πλαίσιο για τά ΑΕΙ τσακίστηκε όχι μόνο απ' τήν έλλειψη πολιτικής βούλησης αλλά και από κάποιες μονιμότερες αδράνειες που βασιλεύουν στα ΑΕΙ. Τίποτε δέν φαίνεται ότι θά προσπαθήσει να ταράξει τό τέλμα. Κι όμως, είναι δύσκολο να συμφιλιώνεσαι με μία προοπτική που τό δνομά της είναι άποτυχία.

2. Χρ. Άναγνώστου — Έ. Παπαθανασίου, «Η έρευνητική πολιτική και οι παράγοντες άσκησης έρευνας στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*.

3. Γιάννη Μανρή, «Κρίση του πανεπιστημίου και φοιτητές», *Κριτική*, τευχ. 9/10, Μάρτιος 1985.

4. «Σπουδές στο έξωτερικό. Τι — Ηού — Πόσο — Πώς». Εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ.

ΚΡΙΤΙΚΕΣ
ΜΕΛΕΤΕΣ

Κώστας Μ. Σταματής

Ο ελληνικός νομικός ιδεαλισμός στο μεσοπολεμο

Παρουσίαση και κριτική
των θεωριών του

1

Εκδόσεις Σακκουλά 1984

Ο ANΤΡΕ ΓΚΟΡΖ γεννήθηκε στη Βιέννη το 1924. Επηρέασθηκε από τη σκέψη του Ζαν Πωλ Σαρτρ και διετέλεσε διευθυντής του *Temps Moderne*. Κυρίαρχη θέση στο έργο του κατέχει η αναζήτηση ενός νέου εναλλακτικού μοντέλου παραγωγής πέρα από τον σοσιαλιστικό. Άλλα έργα του: «Εργατική στρατηγική και νεοκαπιταλισμός» (1964), «Μεταρρύθμιση ή επανάσταση» (1969), «Οικολογία και πολιτική» (1975), «Αντίο στο προλεταριάτο» (1980), κ.λ.

Φτάνουμε στο σημείο ακριβώς που ανέγγιξαν οι πρώτοι οραματιστές της μετα-καπιταλιστικής εποχής όταν, πέρα από τη βιομηχανική τάξη που μόλις γεννιόταν, διέβλεπαν μια διαφορετική κοινωνία: μια κοινωνία όπου η αποτελεσματικότητα των μηχανών θα καταργούσε την εργασία, την κυριαρχία του κεφαλαίου και του εμπορεύματος για να αναδυθεί ο «ελεύθερος χρόνος» σαν μέτρο του «πραγματικού πλούτου».

Η μικρο-ηλεκτρονική επανάσταση μας οδηγεί σ' αυτή την κατεύθυνση, αλλά εμείς εξακολουθούμε να αναμένουμε θλιβερά από το μέλλον να μας δώσει πίσω το παρελθόν, περιμένουμε να αναλάβει ο καπιταλισμός από την επιθανάτια αγωνία του, και η αυτοματοποίηση να προσφέρει περισσότερη εργασία από αυτήν που καταργεί. Η αριστερά βρίσκεται στα κρόθυρα του θανάτου από έλλειψη φαντασίας.

ANΤΡΕ ΓΚΟΡΖ ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ

ANΤΡΕ ΓΚΟΡΖ

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ

Κοιμώνα / Θεωρία 8

Ο «Δεκαπενθήμερος Πολίτης» σέ τόμους

Από τον Νοέμβριο του 1983 ως το καλοκαίρι του 1985, τρεις τόμοι του «Δεκαπενθήμερου Πολίτη» καταγράφουν τα προβλήματα μιας εποχής. Κάθε τόμος περιλαμβάνει δεκαπέντε τεύχη (1-15, 16-30, 31-45) και αναλυτικά εύρετήρια.

Προβλήματα πολιτικής, ιδεολογίας, ιστορίας, πολιτισμού, προβλήματα κοινωνικά, αναλύσεις, σχόλια, κριτικές. Προβλήματα της Άριστερας.

Οι τόμοι πωλούνται στά γραφεία του περιοδικού πρὸς 1.500 δρχ. ὁ ἕνας. Ἡ ἐπιστροφή τῶν παλαιῶν τευχῶν γίνεται στά γραφεία μας. Ἐπίσης οἱ τόμοι μποροῦν νά ἀποσταλοῦν καί ταχυδρομικά στοὺς ἐνδιαφερόμενους.

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, ΑΘΗΝΑ 105 58, τηλ. 32.39.645

Τά ιδιωτικά σχολεία πορεύονται όλοταχώς στο δρόμο που χάραξε τό ΠΑΣΟΚ: «σοσιαλιστικοποιούνται» μετατρέπόμενα σέ κολέγια. Πού πάει νά πει τά έξής —έν όλίγοις— άπλούστατα πράγματα. Διευρύνουν τά κρατικά αναλυτικά καί ώρολόγια προγράμματα όλων τών βαθμίδων τής εκπαίδευσης, προσθέτουν δηλαδή ώρες μαθηματικών, φυσικοχημείας καί έλληνικών, κι άκόμα εισάγουν στή σχολική διαδικασία τίς δύο ή τρεις ξένες γλώσσες, τή ρυθμική, τό μπαλέτο, τήν κολύμβηση, τό τένις, τό μπάσκετ καί τό βόλει καί τό χάντμπολ, τά μαστορέματα, τά κομιούτερες καί τήν καλλιτεχνική παιδεία. Ταυτόχρονα άποκτούν διασυνδέσεις μέ πανεπιστήμια του έξωτερικού. Κοντολογίς εξασφαλίζουν προνομιακή εκπαίδευση στά παιδιά τών κυρίαρχων κοινωνικών κατηγοριών καί διασφαλίζουν τίς πανεπιστημιακές καί μεταπανεπιστημιακές σπουδές τους. Καί γιά νά μπορούν νά άνταποκρίνονται μέ επάρκεια στό θεάρεστο —αυτό— κοινωικό τους έργο, διπλασίασαν τά διδακτρά τους άνεβάζοντας τα πιά στίς 200.000 μέ 300.000 δραχμές τό χρόνο γιά κάθε παιδί.

Η εξέλιξη αυτή έγινε άθόρυβα καί άριστοτεχνικά. Πρώτα ήταν ή «μεταρρύθμιση» Ράλλη — Κοντογιαννόπουλου, πού δημιούργησε δυσμενείς συνθήκες λειτουργίας γιά τά «μικρά» ιδιωτικά σχολεία τών εργατοπόλεων τής Άττικής καί τών έπαρχιακών αστικών κέντρων. Ύστερα ήταν τό ύπουργείο Παιδείας του ΠΑΣΟΚ πού —χωρίς νομοθετική ρύθμιση— άρνήθηκε νά εκδώσει άδειες ίδρυσης νέων ιδιωτικών σχολείων καί ταυτό-

ΜΙΑ ΦΟΡΑ ΚΙ ΕΝΑΝ ΚΑΙΡΟ ΗΤΑΝ ΜΙΑ ΟΙΕΛΕ

του Δημήτρη Τσιαγκλή

χρονα επέτρεψε διακριτικές αύξήσεις τών εσόδων — άρα υπόγεια καί άποτελεσματικά συσσωρεύσε τά εύπορα παιδιά στίς υπάρχουσες «μεγάλες» σχολικές μονάδες, κάνοντάς τες άκόμα μεγαλύτερες ή τέτοιες πού νά μπορούν νά λειτουργήσουν ως κολέγια. Σήμερα υπάρχουν ήδη 15-20 τέτοιες σχολικές μονάδες — κολέγια πού ή καθεμιά άριθμεί από 2.000 ως 4.000 παιδιά καί ό έτήσιος τζίρος της άρχίζει από 500.000.000 δρχ. καί συχνά υπερβαίνει τίς ένα δισεκατομμύριο δραχμές.

Καί τώρα πού ή κολεγιοποίηση τής ιδιωτικής εκπαίδευσης έχει ουσιαστικά συντελεστεί, τό ΠΑΣΟΚ έρχεται νά δώσει νομοθετική κάλυψη σέ μιά ύπαρκτή μέν, παράνομη δέ κατάσταση, νομοθετεί δηλαδή ό,τι είχε άρνηθεί προεκλογικά καί προγραμματικά. Τό σχετικό νομοσχέδιο άναγνωρίζει τήν κολεγιακού τύπου όργάνωση καί λειτουργία τών ιδιωτικών σχολείων καί ταυτόχρονα ύπονομεύει, κουτσουρεύει ή καί άναιρεί συγκεκριμέ-

νες συμφωνίες ύπουργείου Παιδείας καί ΟΙΕΛΕ πού είχαν συναφθεί τό Μάιο του '82 (!). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ή ύπονομευση αυτή άφορα κυρίως εκείνα τά αίτήματα τών ιδιωτικών εκπαιδευτικών πού τά συνέδριά τους τά είχαν άναγορεύσει σέ κατακτήσεις διαρθρωτικού χαρακτήρα καί πού μέ τή σειρά τους οι ιδιοκτήτες τά είχαν χαρακτηρίσει περιστολή τών «ιερών καί άπαραβίαστων δικαιωμάτων τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας».

Η στάση τής Άριστερας

Μάταια θά άναζητήσει κανείς κάποια επίσημη άπόφαση ή κάποια δημοσιογραφική έρευνα του κομματικού τύπου τής διφυούς κομμουνιστικής άριστερας πού νά επισημαίνει έστω αυτές τίς εξελίξεις. Τό ΚΚΕ μόνο προς τό τέλος τής πρώτης τετραετίας του ΠΑΣΟΚ (κι άφού πρώτα έσπασε τό γνωστό μορατόριουμ) έκανε μιά έπερώτηση στή Βουλή καί διαμαρτυρήθηκε «ντροπαλά» πού

ή κυβέρνηση δέν κατάργησε τήν ιδιωτική εκπαίδευση. Καί πέραν τούτου ούδέν.

Τό ΚΚΕ έσωτ. ούτε στή Βουλή διαμαρτυρήθηκε ούτε μέσω τής ΑΥΓΗΣ βρήκε νά πει λέξη είτε γιά τήν κατάργηση είτε γιά τίς γενικότερες έπιπτώσεις τής κολεγιοποίησης τής ιδιωτικής εκπαίδευσης, παρόλο πού προκλήθηκε (δπως καί τό ΚΚΕ) καί από τόν Δεκαπενθήμερο Πολίτη καί από τήν ίδια τήν ΑΥΓΗ μέ τήν άρθρογραφία μελών του εκπαιδευτικών. Κι αυτό, τή στιγμή πού γιά όλα τά εκπαιδευτικά σ.ν. του ΠΑΣΟΚ ύπάρχει σχετική τοποθέτηση στήν ΑΥΓΗ τών άρμόδιων κομματικών όργάνων του. Καί βέβαια, αυτή ή αιδήμων σιωπή είναι καιρός νά εξηγηθεί, πολύ δέ περισσότερο νά άντικατασταθεί από δημόσια τοποθέτηση.

Γνώμη μου πάντως είναι πώς ή άνυπαρξία στάσης τής Άριστερας στό συζητούμενο θέμα, έχει νά κάνει μέ τή γενικότερη άδυναμία της νά παρακολουθεί τίς υπόγειες —συχνά καί τίς ύπέργειες— κοινωνικές εξελίξεις, νά διαμορφώνει πολιτικές θέσεις έναρμονισμένες μέ τήν ιδεολογία της καί προπαντός αυτοδύναμες καί ανεξάρτητες από τίς θέσεις του ΠΑΣΟΚ. Θά πρόσθετα άκόμα: καί ανεξάρτητες άπ' τόν όποιοδήποτε συνεχιακό ρεφορμισμό τών κομματικών όργανώσεών της πού —σήμερα πιά— ταυτίζονται άπόλυτα μέ τίς αντίστοιχες συνδικαλιστικές παρατάξεις της.

Τό συνδικαλιστικό κίνημα τών ιδιωτικών εκπαιδευτικών (ΟΙΕΛΕ-ΣΙΕΛ) καί ή κολεγιοποίηση

Καί τό συνδικαλιστικό

κίνημα ιδιωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν πῶς ἄφησε, ἔτσι ἀμαχητί, νά διαμορφωθεῖ αὐτή ἡ κατάσταση;

Ἄς εἶμαστε εἰλικρινεῖς. Ἡ ΟΙΕΛΕ δέν εἶναι πιά τίποτε περισσότερο ἀπό σκιά ἐκείνου τοῦ ρωμαλέου διεκδικητικοῦ κινήματος, πού ἔκανε τούς ὑπουργούς τῆς Ν.Δ. ἀλλά καί τοῦ ΠΑΣΟΚ νά χάνουν τόν ὕπνο τους καί νά βλέπουν ἐφιάλτες στόν ξύπνιο τους. (Θυμάστε τόν Μαρούδα πού εἶχε ὑπαινηθεῖ οὔτε λίγο οὔτε πολύ συντονισμό ἐνεργειῶν ΟΙΕΛΕ καί Σ.Ι.Α.); Ἡ ΟΙΕΛΕ ὄχι μόνο δέν προσπάθησε νά ἀντιστρέψει τίς ἐξελίξεις, ἀλλά οὔτε τίς ἀντελήφθη. Μπορεῖ ὁ πρόεδρος τῆς νά ἐμφανίζεται ὡς θρυλική μορφή, ἀλλά δέν ἔχετε διαβάσει καμιά ἀνακοίνωση τῆς ΟΙΕΛΕ πού νά ἰχνηλατεῖ τά τεκταινόμενα στήν ιδιωτική ἐκπαίδευση. Μπορεῖ ἡ Ὁμοσπονδία τῶν 2.000 μελῶν νά εἶναι ὄργανο τῆς Σ.Ε.Α. (τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης στή ΓΣΕΕ), ἀλλά δέν ἀκούσατε οὔτε μιά διαμαρτυρία τῆς γιά τό γεγονός ὅτι οἱ ἰδιοκτῆτες ἐφαρμόζουν «ἐν μέσῳ σοσιαλισμῶ» ἐμφυλιοπολεμική καί ἀντιδραστική πολιτική στόν τομέα τῶν προλήψεων — ὅπου προσλαμβάνεσαι μόνο ἂν εἶσαι δεξιός (οἱ κλαδικάριοι γίνονται ἀνάρπαστοι), ἢ νεάνις 20 ἕως 25 Μαΐων καί εἰ δυνατόν νά ἔρχεσαι μέσῳ Ο.Α.Ε.Δ. Καί πέρα ἀπ' αὐτά, τό Δ.Σ. τῆς ΟΙΕΛΕ εἶναι αὐτό πού ἀνέχτηκε τίς ὑπονομεύσεις τῶν συμφωνιῶν μέ τό ΥΠΕΠΘ· εἶναι αὐτό πού διαπραγματεύτηκε γιά χιλιοστή φορά τά προσυμφωνημένα· εἶναι αὐτό πού δέχτηκε τελικά ὡς ἱκανοποιητικές λύσεις τῶν αἰτημάτων του «πράγματα» πού στό πολύ κοντινὸ παρελθόν καταδίκασε ἀπερίφραστα· εἶναι αὐτό πού περιέστειλε τίς δημοκρατικές κατακτήσεις τῶν ιδιωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν (κἀτάργηση τῆς πολυφωνίας τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὄργανου τῆς ΟΙΕΛΕ, δῖωροι ἐ-

νημερωτικοί μονόλογοι στίς γενικές συνελεύσεις πού περιορίζουν τό συνολικό χρόνο ὄλων τῶν ἄλλων ὀμιλητῶν στή μία ὥρα, στιγματισμός — καί μάλιστα σέ χρόνο πού οἱ διαδικασίες δέν «ἐπιτρέπουν» τόν ἀντίλογο — καθενός πού ἔχει διαφορετική γνώμη ὡς ἀριστεριστῆ κ. ἄ.). εἶναι αὐτό πού βύθισε μέ τήν πολιτική ἀσυναρτησία του τούς ιδιωτικούς ἐκπαιδευτικούς στήν ἰδιώτευση, στήν προσωπική στάση, στήν ἀποχή ἀπ' τίς γενικές συνελεύσεις καί στό σπᾶσιμο ἀπεργιῶν.

Ναί, φίλοι τῆς (ἀνανεωτικῆς) κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς (γιατί δέν τό κρύβω, σέ σᾶς ἀπευθύνομαι), ἡ ΟΙΕΛΕ «πέθανε ἀπό γηρατειά ἢ ἀπό βίαιο θάνατο. Τώρα δέν ἔχετε τί νά κάνετε. Χάσαμε ὄλοι τή μάχη».

«Μά τό βέβαιο εἶναι πῶς ἔγινε καί τό ἀληθινό εἶναι πῶς ἔγινε...». Νά, ἔτσι, πολύ ἀπλά. Πρῶτα ἡ πλειοψηφία τῆς ἀνανεωτικῆς πλειοψηφίας τοῦ Δ.Σ. τῆς ΟΙΕΛΕ κατελήφθη ἀπό τό σύνδρομο τῶν «δημοκρατικῶν δυνάμεων». Ὑστερα, στήν πρώτη ἀρνηση τοῦ ΥΠΕΠΘ, ἄρχισε νά ἀνακαλύπτει τούς «ρεαλισμούς», τίς «ἐφικτές λύσεις» καί τή σύμπληξη νέας πλειοψηφίας στό Δ.Σ. τῆς ΟΙΕΛΕ (ἀνανεωτικοί καί πέντε πανεπιστημονικοί). Ταυτόχρονα ἀνακάλυψε ὅτι μπορούσε ν' ἀποφασίζει ἐρήμην τοῦ κλάδου (Γ.Σ. καί Συνέδρια), ἐρήμην καί τῶν συντρόφων τῆς Κίνησης. Μετά διαπί-

στωσαν (περισσότεροι τώρα) ὅτι ὁ κλάδος ἔχει πάθει «καθίζηση» κι ὅτι ὁ Μεγάλος Ἀρχηγός μπορεῖ νά βάζει στό ψυγεῖο τίς ὁμόφωνες ἀποφάσεις τῆς ὁλομέλειας τῆς Κίνησης, γιατί ὁ προαποφασισμένος (μέ 50 ὑπερ, 2 λευκά, 0 κατά) ΔΙΑΛΟΓΟΣ στίς γραμμές τοῦ κλάδου θά ἔβλαπτε τό συμφέρον τῆς Κίνησης καί τοῦ κλάδου. Στή συνέχεια υἰοθέτησαν τή διγλωσσία (ὠμή στό ἐσωτερικό — καμουφλαρισμένη στά δημόσια βήματα). Καί τέλος, ὅταν εἶδαν ὅτι δέν πείθουν, χρησιμοποίησαν καί τό κόμμα τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης ὡς μηχανισμό καταστολῆς τῶν ἀντιθετῶν ἀπόψεων, στηριζόμενοι στό νέο δόγμα: «Αὐτονομία ναί, αὐτονομία ὄχι» (δέν εἶναι ὁμορφο;).

Ἔτσι, σύντροφοι τῆς (ἀνανεωτικῆς) κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, κατάφεραν οἱ σύντροφοι τῆς ἀνανεωτικῆς (;) πλειοψηφίας τῆς ΟΙΕΛΕ ἀπό 8 στούς 15 (ἀπόλυτη πλειοψηφία τοῦ Δ.Σ.) νά γίνουν 7 στούς 15 κι ἀμέσως 6 στούς 15. Καί νά 'ταν μόνο αὐτό; Κατάφεραν ἀκόμα νά ἀποτελοῦν τόν κορμό ὄλων τῶν πλειοψηφιῶν πού πῆραν τίς σημαντικές ἀλλά καί τίς ἀσήμαντες ἀποφάσεις τῆς περιόδου '83-'85 καί ἦρθαν ὕστερα στό Συνέδριο καί διαβεβαίωσαν τόν κόσμο ὅτι «δέν θά ψηφίσουν» τόν ἀπολογισμό τους «παρά μόνον ἂν τόν ψηφίζαν καί οἱ σύντροφοι τῆς ἄλλης πλειωρᾶς». Καί τέλειωσε τό Συνέδριο καί

δέν ἔμαθε κανεῖς ἂν ἡ Ἀνανεωτική Κίνηση Ἰδιωτικῶν Ἐκπαιδευτικῶν ἀποκήρυξε ὡς τό τέλος τά πεπραγμένα τῆς — γιατί ποιός κάθησε νά δεῖ τί ἔγινε στή μυστική ψηφοφορία...

Βαριά πράγματα, ἔ;

Ἄλλά τό πιό βαρῦ εἶναι πού ἡ ΟΙΕΛΕ, νησίδα αὐτόνομου συνδικαλισμοῦ στόν τόπο μας, ἔγινε μνημεῖο ἐνώ τή θέλαμε ζωντανό συνδικαλιστικό ὄργανισμὸ.

Γι' αὐτό θά κατεβοῦμε μόνοι μας στίς ἐκλογές τοῦ ΣΙΕΛ

Ἐίμαστε λοιπόν μερικοί ἐκπαιδευτικοί πού λέμε νά τελειώνουμε μέ τίς ψευδῶνυμες ἀριστερές πολιτικές, μέ τούς — συναισθηματικῶ δικαίῳ — κομματικούς πατριωτισμούς, μέ τίς πάσης φύσεως ἀναστολές. Βγάζουμε ἤδη μιά πολιτικο-συνδικαλιστική — ἐκπαιδευτική ἐφημερίδα, μαζεύομαστε καί συζητᾶμε ὅλα τά ζητήματα πού μᾶς καίνε ὡς ἐκπαιδευτικούς καί ὡς ἀ'θρόπους καί λέμε νά ξανατολήσουμε.

Ὅχι λέμε — τολήσαμε κιόλας.

Κατεβαίνουμε μέ «τό σχῆμα» (πού λέει καί ἡ ΑΥΓΗ) «Η ΠΡΟΤΑΣΗ», τό καταδικὸ μας δηλαδή σχῆμα, στίς ἐκλογές τοῦ ΣΙΕΛ καί μέ σημαία μας τήν «ἰδεολογική, πολιτική καί ὀργανωτική ἀνασυγκρότηση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος». Θέλουμε νά ἐκφράσουμε ὄλους τούς συνειδητοποιημένους ἐκπαιδευτικούς πού ἀποδεσμεύονται (πολιτικά ἢ καί ὀργανωτικά) ἀπ' τήν ἐπίσημη Ἀριστερά, νά τούς βγάλουμε ἀπ' τά σπίτια τους ἢ νά μῆν τούς ἀφήσουμε νά πάνε σπίτια τους. Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν μαζικῶν κινήματων εἶναι πρωταρχικό δικαίωμα τῶν ἐργαζομένων καί ἀπαραίτητος ὁρος γιά νά υπάρξει κάποτε μιά πραγματική Ἀριστερά στόν τόπο μας.

Μᾶς ψάχνει κανεῖς;

ΒΙΑ ΣΤΑ ΓΗΠΕΔΑ

*“Όταν η πρόληψη είναι ατελέσφορη
απομένει η στυγνή καταστολή*”

του Άγγελου Έλεφάντη

Μάταιες, λοιπόν, οι προσπάθειες της καθωσπρέπει κοινωνίας και της Πολιτείας; Κανένας δέν συνετίζεται από την τραγωδία του Χέτζελ ή της Λάρισας; Σέ τίποτε δέν χρησιμεύει ή γενική κατακραυγή; Έτσι φαίνεται, γιατί ή βία δέν γεννιέται στά γήπεδα αλλά έξω απ' αυτά. Στά γήπεδα ξεσπάει εκεί βρίσκει τίς μορφές, τό πεδίο ανάπτυξης και πολλαπλασιασμού της, όχι τίς αιτίες της.

Η άποψη αυτή μοιάζει έξωπραγματική. Άλλά μέσα στήν τόση επιδερμική ήθικολογία πού πάει νά έξορκίσει τό φαινόμενο της βίας άς μήν προσθέσουμε μιάν άκόμη έκδοχή της. Γιατί, πραγματικά, δλη αυτή ή φασαρία γιά τούς βάνδαλους νεαρούς πού κάθε τόσο τά κάνουν λαμπόγυαλο δέν είναι παρά καθαρή ήθικολογία όσο αφήνουμε άθικτους τούς θεσμούς και τίς, έντιμότερες κατά τά άλλα, πρακτικές πού έκτρέφουν βία και βανδαλισμούς.

Τό χρήμα και τό τίμημά του

Η συζήτηση στέκεται ύποκριτικά στήν επιφάνεια και τά επιφαινόμενα του ζητήματος, τή στιγμή πού δλόκληρος ό θεσμός του ποδοσφαίρου δέν είναι παρά μιά στυγνή και άδυσώπητη έμπορευματική συναλλαγή, ένας από τούς βασικούς θεσμούς έμπορευματοποίησης του έλευθερου χρόνου των ανθρώπων. Έκατομμύρια κι εκατομμύρια διακινούνται κάθε χρόνο μεταξύ ΠΑΕ, παραγόντων, ποδοσφαιριστών, ΠΡΟ-ΠΟ, κράτους, φιλάθλων κ.λπ., σέ ένθικό και διεθνικό επίπεδο, τόσο πού από μόνα τους θά μπορούσαν νά πυροδοτήσουν, όπως πυροδο-

*Βία στά γήπεδα! Η κραυγή
επαναλαμβάνεται καθημερινά
όλοένα και πιό τρομακτικά,
καθώς οι χούλιγκανς, οι νέοι
βάνδαλοι του Άλάρικου,
άπειλούν νά κατακυριεύσουν
τίς άνοχύρωτες πόλεις μας.
Οί άπανωτές συσκέψεις των
άρμόδιων κυβερνητικών και
άθλητικών παραγόντων, τά
δρακόντεια άστυνομικά μέτρα,
οί νομοθετικές ρυθμίσεις και
οί ραδιοτηλεοπτικές
κατηχήσεις πρός γνώσιν και
συμμόρφωσιν των
αντικοινωνικών νέων όσο
αυξάνονται τόσο δέν
καταφέρνουν νά δαμάσουν τό
φαινόμενο πού, άπρόσβλητο
και άκαταμάχητο, διογκώνεται
μέ τή μεταδοτικότητα
επιδημίας.*

τούν κιόλας, πολλούς ιερούς πολέμους. Αυτή ή καθαρά οικονομική διάσταση του προβλήματος, πού από μόνη της καταργεί τίς φλυαρίες περί «άγνων» φιλάθλων και πατριωτισμού της ομάδας, μάς ενδιαφέρει έδω, κυρίως από τήν άποψη ότι αναίρει τήν έννοια της ήττας, τήν καθιστά άβίωτη γιά τόν φίλαθλο ή τόν ποδοσφαιρικό παράγοντα. Όμως από άρχαιοτάτων χρόνων στό παιχνίδι —ή μήπως τό ποδόσφαιρο δέν είναι παιχνίδι;— ένας κερδίζει και ό άλλος χάνει. Κερδίζει ό πιό δυνατός, ό πιό ίκανός, ό πιό πα-

νούργος, ό πιό τυχερός. Άλλά ρόδα είναι και γυρίζει. Η ήττα ύπάρχει γιά τή νίκη. Και τό άπρόβλεπτο της έκβασης του παιχνιδιού επιτρέπει, άκριβώς, στόν σημερινό χαμένο τήν έλπίδα γιά νά ξαναρχίσει από τήν αρχή ώστε τήν επόμενη φορά νά βρεθεί στό βάθρο του νικητή, γιατί ποτέ τίποτε δέν προκαθορισμένο γιά πάντα. Άν όμως αντί γιά τόν άθλητικό ανταγωνισμό, αντί γιά τήν πάλη σώμα μέ σώμα υπεισέλθουν έξωαθλητικοί παράγοντες, π.χ. ό ανταγωνισμός των κεφαλαίων, τότε δλος ό κόσμος πού σχετίζεται μέ τό «άθλημα» είναι άδύνατο νά συμβιώσει μέ τό ένδεχόμενο της ήττας, μέ τήν ιδέα της ήττας. Η νίκη έτσι θά επιδιωχθεί πάση θυσία, όχι όμως άποκλειστικά επί του άθλητικού πεδίου αλλά κυρίως μέ δσα προηγούνται από τό παιχνίδι και μέ δσα έπονται. Πίσω από τή σκηνοθετημένη άνιδιοτέλεια του άθλητικού ιδεώδους προβάλλει ξετσιπίωτη ή πραγματικότητα του χορού των εκατομμυρίων πού θά διασφαλίσουν τή θέση των ομάδων στόν επίζηλο χώρο διακίνησης του χρήματος: στήν Α' ένθική κατηγορία και ει δυνατόν στίς θέσεις εκείνες πού έξασφαλίζουν τήν έξοδο στή διεθνή άγορά του ποδοσφαιρικού θεάματος. Στό χονδρεμπόριο, δηλαδή, πού ονομάζεται προβολή της χώρας στό έξωτερικό.

Ό κύκλος συνεχίζεται άδιάσπαστος. Χρήμα σημαίνει «καλή ομάδα», καλή ομάδα σημαίνει περισσότεροι όπαδοί, περισσότεροι όπαδοί σημαίνει δυνατότερη ομάδα, δυνατότερη ομάδα σημαίνει έπιτυχίες κι αυτές μέ τή σειρά τους φέρνουν περισσότερο χρήμα. Γι' αυτό, δέν ύπάρχει καμιά μεγάλη ομάδα πού από τήν εποχή, τουλάχιστον, της επίσημης έπαγγελματοποίησης του ποδοσφαίρου νά έχασε τή

θέση της μεταξύ τῶν κραταιῶν τοῦ ἀθλήματος.

Ἄν ὁμως ὁ χορός τῶν ἑκατομμυρίων ἄμεσα ἀφορᾷ τοὺς ἐπαγγελματίες τοῦ εἴδους —ποδοσφαιριστές, ἐμπόρους, προπονητές, παράγοντες, διαχειριστές, τίς ἐφημερίδες, τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους—, ἡ ἐμπορευματοποίηση καὶ ὁ ἐκχρηματισμός τῆς ἀπόλαυσης ἐκτείνεται στό σύνολο τοῦ κόσμου πού ὀνομάζεται φίλαθλος. Ἡ ἐμπορευματοποίηση ὑπάρχει μόνο ἂν καὶ ἐφόσον ἡ φίλαθλος ἰδιότης μαζικοποιεῖται, διότι μόνο τότε τό ἐμπόρευμα θέαμα εἶναι δυνατό νά πωληθεῖ σέ χιλιάδες, σέ ἑκατοντάδες χιλιάδες, σέ ἑκατομμύρια ἀντίτυπα. Κι ἐδῶ θά συνασπιστοῦν ὅλες οἱ κυρίαρχες ἰδεολογίες, ὥστε τό ἐμπόρευμα ποδόσφαιρο νά παραχθεῖ ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς καταναλωτές του, καθὼς θά φέρουν οἱ ἴδιοι τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς στά καλοῦπια πού ἀπαιτεῖ ἡ θέαση τοῦ ἀθλήματος, εἴτε ἄμεσα καὶ αὐτοπροσώπως στήν κερκίδα εἴτε ἔμμεσα στήν εἰκόνα τῆς τηλεόρασης. Εἰδικά ἡ παρέμβαση τῆς τηλεόρασης στήν ὅλη παραγωγή-κατανάλωση τοῦ θεάματος εἶναι πλέον καθοριστική. Τό ποδόσφαιρο δέν παίζεται στά γήπεδα. Στά γήπεδα σκηνοθετεῖται, ἀλλά παίζεται στήν τηλεόραση. Οἱ πραγματικές κερκίδες, γιά ἑκατομμύρια τηλεθεατές, εἶναι οἱ ἀναπαυτικές πολυθρόνες τοῦ σπιτιοῦ, ἀνάμεσα σέ μωρά πού κλαῖνε, γερνόντους πού πονᾶνε, ἀντρώγυνα πού τσακώνονται ἢ βουβαίνονται, ἀνάμεσα σέ δύο κουταλιές σούπας καὶ τρία μισόλογα. Ἡ εἰσβολή τῆς τηλεόρασης στό σπίτι ἦταν ταυτόχρονα εἰσβολή τοῦ ποδοσφαιρικοῦ θεάματος σ' αὐτό. Ἐκτόπισε μέ τόν πῖό δραστικό τρόπο, σάν σκούπα πού σαρώνει, κάθε ἄλλη μορφή πολιτισμικῆς συμπεριφορᾶς πού εἶχε χῶρο ἀνάπτυξης τό σπίτι. Χι-

λιάδες γερνόντοι, μέσα σέ λίγα (τά τελευταῖα τους) χρόνια, συνοδεῖα στή γεροντική κατάθλιψη, «γνώρισαν» τὰ πάθη καὶ τίς «συγκινήσεις» τοῦ ποδοσφαίρου, ἔμαθαν γιά τόν Πλατινί καὶ τόν Σιρέα, γιά τόν Γεροθόδωρο καὶ τόν Ἀναστόπουλο, ἀναστέναξαν βαθιά μέ τόν πόνο ἀπό τό σπασμένο ποδάρι τοῦ Σαργκάνη καὶ τινάχτηκαν, παρά τὰ σακατλίκια τους, ἀπό τήν καρέκλα τους καθὼς ἡ βολίδα τοῦ Σαραβάκου κατευθυνόταν πρὸς τὰ δῖχτυα τοῦ Γκεοργκίεβιτς. Ἡ ἄλλη πλευρά τῆς ἴδιας διαδικασίας εἶναι τὰ τεράστια ἔσοδα τῶν ὑμᾶδων ἀπό τήν μετάδοση τῶν ἀγώνων, τὰ τεράστια ἔσοδα τῶν τηλεοράσεων ἀπό τίς διαφημίσεις καὶ ἡ βαθιά πεποίθηση τῶν καταναλωτῶν τοῦ ποδοσφαιρικοῦ θεάματος ὅτι τὰ Αἰδίδας εἶναι τὰ καλύτερα παπούτσια τοῦ κόσμου.

Ὁ τζόγος

Μία δευτέρα διάσταση τῆς ἐμπορευματοποιημένης παραγωγῆς τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι ἡ ἀνάνδημη συμμετοχή στὸν τζόγο. Οἱ «ἀγνοοί» καὶ φιλήσυχοι φίλαθλοι, εἴτε στοιβάζονται στίς κερκίδες εἴτε ξαπλώνουν στίς πολυθρόνες τοῦ σπιτιοῦ τους, εἶναι μανιώδεις τζογαδόροι πού διεκδικοῦν τό μερίδιό τους ἀπό τήν κυριακάτικη εἰσπραξη τοῦ ΠΡΟ-ΠΟ. Ἡ Ἀθλητική Κυριακή καὶ τό σχετικό δελτίο «εἰδήσεων» ἐπισκιάζουν ὅποιοδήποτε ἄλλο κοινωνικό, πολιτικό ἢ καλλιτεχνικό γεγονός. Εἶναι ἡ καρδιά τῶν συγκινήσεων μιάς ὀλόκληρης ἐβδομάδας πού χτυπᾷ στοὺς χτύπους τοῦ 1 X 2. Τό ἀγχος γιά τό «χτύπημα» τοῦ δεκατριarioῦ —πού

ἐπιδιώκεται μάλιστα μέ περίλοκους καὶ πολυέξοδους ὑπολογισμούς ὡς «ἐκπληξη», διότι ἔτσι ἀποφέρει— ἡ τό ἀγχος ἀπό τὴ χασούρα μπορεῖ νά δικαιολογήσουν τὴν ὁποιαδήποτε κλωτσιά, τό ὁποιοδήποτε παραστράτημα τοῦ διαιτητῆ ἢ ἀντίστροφα ἂν τέτοια παραστράτηματα ἀπομακρύνουν ἀπό τὴν περιπόθητη ἐπιτυχία μετατρέπουν τὸν φιλήσυχο μικροαστό σέ ἐξαγριωμένο βωμολόχο χαμαιτυπεῖοῦ πού μιά ἀχνή γραμμὴ τὸν χωρίζει, ἂν τὸν χωρίζει, ἀπό τὸν βίαιο καὶ «ἀντικοινωνικό» χουλιγκάνο τοῦ δρόμου. Φίλαθλος σημαίνει τζογαδόρος, κατὰ κανόνα, σχεδόν χωρὶς ἐξαιρεση. Πρῶτος, φυσικά, τζογαδόρος, ἐμπνευστής, ὀργανωτής καὶ κύριος καρπωτής τοῦ γενικοῦ τζόγου τό κράτος πού ἀπό τὰ ἔσοδά του θά ἀνατροφοδοτήσει τὴ γενικὴ ὑστερία γιά νά διαγωνιστεῖ ὁ κύκλος, ὥσπου ἡ ἐνσωμάτωσή μας νά γίνει τέλεια.

Ἡ βία εἶναι ἰδεολογία

Ὡστόσο τό χρήμα καὶ ὁ τζόγος δέν εἶναι ἀκόμη βία, κερκίδες καμένες, κεφάλια σπασμένα, τσαλαπατημένα κορμιά, ὀρδές νεαρῶν πού ἀλληλογρονθοκοποῦνται ἀλληλοπεριλουζόμενοι μέ ὅλα τὰ κοσμητικά ἐπιθέματα τοῦ ὑβρεολογίου. Κανείς δέν πληρώνει ραβδούχους, ἢ, ἂν ὑπάρχουν ἐνίοτε κάποιιοι ἐμμισθοὶ «τσαμπουκάδες», τό ζήτημα δέν ξεκινᾷ ἀπὸ κεῖ. Τό κοινωνικό φαινόμενο βία σὲ γήπεδα δέν ἔχει νά κάνει ἄμεσα μέ τό χορὸ τῶν ἑκατομμυρίων καὶ τὰ ἀκριβοπληρωμένα χρυσὰ ποδάρια. Τὰ ἑκατομμύρια δημιουργοῦν τό διάκοσμο μέσα στὸν ὅποιο θά ἀναπτυχθεῖ ὁ φανατισμός, οἱ πρακτικές καὶ οἱ ἰδεολογίες τῆς βίας, στήνουν τό ντεκόρ τῆς τραγωδίας ἢ τῆς κωμωδίας μέσα στό ὅποιο αὐτόκλητοι φαρσοκωμωδοὶ θά παίξουν τὴ φάρσα τῆς ζωῆς τους. Ἐξάλλου αὐτὴ ἡ μορφή βίας δέν ἔχει νά κάνει μέ τίς γνωστές ἀντικοινωνικές ἐκτροπές πού ὀνομάζονται ἀδικήματα καὶ πού προβλέπει ὁ ποινικός νόμος, παρόλο πού συχνὰ καὶ ἀδικος πράξη ὑπάρχει καὶ νόμος τὴν προβλέπει.

Ἡ βία εἶναι ἰδεολογία. Εἶναι ἡ ἰδεολογία πού δέν ἀνέχεται τὴν ἦττα. Ὁ φίλαθλος δέν ἀνέχεται τὴν ἦττα «του», μάλιστα ὅσο δέν εἶναι πραγματική του ἦττα ἀλλὰ συμβολική, δηλαδή ταπείνωση τῶν συμβολικῶν ἀξιών πού ἐπενδύει στήν ὁμάδα του, τόσο περισσότερο γίνεται ἀβάσταχτη ἡ μείωση διότι ἐκμηδενίζεται ἡ ἐπένδυση πού ἔχει κάνει, εὐτελιζεται τό ἴνδαλμα πού θά 'θελε νά εἶναι ὁ ἑαυτός του. Ὅμως ὁ ἴδιος δέν βρίσκεται ἐκεῖ. Ἐκεῖ πού τό σῶμα ἀγγίζει τό σῶμα,

εκεί που ο κάματος, τό λαχάνιασμα, τό πάθος, ή δύναμη, ή ευφύια, ο κίνδυνος, ή συντροφικότητα, ή στρατηγική, ή τύχη, εκεί που παίζεται τό παιχνίδι. Για όλα τούτα, άμέτοχο τό δικό του σαρκίο, έχει έξουσιοδοτήσει άλλους —άλλωστε τούς πληρώνει— στους όποιους έχει έκχωρήσει όλες τις τεχνικές του δικού του σώματος, τή χαρά, τόν πόνο, τό πάθος, τήν περηφάνια, τή λύπη. Άπ' αυτούς ζητά, έκ τού άσφαλοϋς, μόνο τούτο: τήν άπόλυτη, τήν άσφαλή επιβεβαίωσή του, τό άφθαρτο τού ινδάλματος που θά πάρει τή θέση του έαυτού του, χωρίς ο ίδιος νά παίζει. Πού πάει νά πει, χωρίς τό ρίσκο νά χάσει.

Ή χασούρα είναι άποστέρηση «παράλογη», άδικαιολόγητη, άκριβώς όπως ή χασούρα τού καταθέτη στην τράπεζα ή τό χρηματιστήριο που έλάχιστα τόν ένδιαφέρουν οί λόγοι τής χασούρας τού κεφαλαίου του, έστω κι άν αυτό είναι παγκόσμιες τραγωδίες, ή πείνα στην Άφρική, οί έξεγέρσεις τών λαών ή οί βρωμερότερες άισχροκέρδειες τού κόσμου. Τό μόνο που τόν νοιάζει είναι τό μέρισμά του, ο τόκος. Ο φίλαθλος νοιάζεται για τό άπροσμειώτο τού συμβολικού του κεφαλαίου που είναι ο έξιδανικευμένος έαυτός του. Άποστέρημένος έαυτός είναι έαυτός μισερός, άνάπηρος και δέν μπορεί νά δεχτεί πλύν, έστω, πρόσκαιρη μείωσή του γιατί ο ίδιος δέν είναι παικτης ώστε νά μπορεί νά ξαναδοκιμάσει. Άλλωστε τό πράγμα δέν έχει λογική και καμιά έκλογίκευση δέν σηκώνει. "Όλοι είναι «έξω από τās φρένας» που θά 'λεγε και ο Γκμόχ.

Άπό κει και πέρα αρχίζει ή εργασία τού παραλόγου, τού ένστίκτου, τού άνακλαστικού: φωνές, βρισιές, άμετρη κινητικότητα, έξαρση τής επιθετικότητας που θά συναντηθεί με τήν αντίστοιχη τού διπλανού του στην κερκίδα ή στο δρόμο σε μιά σχέση άνελαστικής άντιπαλότητας. Ή βία που έχει συσσωρευτεί μέσα άπ' όλο αυτό τό πλέγμα πρακτικών και συμπεριφορών θά ξεσπάσει αιφνίδια μέν, μοιραία δέ. Άλλά άν δηλ αυτή ή ζοφερή έξαψη δέν καταλήγει πάντα και άπ' όλους στά άκρα, άν υπάρχουν δηλαδή και «φιλήσυχου» φίλαθλοι —πράγμα που κάνει κάποιους νά μιλοϋν για έπιτρεπτά όρια και ύπερβαση όρίων— είναι γιατί στην άλλη άκρη τής έξαρσης τής επιθετικότητας, τής ένστικτικής διάθεσης καταβροχθισμού τού άντιπάλου, ένεδρεύει ο φόβος: ο φόβος τού άλλου που επιβάλλει τή σύνεση, τήν έντός τών όρίων συγκράτηση τού φίλαθλου πνεύματος. Οδτως ή άλλως, ο φίλαθλος θέλει νά πάει («θά σās φάμε ρέ»), είναι ή κραυγή που περισσότερο τόν χαρακτηρίζει) όσους άπειλοϋν τις συμβολικές του αξίες, όσους τις θέτουν σε κίνδυνο γιατί μόνο τρώγοντάς

τους έπέρχεται ή πλήρης έξουδετέρωσή τους, μέ τήν έν-σωμάτωση δηλαδή στο δικό του κορμί που τό όρίζει. "Η νά τούς «πηδήξει», νά τούς «ξεσκίσει» γιατί ή βία τού βιασμού —καταπώς τουλάχιστον δίδαξαν πολυετείς όθωμανικές συνήθειες— είναι έξίσου πλήρης και άνελέητη ταπείνωση, ύποταγή, όλοσχερής άναίρεση τού άνδρισμού που πάλι, συμβολικά, μέσα από τό παιχνίδι τών ύποκαταστάσεων-ταυτοποιήσεων έξιδανικεύεται στα χρυσά πόδια. Μόνο γαμημένος ο αντίπαλος παύει νά είναι άντίπαλος και κατατάσσεται φαντασιακά στο χώρο τών παιδιών ή τών γυναικών, τών μή άνδρών. Γι' αυτό άλλωστε ο φίλαθλος δέν έχει άνοχή όχι μόνο άπέναντι στην ήττα «του» αλλά ούτε άπέναντι στην ήττα τού άντιπάλου του. Ή νίκη του δέν τόν λυτρώνει. Τόν έξαγριώνει περισσότερο και ο λόγος άπό κει και πέρα διεκδικεί τά περαιτέρω, όσα οί άναστολές, ο φόβος, τά λυκόσκυλα, τά ΜΑΤ κι ο είσαγγελέας δέν τού έπιτρέπουν.

Ή χαμένη κοινότητα

"Αν ή άκραία έκφραση βίας είναι ή πραγματική ή συμβολική άναίρεση τού άλλου —ο φόνος λέγεται και άναίρεσις—, ή ιδεολογία τής βίας και οί μαζικές πρακτικές μέσω τών όποιων ύλοποιείται στις πεπολιτισμένες κοινωνίες μας ένώ τήν ύποθάλλουν και τή δημιουργοϋν, ταυτόχρονα τήν άμβλύνοϋν ή τήν παροχετεύουν σε τιθασεισμο ή σχετικώς άκίνδυνα τοπία. Τή

φτιάχνουν έξω από τά γήπεδα και τήν έκτονώνουν στις κερκίδες, σε καθιερωμένες και έπιτηρούμενες τελετουργίες, στις όποιες τά παρατράγουδα δέν είναι παρά ή κορυφή τού παγόβουνου. Τό κύριο σώμα βρίσκεται άλλοϋ. Στη χαμένη κοινότητα, στην άνύπαρκτη κοινωνικότητα. Πρόσφυγες και στόν τόπο τους οί κάτοικοι τού τόπου τούτου, σκηνίτες άπό δϋάρι σε τριάρι, άνέστιοι και άφρήτορες, μέ κατεστραμμένες όλες σχεδόν τής μορφές τής συλλογικής ύπαρξης, έρμαια στόν κόσμο τών άντικειμένων, άντικειμενοποιημένοι και οί ίδιοι μέσα σε μιά προϋόσα έξατομίκευση, έχασαν τήν έπαφή τους με μιά κάποια ανθρώπινη κοινότητα όπου θά συνδέονταν ή ζωή με πλύν εργασία και τόν πολιτισμό. Δηλαδή όλοι μας. Στα τελευταία μάλιστα χρόνια τεράστιες ανθρώπινες μάζες, που και στόν τόπο μας αυξάνουν επικίνδυνα, έκδιώκονται όριστικά άπό τούς χώρους τής εργασίας, μετατρέπομενοι σε μόνιμους άνέργους ή άέργους, μιά και ο κόσμος τών μηχανών τής νέας τεχνολογίας δέν χρειάζεται τόν κόσμο τών ανθρώπων για τήν παραγωγή. Άλλά και για όσους πα-

ραμένουν στο χώρο τών εργαζομένων ή άπελευθέρωση χρόνου από τά δεσμά τής εργασίας δημιουργεί τά δεσμά τού έλεύθερου χρόνου, τό εμπόριο τού έλεύθερου χρόνου.

Ή «παρακοινωνία» τών άνεργων-άεργων, νέων ως επί τό πλείστον, τό «τέλμα» τού πρωτεύουσϊάνικου έπαρχιωτισμού, κόσμος χωρίς χώρο και μέ άδέσποτο τό χρόνο του, αλλά και ή άνία τού έλεύθερου μέν, χωρίς διεξόδους δέ χρόνου τών άποκατεστημένων εργασιακά άποτελοϋν τήν πρώτη ύλη τής ποδοσφαιροφιλίας. Ή ποδοσφαιροφιλία άποτελεί τόν μοναδικό σχεδόν τρόπο κοινωνικής συνεύρεσης με συνανθρώπους για τούς όποιους δημιουργεί τόν κοινό σκοπό: τήν ομάδα. "Όσο πιο φτωχή, μίζερη και άδιέξοδη ή πραγματική ζωή, τόσο μεγαλύτερη ή ταύτιση με τό θέαμα τής ζωής, όσο πιο αδύναμη, έωλη, μετέωρη ή ύπαρξη, τόσο δυνατότερη ή αναζήτηση τής δύναμης, τής θαλερότητας: όσο άσφυκτικότερο τό κλείσιμο στο γκέτο τής αυτοαπομόνωσης, τόσο άποσμέτρητος ο θαυμασμός για τήν ομάδα, για τό σύλλογο-ύποκατάστατο τής

χαμένης συλλογικότητας.

Ἡ ομάδα είναι τό χαμένο χωριό, ἡ ρημαγμένη γειτονιά, ἡ χτισμένη γῆ, ὁ πολυκατοικιοποιημένος δρόμος, τό διαλυμένο στέκι, ἡ ἀνύπαρκτη βόλτα, τό ἀδύνατο σεργιάνι, τό κλεισμένο σινεμά, οἱ χαμένοι φίλοι, τό ξεχασμένο σχολιό, τό ἀνεύρετο συνδικάτο, τό ἀνύπαρκτο θέατρο, ἡ τελειωμένη γιορτή, τό ἀπρόσωπο κόμμα, ἡ οἰκογενειακή ἀνία, ἡ ἀνυπόφορη δουλειά, ἡ μέγγενη τῆς μηχανῆς, ἡ κατατονική ἐπαναληπτικότητα, τό πνιγμένο τραγούδι, ὁ πλαστός ἔρωτας. Ἡ ομάδα εἶναι τό νευρωτικό γενικό ἰσοδύναμο τῆς ἐπιθυμίας, εἶναι τό «βαριέμαι», «δέν-ξέρω-πῶς-νά-τή-βγάλω-ἀπόψε». Ὁ κόσμος πλησιάζει τό ἴνδαλμα πού τοῦ δόθηκε χωρίς νά τό ἔχει φτιάξει ὁ ἴδιος, ὅπως κάποτε, ἴσως, ἐφτιαχναν οἱ ἀνθρώποι τήν πατρίδα τους, τό ἔθνος τους, τή συνοικία τους καί ἀλληλοαναγνωρίζονταν στήν κοινότητα πού συνοικοῦσαν συνοικοδομώντας την. Τήν ομάδα δέν τή φτιάχνει κανείς. Τῆς προσφέρεται αἶνος καί βορά μέ ἀντάλλαγμα μοναδικό τό νά εἶναι

ὀπαδός τῆς, δικός τῆς ἄνευ δρων, μέλος φαντασιακά μιᾶς πλασματικῆς κοινότητας πού καταργεῖ ὄλες τίς ἄλλες καί, δυνάμει, ἀποτρέπει ὄλες τίς ἄλλες. «Θά δώσω καί τή ζωή μου γιά τήν ομάδα». Ἡ φράση αὐτή τοῦ φιλάθλου εἶναι χαρακτηριστική. Μπορεῖ νά μήν τῆς δίνει πραγματικά τή ζωή του ἀλλά τῆς δίνει ὅ,τι καλύτερο ἔχει ἢ θά μπορούσε νά ἔχει: τίς ψυχικές του ἐνέργειες, τήν ἐλευθερία του.

Τό κράτος διαιτητής τῆς βίας

Σ' αὐτό τό ψυχοκοινωνικό ἔδαφος τῆς ἀκοινωνικότητας θά φτιαχτεῖ καί ὁ ὀργανωμένος χουλγκανισμός. Πατρίδα του ἡ ομάδα, σπῖτι του τό γήπεδο, ἰδεολογία του ἡ ὑπεράσπιση τοῦ οἴκου τοῦτου ἀπό κάθε ἐσωτερικό ἢ ἐξωτερικό ἐχθρό, μέσα του τά ἐνστικτά του, οἱ γροθιές του κι οἱ κραυγές του — πῶς ἀλλιῶς ἀλλωστε; Νά ἡ εἰκόνα τοῦ ἰδεατοῦ, τοῦ συμπυκνωμένου φιλάθλου, αὐτός πρὸς τόν ὁποῖο ὄλοι τείνουν, αὐτός πού ὑπάρχει γιατί οἱ ἄλλοι, οἱ πολλοί, δέν μποροῦν νά εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι κι ἀρκοῦνται στό κάπως ἔτσι. Κι ἐπειδὴ ἡ γῆ τῆς ἀποστέρησης εἶναι πλούσια σέ ἐλέη τοῦ κακοῦ, μέ ὄλα τά λυκόσκυλα τοῦ κόσμου, εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει πρόληψη τῆς βίας.

Ἄλλωστε, ὁ ὑπέρτατος διαιτητής, τό κράτος στήν τοπική καί στήν οἰκουμένη του διάσταση εἶναι αὐτός πού ὀρίζει τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, αὐτός πού ἐνσωματώνει στόν ποδοσφαιρικό θεσμό ὄλο καί περισσότερες ἀνθρώπινες μάξες γιά νά ἐκτονώσουν ἐκεῖ τίς ψυχικές τους ἐνέργειες, αὐτός πού ποινικοποιεῖ τίς ἐκτροπές γιά νά προστατεῦσει τόν συνολικό θεσμό, αὐτός πού ἀθλοθετεῖ τό ἔπαθλο τῆς μιζέριας, αὐτός πού χρηματοδοτεῖ τούς πρωταγωνιστές, αὐτός πού ἀναγορεύει τό εἶδος σέ ἀξία καί ἐθνική ὑπερφάνεια, αὐτός πού τήν ἐθνική συνοχή καί τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη, γιά τόν κόσμο, τίς ἐννοεῖ ὡς ὑπόκλιση μπρὸς στό συμφέρον τῆς «ἐθνικῆς» ὀμάδας, αὐτός πού διαθέτει τίς φυλάκες του γιά τούς θερμόαιμους καί τά γήπεδά του γιά τό ἐμπόρευμα. Ἄν ἀκόμα ἔχει κάποια ἐννοια νά μιλάμε γιά πολιτισμό σήμερα, κάθε γήπεδο πού χτίζεται ἀποτελεῖ ἐγκλημα κατά τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ βία, λοιπόν, στά γήπεδα θά συνεχίζεται ἀκριβῶς γιά νά μήν βροῦν οἱ ἀνθρώπινες ἐνέργειες ἄλλες μορφές ἔξω ἀπό τά γήπεδα, δηλαδή στήν κοινωνία. Ἴσως νά μήν ἦταν πάντα ἔτσι, ἴσως τό ποδόσφαιρο θά μπορούσε νά ἀκολουθήσει ἄλλες ἐξανθρωπισμένες κι ἐξανθρωπίζουσες τροχιές. Ἄλλά τώρα εἶναι μάταιο κι ὑποκριτικό νά μιλά κανείς μέ βάση μιᾶ προοπτική πού ἔχει ἀπό καιρό χαθεῖ, ὅπως μάταιο εἶναι νά μιλά κανείς γιά πρόληψη

καί νά μήν τήν ἐννοεῖ ὡς στυγνή καταστολή. Γιατί πρόληψη θά σήμαινε πλήρη ἀνατροπή τῶν ψυχοκοινωνικῶν προϋποθέσεων τοῦ ποδοσφαιρικοῦ θεσμοῦ, πράγμα πού θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τή δημιουργική ἀπελευθέρωση ἐνεργειῶν ἢ, περίπου, μέ συνολική κοινωνική ἀνατροπή. Σήμερα οἱ ρητορείες γιά τήν πρόληψη τῆς βίας δέν εἶναι παρά ἀστεῖα καμώματα τῶν ἱερέων τοῦ ἐμπορεύματος πού κοσμοῦν τή φανέλα τῶν παικτῶν μέ τά ἀκριβοπληρωμένα σήματα τῶν μεγαλοεταιρειῶν ἢ πέντε λεπτά μετά τά κροκοδείλια δάκρυα γιά τό Χέτζελ καί τόν ἀδικοχαμένο καθηγητή τῆς Λάρισας θά ἐπιμένουν ὅτι τό καλύτερο καλόν εἶναι τό Μπερκσάιρ. Τό μόνο πού τοῦς ἀπομένει εἶναι ἡ καταστολή καί ἡ κατήχηση: σκυλιά καί ΜΑΤ, ἠθικολογίες καί ὑποκρισίες.

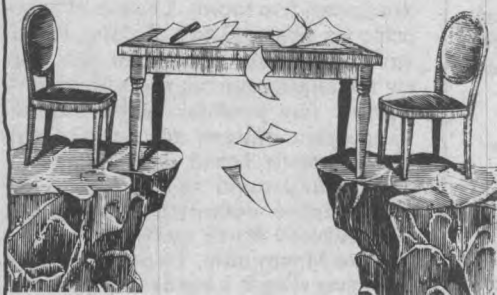
Ἔτσι ὁ νέος νόμος εἶναι τόσο λεπτομερειακός — πρωτοποριακός εἶπαν! — στήν ποινικοποίηση τῶν ἐκδηλώσεων τῶν θεατῶν πού ἄν συλληφθεῖς στό γήπεδο κι ἔχεις ἐπάνω σου ἓνα νυχοκόπη μπορεῖ νά ἀρπάξεις δύο χρόνια φυλακή. Ἡ ἀκόμη μπορεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε ἐπικεφαλῆς τῆς ἀστυνομικῆς δύναμης νά κλείσει μέσα πενήντα, ἑκατό, χίλιους, ὄσους θεατές θέλει ἐπί «βωμολοχία» μιᾶ καί ἔξ ὀρισμοῦ δέν ὑπάρχει θεατῆς πού νά μήν περνάει γενεές δεκατέσσερις τά θεῖα καί τά ἄθεα. Σίγουρος δέ ὁ κ. Γ.Γ. τοῦ ὑφυπουργείου Ἀθλητισμοῦ πρόσφατα, στά «Ἀνοιχτά Χαρτιά» μέ θέμα τή βία στά γήπεδα, δήλωνε ὅτι χρειάζεται μάθημα ἀθλητικῆς ἀγωγῆς ἡδη ἀπό τό δημοτικό σχολεῖο. Τά ἀθλητικά θρησκευτικά δηλαδή. Ὡστε κι ἄν κάποιο παιδί πάει νά ξεφύγει ἀπό τό φιλαθλητισμό, πιστεύοντας π.χ. ὅτι ὑπάρχει καί ἀθλητισμός, μέ τήν εὐθύνη τοῦ κράτους νά γαλουχεῖται ὀπωσδήποτε στήν κόσμια φιλαθλητική ἰδεολογία...

Παράγοντες, ἀγοραπωλησίες, συνδεσμοί φιλάθλων, ὀργανωμένα ταξίδια, παιχνίδια σικέ, ἐφοπλιστικά κεφάλαια, θύρα 7, θύρα 13 κ.λπ., μεροληψίες περιφερειακές ὀμάδες ὑποτελεῖς στίς μεγάλες, ξυλοδαρμοί, ποινικοποίηση, ἐξαγρίωση, φόβος εἶναι πράγματα γνωστά, πασίγνωστα. Ἄλλοτε ἦταν ἀλλιῶς — ὄχι ἰδανικές καταστάσεις βέβαια, ἀλλά ἀνθρωπινότερες, δηλαδή μέ τά καλά καί τά κακά τους δνάπτυξη ὄλα τά ἀνθρώπινα. Σήμερα ἡ «ἀνάπτυξη» ἔφαγε τήν πρόοδο.

Κι ὁστόσο, νά δει κανείς ὄραιο ποδόσφαιρο εἶναι μεγάλη ὑπόθεση. Μιά ἀκόμη ὑπόθεση πού ξεφεύγει ἀπό τά χέρια τῶν ἀνθρώπων.

ΚΕΡΜΑΤΑ

‘Η αλήθεια τής «Πράβδα»

Διακόσιες δραχμές γιά δώτω σελίδες μεγάλου σχήματος. ‘Αλλ’ δχι: Διακόσιες δραχμές γιά τήν αλήθεια. Τήν Πράβδα δηλαδή. Πού κάποιος αντισοβιετικός προβοκάτορας τής κοσάρισε ύ- πούλως εισαγωγικά στή «μόνο γιά μία φορά» ελληνική έκδοσή τής: «‘Η σοβιετική ‘αλήθεια’ στήν ‘Ελλάδα». Αυτόκριτική; Ταπεινοφροσύνη; ‘Ο Ριζοσπάστης πάντως, αληθινότερος τού ‘Αλη- θούς, δέν είχε φοβηθεί νά διαλαλήσει πρό μηνών δι’ άφισών πώς «δέν είναι μιά άπλή εφημερίδα. Είναι ή ΑΛΗΘΕΙΑ τυπωμένη σέ ε- φημερίδα».

Σίγουρα δέν θά δυσκολεύτηκε τό υπό τό διευθυντή Φώντα Λά- δη (ύπενθυμίζουμε τό ιστορικούλιστικό άριστούργημά του: «Τά είκοσάχρονα παιδιά πού γεννηθήκαν/σάν ό Φιντέλ έμπαινε στήν ‘Αβάνα/στό ‘Ογκαντέν σάν ‘Αγιώργηδες χυθήκαν/μέσ’ άπ’ τού Λένιν τά μεγάλα άεροπλάνα») έπιτελείο νά μεταφράσει —πολιτικοί- δεολογικά έννοείται— τά κείμενα τής αλήθείας. ‘Η ξύλινη γλώσ- σα έχει καλά δουλεύτεί, χρόνια τώρα, στά έντυπα τού ΚΚΕ. Τά καλούπια γιά νά χυθοῦν τά «πρέπει», τά «θά» και οι προστακτι- κές («‘Εργαζόμενοι αυξήστε τούς ρυθμούς κίνησης προς τά έμ- προς» προτρέπει τό κύριο άρθρο τής Πράβδα, Δευτέρα, 20.10.86) τά ‘χει (ά)κυρώσει ό χρόνος. ‘Όσο πιά στυφά, τόσο πιά σύμφωνα μέ τή γραμμή. ‘Όσο πιά άνευρα κι άνέμπνευστα, τόσο πιά φυσικά. Κομμουνιστές χωρίς αισθήσεις και μέ τή συγκίνηση παράνομη — ‘Αριστερά χωρίς δράμα. Τά πλάνα κι ή πλάνη.

‘Η πλάνη (ή παραπλάνηση δηλαδή κι ή αυταπάτη) τών «λου- λουδιών» πού κρατούσαν στά χέρια τους οι κάτοικοι τής Καμ- πούλ «γιά νά ξεπροβοδίσουν στήν πατρίδα τους τούς Σοβιετικούς στρατιώτες διεθμιστές» (πόσους άραγε έν συγκρίσει μ’ όσους εί- χαν έρθει και μ’ όσους μένουν; Κι από τότε ή υποχρεωτική στρα- τιωτική θητεία είναι πράξη διεθμιστική, έπιθυμία δηλαδή και πρωτοβουλία;).

‘Η πλάνη τών όριών και τής διά Γκορμπατσόφ διεύρυνσής τους, έπί τής μουσικής π.χ.: «Μήπως συζητούμε υπερβολικά γιά τή ρόκ μουσική τελευταία; ‘Όλοι συμφωνούν ότι έχει δικαίωμα νά υπάρχει άν είναι μελωδική, περιεκτική και καλά έκτελεσμένη». ‘Εάν, έν άλλους λόγους, δηλώσει ύποταγή στίς κομματικές ντιρε- κτίβες περί καλού.

‘Η πλάνη δι κάποιου, στά ψηλά, «άφουγκράζονται» τή φωνή τού λαού, τή μεταφέρουν μάλιστα στίς σελίδες τής Πράβδα μέ τή δημοσίευση έρωτήσεων άναγνωστών’ έρωτήσεων τού τύπου: «‘Ακουσα ότι τόν έπόμενο χειμώνα οι άγώνες παγοδρομίας θά διεξαχθοῦν μέ κάπως καινούργιο τρόπο». Κι από κοντά ή άπάν- τηση. Μόνο πού ή σαφέστερη άπάντηση στά έρωτήματα τά δικά τους και τά δικά μας δόθηκε μέ τήν πρόσφατη άπόφαση τών ά- θλητικών άρχών τής ΕΣΣΔ νά προσφέρουν στους λαούς τών σο- βιετικών δημοκρατιών τό «δικαίωμα» τού ΠΡΟ-ΠΟ. ‘Ο γενικευ- μένος, κρατικοποιημένος τζόγος σάν ύποκατάστατο όραμάτων έκπλεπτότων. Σάν όπιο πού λέγαν κι οι παλιοί.

Οί παλιοί, άλλωστε, δέν λέγανε πώς ή αλήθεια ή είναι έπανα- στατική ή δέν υπάρχει;

Α.ΠΑΠΑ

ΠΕΡΙ ΧΡΕΟΥΣ ΚΑΙ ΚΕΡΔΟΥΣ

Κέρματα λοιπόν. Κομμά- τια κομμάτια συγκίνη- σης και άπόπειρες λό- γου γιά κάποια σημεία τής κα- θημερινότητας. ‘Επειδή πολι- τες, όριζόμενοι «τῷ μετέχειν κρίσεως και άρχής». Κι άφού άλλων ή άρχή, έστω ή κρίση — τώρα πού τήν άναπηρώνει ή συκοφαντία και τήν άκυρώνει ή διαφήμιση.

‘Αλλά κέρματα λέγανε πα- λιότερα και τίς βολίδες τών έπινηίων πυροβόλων. ‘Ιδού λοιπόν μία μάλλον ένδιαφέ- ρουσα πτυχή τού πρόσφατου στρατιωτικού μας βίου — δύο βδομάδες μετά τίς έτήσιες κοινοτοπίες περί ένότητας, πανστρατιάς και ύψηλού έθني- κού φρονήματος. Χωρίς νά καταφεύγουμε στήν εδκολλη άπομυθοποίηση (άλλωστε, τό δημοσιευόμενο έγγραφο, κέρ-δος ταχυδρομικό, τυγχάνει άγνώστου προελεύσεως: γιός άραγε ό άνώνυμος έπιστολο- γράφος μας πού προχώρησε στήν τελετουργική δολοφονία τού πατρός; ‘Ο ίδιος ό πατέρας και τό σαράκι του; ‘Η, άπλώς, κάποιος πικρός Κεφαλονίτης;).

Πανομοιολογούμενο δι στήν περιβόητη «βίδα τής έλληνό- τητας» τό μεταλλικό μερίδιο τής λούφας, τής ύπεκφυγής, τού «άς βγάλουν άλλοι τό φίδι από τήν τρύπα», τού «έχω γυ- ναίκα και παιδιά και πρέπει νά τά θρέψω» είναι σημαντι- κότατο — ποσοτικά και ποιο- τικά.

Νά λοιπόν ένα πιστοποιητι- κό στρατολογικής καταστάσεως τύπου Α’, διά πάσαν χρήσιν’ ψηφίο γιά ιστορικούς, κοινω- νιολόγους, κινηματογραφισ- τές, λογοτέχνες, ρήτορες... ‘Ο στρατευσίμος —σβήσαμε φυσικά τό όνομά του— κατε- τάγη είκοσιενός έτών στή Δι- λοχία ‘Αργοστολίου, στίς 17 ‘Οκτωβρίου τού 1940. Και ώ τού παραδόξου θαύματος: Στίς 28 ‘Οκτωβρίου τού 1940, ήμέρα πού κηρύχθηκε ό έλλη- νοϊταλικός πόλεμος, «έπυχεν είκο- σαήμερου κανονικής άδείας». Και μόλις τέλειωσε ή κανονι- κή του, γύρισε και πήρε τό άπολυτήριο.

Μακρινός ξάδερφος τού έπίσης Κεφαλλήνος ‘Ιωάννη Μεταξά; Δέν ξέρουμε. Δέν ξέ- ρουμε έπίσης πόσοι άκόμα σταθήκαν «τυχεροί», στήν Κεφαλονία και άλλου, γιά νά πιστοποιηθεί έτσι ή άξία τής ένότητας μέσα από τίς διαφο- ρές. Και γιά νά ξαναθυμηθοῦ- με τά χρεόγραφα κάποιας άλ- λης πανστρατιάς, τόν καιρό τού Εικοσιένα: π.χ.: «‘Η Πε- λοποννησιακή Γερουσία έλαβε από τήν Ιεράν μονήν τήν άπο- καλούμενην ‘Ελώνη δι’ άνάγκη- ν τού έθνους γρόσια χίλια πεντακόσια άποδοτέα εις τρί- χρονον διορίαν, άνά έν τρίτον έκαστον ένιαυτόν μέ τόν τόκον αυτών άνά όκτώ εις τά έκατόν τόν χρόνον — Τρίπολις, 12 ‘Απριλίου 1822».

Τό χρέος μερικών, κέρδος κάποιων άλλων.

Παντελής Μπουκάλας

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ
ΤΥΠΟΥ Α

Ημερομηνία, 1919
1919 1940 ΑΣΜ 3
της Έπαρχίας Πάλλης
Κεφαλονίας
1940-17-‘Ουτ.: Επελέγη στρατευσίμος Διλοχία
1940-28-‘Ουτ.: Επύχεν είκοσαήμερου κανονικής άδεί-
ας Δ.Α.Σ.Ε. 72629/40.
1940-18-‘Οκτ.: Διελύθη Δ.Α.Σ.Ε. 50597/40.

“Εξω ό έξ-εξ-εξ-άποδω

Ψύλλοι

Καί ίνα μή τις δύνηται αγοράσαι ή πωλήσαι ειμή ό έχων τό χάραγμα, τό όνομα του θηρίου ή τόν αριθμό του όνόματος αυτού. Ώδε ή σοφία εστίν· ό έχων νούν ψηφισάτω τόν αριθμόν του θηρίου· αριθμός γάρ ανθρώπου εστι· ό αριθμός αυτού χξςτ.

Ό Ίωάννης αυτά, στην έν τω σπηλαιώ της Πάτμου Αποκάλυψή του.

Προσφάτως, κάπου δύο χιλieties μετά, οι έντεταγμένοι στό Πανελλήνιο Κίνημα Δικαιοσύνης (ΠΑ.ΚΙ.ΔΙ.) του πρωτοπρεσβύτερου Αμπελα, οι όποιοί φαίνεται ότι πιστεύουν στό γράμμα και στους αριθμούς αλλά δυσκολεύονται μέ τό πνεύμα και τούς ρυθμούς, συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Συντάγματος. Κι από κει έξαπέστειλαν στό πυρ τό έξώτερον τίς νέες ταυτότητες μέ τίς όποιες τό ΠΑΣΟΚ άποπειράται νά ξεκαμει (τη βοήθεια και τών όμοίχων ειδικών μονάδων) τήν έλευθερία τών πολιτών.

Κι αυτό γιατί φέρουν τόν αριθμό του τρισκατάρτου, τό 666 (χξςτ). Ή λατρεία του άπολύτου διοχετευόμενι ειδω-

λικώ δικαίω σ' ένα άπόλυτο αριθμητικό. Μόνο πού, του διαβόλου πολλά ποδάρια έχοντος, άν διευρύνουμε τήν δλη συλλογιστική θά φτάσουμε σε τραγελαφικές έκδοχές.

Επί παραδειγματι:

1. Νά καταργηθούν τά Κέντρα Αμέσου Βοηθείας. Γιατί όταν τηλεφωνούμε στό 166, τί άλλο κάνουμε από τό νά ζητάμε έπαφή μέ τό Έκτελεστικό της Κόλασης;

2. Οι όμάδες της πετοσφαίρισης (κοινώς βόλει) και της ύδατοσφαίρισης (κοινότερον πόλο) νά μήν άποτελούνται πλέον από εξι (ώ του κατηραμένου) αλλά από έπτά ή έντε παίκτες.

3. Κάτι άνάλογο πρέπει νά γίνει και στό ποδόσφαιρο. Διότι μία ένδεκάδα σχηματίζεται από δύο έξάδες μείον τόν έναν, τόν Βελζιβούλη δηλαδή. Άρα, δεκαέντε παίκτες ή ό,τι ήθελε προκύψει.

4. Νά καταργηθούν άνευ έτέρου τά τρίπωνα στό μπάσκετ. Διότι μπορεί μέν νά εμπνέουν τούς τιτλοδότες έφημεριδών (π.χ.: «βόμβα τριών... πόντων») αλλά διπλασιαζόμενα παράγον τόν περιού ό λόγος βδελυρό αριθμό.

5. Να προστεθεί έπειγόντως ένα σκαλοπάτι στό Παλαμήδι, έπειδή τά ήδη υπάρχοντα συμποσούντι σε 999, νούμερο τό όποιον άντιστρεφόμενο (κατά τήν κατάβαση δηλαδή) μάς δίνει τό άποφώλιον 666.

6. Δυστυχώς, δυσοίωνο προβλέπεται τό μέλλον τών ένταβλίω ήδονιζομένων. Τά εξι (θάνατος!) τριγωνάκια (θάνατος δίς!!) του έν λόγω παιγνίου παραπέμπουν εδθέως στό ίδιο πρόβλημα.

7. Νά σταματήσει ή παραγωγή έξακτινών αυτοκινήτων και μοτοσυκλετών έξακοσίων κυβικών. Νά σταματήσει έπίσης ή παραγωγή βρεφών δίοτι δέν έχουν βέβαια σχέση μέ τό εξ, έχουν όμως μέ τό σ-έξ.

8. Νά άποσυρθεί άνευ κωλυσιεργιών τό πεντοχίλιario, διότι ούδεμία σχέση έχει μέ τό 666, τό όποιο όμως 666 κ.λπ. κ.λπ.

Αυτά και βλέπουμε. Για νά δικαιωθούν έν τέλει και οι έξ άποκαλύψεις προρρήσεις μας του πρωτοχρονιάτικου τεύχους του Δεκαπενθήμερου Πολίτη πώς το '86 θά 'ναι χρονιά του εξι κι όποιος άντέξει.

Πα.Μ.

“Ένδεκα όλα κι όλα τά θέατρα της Αθήνας και του Πειραιά πού άνεβάζουν θεατρικές παραστάσεις «ειδικές» γιά παιδιά. Τά έξι άπ' αυτά έμφανίζονται στρουμφόπληκτα, προτιμούν δηλαδή νά τοιμολογήσουν ελάχιστα ψίχουλα από τό κατάφορτο τραπέζι της άδηφάγου τηλεόρασεως: Τά έντε, τά μισά σχεδόν, κοτσάρουν στόν τίτλο τους κάτι από στρουμφ (μέ τήν ίδια λογική πού οι τίτλοι τών «ένήλικων» θεαμάτων γέμονυ σεξουαλικών παραπομπών): **Στρουμφοζαλάδα/στρουμφοπεριπέτειες/στρουμφάκια/στρουμφόπλοιο/στρουμφόνανοι.** Ένα άκόμη ζευγαρώνει τούς τίτλους δύο τηλεοπτικών έκπομπών (Φρού Φρού + Κάντυ Κάντυ) γιά νά γίνει πειστικότερο.

Εφημερίδες-σάν-τηλεόραση. Περιοδικά-σάν-τηλεόραση. Θέατρο-σάν-τηλεόραση. Τηλεζωή, τηλεκόσμε και τηλεκοινωνία.

Χρονιά Στρουμφίτις

ΠΑΙΔΙΚΑ
ΑΘΗΝΑ-ΠΕΙΡΑΙΑΣ

ΑΚΑΝΘΟΣ (ηλεκτρονικός) 11 τμή 36 25 119
“Η Αίσις στη μύτη των θουατίνων από τήν Γράμμη Θεατρική Πρωτοπρία του Σπυρίδου Ουδωκυπόλου. Κόλλε Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ. Τυς 500 προσκληση 300

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ (ηλεκτρονικός) 9 - 11 τμή 36 14 481
Το σπρουμφάκιο της απερχής Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΑΥΛΙΑ (ηλεκτρονικός) και Κανατοικη Πόρα Αιών 41 31 010. “Ελατε να παίξουμε τα παρμπάμ” του Γιωργου Φραντσέσκου Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΒΕΑΚΗ (Στοιχηάρα) 32 τμή 523 523 523 795
“Πρωμι μή τή μιμη” της Είρηνης Μαρρα από τό Βασίλ όισινόφ Γ. Κουρνόσες μισο Γεν. Δουναηής Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΒΡΕΤΑΝΙΑ (ηλεκτρονικός) 7 τμή 32 21 576
“Κέντυ - Κέντυ και Φρού - Φρού ο αντεταρής ρης” Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΓΚΡΟΦΙΑ (ηλεκτρονικός) 7 τμή 36 00 400
“Η νιγη και οι 7 Στρουμφόσκα” παιδικά μιμουία του Γιαννού Βραταν Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΓΕΑΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ (ηλεκτρονικός) 21 και Κεαρόνυ τμή 77 00 826. “Ιστορίες του πηπού Αρι στεφανος με τούς άδελφους Ροβύτη Γρεα Μαρουττι 21 Ανεκταός Ανώ Μπουμένης Αξι Αναστή 350 Σαββάτο 5 π.μ. και Κουαρή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ZEA 11 π.μ. και 3 π.μ.
“Η Χίστερη και οι 7 Στρουμφόσκα” του Μπαρτρουλάκη από τό Βασίλ όισινόφ

ΘΥΜΕΑΗ (Μουσική) 32 τμή Αιρικής τμή 46 5 6 77. “Μαρό Βελουσοσταλά” Απ. τήν Νύκ” οπτη της ΕΛΑΣ Βαζιλιάδου Παιρσία Τυς 400 Σαββάτο 4 π.μ. και Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΟΝΕΙΡΟ (Ουαρυό Σουλκον) 68 τμή 41 13 544
Ένας άέουον γιά άσε” και “Στρουμφόσκαίτε στην Ελλάδα” του Παύλου Ροβίτηα και άλλων Παιρσία Τυς Σαββάτο 4 π.μ. Κυριακή 11 π.μ. και 3 π.μ.

ΣΠΕΝΤΙ (Γο Λουρηάκη) 180 Προπατήρια τμή 41 09 064. “Οι Στρουμφόσκαίτε της πλάτης” οσπ. της Κουαράς Ακούουα της Γεωργιάνης ΚΑΛΙ Τεχνικό Παναθηναϊκό 3 π.μ. Κυριακή 11 30 π.μ.

Τό καλοκαίρι, μέρες διακοπών ήλιοφóρες, ό γείτονας του πεντρομιάδικο διαβάζε στο πιτσιρικί του στρουμφοίστορίες. Ό ίδιος ό γονιός έβλεπε τίς εικόνες — τέχνη παλιά και ξεχασμένη τά παραμύθια. Ό μπόμεπιρας, τριών-τεσσαρών χρονώ, άντεξε μόλις ένα τέταρτο ως νά τραυλίσει τήν ένστασή του: «Μπαμπά, γιατί δέν φέραμε τό βίντεο;». (Τή φορητή τηλεόραση τήν είχαν ήδη κουβαλήσει).

Κομμάτι δύσκολο νά αντιμετωπιστεί τό πρόβλημα της γλώσσας, τό πρόβλημα της σκέψης μ' άλλα λόγια, μέ τά μαγικά καταπότια του παπα-Στρουμφ. Κι άν είναι νά κερδίσομε έστω και λίγο χρόνο γιά κουβέντα και άνάγωση (έκτροποντας κι εκείνο τό κρατικοδιαφημιστικό: “Όταν δέν βλέπετε τηλεόραση διαβάστε ένα βιβλίο), κομμάτια νά γίνει ή συσκευή δηλαδή.

T.IBIOΣ

• “Έγινε κι ό δέκατος τρίτος (μάλλον ποιός θυμάται: έμεις άπλώς ψηφίζουμε) ΑΝΑΣΧΗΜΑΤισμός. Για νά έπαπειληθούν άναΣΧΗΜΑΤισμοί. Και γιά νά πειστούμε πώς στίς μέρες μας λιγότερωαν έπικινδύνως οι μονοσκάνδαλοι.

• “Τό ποτάμι δέν γυρίζει πίσω» (Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, πολλάκις και πολλαχθ). Ό ίδιος: «Θά εκτρέψωμε τόν Αχελώο». — Καί ζήλεωεν ό ποταμός και πρώτος έξετράπη. Για νά περιπέσει τό ραντεβού μέ τήν Ιστορία» στίς άρμολιότητες της μυθολογίας.

• “Άσμα νέας έσοδειας: «Τό 'πε, τό 'πε ό παπαγάλος ότι σ' αγαπάει άλλος. Θά σ' άφήσω τώρα στό σανίδα, δώσε μου μωρή τά δαχτυλίδια». Στίχοι άρκούτωες οικολογικοί μέν, ήκιστα φεμινιστικοί δέ. Για νά άποδείξει ότι τά κινήματα κοινωνικής κριτικής συγκλίνουν άκριβώς γιά νά έπιβεβαιώσουν τίς άποστάσεις τους.

• «Στό Άλκαζάρ έπεσε κροτίδα, έδώ θά πέσει χειροβομβίδα» «Δέν είμαστε καλά, δέν έχουμε μυαλό, είμαστε άρωστοι μέ τό θρόλο τό Θεό» «ΠΑΟ και τό μυαλό στό κάγκελα» κ.ο.κ. Τό άποτέλεσμα: ΜΑΤ στό μάτις, Άναλογία: ένας ένστολος — ένοπλος /δέκα φιλαθλοί. Μέχρι νά γίνουμε οι μισοί έπόπιτες-τιμωραί τών άλλων μισών' ένλλάξ. Για νά καταργηθεί έτσι, λείε, και ή Αστυνομία.

• Πήγανε στόν Ουρμπέν Μπράς, τόν Βέλιο προπονητή του Πανωνιού, οι γονεϊς τών έρασιτεχνών της όμάδας γιά νά τόν «παρακαλέσουν» νά χρησιμοποιήσει τούς βλαστούς τους έστω και γιά έντε λεπτά στόν τελικό του ποδοσφαιρικού Βαλκανικού Κυπέλλου μέ τη βουλγαρική Σλάβια, ώστε νά άποκτήσουν αυτόχρονα τό δικαίωμα της άνευ έξετάσεων έγγραφής στη Γυμναστική Άκαδημία. Κι εκείνος: «Όχι, δέν γίνεται: άλλοι διαβάζον και δουλεύον χρόνια γιά νά πετύχουν στίς εισαγωγικές». Τελικά ναι: Μάς άρέσει ό Μπράς.

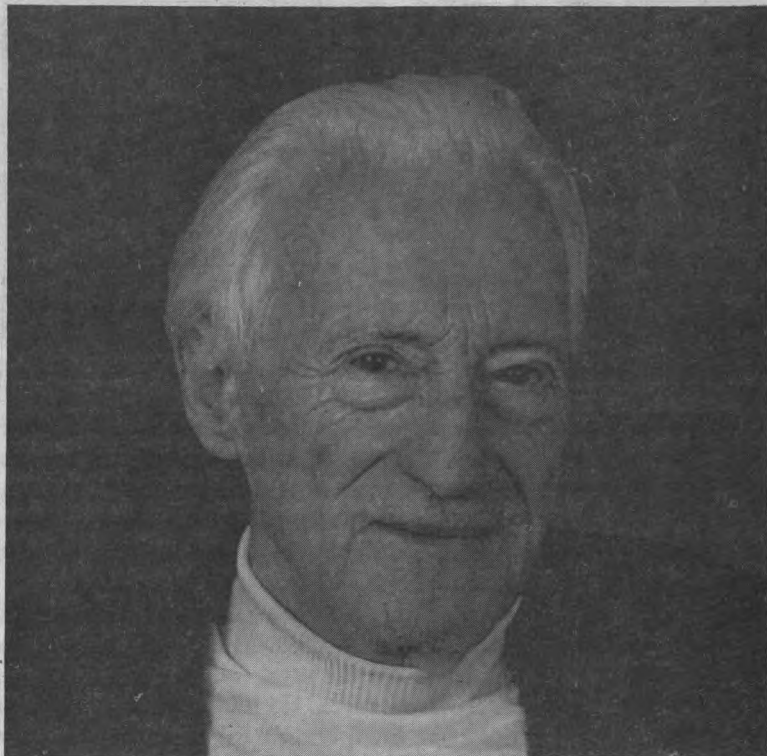
• Φορτωνόμαστε όσονούπω τόν ΦΠΑ (Φόρο Προστιθέμενης Αξίας). ΠΑΦ και πεντοχίλιario δηλαδή ή: φάτε ΦΑΠες.

T. Σιμπούρης

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

του Άνρι Λεφέβρ

*Κράτος, έθνος,
κοινωνία τῶν πολιτῶν,
ρόλος τοῦ κράτους στίς
σύγχρονες κοινωνίες:
έννοιες συγκεχυμένες, ἀ-
βέβαιες, πού τήν
ἀβεβαιότητά τους τήν καθι-
στᾶ ἀκόμη μεγαλύτερη
ἢ ἐκάστοτε πολιτική
συγκυρία.
Ὁ Άνρι Λεφέβρ, στά
87 του, δέν διστάζει νά
ἀναμετρηθεῖ μέ τά
προβλήματα.*

Σύντομη ἱστορία τοῦ κράτους

Οπως καθετί πού «ὑπάρχει», ἔτσι καί τό κράτος γεννήθηκε, μεγάλωσε. Κάποτε προεξοφλοῦσαν ὅτι θά παρακμάσει καί θά ἐξαφανιστεῖ. "Αρχισε, τάχα, αὐτή ἡ παρακμή; Μήπως συμπίπτει μέ τό ἀπόγειο καί τήν παγκοσμιοποίηση, ἄρα τό θρίαμβο, τοῦ κρατικοῦ φαινομένου; Τό ἐρώτημα τίθεται. "Οπως καί νά 'χει τό πράγμα, τό κράτος ἔχει τήν ἱστορία του πού στίς μέρες μας δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἱστορία τῆς γενέσεώς του (τῆς παγκοσμιοποίησής του). "Εχουν ὑπάρξει κοινωνίες χωρίς κράτος, πράγμα γιά τό ὁποῖο ἔκανον λόγο πρόσφατα ἐπιστήμονες καί ἐπιστήμες (ἀνθρωπολογία, ἔθνολογία) ὑποκαθιστώντας μέ τέτοιες «περιπτώσεις» κοινωνιῶν χωρίς κράτος —πού δέν στεροῦνται, βεβαίως, ἐνδιαφέροντος— τήν κριτική ἀνάλυση τῆς παγκοσμιοτικῆς καί τῆς νεοτερικότητας τοῦ φαινομένου. Ὁ Μάρξ τίς εἶχε κατατάξει, μέ τρόπο κάπως ἀπλό, στήν κατηγορία τοῦ «πρωτόγονου κομμουνισμοῦ» καί τῶν ἐπιβιώσεών του. Σήμερα τέτοιες περιπτώσεις δέν εἶναι πιά παρά ἱστορικά λείψανα καί ἔχνη.

Δεδομένου ὅμως ὅτι τό κράτος ἐμφανίστηκε κάποτε, πῶς γεννήθηκε αὐτό τό φαινόμενο καί γιατί;

Στά 87 του χρόνια ὁ Γάλλος μαρξιστής φιλόσοφος Άνρι Λεφέβρ συγκέντρωσε κείμενά του δημοσιευμένα τά τελευταῖα τρία χρόνια στήν εβδομαδιαία ἐπιθεώρηση τοῦ ΓΚΚ *Révolution*, τά ξαναδούλεψε καί, δίνοντάς τους συνεκτική μορφή, τά δημοσίευσε σέ ἕναν τόμο μέ γενικό τίτλο *Le retour de la dialectique* (Ἡ ἐπιστροφή τῆς διαλεκτικῆς, *Ed. Sociales*, 1986).

Πρόκειται γιά ἕνα βιβλίο προκλητικό, ἐρεθιστικό, πού ἀνιχνεύει τά μεγάλα προβλήματα τοῦ καιροῦ μας, προσπαθώντας μέσα στό δαίδαλο τῆς παγκοσμιοτικῆς νά βρεῖ τό μίτο γιά τήν κατανόησή τους.

Ἐδῶ μεταφράζουμε ἕνα μικρό μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Άνρι Λεφέβρ, στό ὁποῖο ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά διαπιστώσει τή δύναμη τοῦ ἐκλαϊκευτοῦ ὑψηλοῦ ποιότητας ἀλλά καί τήν εἰκονοκλασία τοῦ ἀνήσυχου στοχαστοῦ.

Ἡ πολιτική ιστορία, ἡ ιστορία τοῦ κράτους, συνεπάγεται πάντοτε σχέσεις δυναμείας, ἄρα βία φανερή ἢ λανθάνουσα, ἀγῶνες γιά τήν κατάκτηση, ἀσκηση καί διατήρηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Οἱ «συνθήκες», ὄρος εὐρύς καί ἀόριστος, τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐμφανίζονται σήμερα πιό σύνθετες ἀπ' ὅσο στήν ἐποχή τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς. Βεβαίως ὑπάρχουν διαφορές καί ταξικές ἀντιθέσεις (ἀγῶνες), ἀλλά καί πλοῦτη γιά ἀρπαγή, πληθυσμοί γιά κυριαρχηση (καί γιά ἐκμετάλλευση) μέ τήν κατάρκτηση καί τή βία, μερικές φορές στέλλοντάς τους νά πολεμήσουν ἄλλους πληθυσμούς κ.λπ.

Τό κράτος, ὁ πόλεμος, ἡ βία στή διάρκεια τοῦ ιστορικοῦ χρόνου συνδέονται τόσο ἀξεδιάλυτα ὅσο καί ἡ πολιτική ἐξουσία μέ τίς τάξεις, παρόλο πού ἡ βία δέν ἐξηγεῖ τά πάντα. Θά μπορούσαμε ἄραγε νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ ιστορία ὄχι μόνο δέν ἔχει κάποιο νόημα καί προσανατολισμό, ἀλλά δέν εἶναι παρά ἕνα αἰματηρό χάος («γεμάτη θυρήβους καί θυμούς, τή διηγεῖται ἕνας ἠλίθιος», Σαίξπηρ); Ὁχι. Ὡστόσο ἡ θέση μιᾶς αὐστηρά προσανατολισμένης αἰτιοκρατίας, μέ βάση δηλαδή ἕναν ἄξονα πλεύσης χωρίς κριτικές ἀναφορές χωρίς πλαγιοδρομήσεις, ἐκρήξεις, δυνατότητες, ἀντιφάσεις κ.λπ. δέν εἶναι δυνατὸν νά γίνει δεκτὴ αὐστηρὸ ἔλεγχο, παρά μέ ἐξακριβώσεις καί συμπληρώσεις. Ἐπιπλέον, ἡ πολιτική ιστορία, ἡ ιστορία τοῦ κράτους, συνεπάγεται πάντοτε σχέσεις δυναμείας, ἄρα βία φανερή ἢ λανθάνουσα, ἀγῶνες γιά τήν κατάκτηση, ἀσκηση καί διατήρηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας: Ἀλλά αὐτή ἡ ιστορία προϋποθέτει συγκυρίες μὴ ἀναγώγιμες σέ οἰκονομικές δομές. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἀγῶνες γιά τήν πολιτική ἐξουσία δέν ὀδηγοῦν σέ πόλεμο (ἐμφύλιο ἢ ἐξωτερικό) δέν εἶναι τάχα ἕνας ὀρισμὸς τῆς δημοκρατίας; Μιά τέτοια ιστορία θά μπορούσε ἀναμφισβήτητα νά συγκροτῆσει ἕνα γκωστικὸ «ἀντικείμενο».

Σίγουρα, θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ιστορία περιέχει ἕνα εἶδος ὀρθολογικότητας ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θά διευρυνόταν ἡ παραδοσιακὴ ἔννοια τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Θά μπορούσε ὅμως νά παράσχει ἕναν τρόπο δράσης ἢ ἕνα μοντέλο; Ἀλλά αὐτὸ εἶναι μιὰ ἄλλη ὑπόθεση.

Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐρχεται ἀπὸ μακριά: χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ κράτος-θεσμὸ. Κατακτητές καί στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ κατεῖχαν τήν ἐξουσία (ἢ, ἂν θέλετε, τήν ἰσχύ) πάνω στοὺς κατακτημένους λαούς. Γενικά, εἶχαν ἀνάγκη ἕνα «μηχανισμό» γιά νά ἀποσποῦν ἀπὸ τοὺς ὑποδουλωμένους τοὺς φόρους, πράγμα πού ἔδωσε τὴ δυνατότητα νά φτιαχθεῖ ὁ ὄρος «φοροτελὴς τρόπος παραγωγῆς», τὸν ὁποῖο ὁ Μάρξ δέν κατέτασε στὸν «ἀσιατικὸ τρόπο παραγωγῆς», παρόλο πού συγγενεῖται. Ὡστόσο, ἡ ἀνάγκη ἑνὸς τέτοιου μηχανισμοῦ φαίνεται ὅτι ὀδήγησε σέ ἐξαφάνιση τῆ «στρατιωτικῆς δημοκρατίας», δηλαδή τὸ θεσμὸ ἐκλογῆς τοῦ πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ τὸν πολεμικὸ λαό. Στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, τὸ ἄστυκράτος δέν εἶχε λιγότερη σημασία ἀπὸ τὴ δουλοκτησία καί συνεπαγόταν μιὰ σειρά σχέσεων μεταξὺ πόλεων καί ἐπαρχίας, μεταξύ ἐμπορίου καί ληστείας, στεριᾶς καί θάλασσας. Ὡς τὴ γένεση τοῦ σύγχρονου κράτους ἡ «φεουδαρχοστρατιωτικὴ» μορφή καλύπτει μιὰ μακρὰ περίοδο πού φτάνει μέχρι τὸν 20ὸ αἰῶνα (Αὐστροουγγαρία, τσαρική Ρωσία, Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, Κινεζικὴ Αὐτοκρατορία κ.λπ.)

Ἡ ιστορία δέν θά ἔπρεπε νά διακρίνει καθαρά τὸ προεθνικὸ κράτος ἀπὸ τὸ κράτος-ἔθνος, πρωτότυπο τῶν σύγχρονων ἀναπαραστάσεων; Καί μήπως ἔτσι δέν θά ὀδηγούμαστε στὴν ὑπόθεση γιά τὸ μεταεθνικὸ κράτος ἢ τὸ διεθνικὸ;

Πολλές πολιτικὲς μορφές (πολυεθνικὲς ἢ προεθνικὲς) συνυπῆρξαν, καί συνυπάρχουν ἀκόμη, μέ τὸ κράτος-ἔθνος, μολοντί τὸ τελευταῖο μπορεῖ νά εἶναι «αὐτοκρατορικὸ» (Μεγάλῃ Βρετανία, ΗΠΑ κ.λπ.). Καί ὅπως τὸ ἄστυκράτος συνοδεύει πολιτικὰ τὸν «δουλοκτητικὸ τρόπο παραγωγῆς» ἀλλά, λογικά, δέν ἀπορρέει ἀπ' αὐτόν, ἔτσι καί τὸ κράτος-αὐτοκρατορία, πού διατηρεῖ πλευρές καί στοιχεῖα μεσαιωνικά (φεουδαλικά), συνοδεύει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ χωρὶς αὐτὸς νά προκύπτει γραμμικά ἀπ' αὐτόν. Μερικά ὑποδειγματικὰ κράτη-ἔθνη (Γαλλία, Ἀγγλία) ὑπῆρξαν πρὸς τὰ μέσα δημοκρατικά καί πρὸς τὰ ἔξω ἱμπεριαλιστικά. Τὸ στρατιωτικὸ-αὐτοκρατορικὸ καί πολυεθνικὸ συνάμα κράτος (π.χ. Αὐστροουγγαρία) διασπάστηκε μέ τὴ βία: τὸν πόλεμο. Ὡστόσο ἡ εἰκόνα τοῦ κράτους-ἔθνους ἀπὸ τὸν Χέγκελ καί μετὰ κυριαρχεῖ στὴν ιστοριογραφία ὡς «κράτος δικαίου» καί ἐπιβάλλεται ὡς τὸ νόημα, ἡ ἀποφασιστικὴ φάση, ἡ τελείωση τοῦ ιστορικοῦ χρόνου (πραγματικὴ ἱστορία).

Τὸ ἔθνος καί τὸ κράτος-ἔθνος ὡς ἀξίες καί ὑπέρτατες ἀλήθειες γίνονται γενικά δεκτὲς χωρὶς κάποιο ἔλεγχο, ἐνῶ ἡ κριτικὴ τῶν κριτηρίων θεωρεῖται βεβήλωση. Ἡ θέση πού ἐπεκτείνει μέ δογματικὸ τρόπο ὡς τὴν ἀπολυτότητα μιὰ συγκεκριμένη ιστορικὴ φάση πρέπει νά ἐπικρατεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοῦς, τῆς διεθνικότη-

τας, τῆς ἀποκέντρωσης καί τῶν διαφορῶν μέσα στήν ὁμοιογένεια;

Ἐρώτημα ντελικάτο πού εἶναι ἀδύνατο νά παραμεριστεῖ. Τό ἐθνικό, ἡ ἐθνικότητα, δέν παίρνουν τάχα ἕναν τονισμό «πολιτιστικό» ἢ «πολιτικοπολιτιστικό» ξεπερνώντας λίγο λίγο γεωγραφικούς, ἱστορικούς καί πολιτικούς προσδιορισμούς καί καθορισμούς; Ἄς τό δοῦμε ἀπό κοντά!

Ὁ Μάρξ καί τό κράτος

Ὁ Μάρξ δέν εἶχε ἀποδειχθεῖ χωρίς ἐπιφυλάξεις τήν προτεραιότητα ἢ τήν πρωτοκαθεδρία τοῦ κράτους-ἔθνους, μοντέλο καί τελείωση τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς καί τῆς ἱστορίας. Γιά τόν Μάρξ τό ἔθνος ὅπως καί τό κράτος, καί ὅπωςδήποτε τό κράτος-ἔθνος, ὡς προϊόντα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, δέν ἦταν παρά μιά μεταβατική πραγματικότητα, ὄχι διανοητική. Ὁ Μάρξ ἀνασκευάζει εὐθύς ἐξαρχῆς αὐτήν τήν ἐγγελημένη θέση ὅπως ἐπίσης καί τήν ἰδέα τοῦ Δικαίου συνδεδεμένη μέ τό κρατικοπολιτικό φαινόμενο, δηλαδή τό «κράτος δικαίου», φαινόμενο ἀπαράδεκτο σέ μιά κοινωνία χωρίς τάξεις, ἄρα ἀπαράδεκτο καί γιά τήν ἐργατική τάξη. Ἀποκρούει τήν ἰδέα μιᾶς πολιτικῆς κοινότητας πού θά συνέδεε τήν ἐργατική τάξη μέ τήν ἀστική σέ ἕναν τρόπο παραγωγῆς πού κυριαρχεῖται ἀπό τήν τελευταία. Γιά τόν Μάρξ σημεῖο ἐκκίνησης εἶναι τό ἀκόλουθο: ὁ καπιταλισμός, ἤδη, χάρη στήν ἀγορά ξεπέρασε τά στενά ὅρια τῆς ἐθνικότητας καί τοῦ ἐθνικοῦ κράτους: τά διέρρηξε. Ἀστική τάξη καί καπιταλισμός εἶναι στό ἐξῆς διεθνεῖς ἀκόμη κι ἂν διατηροῦν ὡς ἐδαφική βάση τά ἔθνη: ἡ ἐργατική τάξη ὀφείλει νά ἀκολουθήσει τόν ἴδιο δρόμο, πηγαίνοντας πέρα ἀπό τόν καπιταλισμό: μέχρι τήν παγκόσμια ἀργάνωση τῶν οικονομικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Μάρξ δέν ἀναγνωρίζει καμιά ἀξία καί δέν ἀποδίδει καμιά πραγματικότητα στό κρατικό φαινόμενο. Τό πολιτικό (ἢ ἡ πολιτική); Ἄπλως μιά ἀλλοτρίωση σέ σχέση μέ τό κοινωνικό καί τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Οὔτε ἐλευθερία οὔτε ἀνάπτυξη ὑπάρχει γιά τά ἄτομα ὅσο τελοῦν κάτω ἀπό κρατικούς ἐξαναγκασμούς, ἐξαναγκασμούς δηλαδή διπλούς: στό ὄνομα τῆς κυρίαρχης τάξης καί στό ὄνομα τοῦ κράτους, τῆς γραφειοκρατίας του, τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων (δεδομένου ὅτι ἡ κυρίαρχη τάξη καί τό κράτος, στό πλαίσιο τοῦ καταγγελλόμενου τρόπου παραγωγῆς, ἔχουν τά δικά τους συμφέροντα, τίς συγχλίνουσες, ἂν καί ὄχι χωρίς συγχρούσεις, προτεραιότητες).

Μέ ἄλλα λόγια, στά ἔργα τοῦ Μάρξ ἰδίως τά πρῶτα, ἀλλά ἐξίσου στά τελευταία (*Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα*) περιέχεται ἡ ριζική

κριτική τοῦ κρατισμοῦ, τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου καί τῆς πολιτικῆς γενικά. Ὁ Μάρξ (πρέπει τάχα νά τό ξαναπεῖ κανεῖς;) δέν ἀνακάλυψε τόν κρατικό σοσιαλισμό. Αὐτός εἶναι ἔργο τοῦ φίλου του καί ἀντιπάλου του Φ. Λασάλ, πράγμα πού νομιμοποιεῖ τήν ἐτικέτα «λασαλικός» ἢ «λασαλισμός» γιά τό σοσιαλισμό τοῦ κράτους.

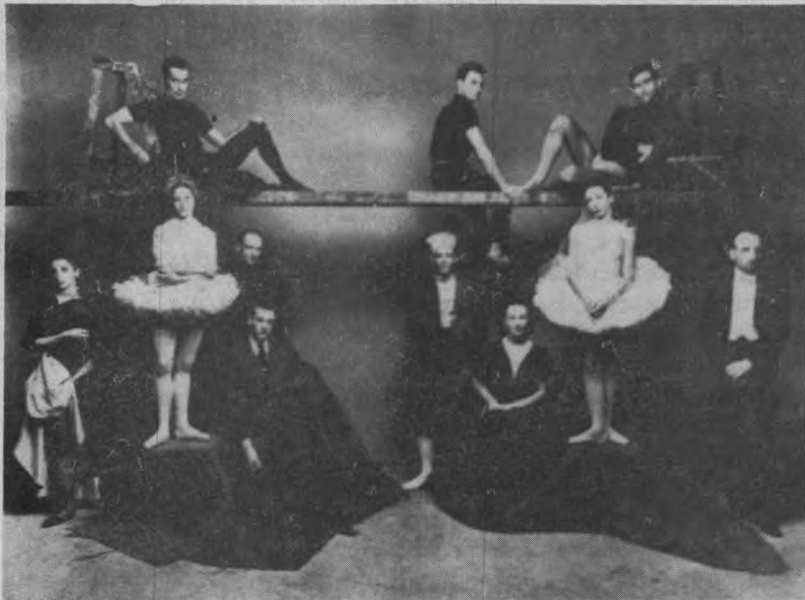
Γιά τόν Μάρξ, ὅποιος λέει «κράτος», λέει ἐπίσης «γραφειοκρατία», πράγμα πού ὁ Χέγκελ τό κατέδειξε ἐπιδοκιμάζοντάς το: ἡ κρατική γραφειοκρατία, συγκροτούμενη ὡς μεσαία τάξη, εἶναι φορέας μιᾶς ὀρισμένης ὀρθολογικότητας καί μιᾶς ἀρμοδιότητας. Κάτι τέτοιο ὅμως ὁ Μάρξ δέν μπορεῖ νά τό δεχτεῖ, παρόλο πού ὁ Λασάλ τό ἐπικυρώνει κατά τή διάρκεια τῆς ἱδρύσεως τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Οἱ θεσμοί; Τά Συντάγματα; Οἱ κυβερνήσεις; Ὁ Μάρξ κι ὁ Ἐνγκελς θά τά θεωροῦν πάντα ὡς «παράγωγα» τῶν σχέσεων παραγωγῆς, ὡς στοιχεῖα τῆς ὑπερδομῆς. Ἄρα ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση θά συντρίψει τό (ὑπάρχον) κράτος, σύμφωνα

Γιά τόν Μάρξ τό ἔθνος ὅπως καί τό κράτος, καί ὅπωςδήποτε τό κράτος ἔθνος, ὡς προϊόντα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου δέν εἶναι παρά μιά πραγματικότητα, ὄχι διαχρονική.

μέ τήν παραδειγματική πράξη τῆς Κομμούνιας τοῦ Παρισιοῦ.

Ἡ στάση αὐτή τοῦ Μάρξ ἦταν «ἀναρχίζουσα»; Ὁχι βέβαια, παρόλο πού δίστασε νά βρεῖ τό δικό του δρόμο. Δηλαδή: οὔτε νά διατηρηθεῖ τό κράτος (ἀκόμα κι ἂν βελτιωθεῖ ἡ λειτουργία του) οὔτε ἀπλῶς νά καταργηθεῖ δεδομένου ὅτι χρειάζεται μιά κοινωνική ὀργάνωση. Ἐπομένως πρέπει νά ὀδηγηθεῖ στό μαρξισμό, μετά ἀπό μιά ριζική ρήξη ἢ τομή. Ὅπως ὅλα τά πράγματα στόν κόσμο τό κράτος θά παρακμάσει, θά πεθάνει. Ἄντι νά ἐπιδιώκουμε νά ἀναζωογονεῖται καί νά

Κατά τόν Μάρξ, τό κράτος καί ἡ τάξη του μπορεῖ καί πρέπει νά ἀπορροφηθοῦν ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν ὑπό τόν ὄρο ὅτι κι αὐτή θά εἶναι ἰκανή νά αὐτοοργανωθεῖ.

διαγωνίζεται ὡς μνημεῖο τῆς ἱστορίας (ὅπως ἀναπαλαιώνουμε ἓνα παλάτι γιατί εἶναι «ῥαῖο», γιατί τοποθετεῖται στό κέντρο τοῦ χωρῶχρονου, γιατί τόν ὀργανώνει κ.λπ.), πρέπει νά τό βοηθήσουμε νά μαραζώσει, νά ὀργανώσουμε τό γέραςμά του ὥστε τό, οὕτως ἢ ἄλλως, ἀναπόφευκτο νά συμβεῖ χωρίς ζημιές. Αὐτό εἶναι τό νόημα τῶν κριτικῶν σημειώσεων τοῦ Μάρξ τό 1875, σημειώσεων πού γιά χρόνια δέν εἶχαν δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας, καί ἀκόμα περισσότερο, δέν εἶχαν κατανοηθεῖ. Ὅλα αὐτά, εἰπωμένα τόσες φορές, δέν πρέπει νά ξαναειπωθοῦν; Καί τίποτε δέν θά εἶναι ἀρκετό γιά νά φανεῖ ἡ πρωτοτυπία τοῦ μαρξικοῦ προτάγματος: τοῦ δρόμου πού περνᾶ ἀνάμεσα:

- α) στό φετιχισμό τοῦ κράτους, τῆ λατρεία τῆς θεσμικῆς ὀρθολογικότητας, τόν κρατικό σοσιαλισμό τοῦ Λασάλ (πού ἔπαιξε ἄσχημα παιχνίδια στήν ἐργατική τάξη στή Γερμανία κι ἄλλοῦ),
- β) τό τυφλό μίσος στόν κρατισμό καί τήν πολιτική, τῆ θέληση νά καταστραφεῖ τό κράτος αὐτοστιγμεί εἴτε μέ διατάγματα εἴτε μέ ὀλοκληρωτική ἀνατροπή τῆς τάξης.

Κατά τόν Μάρξ, τό κράτος καί ἡ τάξη του (καί μαζί μ' αὐτό «ὁ νόμος τῆς ἀξίας» πού προστατεύει, ἐγκαθιδρύει, ἀποκαθιστᾶ, συντηρεῖ) μπορεῖ καί πρέπει νά ἀπορροφηθοῦν ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν ὑπό τόν ὄρο, ἐννοεῖται, ὅτι κι αὐτή θά εἶναι ἰκανή νά ὀργανωθεῖ (νά αὐτοοργανωθεῖ). Ἡ θέση αὐτή κατανοεῖται ἂν συλλάβουμε τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν πού, δέν παρέχει ἓνα μοντέλο ἀλλά ὑποδεικνύει ἓνα δρόμο.

Ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν

Γιά νά συνεννοηθοῦμε μ' αὐτή τήν ἔννοια, σκοτεινή ἤδη ἀπό τήν ἀρχή, ἀποσαφηνισμένη καί συνάμα παραμορφωμένη στή συνέχεια, θά ταίριαζε νά ξαναπιάσουμε τήν ἱστορία τῆς. Τί ἀκριβῶς σημαίνει; Ὅχι βέβαια μιᾶ «κοινωνία», μέ τήν τρέχουσα στούς κοινωνιολόγους ἔννοια, ἀλλά ἀκριβῶς μιᾶ κοινωνία πού δέν ἐξαρτᾶται οὔτε ἀπό τήν θρησκεία οὔτε ἀπό κάποια Ἐκκλησία (ἄρα «ἐγκόσμια» παρόλο πού ἡ ἐγκοσμιότητα δέν συμπίπτει μέ τήν «κοινωνικότητα») οὔτε ἀπό κάποια στρατιωτική ἐξουσία, οὔτε ἀπό κάποια πολιτική βαθμίδα ἢ ἀπό ἓνα σύνολο κωδικοποιημένων, παγιωμένων, ἐγκαθιδρυμένων γύρω ἀπό τό κράτος θεσμῶν. Οἱ λέξεις «κοινωνία τῶν πολιτῶν» δηλώνουν λοιπόν μιᾶ κοινωνία πού κατέχει καί διατηρεῖ, ἀπό μόνη τῆς τούς νόμους τῆς, τίς ἀρχές ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῆς, τόν κώδικά τῆς. Ὅ,τι δηλαδή, σύμφωνα μέ τήν πρωτοπορία τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀντιστοιχεῖ στίς ἰδέες τοῦ πολιτισμοῦ (civilisation), τῆς κοινωνικότητας (sociabilité) ὅπως ἐπίσης καί στήν ἰδέα τοῦ Ἀστικού Κώδικα (Code Civil) (ἀστικό δίκαιο, πού ρυθμίζει τίς κοινωνικές σχέσεις, τίς καθιστᾶ ὀρθολογικές καί κυρίως διακριτές ἀπό τό θρησκευτικό δίκαιο, τό ποινικό δίκαιο κ.λπ.).

Ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν συγκροτεῖται σ' αὐτή τήν προοπτική ἀπό ἐλεύθερους πολίτες πού ξέρουν νά ζοῦν μαζί, σύμφωνα μέ κανόνες πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἐθιμικά. Ὁ λόγος, λοιπόν, γιά κοινωνία, γιά πολιτισμό καί ὄχι γιά «κουλτούρα». Πολιτισμός καί κοινωνικότητα ἀνήκουν στόν πολίτη, τόν civis. Κατά τόν Σαίμ Σιμόν, ἡ βιομηχανία (industrie) περιέχει ἀκριβῶς τά στοιχεῖα μιᾶς τέτοιας κοινωνίας. Καί κατά τόν Μάρξ, μόνο ἡ ἐργατική τάξη, δηλαδή οἱ ἐργαζόμενοι τῆς βιομηχανίας πού ἔχουν ὑπαχθεῖ στόν καπιταλισμό, μποροῦν νά τήν πραγματοποιήσουν.

Ἱστορικά τό κοινωνικό πρόταγμα, ἂν ὄχι καί ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, χρονολογεῖται πρῖν ἀπό τόν Σαίμ Σιμόν, πρῖν ἀπό τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Βλέπει τό φῶς τόν 18ο αἰῶνα, μέ τήν Ἐγκυκλοπαίδεια, γιά τήν ὁποία ὁ πολιτισμός ἀναπτύσσεται μέ ἐπίκεντρο τῆ γνώση καί τίς τεχνικές τῆς ἐφαρμογῆς —ἀπό τήν κριτική τῆς θρησκείας (Βολταῖρος, Ἐλευθεροτέκτονες)—, μέ βάση τό κοινωνικό συμβόλαιο τοῦ Ζάν Ζάκ Ρουσό (παρόλο βέβαια πού ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν δέν ὑποδηλώνει τόσο ἓνα πεδίο συμβατικό ὅσο μιᾶ κοινωνική πρακτική ἔτσι πού δέν συμπίπτει μέ τό κοινωνικό συμβόλαιο.

Πράγματι, ἡ ἰδέα τοῦ ἰδιωτικοπολιτικοῦ χώρου (civil) καί ἡ ἰδιότητα τοῦ ἰδιώτη-πολίτη γεννιέται στήν πρακτική ζωῆ τοῦ 18ου αἰῶνα στί

Γαλλία, ἀλλά ὄχι μόνο στή Γαλλία, πρὶν νά ἐπέλθει ὁ ἱστορικός συμβιβασμός, πρὶν ἀκόμη νά ὀνοματιστεῖ καί πρὶν νά θεωρητικοποιηθεῖ ἀπὸ τίς κυρίαρχες τάξεις, τὴν ἀριστοκρατία καί τὴν ἀστική τάξη ἐν προκειμένῳ: στὰ σαλόνια (μέ τὴ διπλή ἔννοια τοῦ ὄρου: κοσμικότητες ἀπὸ τὴ μιὰ ἀλλὰ καί ἐκθέσεις ζωγραφικῆς καί γλυπτικῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη), στὰ καφενεῖα, στὰ ρεστοράν, ὅπου ξεδιπλώνεται ἡ δημόσια ζωὴ, κουβεντιάζουν πολὺ κι ἐλεύθερα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ ἀλλάζει, τὸ μυθιστόρημα, ἰδίως τὸ «ἐπιστολικό» μυθιστόρημα, παραμερίζει λίγο λίγο τίς ἀπομιμήσεις τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, διαδικασίες πού μαρτυροῦν γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἐπικοινωνία. Τὸ μαρτυρεῖ ἐπίσης ἡ μουσικὴ πού μεταβάλλεται χάρις στὴν συμβολὴ τῶν νέων ὀργάνων, κυρίως ὅμως χάρις σὲ μιὰ νέα ἀνατρεπτικὴ ἔννοια, τὴν ἁρμονία (μετὰ τὸν Ραμώ), ἔννοια πού τείνει πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ καί ὀρθολογικὸ ἐνσαρκωμένα στὸ αἰσθητό.

Ἐπιπλέον: στὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, στὴ Γαλλία, ἐξαφανίζεται μιὰ παλαιὰ πεποίθηση πού συντηροῦσε ἡ θρησκεία: ὅτι ἡ ὁμολογία ἀποτελεῖ ἀπόδειξη. Ὅμως, ὡς γνωστόν, ἡ ὁμολογία ἀποσπᾶται μέ τὰ βασανιστήρια (τὴν «ἀνάκριση»). Αὐτὴ ἡ δικαστικὴ πρακτικὴ ἀφήνει τὴ θέση τῆς στὴν πολιτισμένη ἀρχὴ σύμφωνα μέ τὴν ὁποία προσιδιάζει στὸ δικαστὴ (ἀνακριτὴ) νά φέρει σὲ ἀντιπαράθεση τίς μαρτυρικὲς καταθέσεις, νά ἀποκαταστήσει τὰ γεγονότα καί νά στοιχειοθετῆσιν τὴν ἔνοχη. Ἡ ἀνάκριση κατατάσσεται ἀτὰ «περιστατικά» ἀλλὰ δέν τὰ στοιχειοθετεῖ, ὅπως καί καμιὰ προνομιακὴ μαρτυρία. Τὰ ἀδικήματα ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ ὀρθολογικότητα. Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης συγκεκριμενοποιεῖται ὑπερβαίνοντας τὴν ἠθικὴ καί τίς θεολογικὲς ἐρμηνείες γιὰ νά γίνῃ ἔννοια κοινωνικὴ. Ὁ δικαστικὸς θεσμός ὑπόκειται σὲ κανόνες ὀρθολογικοῦ καί παύει νά διαθέτει αὐθαίρετες ἐξουσίες. Οἱ ἐν λόγω ἀρχές θεμελιώνουν τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν πρὶν ἀκόμη διατυπωθοῦν θεσμικὰ τὰ δικαιώματα τοῦ «ἀνθρώπου» καί τοῦ «πολίτη».

Ἐχει γίνῃ γενικὰ δεκτὸ ὅτι ἡ Ἐπανάσταση καί οἱ Γιακωβίνοι πού ἤθελαν νά πραγματοποιήσουν τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν ἀνακήρυξαν τὸ Ἔθνος καί τὸ κράτος-ἔθνος τοποθετώντας τα πάνω ἀπὸ τὰ ἄτομα καί τίς κοινωνικὲς τους σχέσεις. Θὰ πρέπει νά θεωρηθεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴν Ἐπανάσταση ὡς ἔκρηξη δυνατοτήτων, ἀντιφάσεων, ἀσυμβατοτήτων. Καί ἰδοὺ τὸ παράδοξο: μιὰ στρατιωτικὴ καί δικτατορικὴ ἐξουσία θεσπίζει τὸν Ἀστικὸ Κώδικα πού εὐνοεῖ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, τὴν κληρονομιά, τὴν οἰκογένεια, προσανατολίζοντας μέ δύο λόγια τὴν Ἐπανάσταση πρὸς μιὰν ἀπρόβλεπτη κατὰ τὴ «φιλοσοφικὴ» περίοδο κατεύθυνση: ἕνας κώδικας σφραγισμένος ἀπὸ καί προσανατολισμένος πρὸς τὸ κεφάλαιο καί τὸν ἀστισμό.

Ἄλλὰ ὁ Χέγκελ, συσκοτίζοντας ἀκόμη περισσότερο τὴν ὑπόθεση, ξαναπιάνει τὴν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν δείχνοντας σὲ τί συνίσταται: κατὰ τὸν Χέγκελ, λοιπόν, συγκεντρώνει διαφορετικὰ καί ἀντιθετικὰ στοιχεῖα, τὴν οἰκογένεια, τὰ ἐπαγγέλματα, τίς ἐπαγγελματικὲς ἐνώσεις (συντεχνίες), τίς πόλεις, τίς κοινωνικὲς τάξεις (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τάξη, τὴν ὑπεύθυνη δηλαδή γραφειοκρατία τὴν ὁποία οἱ δεσμοὶ τῆς θεσμοποιημένης ὀρθολογικότητας συνδέουν μέ τὸ κράτος). Ὁ Χέγκελ βλέπει δηλαδή στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν-ιδιωτῶν τὴν ἀστικὴν κοινωνία καί ἔτσι τὴν ὀνομάζει (Bürgergesellschaft). Ὡστόσο γιὰ τὸν Χέγκελ δέν εἶναι παρὰ ἡ πρώτη ὕλη τοῦ κράτους, τὸ ἀρνητικὸ τοῦ στοιχείου μέ τὸ ὁποῖο καί πάνω στὸ ὁποῖο τὸ κράτος θὰ οἰκοδομήσῃ τὴ θριαμβεύουσα ἐκλογικευσή του. Χωρὶς νά παραγνωρίζῃ τίς τάξεις, ἀλλὰ ἀποδίδοντας μεγαλύτερη σημασία στὴ μεσαία τάξη (ἀπ' ὅπου στρατο-

Ὁ Χέγκελ βλέπει στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν-ιδιωτῶν τὴν πρώτη ὕλη τοῦ κράτους, τὸ ἀρνητικὸ στοιχείο μέ τὸ ὁποῖο καί πάνω στὸ ὁποῖο τὸ κράτος θὰ οἰκοδομήσῃ τὴ θριαμβεύουσα λογικὴ του.

λογεῖται ἡ γραφειοκρατία, πράγμα πού σταθεροποιεῖ τὴν ἐν λόγω τάξη), ὁ Χέγκελ καταργεῖ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Ἐπομένως ἡ πολιτισμένη κοινωνία ὀρίζεται ὡς κοινωνία χωρὶς συγχρούσεις, χωρὶς ταξικὲς ἀντιφάσεις. Τὸ κράτος τίς ὑπερβαίνει, τίς καταργεῖ μέ τὴ λογικὴ του καί τὴν πανταχοῦ παρούσα ἐκλογικευσή του. Ἐπιβάλλει τὴν ἁρμονία. Τὸ ἐγγελιανὸ κράτος, κράτος δικαίου, θεμελιωμένο πάνω στὸ δίκαιο, ὄντας τὸ ἴδιο θεμελιωτὴς τοῦ δικαίου, δικαιούται τὸ γενικὸ consensus πού νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν κυρίαρχο Ὅρθο Λόγο.

Μέ αὐτὰ τὰ δεδομένα, καταλαβαίνουμε τί ἂ-

Κατά τόν Μάρξ, ή κοινωνία τών πολιτών, προετοιμασμένη από τήν άστική δημοκρατική επανάσταση, θά ολοκληρωθει από τήν προλεταριακή ως κοινωνία έλευθερη άπαλλαγμένη από τούς καταναγκασμούς του καπιταλισμού, χωρίς έξουσία και τάξεις.

νατρέπει ό Μάρξ από τόν έγγελιανισμό και τί διατηρεί. Διατηρεί τήν αντίληψη για μία κοινωνία θεμελιωμένη πάνω στους έλευθερους και έκλογικευμένους συνεταιρισμούς που συγκροτούν οι παραγωγικοί εργάτες, άπαλλαγμένοι από τίς ιδιότητες καπιταλιστικές (άστικές) σχέσεις ιδιοκτησίας, παραγωγής, κληρονομιάς κ.λπ. Αυτή είναι ή ούσία τής κοινωνίας τών πολιτών: κάτι μ' αυτό που σήμερα όνομάζεται «συνεταιριστική ζωή» άναπαριστώντας την έξω από τίς έργασιακές σχέσεις (παραγωγή) περιορίζοντας τή συνεταιριστική ζωή στά συνδικάτα. Πάντα κατά τόν Μάρξ, ή κοινωνία τών πολιτών, προετοιμασμένη από τήν (άστική) δημοκρατική επανάσταση, θά ολοκληρωθει από τήν προλεταριακή, πράγμα που συνεπάγεται μέτρα και άποφάσεις δικτατορικές για νά ξεπερδεύει κανείς μέ τόν παλαιότερο τρόπο παραγωγής. Κοινωνία έλευθερη, άπαλλαγμένη από τούς καταναγκασμούς του καπιταλισμού, λυτρωμένη από τόν κρατισμό, άρα χωρίς πολιτική έξουσία και χωρίς τάξεις, κυριαρχώντας πάνω στην παραγωγή και τήν οίκονομία, μέ τήν προοδευτική έξαφάνιση τής άγοράς, τής ανταλλακτικής άξίας, του χρήματος (έξαφάνιση που συνοδεύει τό μαρασμό του κράτους), έτσι λοιπόν όρίζεται ή κοινωνία τών πολιτών, ή διαφορετικά ό σοσιαλισμός όδευόντας προς τόν κομμουνισμό.

Όσοι φάχουν νά βροϋν στό έργο του Μάρξ μία ολοκληρωμένη θεωρία για τό κράτος χάνουν τόν καιρό τους: ό ίδιος γνώρισε μόνο τίς πρώτες άτελείς έκδοχές του σύγχρονου κράτους: τό βοναπαρτισμό και τόν μπισμαρχισμό, μορφές πλησιέστερες στό φεουδαρχικό-στρατιωτικό κράτος

παρά στό έθνος-κράτος και τό κράτος-διαχειριστής. Στά έργα του Μάρξ και του Ένγκελς βρίσκονται διάφορα διάσπαρτα στοιχεία μιας κριτικής του κράτους αλλά όχι μία «θετική» θεωρία.

Άξίζει τόν κόπο νά υπενθυμίσει κανείς μερικές ένδείξεις. Κάθε μορφή κράτους άναγκαστικά όρθώνεται πάνω από τήν κοινωνία τών πολιτών. Άλλά αυτή ή κατάσταση διευρύνει τήν έννοια του αίτήματος για δημοκρατική ζωή. Τό ζήτημα δηλαδή είναι νά θεθεί τό κρατικοπολιτικό στην ύπηρεσία τής κοινωνίας τών πολιτών, στή συνέχεια νά άπορροφηθει άπ' αυτήν αντί νά αυξάνεται, νά διαδίδεται και νά έδραιώνεται σύμφωνα μέ τό έγγελιανό μοντέλο πάνω από τήν κοινωνία.

Άλλά τί συμβαίνει όταν οι έν συγκρούσει πολιτικές δυνάμεις άλληλοεξισορροποϋνται (σέ συνάρτηση μέ τήν ταξική τους «βάση») έτσι ώστε καμία άπ' αυτές νά μήν μπορεί νά υπερισχύσει; Η σταθερότητα γίνεται ιδεολογία, άξια, θεσμός, χάρη στην ταυτότητα και τή συνέχεια. Όταν υπάρχει άλλαγή είναι άδιόρατη, έπιφανειακή. Έτσι, λοιπόν, τό κράτος ύψώνεται από τήν κοινωνία τών πολιτών, πάνω από τίς τάξεις και τά τμήματά τους, ποντάροντας ταυτόχρονα στην διαίρεση και τόν ιστορικό συμβιβασμό. Η πολιτική έξουσία λειτουργεί μέ βάση τήν άρχή «διαίρει και βασιλευε». Ένώ τά πάντα είναι συγκρουσιακά, μία τάξη λογική προσπαθει νά έπιβληθει. Παρόμοια ήταν ή περίπτωση του κράτους που άπέρρεε από τό θείο δίκαιο («τό κράτος είμαι έγώ» διακήρυσε ό Μινάρχης), στό πλαίσιο του όποιου ή άστική τάξη και ή άριστοκρατία συγκρούονταν χωρίς νά διαταράσσουν τήν τάξη. Τό ίδιο συνέβαινε και έπί βοναπαρτισμού.

Νά, όμως, που μία άνάλογη κατάσταση μοιάζει νά γενικεύεται στην διάρκεια του 20ου αιώνα και νά παγκοσμιοποιείται, παρά τίς αντίθετες προσδοκίες και προβλέψεις. Έγγελιανό τό σύγχρονο κράτος αντίστοιχεί στην «μαρξιστική» αντίληψη του κράτους που θεμελιώνει τήν ισχύ του πάνω στην (σχετική) ισορροπία δυνάμεων; Πρόκειται για μία ύπόθεση που έπιτρέπει νά κατανοήσουμε καλύτερα τήν έξαιρετική προώθηση του κράτους στον 20ό αιώνα, τήν παραγωγή τής έθνωτικής μορφής τών σύγχρονων καιρών. Τώρα τά κράτη σέ παγκόσμιο επίπεδο όρθώνονται πάνω από λαούς, σέ χώρες και έθνη λίγο πολύ διαμορφωμένα (πότε μέ βάση τήν έθνική ένότητα, πότε στά όρια της). Η κατάσταση αυτή έπιτρέπει στό κράτος και τίς κρατικές οργανώσεις νό κυριαρχήσουν δυνάμεις και διεθνικά ρεύματα είτε καταπολεμώντας τα είτε παροχετεύοντάς τα είτε χρησιμοποιώντας τα; Τό έρώτημα δέν είναι άπύ τά πιό άσήμαντα.

Έφóσον, λοιπόν, τά κράτη έπιφορτίζονται με τήν έθνική πραγματικότητα αντιπροσωπεύοντά τή συνοχή της, στό πλαίσιο αυτό, ή κοινωνία τών

πολιτῶν μπορεί νά δράσει πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποσύνθεσης αὐτῆς τῆς πραγματικότητας: πρὸς μιά κατεύθυνση «δυναδική» (πυρῆνες ἐνεργητικοί καὶ κέντρα κυρίαρχα — περιφέρειες παθητικές) ἢ ἀκόμη «τριαδική». Μπορεῖ νά γίνει μοριακή (ὀμάδες) ἢ «ἀτομοποιημένη», διάσπαρτη σὲ ὀμαδοῦλες τοπικές ἢ, ἀντίθετα, ἀποδέσμευμένες ἀπὸ οἰονδήποτε ἐδαφικό προσδιορισμό. Ἀναμφισβήτητα τὸ σύγχρονο κράτος, τὸ «διαχειριστικό» κράτος δηλαδή, διαθέτει ἰσχυρά μέσα, ποικίλα δίκτυα καὶ θεσμούς, γιὰ νά διατηρήσει τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα, νά τὴν προγραμματίσει π.χ. τὸ σχολεῖο, τὴ φορολογία, τίς ἰδεολογίες, τὴν ἀστυνομία, τὴ δικαιοσύνη κ.λπ. Στηρίζεται στὴν ταυτότητα: τῶν ἀτόμων καὶ τῶν θεσμῶν.

Συμβαίνει ἀναμφισβήτητα οἱ ταυτότητες νά ἀνακατώνονται, νά ἀναγνωρίζονται δύσκολα. Κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μας, γύρω μας (γύρω ἀπὸ τὸν καθένα μας), αὐτές οἱ διαταραχές καὶ ἀναντιστοιχίες, πού ὀνομάζονται «πολιτιστικές», εἶναι δυνατὸν νά τονιστοῦν, ἔτσι ὥστε θά μπορούσε τὸ ἀρνητικὸ στοιχεῖο ἐνδεχομένως νά ἐπιβληθεῖ δουλεύοντας σὲ βάθος διαμέσου καὶ τοῦ κράτους, ἀκόμη τοῦ πιὸ εὐέλικτου καὶ τοῦ πιὸ ρωμαλέου. Ἄν ὅμως καμιά «θετικὴ» κοινωνικὴ δύναμη δέν προσανατολίζει τὴν κοινωνία πρὸς μιά ἐνεργητικὴ ἐνότητα; Τὸ κράτος θά μπορούσε νά παίξει αὐτὸ τὸ ρόλο; Καὶ μέ ποιά μέσα; Τὴν «κουλτούρα»; Τὴν ἀστυνομία; Αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερα παράδοξη κατάσταση μπορεί νά διατηρηθεῖ γιὰ καιρὸ; Τὰ ἐρωτήματα αὐτά θέτουν κατ' ἀρχὴν τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητας.

Τὸ κράτος καὶ ἡ ταυτότητα

Ὅτι τὸ κράτος θεμελιώνεται ἢ βασίζεται πάνω στὴν ταυτότητα ἔχει ἤδη δεიχθεῖ. Ἄλλὰ ποιά ταυτότητα, τὴν ἀφηρημένη, τὴν αὐστηρὰ λογικὴ; Ὅχι βέβαια, μολονότι τυπικά ἐνυπάρχει στὸ κράτος μιά ἰκανότητα διατήρησης καὶ στήριξης. Ἄλλὰ πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴ θετικὴ ταυτότητα πού ζωογονεῖ καὶ κυριαρχεῖ σ' ἓνα ἀντικείμενο: τὴν ταυτοποίηση (ἐξακριβωση ταυτότητας). Διότι καθετὶ πού συγκεντρώνει καὶ περιέχει τὸ κράτος ὀφείλει νά ὀριστεῖ, νά κατονομαστεῖ, νά συμμορφωθεῖ πρὸς τὴν ὀνομασία καὶ τὸν ὀρισμὸ του, νά εἶναι σταθερὸ καὶ παράγοντας σταθερότητας. Τὸ σύγχρονο κράτος, ταυτόσημο καὶ τὸ ἴδιο πρὸς τὸν ἑαυτό του, μέσα ἀπὸ τοπικὲς παραλλαγές, ἔχει κι αὐτὸ τρεῖς διαστάσεις ὅπως ὁ κατεχόμενος χῶρος: τὴ διαχείριση (ἀκόμη καὶ τοῦ «ιδιωτικοῦ» πού ἐλέγχεται, ἐνσωματώνεται καὶ προγραμματίζεται), τὴν ἐξασφάλιση (κοινωνική, ἠθικὴ καὶ χωρικὴ ἀσφάλιση), τὸ θάνατο (καταστολή, ἀδυναμία, δικαιοσύνη, ἐξοπλισμοί, στρατιωτικὸ σχέδιο, στρατηγικές, πόλεμος κ.λπ.).

Στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ, ὡς γνωστὸν, τὸ κράτος ρυθμίζει τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῶν ἀτόμων δηλαδή τὰ ταυτοποιεῖ ἀπὸ τὴ γέννηση ὡς τὸ θάνατό τους, λειτουργία πού ἀμφισβητεῖ ἄλλωστε ἡ θρησκεία ἀπὸ τὸ βάπτισμα ὡς τὴν κηδεῖα. Ὑπάρχουν ἐπίσης τὰ δελτία ταυτότητας πού ἐκδίδουν οἱ ἀρχές καὶ ἐλέγχει ἡ ἀστυνομία, ἐξ οὗ ὀρισμένες παράδοξες δυσκολίες μέ τούς μετανάστες, τούς «ἀλλοδαπούς» κ.λπ. Ἡ ἐφορεῖα ὅπως ἡ ἀστυνομία καὶ ὁ στρατός ἀπαιτοῦν τὴν ταυτότητα ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἀρμοδιότητάς τους, ταυτότητα πού ἔχει παγιωθεῖ ἀπὸ καιρὸ μέ νόμους καὶ κώδικες, καὶ τώρα σὲ ηλεκτρονικὲς τράπεζες δεδομένων. Ὅτι γι' αὐτὴν τὴν κατάσταση ὑπάρχουν χίλιοι λόγοι ἀντικειμενικοί, χίλιες νομιμοποιήσεις εἶναι βέβαιο. Τὸ φαινόμενο δέν εἶναι ὥστόσο λιγότερο σημαντικό λόγω τῆς παράδοξης λογικῆς του. Ἐπεταὶ ὅτι ἡ μορφή καὶ πολιτικοκρατικὴ δύναμη δέν μποροῦν νά ξεχωρίσουν ἀπὸ τὴ βασιλεία τῆς λογικῆς. Ἡ λογικὴ μέ τὸ κράτος, εἰσερχόμενη στὴ σφαῖρα τῆς πα-

ραγωγῆς, εἰσέρχεται στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς. Τὸ κράτος ἔχει τὴ λογικὴ του. Ἀκόμη πιὸ πέρα: εἶναι «λογικὸ». Ὁ Χέγκελ εἶχε δίκιο: τὸ κράτος ἔχει μέ τὸ μέρος του τὴ λογικὴ ὀρθολογικότητα, παρόλο πού δέν τὴν ἔχει ἐκθέσει more geometrico. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὀπλισμένη μέ τὴ λογικὴ τῆς ἐκδιώκει τίς συγκρούσεις, τίς ἀντιφάσεις, τούς ἀγῶνες, γιὰ νά τούς ἐκμηδενίσει, νά τούς καταστειλεῖ ἢ νά τούς ἐνσωματώσει ἀπορροφώντας τους. Ἡ λογικὴ γίνεται ἔτσι κυρίαρχη ἰδεολογία. Ἐνάντια στὴν ἀντίφαση, μέ τὴν τυποποιημένη λογικὴ συνασπίζονται ἡ ἰδεολογία, ἡ κουλτούρα, οἱ πράξεις πού στοχεύουν τὴ συνοχή,

Ἡ πολιτική ἐξουσία προσπαθεῖ νά καταργήσει τίς συγκρούσεις, τίς ἀντιφάσεις, τούς ἀγῶνες γιά νά τούς ἐκμηδενίσει, νά τούς καταστείλει ἢ νά τούς ἐνσωματώσει.

τή σταθερότητα, τήν ἰσορροπία, μέ τόν ἀγῶνα ἐνάντια στό χρόνο καί τό γίγνεσθαι.

Διότι ἡ λογική (τοῦ κράτους) καί ἡ ταυτότητα γιά νά ἐπικρατήσουν καί νά θριαμβεύσουν ὀφείλουν νά σταματήσουν τό χρόνο. Ἡ διαλεκτική, καταδιωγμένη, καταφεύγει στίς ἄκρες καί τίς σκιές. Ἀλλά ξεπετιέται ἐκεῖ πού δέν τήν περιμένουν: μέσα ἀπό τά παράδοξα. Τό τέλειο κράτος-ἔθνος, πασχίζει νά ὑλοποιήσει τήν τέλεια ταυτότητα: περιστολή στίς διαφορές, ὁμοιογένεια τῶν στοιχείων, ἐλεγχόμενος ἐντοπισμός, ρυθμιζόμενη κατάτμηση. Αὐτό τό μοντέλο κράτους-ἔθνους ὅμως δέν ὑλοποιεῖται πουθενά ὅπου ὑπάρχει τό μή ταυτοποιήσιμο, πουθενά ὅπου διατηροῦνται ζῶνες ἀντίστασης ἢ ὑπέρβασης (π.χ. οἰκουμηνικότητα, διεθνικότητα), οὔτε κἀν στήν Ἀγγλία καί τή Γαλλία. Ἡ λογική, ὡς λογική ἀφηρημένη, παραμένει θέμα διδασκαλίας ἐνῶ στήν κοινωνική καί τήν πολιτική πράξη ἀσχεῖται κατατεμνόμενη ἀπεριόριστα. Πόσες λογικές δέν ὑπάρχουν! Κάθε «παράγοντας» τή δική του. Οἱ πιό γενικές (θεσμοί, ἐπιχειρήσεις) δέν εἶναι πάντα συμβατές μεταξύ τους. Καί κάθε στρατηγική ἐμπεριέχει μιά λογική, πράγμα πού διευκολύνει τό ἔργο τῶν ἠλεκτρονικῶν ἀλλά δέν συμβάλλει στήν τόσο ἐπιθυμητή συνοχή τῆς κοινωνίας. Μέ τή λογική σήμερα συμβαίνει ὅ,τι καί μέ τήν πλατωνική Ἰδέα: ἀντί γιά τήν ἀπόλυτη Ἰδέα, φτάσαμε στό σημεῖο νά ἀποδεχόμεστε τόσες ἰδέες ὅσα εἶδη, γένη, καί, ὀριακά, ὅσα ἄτομα.

Ἔτσι ἡ ταυτότητα πού δέν μπορεῖ νά μείνει ἀναλλοίωτη καί ἀμετάθετη γενῶν διαφορές πού ἡ ἴδια ἀπό τήν ἄλλη καταπολεμᾷ κι ἀρνεῖται. Ἄκριβῶς ὅπως ὁ ἀπρόσωπος Νόμος, ἴσος πρός

ἄλους (πράγμα πού δέν μπορεῖ παρά νά τό ἐπιδοκιμάζει κανείς) γενῶν στίς ὑπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις τίς ἀνισότητες πού καταπολεμᾷ καί πού τόν διαφεύδουν. Ἡ κίνηση κάνει τή διαλεκτική νά εἰσχωρεῖ στήν Ὀλότητα, γιατί ἀντιστοιχεῖ στήν πρακτική εἴτε καθῶς τή δεσπόζει εἴτε καθῶς τή μεταφράζει σέ γλώσσα (καί ἔτσι ἡ θεωρία, ἂν θέλετε, «ἐκφράζει» τήν πρακτική, τήν ἀντανακλᾷ, τήν ἀντικατοπτρίζει).

Στό βαθμό πού τό κράτος ἐνδυναμώνεται καί αὐτοβελιώνεται, οἱ διαφορές στό ἐσωτερικό του καί στό ἐξωτερικό του ὀρίζονται ἀπό τά συμφέροντα ὅπως ἐπίσης ἀπό τή μνήμη καί τήν «κουλούρα». Ὁ καθένας φάχνει γιά μιά ταυτότητα. Ἀπώλεια ταυτότητας καί ἀναζήτηση ταυτότητας πᾶνε μαζί στό πλαίσιο ἀναζήτησης τῆς συνοχῆς. Ἡ ἀναζήτηση ταυτότητας, τῆς χαμένης καί τῆς ἐπιθυμητῆς, θεωρεῖται διάβημα «πολιτιστικό», συνεπάγεται ἕναν τόπο: χῶρο, γῆ μᾶλλον παρά «ἔδαφος» καί ἕνα χρόνο: τή στιγμή τῆς ἀναγωγῆς.

Τό κράτος-ταυτότητα, ἀργά ἢ γρήγορα, ἀποτυγχάνει καθῶς υποθάλλει ὅ,τι στρέφεται καταπάνω του μέ βία ἢ χωρίς βία. Ἀκόμη κι ἂν χρησιμοποιήσει ὅλα του τά μέσα, κι ὅλα τά μέdias, τό κράτος δέν καταφέρνει νά πετύχει τήν ἀμνηστική (σταθερή) ὑπαρξη πού ἀποτελεῖ μέρος τοῦ σχεδίου του. Ἡ παγκοσμιοποίηση τοῦ κράτους ἔχει τά ἴδια ἀποτελέσματα: ἀπό τή μιά μεριά ὁμοιογενοποιεῖ, ἀμβλύνει τίς διαφορές καί τίς ἐξουδετερώνει· ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως ἀναμοχλεύει διαφορές (π.χ. διάκριση ἀνεπτυγμένων καί μή χωρῶν) καί διάφορες ἀνάγκες χωρόχρονου, ἐξοπλισμῶν, ἀγαθῶν, ἀμεσότητας, παρουσίας κ.λπ. Ἐνῶ τό κράτος-ταυτότητα ὑποτάσσει τούς ἀντιπάλους του, ἡ πάλη τῶν τάξεων, ἀπό τή δική της μεριά, ἀναζητᾷ νέες μορφές. Ἡ δραστική ἐπιστροφή τῶν διαφορῶν συνεπάγεται τήν παρακμή —τό μαρασμό— τοῦ κράτους; Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ὑπάρχει μιά αἰώρηση: πότε περισσότερο, πότε λιγότερο κράτος. Ἀλλά αὐτή ἡ αἰώρηση εἶναι μέρος τοῦ πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ καί τοῦ στοιχήματος.

Ὡστόσο, γιά νά δημιουργηθεῖ ἢ νά θεμελιωθεῖ μιά συγκεκριμένη ταυτότητα, μέσα στή συγκυρία, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συγκέντρωση στοιχείων: ὁ τόπος (γῆς ἢ χῶρος) — ἡ στιγμή (ἡ εὐνοϊκή εὐκαιρία), ἡ ἀνακάλυψη — ἡ συμφωνία ἢ ἡ φιλότιμη. Στοιχεῖα δηλαδή εἴτε ἐξωπολιτικά εἴτε ἐνδοπολιτικά ἀλλά πού ἔχουν ὅπωςδήποτε πολιτικές συνεπαγωγές. Ἄν δέν ἀναπτύσσονται, ἂν δέν ἀνακαλύπτονται νέες κοινωνικές σχέσεις, ἡ δύναμη καί ἡ αὐστηρότητα τοῦ κράτους δέν ἐμποδίζουν τήν κοινωνία καί τό κοινωνικό νά μαραζώσουν. Ἡ τό κράτος μαραζώνει ἢ ἡ κοινωνία.

Γιὰ νά ξεπεταχτεῖ μιὰ ἀνακάλυψη (ἓνα ἔργο) χρειάζεται ἡ κατάλληλη συγκυρία. Ἄρα «συνθήκες». Οἱ πιό ὁρατές εἶναι οἱ οικονομικές ἀλλά ὑπάρχουν ἐπίσης οἱ κοινωνικές, οἱ ἱστορικές, οἱ ἰδεολογικές κ.λπ. Ἡ ἀνακάλυψη καί ἡ δημιουργία δέν ἀναπτύσσονται ὅποτε νά 'ναι καί ὅπου νά 'ναι. Καί δέν εἶναι δυνατόν νά παραγνωρίζει κανεὶς τὸ ρόλο τῶν ἀτόμων (ὄχι ἀναγκαστικά τῶν «μεγάλων» καί τῶν «διάσημων») οὔτε τῶν ἰδεῶν (ἀκόμη καί τῶν «ὑπόγειων»). Αὐτό μπορεῖ νά εἰπωθεῖ εἴτε γιὰ μιὰ κορυφή ὅπως ὁ Πετράρχης ὅσο καί γιὰ τὰ Σοβιέτ ἢ τὰ ἐργατικά συμβούλια τὸ 1905 ἢ τὸ 1917, γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Βοναπάρτη ἢ τὸ νόμο τῆς σχετικότητας πού ἀνακάλυψε ὁ Ἀϊνστάϊν τὸ 1905. Τέτοιες συγκυρίες μπορεῖ νά συναντήσῃ κανεὶς, νά ἀνακαλύψῃ, ἴσως καί νά προετοιμάσῃ: ἀλλὰ ἡ συγκυρία δέν ἀποφασίζεται ἐκ τῶν προτέρων, ὅπως μιὰ ἐπιχείρηση, σύμφωνα μέ ἓνα πρόγραμμα.

Δέν σπανίζουν οἱ ἄνθρωποι πού χωρὶς νά τὸ ἀποδεικνύουν ἀλλὰ καί χωρὶς πάντοτε νά τὸ διακηρύσσουν, θεωροῦν ὅτι ἡ ἀποσύνθεση τῆς κοινωνίας, ἡ διάλυσή της, ἀνοίγει τὸ δρόμο τῆς ἀνανέωσης, ὅτι ἡ δημιουργία νέων σχέσεων πραγματοποιεῖται στὰ περιθώρια. Ὅμως, ὅ,τι συμβαίνει στὴ φύση, ὅπου ἡ φθορά παράγει τὴν ἀνανέωση, δέν ἐπαληθεύεται καί στὴν κοινωνία μέ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἡ γνώση καί ἡ συνείδηση, ἡ ὀνομαζόμενη «ἀνθρώπινη», δέν θά ὀφείλαν νά ἀποφύγουν τίς μεγάλες ζημιές, τίς καταστροφές, τίς ἀποσυνθέσεις;

Γιὰ νά προχωρήσουν τὰ πράγματα πρὸς αὐτὸν τὸν στόχο χρειάζεται ἓνα κοινωνικό πρόταγμα πού θά συγκεκριμοποιούσε καί θά ἐπανεκτιμούσε τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Αὐτὸ δηλαδή πού συνέλαβε ὁ Γκράμσι στὴν Ἰταλία μέ τρόπο ἀτελῆ καί ἀμφισβητήσιμο σήμερα: δηλαδή ἱστορικιστικό διότι σχεδίασε τὴν ἀνανέωση τῆς σύγχρονης κοινωνίας μέ βάση τὸ μοντέλο τοῦ ἰταλικοῦ Risorgimento καί τῆς γαλιανέσκης ἐπανάστασης, ἐπιπλέον καί κυρίως, πρὶν ἀπὸ τὸ σταλινισμό καί τὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς θεωρίας.

Ἄν εἶναι σωστό ὅτι τὸ κράτος-ἔθνος ἀπειλεῖται ἀπὸ ἀντιτιθέμενες ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές δυνάμεις (τίς διεθνικές, τῶν πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν καί τῆς ἀγορᾶς· ἀλλὰ καί ἐνδοεθνικές, χάρις στὴν ἀποκέντρωση) καί ὅτι τὸ διαπερνοῦν ἀντιφάσεις ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, δέν εἶναι λιγότερο σωστό ὅτι αὐτὸ τὸ κράτος χρησιμεύει ὡς μοντέλο καί μέτρο σὲ παγκόσμια κλίμακα. Οἱ στρατηγικές, τὰ ρεύματα, τὰ δίκτυα πού συγκροτοῦν τὴν παγκοσμιότητα δέν διαμορφώνονται καί δέν ἐκτιμῶνται πλέον στὴν κλίμακα τῶν ἀτόμων, τῶν ὁμάδων οὔτε ἀκόμη καί τῶν τάξεων. Ἡ παγκόσμια κλίμακα; Φαίνεται ὅτι ὑπερβαίνει τὰ μέσα μας. Γιὰ τὴν ὥρα εἶναι «ἀντικείμενο» ἔρευνας.

Τὸ κράτος-ἔθνος, μέχρι νεότερας διαταγῆς, φαίνεται ὅτι παραμένει τὸ πεδίο καί ὁ χῶρος ὅπου ἡ πολιτικὴ δράση διαθέτει κάποιες δυνατότητες νά δεσπόζει τίς οικονομικές δυνάμεις. Πῶς μπορεῖ νά δράσει κανεὶς πάνω στὶς παγκόσμιες ἐπιχειρήσεις; Πῶς νά περιορίσει τὴ δύναμή τους; Ἄρχει νά στηρίζεται κανεὶς στὸν ἐθνικὸ χῶρο; Ἡ πραγματικότητα τοῦ ἔθνους καί τοῦ ἐθνικοῦ κράτους φαίνεται ὅτι παραμένει πολιτικὴ καί πολιτιστικὴ. Ἐξάλλου ἡ συγχώνευση τῆς οἰκονομίας καί τοῦ πολιτικοῦ στὸν κρατικὸ τρόπο παραγωγῆς ἔδειξε τὰ ὅριά της καί τὰ ἐλαττώματά της, μεταξύ τῶν ὁποίων τὴν καταπόνηση τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν.

Δεδομένου ὅτι τὸ ὀνομαζόμενο καπιταλιστικὸ καί τὸ ὀνομαζόμενο σοσιαλιστικὸ μοντέλο εἶναι πλέον ἀφερέγγυα καί τὰ δύο, δέν θά μπορούσαμε νά συμπεράνουμε ὅτι πρέπει νά βροῦμε κάτι ἄλλο: ἓνα κοινωνικὸ πρόταγμα πού θά ἔπαιρνε ὑπόψη ὅλα τὰ στοιχεῖα καί ὅλες τίς πλευρές τοῦ ζητήματος; Γιὰ ξεκίνημα θά ἔπρεπε κανεὶς νά τοποθετηθεῖ στὴν κλίμακα τοῦ ἔθνους καί τοῦ κράτους ὥστε στὴ συνέχεια νά δοῦμε τί συμβαίνει ὡς

Ἐνῶ τὸ κράτος-ταυτότητα ὑποτάσσει τοὺς ἀντιπάλους του, ἡ πάλῃ τῶν τάξεων ἀπὸ τὴ δικὴ της μεριά ἀναζητᾷ νέες μορφές.

καί πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴν κλίμακα. Ἄλλὰ μιὰ τέτοια προσπάθεια δέν εἶναι χωρὶς αἰνίγματα καί προβλήματα: τὸ σπουδαιότερο ἴσως, ἡ καθιέρωση μιᾶς προτεραιότητας. Ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσει κανεὶς; Ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἐργασίας, τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, τὴν ἀγορά, τὴν παγκοσμιότητα, τίς πολυεθνικές, τὰ διάφορα ρεύματα, τὴ μόρφωση, τὴν ἐκπαίδευση, τὴν πληροφόρηση τὴν ἐπικοινωνία;

Ἐρώτημα διπλό, θεωρητικὸ καί πρακτικὸ. Γιατί, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τὰ ἀποτελέσματα καί οἱ κατακτήσεις νά ἔρθουν μακροπρόθεσμα. Ἄλλὰ ποῖο μπορεῖ νά εἶναι τὸ πεδίο παρέμβασης καί δράσης στό ἄμεσο μέλλον;

Μετάφραση:

Δ. Μηλιάκης

Ἡ βιομηχανοποίηση τοῦ θανάτου

Ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου γιὰ τὴν πατρίδα δέν ἦταν καθόλου ἄγνωστη καὶ ξένη στὴ μικρὴ Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὑπῆρχε μιὰ προετοιμασία γι' αὐτόν. Περισσότερο κι ἀπὸ τὰ ὄραματα μιᾶς «μεγάλης ἰδέας» πού θέριευε συνεχῶς, ὑπῆρχαν γεγονότα πού ἀδιάκοπα θύμιζαν τό χρέος τῶν Νεοελλήνων. Οἱ μεθοριακές συγκρούσεις στὴ Θεσσαλία ἢ στὴν Ἡπειρο καὶ ἀκόμα περισσότερο ἢ ἀτέλειωτη ἀνθρωποσφαγὴ τῆς Κρήτης, ἔφερναν συνεχῶς στό προσκῆνιο αὐτό πού φαινόταν νὰ εἶναι ἡ μοίρα τῶν τότε Ἑλλήνων: τὴν ἀναμέτρηση μέ τόν ἄπιστο, τόν προαιώνιο ἐχθρό καὶ δυνάστη. Ἀναμέτρηση ἐξοντωτικὴ, ὀλοκληρωτικὴ, μέχρις ἐξαφανίσεως, ἀναμέτρηση γεμάτη θανάτους...

Ἡρωικούς, ὅμως, ἀσύγκριτα ὠραίους θανάτους. Γιὰ τὴν ἰδέα, γιὰ τὴν τιμὴ τῆς παλικαριᾶς, γιὰ τὴ λευτεριά τῶν βασανισμένων ἀδελφῶν, γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀδίκως βασανισμένων. Τὰ πρότυπά τους βρέθηκαν στους ἔνδοξους θανάτους τοῦ '21.

Από τόν λοχία τῆς Κούτρας στόν Βενιζέλο

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ο «Λοχίας τῆς Κούτρας», ὁ Πέτρος Λυγιάς πού ἀπέκτησε σάρκα καί ὀστά ἀπό τήν πένα τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα στό περιοδικό *Ἑβδομάς* τό 1886,¹ ἦταν ἓνα ἀπό τά ἰδανικά πρότυπα. Λεβέντης τσο-λιάς, εὐζωνος ἀγράμματος καί ἀκατατόπιστος γιά τούς σκληρούς νόμους τοῦ κόσμου καί τοῦ πολέμου. Λοχίας χάρη στήν παλικαρσύνη του καί μόνο. «Ἐνα μονάχα ἤξερε καί γι' αὐτό μονάχα ζοῦσε. Ἡ τιμή τῆς πατρίδας ἦταν καί δικιά του τιμή καί χρέος του εἶχε νά τήν προστατεύσει. Ἐπρεπε νά χτυπηθεῖ μέ ὄσους τήν πρόσβαλαν, Τούρκους ἢ Βουλγάρους, ἔστω καί μόνος, ὥστε ἡ ὑπαρξή του νά δικαιωθεῖ, ὥστε ἡ ζωή καί ὁ θάνατός τους ν' ἀποκτήσουν νόημα. Τό ἀποτέλεσμα; Μά αὐτό εἶναι φροντίδα καί ὑπόθεση τῶν κυβερνητῶν τῆς χώρας. Αὐτῶν τῶν ἐκπροσώπων τῆς πραγματικότητας, τοῦ ὑπολογισμοῦ καί τῆς σύνεσης πού «ἄσχημα» καί «ἄδικα» καταστρέφουν «τόν μόνον πόθον, τό μόνον ὄνειρον, τήν μόνην ἐλπίδα τόσων χιλιάδων ἀνδρῶν!». Ἡ προσμονή, ἡ παλικαρσύνη ἀναμέτρηση μέ τόν ἐχθρό, ὁ θάνατος τέλος τοῦ λοχία Λυγιά καί τῶν εὐζώνων του πολύ ἀπέχει ἀπό τό νά συνδέεται μέ κρατικές προοπτικές, ἐπιταγές καί σχέδια. «Ὅλα τοῦτα εἶναι προσωπικά καί ὄχι δημόσια. Εἶναι ὀλοκλήρωση ἀτομικῆς στάσης ζωῆς καί ὄχι κρατικῆς πολιτικῆς.

Οἱ διαταγές μπερδεύουν τόν λοχία Λυγιά. Τοῦ ἀρνοῦνται τήν ὀλοκλήρωση τῆς λεβεντιάς του, τό θάνατο ἀνάμεσα στά πτώματα τῶν ἐχθρῶν, «ἐπί τοῦ ἐχθρικοῦ χαρακώματος». Τόν ἀναγκάζουν νά ὑπομένει καταπιέζοντας μιά φύση, μιά ψυχή γεμάτη αἰσθήματα ὑψηλά, ἄγρια καί θανατηφόρα. Μόνο ὅταν ἐκλείψουν οἱ «ἀνώτεροι», ὅταν ὁ ταγματάρχης ἀποσυρθεῖ τραυματισμένος καί οἱ ὑπόλοιποι, ἀξιωματικοί καί εὐζωνοί, βρεθοῦν αἰχμάλωτοι στά χέρια τοῦ ἐχθροῦ, μπορεῖ ὁ Λυγιάς νά πεθάνει μέ τόν τρόπο του. Κανείς πιά κυβερνήτης, κανείς ἀνώτερος δέν μπορεῖ νά τόν κλείσει ἀνάμεσα σέ ὑπολογισμούς καί λογική. Ὁ ἄοπλος, αἰχμάλωτος Λυγιάς μπορεῖ νά ριχτεῖ παράλογα, τρελά, στόν πάνοπλο ἐχθρό του, νά χτυπήσει καί νά χτυπηθεῖ. Μπορεῖ ἐπιτέλους νά πεθάνει ἔνδοξα καί ὠραῖα. Σάν ἥρωας. Σάν ἥρωας παλιός, στή ρίζα τοῦ πλατάνου ἀφήνει τήν ὑστερη παραγγελιά στους ἐπιζήσαντες τῆς παράφορης, τρελῆς καί ἥρωικῆς ἐξόδου: ἓνα κερί στήν Ἀγιά Σοφιά.

Ἐν Ἀγιάς τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα πεθαίνει κυρίως γιά τόν ἑαυτό του. Γιά νά ἐξασφαλίσει μιά ἄξια θέση στήν κιβωτό, στό νάό τοῦ ἔθνους, πού στά χρόνια ἐκεῖνα μετρά ὅσο καί

ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν τοῦ ἄλλοτε. Εἶναι κάτι σάν σωτηρία. Εἰσιτήριο γιά τόν κόσμο τῆς τιμῆς, τῆς λεβεντιάς, τῆς δόξας. Γιά ὅλα τοῦτα ὁ θάνατός του εἶναι ἓνας ὠραῖος ἔνδοξος θάνατος.

Ἡ σκληρή πραγματικότητα τοῦ 1897 μετέβαλε τίς περὶ ἐνδόξου θανάτου ἀπόψεις. Οἱ ἀνυπόμονοι τῆς λεβεντιάς, πού γέμισαν τά ἀντάρτικα κύματα τοῦ Νταβέλη, τοῦ Ζέρμα ἢ ὅποιου ἄλλου ὀπλαρχηγοῦ καί καπετάνιου, πέτυχαν ὑπερβολικά στούς σκοπούς τους. Χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία ὁ τουρκικός στρατός, πού φοιτοῦσε ἐντατικά τότε στά πολεμικά σχολεῖα τῆς Εὐρώπης, διασκόρπισε καί κατέσφαξε τούς ἀπροετοίματους ἀντάρτες. Ἐνας τόσο ἀναποτελεσματικὸς θάνατος, ἀκόμα κι ἂν ἦταν ἥρωικός, κατανοῦσε νά φαντάζει κούτος καί μάταιος. Ἐμενε ὁ στρατός τῆς πειθαρχημένης λεβεντιάς, τῆς θρεμμένης ἀπό τίς ἐκδηλώσεις ἐθνουσιασμοῦ τῆς Ἀθήνας, τῆς Λαμίας, τῆς Λάρισας. Ἐδῶ ὅμως ἦταν ὁ χῶρος τοῦ ὑπολογισμοῦ, τῆς λογικῆς κίνησης, τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων, τοῦ ἐλεγχόμενου ἠθικοῦ. Ὁ ὅποιος λοχίας Λυγιάς φάνταζε ἀσημαντη λεπτομέρεια στόν ὠκεανό αὐτῶν παραγόντων τοῦ τακτικοῦ πολέμου. Μαζί του ὁ ἥρωικός θάνατος πέρασε σέ δεύτερη μοίρα, κλονίστηκε βαθιά.

Συγκλονιστικὴ ἀλλαγή. Στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου ἀκόμα, στίς πρώτες ἀψιμαχίες τοῦ Τυρνάβου ὁ ἐπιλοχίας Κουτρούλης πεθαίνει ἀπό φυσικὴ αἰτία. Συγκοπή καρδιάς. Οἱ τελευταῖες λέξεις πού προφέρει προβάλλουν τήν ὀργή του γιά τήν χαμένη εὐκαιρία:

«— Ἀχ, αἴτιμο θάνατο πού κάνω σέ τέτοια περίσταση».²

Στά πρόθυρα τοῦ ἔνδοξου, ἥρωικοῦ θανάτου τοῦ δικαιώνει καί ἐξυψώνει τὴ ζωὴ, ὁ ἐπιλοχίας πεθαίνει μέ τόν ἀπλό θάνατο τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. Καταραμένη ὑπόθεση, καταραμένη ὥρα. Ὁλόκληρο τό Τάγμα του ἔτσι νιώθει, ἔτσι τό ἐρμηνεύει.³ Ὁ θάνατος αὐτός, ὁ ἄδοξος, εἶναι χρησμός γιά ὅλα ὅσα θά ἀκολουθήσουν.

Ἡ συνέχεια δέν εἶχε χῶρο γιά ἥρωικούς θανάτους. Ὁ ἐχθρός μόλις πού φαινόταν στά ἀπέναντι ὑψώματα. Στὴ μάχη δέν φαινόταν καθόλου. Στά πυρομαχικά τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου δέν ὑπῆρχε ἄκαπνος πυρίτις κι ἔτσι μόλις ἄρχιζε ὁ πόλεμος,

1. Α. Καρκαβίτσα, *Διηγήματα γιά τά παλικάρια μας*, Ἀθήνα, Ἐστία, χ.χ., διήγημα «Ὁ Λοχίας τῆς Κούτρας».

2. Πέτρο Βρυζάκη, *Πολεμικὰ εἰκόνες*, Ἀθήνα, 1904, σελ. 12.

3. Στό ἴδιο, σελ. 13

τά πάντα κρύβονταν μέσα σέ παχιά σύννεφα μαύρου και άσπρου καπνού. Έχθρός άθέατος, θάνατος άπρόσμενος, ξαφνικός. Σφαίρες πού κανείς δέν ήξερε νά πεί από πού ήρθαν, ποιός τις έριξε, και προπαντός όβιδες σταλμένες από χιλιόμετρα μακριά από κάποιους άγνωστους έχθρους τελειώς άπρόσβλητους και άσφαλείς από τήν παλικαριά τών ευζώνων.⁴ Δέν ήταν τόπος για ήρωικούς θανάτους αυτός. Προσεφερόταν μάλλον για τρομακτικούς εφιάλτες.

«—Πού πάτε μωρέ παιδιά; πού πάτε; Θα σάς φάη τό πυροβόλο».⁵

Ήταν ή κραυγή πού κυριάρχησε στόν πρώτο πανικό. Οί αξιωματικοί τών έπιτελείων ανακάλυπταν «τό πυροβολικό τό όποιο» κ.λπ. κ.λπ. Ο έχθρός δέν πολεμούσε όπως όλοι περιμένα. Δέν πολεμούσε σαν Τούρκος, πολεμούσε μέ τή μηχανή, τό πυροβόλο. Οί πάντες είχαν προετοιμαστεί για έναν πόλεμο λεβεντιάς. Για ένα θάνατο άνδρειωμένο και προσωπικό. Ο άπρόσωπος θάνατος πού κουβαλούσαν από μακριά οί έγκαιροφλεγείς όβιδες δέν τούς συγκινούσε καθόλου. Τούς πανικόβραλε. Και άκολούθησαν όσα άκολούθησαν...

Ένδοξοί θάνατοι στόν πόλεμο τού '97 δέν υπήρξαν. Τή θέση τους τήν πήραν οί τυχεροί θάνατοι. "Όπως αυτός τού άνθυπολοχαγού Νιχογιαννόπουλου, στήν πρώτη μάχη. Τυχερός, «διότι πεσών κατά τήν άρχήν τού άδόξου τούτου άγώνος, δέν παρέστη μάρτυς τού άισχους τής πατρίδας του διά τήν όποία όνειροπόλει δάφνας και θριάμβους. Έπηρε μαζί του τά όνειρα...».⁶

Παρά τό '97 όμως, αλύτρωτοι άδελφοί έξακολούθησαν νά υπάρχουν. Μαζί μ' αυτούς ζούσε και πίεζε ή Μεγάλη Ίδέα και οί προσδοκίες τής έθνικής όλοκλήρωσης. Έπρεπε νά βρεθεί ένας νέος τρόπος ήρωικού θανάτου. Η από τούς πάντες διεκδικούμενη Μακεδονία πρόσφερε τό πεδίο τής αναζήτησής του.

Πολλοί άπ' αυτούς τούς φοιτητές, τούς νέους αξιωματικούς, τούς φλογερούς νεαρούς πού ξεκίνησαν από τά τέσσερα σημεία τού όρίζοντα για νά πεθάνουν στή Μακεδονία, είχαν ριζωμένες μέσα τους τις παλιές άντιλήψεις περί ήρωικού θανάτου. Έπιζητούσαν τήν κάθαρση μέσα από τό χαμό. Τήν άποκατάσταση τής πληγωμένης από τό '97 τιμής τού έθνους τους, άρα και τής δικής τους τιμής. Ήθελαν πάνω από τήν ντροπή τής ήττας νά φτιάξουν μιά γέφυρα συνέχειας μέ τούς ύποδειγματικούς θανάτους τού Καρκαβίτσα. Τίποτα τό πιό εύκολο. Τά τουρκικά άποσπάσματα άγρυπνούσαν και συνήθως κατέστρεφαν τις ομάδες τών έθελοντών πριν αυτές συναντηθούν μέ τούς όπλισμένους χωρικούς τού Κομιτάτου. Στους 15

άρχηγούς έλληνικών σωμάτων πού σκοτώθηκαν στή Μακεδονία, οί 10 σκοτώθηκαν από τόν τουρκικό στρατό. Φοβερά άναποτελεσματικός θάνατος, άν αναλογιστεί κανείς ότι ό αντίπαλος ήταν οί Βούλγαροι και οί όπαδοί τους.⁷

Όμως ή γέφυρα στήθηκε. Η έννοια τού «ήρωικού θανάτου» ξαναπέκτησε σημαία για τούς Έλληνες. Ο Παύλος Μελάς έδωσε μέ τό θάνατό του πολύ περισσότερα από εκείνα πού έχτισε στή σύντομη —δίμηνη— ένοπλη δράση του. Η τελευταία έξάλλου προετοίμασε άπλώς τόν πρώτο. Τήν είπαν άποστολική καθώς στούς δύσκολους εκείνους καιρούς άποσκοπούσε άπλώς σέ μιά μεγάλωψυχη παρουσία. "Όταν οί τουρκικές σφαίρες τή διέκοψαν βίαια, ό θάνατος αυτός «έξήγειρε όλόκληρο τόν έλληνισμό και έξανάγκασε τήν κυβέρνηση νά ενδιαφερθεί για τή Μακεδονία».⁸ Έγινε ό Μελάς «ήρωας», «πρωτομάστορας» και θρύλος «πού άρχισε μιά νέα σελίδα για τήν ιστορία τής Μακεδονίας».⁹ Οί έθελοντές τών άνταρτικών σωμάτων πολλαπλασιάστηκαν στό παράδειγμα του. Άκόμα και άν για τόν ίδιο τόν Μελά ή αναζήτηση τού θανάτου αυτού ήταν μιά ύπόθεση προσωπική, όπως εκείνη τού λοχία τής Κούτρας, για τούς άλλους, για τούς πολλούς, δέν είχε τήν ίδια σημασία. Είχε ισχυρό αντίκτυπο στή σκέψη, στή ζωή, στή δράση τους. Ο ήρωικός θάνατος έγινε ύπόθεση παραδειγματισμού τών πολλών.

Λιγότερο από δυό χρόνια μετά άπαγχονίστηκε ό καπετάν Άγρας. Η λεβεντιά του ή άψήφιστη, ή πίστη του στό λόγο και στήν τιμή τών ανθρώπων τόν έριξε σέ παγίδα, στα χέρια τών ρουμανιζόντων. Πήραν τά λύτρα αλλά δέν τόν άφησαν. Τόν παρέδωσαν στούς Βουλγαρόφρονες κι αυτό τόν βασάνισαν και τόν πύμπεψαν πριν τόν κρεμάσουν. Ήταν νεότατος, 25 χρονώ, ιδεολόγος νέος αξιωματικός, άπόφοιτος τής Σχολής Ευελπίδων. Ένας άγνός μάρτυρας πού θανατώθηκε από ύπουλους, σιχαμερούς, άπιστους έχθρους. Κι αυτός ό θάνατος συντάραξε τό πανελλήνιο. "Οχι όμως σαν παράδειγμα, όχι σαν πρόσκληση για μίμηση. Οί καιροί είχαν αλλάξει από τό θάνατο τού Παύλου Μελά. Στα 1907 χωρούσε μόνο ή εκδίκηση. Τήν ύπόθεση ανέλαβε τό «Έκτελεστικό» τής Όργάνωσης Θεσσαλονίκης.¹⁰

Αυτό τό «Έκτελεστικό» ήταν τό βαρύ χέρι μιās όργάνωσης πού φτιάχτηκε για νά σκορπά τόν τρόπο. Ένας μηχανισμός σκοτεινός, παράνομος, θανατηφόρος, άμειλικτος. Φορολογούσε διά τού τρόμου τούς πλουσίους και τούς εμπόρους, κατέστρεφε τά μαγαζιά τών βουλγαριζόντων ή άπλώς τών διστακτικών, έκαψε ή ανατίναζε σπίτια και, προπαντός, σκότωνε. Σκότωνε τή νύχτα σέ μέρη άπόμακρα, άπροειδοποίητα και άπλά. Καμιά διαδικασία, καμιά έπισημότητα, μιά άπλή, μιά σκοτεινή κίνηση. Τό άποτελέσμα, ό θάνατος, ήταν πιά τό σπουδαίο. "Όλα τ' άλλα, σημαίες, τελετουργίες, συζητήσεις, ήταν περιττά.¹¹

Δέν υπήρχαν πιά «ήρωες» σέ τούτες τις ύποθέσεις. Ύπήρχαν όργανα, πράκτορες, έκτελεστές και φονιάδες. Ήταν ένας πολυσύνθετος μηχανισμός τρόμου όπου διακρινόταν όποιος έκανε καλά τή δουλειά του. "Όποιος σκότωνε στήν άφάνεια άποτελεσματικά, παστρικά, άθόρυβα. Οί τεχνικοί τού θανάτου άντικατέστησαν τούς «ήρωες». Και ό θάνατος έπαψε νά είναι προσωπικός, παραδειγματικός, μαρτυρικός ή μέ όποιαδήποτε μορφή ήρωικός. Άρχισε νά έσυγχρονίζεται, άν προτιμάτε.

Στόν έπερχόμενο πόλεμο ή τεχνική ένίσχυσε τις θέσεις της

4. Στό ίδιο, σελ. 26.

5. Στό ίδιο, σελ. 14.

6. Στό ίδιο, σελ. 31.

7. Αθ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, *Ο Μακεδονικός Άγών, άπομνημονεύματα, στόν τόμο «Ο Μακεδονικός Άγών», Θεσσαλονίκη, 1984, έκδ. ΙΜΧΑ, σελ. 289.*

8. Αλεξ. Ζάννα, *Ο Μακεδονικός Άγών, άναμνήσεις, στό ίδιο, σελ. 79.*

9. Βασιλείου Σταυρόπουλου, *Ο Μακεδονικός Άγών, άπομνημονεύματα, στό ίδιο, σελ. 387.*

10. Αθ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, στό ίδιο, σελ. 326.

11. Αλεξ. Ζάννας, στό ίδιο, σελ. 83-84, και Αθ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, στό ίδιο, σελ. 326 κ.έ.

ἀπέναντι στή λεβεντιά. Ὁ Θεοτόκης τὸ 1906 ἔφερε 10 πυροβολαρχίες καὶ ἄρχισε νὰ ἀντικαθιστᾶ τοὺς «γκράδες». Ἀπὸ τὰ 1910 ὡς τὰ 1912 οἱ πυροβολαρχίες ἔγιναν 45, τὰ «Μάνλι-χερ» ἐξόπλισαν τοὺς πεζοὺς, ἔφτασαν τὰ πρῶτα πολυβόλα. Δὲν ἐπρόκειτο ἀκόμα γιὰ τὸν παραγκωνισμό τῆς λεβεντιάς. Στὸ κάτω κάτω, στὸ τέλος, τὰ μεγάλα προβλήματα θὰ τὰ ἔλυε ἡ λόγχη.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θανάτου ἔφτασε ἀπὸ ἄλλους δρόμους στὰ πολεμικὰ πεδία τοῦ 1912. Ὁ στρατὸς τοῦ 1912 ἦταν διπλάσιος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ 1897. Ὁ ὄγκος, ὅπως καὶ τὸ ὕψος, τὸν ὑποχρέωνε νὰ λειτουργεῖ πιὸ ὀργανωμένα ἀπ' ὅ,τι 15 χρόνια νωρίτερα. Οἱ πολυάριθμες μονάδες ἔπρεπε νὰ συντονιστοῦν καὶ νὰ τραφοῦν χιλιόμετρα μακριὰ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Ὁργανώθηκαν οἱ ἐπιτελικές ὑπηρεσίες καὶ ἡ ἐπιμελητεία. «Ὅλα αὐτὰ στηρίχθηκαν σ' ἕνα σκελετὸ στελεχῶν, σ' ἕνα σῶμα ἀξιωματικῶν, κυρίως κατώτερων, πού ἐξασφάλιζαν τὴ συνοχὴ καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτοῦ τοῦ ὄγκου. Γιὰ νὰ πετύχουν αὐτὴ τὴ συνοχὴ ἔπρεπε νὰ δέσουν γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπό τους μερικές δεκάδες ἢ ἑκατοντάδες ἀπὸ τοὺς ἐφεδρὸς ὑφισταμένους τους.

Τὸ δέσιμο αὐτὸ δὲν τὸ ἐξασφάλιζαν ἀκόμα οἱ εἰδικοὶ μηχανισμοὶ ἐπιβολῆς τῆς πειθαρχίας πού παρουσιάστηκαν ἀργότερα. Ἡ Στρατολογία ἦταν περίπου ἀνύπαρκτη, τὸ Στρατοδικεῖο σπάνια καταδίκασε γιὰ πανικό ἢ δειλία, ἢ τουλάχιστον δὲν εἶχε μέχρι τότε καταδικάσει γιὰ τέτοια πράγματα. Ἡ Χωροφυλακὴ δὲν ἀντιλαμβάνονταν ὡς καθήκον τῆς νὰ καταδιώκει τοὺς ὅποιους φυγάδες καὶ λιποτάκτες. Ὁ συνδετικός κρίκος πού κρατοῦσε συμπαγῆς ὅλο τὸ οἰκοδόμημα ἦταν τὸ παράδειγμα τῶν βαθμοφόρων. Ἡ συμμετοχὴ καὶ ἡ δραστηριότητά τους στὸν ἀγῶνα.

Ἔτσι λοιπόν, αὐτὸς ὁ πρῶτος σύγχρονος στρατὸς πού κατέβασε ἡ Ἑλλάδα στὰ πεδία τῶν μαχῶν, στηρίζε τὸ οἰκοδόμημά του πάνω στὸ ἥρωικό παράδειγμα. Στὴν μάχη, αὐτὸ μεταφραζόταν μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ παραδειγματικοῦ ἥρωικοῦ θανάτου.

Ὁ ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1912 ἦταν ἕνας εὐκολος πόλεμος. Ὅταν ἄρχισε, στὰ σύνορα τῆς Μελούνας, οἱ Τούρκοι παρέταξαν ἕνα φαντάρο ἀπέναντι σὲ τρεῖς τῶν Ἑλλήνων καὶ προπαντὸς ἕνα πυροβόλο ἀπέναντι σὲ πέντε. Ἀργότερα, στὰ Γιαννιτσά, οἱ ἀναλογίες εἶναι ἀκόμα πιὸ συντριπτικές εἰς βάρος τους. Ἡ ἀνοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἀπειλήθηκε. Ἄρκοῦσε ὁ ἐνθουσιασμός τῆς νίκης γιὰ νὰ τραβήξουν μπροστὰ τὰ τμήματα, γιὰ νὰ ξεκινήσουν οἱ ἐπιθέσεις. Θὰ 'λεγε κανεὶς ὅτι ὁ θάνατος δὲν συνόδευε τούτῃ τὴν ἐκστρατεία.

Πραγματικὰ οἱ νεκροὶ ἀπουσίαζαν ἀπὸ αὐτὴν τὴν νικηφόρα στρατιά. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἦταν λίγοι. Ἐπειτα ἡ συνεχῆς προέλαση τοὺς ἄφηνε ἀμέσως πίσω, τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπὸ τοὺς νικητὲς πού προχωροῦσαν ὀλοένα. Στὸ πεδίο τῆς μάχης ἔμειναν οἱ γιατροί, οἱ τραυματιοφορεῖς καὶ τὰ συνεργεῖα τῆς ἀγγαιρίας γιὰ τὴν ταφή. Ὁ θάνατος, ἐνδοξος ἢ ἄδοξος, νικητῶν καὶ ἡττημένων, γινόταν μιὰ τεχνικὴ διαδικασίᾳ. Μιὰ γρήγορη ταφή πού θὰ προφύλασσε τοὺς ζωντανούς ἀπὸ ἐπιδημίες ἢ ἔστω ἀπὸ τίς ἀποτρόπαιες λεπτομέρειες τῆς δόξας καὶ τῆς νίκης. Οἱ ζωντανοί, οἱ νικητὲς πού προχωροῦσαν συνεχῶς, ἦταν ἤδη μακριὰ ἀπὸ τοὺς νεκροὺς συμμαχητὲς τους. Οἱ πεθαμένοι πού ἔβρισκαν ἐμπρός τους ἦταν συνήθως ἐκεῖνοι τοῦ ἐχθροῦ. Ἀποτρόπαιο θέαμα; Ὁχι τόσο. Μιὰ τυχερὴ ἀνακάλυψη περισσότερο. Στὶς τσέπες τῶν νεκρῶν αὐτῶν θὰ βρισκό-

ταν ἴσως ἕνα ρολόι, μερικά νομίσματα, κάποιο χρυσὸ φυλαχτό. Ἦταν τὰ τυχερὰ τοῦ πολέμου αὐτὰ καὶ οἱ φαντάροι δυσανασχετοῦσαν ὅταν οἱ ἐπιταγές τῆς προέλασης τοὺς ἐμπόδιζαν νὰ σκύψουν πάνω ἀπὸ τοὺς πεθαμένους ἐχθροὺς γιὰ κάποιο «ψεῖρισμα».

Ὁ θάνατος λοιπόν ἦταν ὁ μεγάλος ἀπὸν στὶς θριαμβευτικές ἐκστρατείες τοῦ 1912. Αὐτὸ ἐπέτρεπε μιὰ οἰκειότητα μαζί του, μιὰ περιφρόνησή του ἂν θέλετε. Οἱ φαντάροι τοῦ 9ου Συντάγματος ἀστειεύονταν καὶ γελοῦσαν ὅταν κάποιοι λοχίας φώναζε ἀπὸ λάθος στὴν ἀναφορά τὸ ὄνομα ἑνὸς πού σκοτώθηκε στὴ χθεσινὴ μάχη:

«—Πάει νὰ φέρε κούμαρα, κυρ-λοχία, ἐκτελεῖ χρέη πεθαμένου». ¹²

Υπῆρχε καὶ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος σ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία. Ἡ V Μεραρχία αἰφνιδιάστηκε ἀπὸ ἕναν ἀξιότερο ἐχθρὸ στὸ μακρινὸ Σόροβιτς. Ἐδῶ ἦταν μιὰ ἐξαίρεση σ' αὐτὸ πού φαινόταν νὰ γίνεται κανόνας. Τὸ θάνατο ἐδῶ δὲν μπορούσαν νὰ τὸν προσπεράσουν μὲ τὴν νίκη. Ἐρχόταν πρὸς αὐτοὺς ἀπρόσμενα μὲ τὴ μορφή ἑνὸς ἐχθροῦ ἀποφασισμένου καὶ ἱκανοῦ. Ἐδῶ ἡ συνοχὴ τοῦ στρατοῦ κλονίστηκε. Ἐδῶ χρειάστηκε νὰ γίνῃ ἐπίκληση τῶν ἰδιοτήτων τοῦ παραδειγματικοῦ ἥρωικοῦ θανάτου. Ποιὸς θὰ πέθαινε ὁμως στὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς συνοχῆς;

Οἱ ἀξιωματικοί, πού σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια εἶχαν αὐτὸ τὸ καθήκον, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν. Ὀλότελα ἀμήχανοι καὶ ξαφνιασμένοι μπροστὰ στὴ συμφορὰ ἔχασαν μέσα σὲ λίγα λεπτὰ ὅλη τους τὴν ἀξιοπιστία. Ἐκεῖνο πού ἀπέμεινε παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὅταν ἔγινε σαφές ὅτι ὁ ἰστός τῶν βαθμοφόρων δὲν μπορούσε νὰ δράσει παραδειγματικὰ γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴ διάλυση, τότε ὁ ρόλος αὐτὸς πέρασε στὸ πυροβολικό. Οἱ πυροβολαρχίες ἔπρεπε νὰ ἀντισταθοῦν καὶ νὰ πεθάνουν. Ὅπως καὶ ἔγινε. Ἡ πυροβολαρχία Δελαπόρτα ἐπέλεξε μέχρις ὅτου οἱ πυροβολητὲς σκοτώθηκαν καὶ τὰ κανόνια κυριεύθηκαν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ. Ἡ πυροβολαρχία Κοσκινᾶ λίγο ἀργότερα εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Ὅλοι ἐδῶ ἔχουν συνείδηση τοῦ ρόλου τῆς καὶ τῆς λειτουργικότητας τῆς δικῆς τους θυσίας.

«—Εἶναι καύχημά μας, φέρεται νὰ εἶπε ὁ Κοσκινᾶς, ὅτι μᾶς δίνουν μιὰ τόσο τιμητικὴ ἐντολὴ νὰ μείνουμε ἐδῶ τελευταῖοι καὶ νὰ πεθάνουμε γιὰ τοὺς ἄλλους...». ¹³

Τὸ σημαντικό ἐδῶ εἶναι ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν πρῶτο συνεχτικὸ ἰστό τοῦ στρατεύματος, τοὺς ἀξιωματικούς, ἄρχισε νὰ προβάλλει ἕνας δεῦτερος, ἀνάλογα σημαντικός. Ἐκεῖνος τῶν μηχανῶν τοῦ πολέμου, τῶν πυροβόλων καὶ τῶν τεχνικῶν-ὑπηρετῶν τους. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν τῶν τελευταίων, ὁ ἥρωικός τους θάνατος, ἔχει τὴν ἴδια ἀξία πολλές φορές μ' ἐκεῖνη τῶν βαθμοφόρων τοῦ πεζικοῦ.

«Γιατί πῶς ἦταν ποτέ δυνατό νὰ συγκρατηθοῦν οἱ φαντάροι, ὅταν βλέπανε τὸ πυροβολικὸ νὰ φεύγει;». ¹⁴

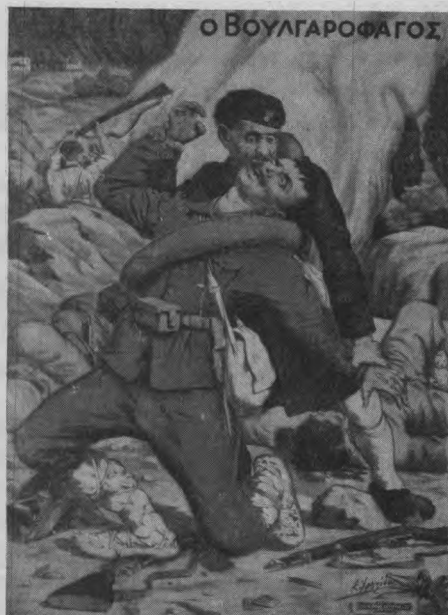
Σ' ἕναν πόλεμο πού δὲν ἦταν ἀκόμα βιομηχανικός, ἡ νέα ἐποχὴ μπορούσε κιόλας νὰ προβάλει τοὺς δικούς τῆς ἥρωες.

Στὸν ἑλληνοβουλγαρικὸ πόλεμο πού ἀκολούθησε, ὁ παραδειγματικὸς θάνατος, ἐκεῖνος πού θὰ ἔκανε τὸ σύνολο νὰ λει-

12. Σπύρου Μελᾶ, *Οἱ πόλεμοι 1912-1913*, Ἀθήνα, 1972, Μπίρης, σελ. 236.

13. Στὸ ἴδιο, σελ. 294.

14. Στὸ ἴδιο, σελ. 294.

τουργεϊ, απέκτησε όλη του τή σημασία. Οί συσχετισμοί έδω δέν ήταν πλέον όλότελα ευνοϊκοί για τούς "Έλληνες. 'Ο έχθρός τούς ήξερε νά όχυρώνεται και νά πολεμά. Δύσκολος πόλεμος. Για νά προελάσουν τώρα οί 150.000 άνδρες του στρατού χρειάζονταν ποτάμια αίματος. Και αυτό σήμαινε άμέτρητους παραδειγματικούς ήρωικούς θανάτους.

Στά τέλη του 'Ιουνίου, τό σχήμα δοκιμάστηκε για πρώτη φορά. 'Η μάχη του Κιλκίς-Λαχανά ήταν άμφίρροπη. Τά συντάγματα καρφώνονταν στίς θέσεις τους τρομαγμένα από τήν άπρόσμενη αίμορραγία. Για νά μή διαλυθούν χρειάστηκε νά λειτουργήσει ή συνεκτική δύναμη του παραδείγματος. Και νά πληρωθεί ανάλογα.

«'Εκαμαν θαύματα», γράφει στην Πηνελόπη Δέλτα ό 'Αλέξανδρος Διομήδης τήν έπαύριο τής μάχης, «οί στρατιώται τά όποια έπλήρωσαν φευ μέ εκατόμβας. Διότι, και αυτό τό γράφω διότι είσθε μακράν μόνον, αϊ άπώλειαι μας άνέρχονται εις περίπου δέκα χιλιάδας. 'Εδεκατίσθησαν τά στελέχη, έξ συνταγματάρχαι έπεσαν μαχόμενοι και κατά εκατοντάδας οί αξιωματικοί. 'Αμέσως έπροβίβασαν επί του πεδίου τής μάχης τετρακοσούς προς άμοιβήν και συμπλήρωσιν τών κενών».¹⁵

"Ένα τόσο πολυέξοδο σύστημα δέν θά μπορούσε νά λειτουργήσει για πολύ καιρό. Σύντομα έφτασε στά όριά του. Λιγότερο από ένα μήνα μετά, στό Πρέντιλ-Χάνι, στη Μαχομία και στό Νευροκόπι, τά όριά του φάνηκαν. Οί βαθμοφόροι δέν μπόρεσαν νά προσφέρουν άλλα. Οί συνταγματάρχες προτιμούσαν πιά τά μετόπισθεν, οί ταγματάρχες φρόντιζαν νά χάνουν τά τάγματά τους, οί λοχαγοί εξαφανίζονταν κι όλοι μαζί

εύκολα δήλωναν ασθένεια και άποτραβιόντουσαν στά πίσω.¹⁶ Τό πυροβολικό, ό μηχανικός ίστός, δίσταζε νά πλησιάσει τήν έφοδο, τήν πρώτη γραμμή. Δέν υπήρχε πιά προσφορά ήρωικού παραδειγματικού θανάτου.

Κι έπειτα ό θάνατος πιά δέν έρχόταν μόνο από τόν έχθρό. 'Από πολύ νωρίς, από τό Μάιο κιόλας, τό στράτευμα τό άποδεκάτιζε ή χολέρα και ή δυσεντερία. 'Ηταν μιά μορφή ταπεινού θανάτου, άπέναντι στην όποία κανένα παράδειγμα δέν μπορούσε νά λειτουργήσει. Δέν υπήρχε έδω ή έννοια του ένδοξου. Μπροστά σ' όλα αυτά τά φοβερά, κανείς πιά δέν σκεφτόταν νά άστειευτεί στην άναφορά όταν άκουγόταν τό όνομα κάποιου σκοτωμένου. 'Ο νεκρός συμπολεμιστής άνακαλύφθηκε ξανά στο αίματηρό αυτό καλοκαίρι του 1913. "Έπρεπε νά τον φροντίσουν, νά τον θάψουν τελεουργικά, νά κάνουν μνημόσυνο γι' αυτόν.¹⁷ Δέν τον ξεχναγαν στά μετόπισθεν όπως άλλοτε οί ζωντανοί, οί μεθυσμένοι από τή νίκη. 'Ο θάνατος έγινε μιά πολύ σοβαρή υπόθεση.

Οί μηχανισμοί του ήρωικού παραδειγματικού θανάτου έπαφαν νά λειτουργούν. Στην μάχη αυτό εκφράστηκε μέ τόν κλονισμό του στρατεύματος στίς τελευταίες μέρες του πολέμου. 'Ο ήρωισμός όπως και ό πόλεμος έπρεπε πάλι νά έξελιχθούν, νά έξσυγχρονιστούν, νά προσαρμοστούν στην έποχή των πυροβόλων. 'Ο έπόμενος πόλεμος, εκείνος του 1917-1918, δέν θύμιζε σε τίποτα τή λογική και τή μορφή του 1912-13.

'Ο Στρατός τής 'Αμύνης ή έστω ό 'Ελληνικός Στρατός πού έφτασε στά 1917-18 στά χαρακώματα του μακεδονικού μετώπου θά φάνταζε άγνωριστος σ' έναν αυτόπτη μάρτυρα των ήμερών του 1912-13. Δέν ήταν πιά ένα άθροισμα από ανθρώπους και κτήνη. Κάθε του σύνταγμα ήταν ένας πολύπλοκος μηχανισμός μέ 2.400 τουφέκια (τουφέκια κι όχι λόγχες πλέον), 94 όπλοπολυβόλα, 144 τρομπλόν και 24 πολυβόλα. "Ολα αυτά τά σιδηρικά θά βολεύονταν μαζί μέ τούς ανθρώπους τους σ' ένα χαρακώμα σοφά χτισμένο μέ άμπρί, συρματοπλέγματα, θυρίδες, διαδρόμους. Οί μάσκες των άσφυξιογόνων συνόδευαν τά πυροβόλα χαρακώματος, τά φλογοβόλα, τούς τορπιλοβλητικούς σωλήνες, τίς χειροβομβίδες. Πίσω άπ' όλα αυτά άμέτρητα κανόνια. Τά χιλια πενήντα κανόνια του Μυριβήλη πού χωρίς άνασασμό έριχαν άμέτρητα βλήματα στο έχθρικό Περιστερί. Πάνω άπ' όλα αυτά, τά άεροπλάνα.

Στην περίπτωση πού ό θάνατος δέν σ' έβρισκε τυχαία, τό νά βαδίσεις προς αυτόν γινόταν μιά πολυσύνθετη υπόθεση. Στο Σίρκα ντί Λέγκεν των Βλάχων, στο δικό μας Σκρά, μαζεύτηκαν έννιά χιλιάδες άνθρωποι για νά έπιτεθούν σε 1.500 μέτρα έχθρικού μετώπου. Τό πυροβολικό προετοίμαζε: 04.30 πυρά φραγμού - 8 βολές κατά λεπτόν για τό πεδινό, 4 βολές κατά λεπτόν για τό βαρύ βραχύ. 06.30 έπιμήκυνση βολής φραγμού, 06.45 βολή άσφυξιογόνων στα μετόπισθεν του έχθρου, προώθηση όρειβατικού πυροβολικού, πυρά άποφρακτικά, 07.50 πυρά άντιπροπαρασκευής. Τό πεζικό προχωρούσε σε «ένωμοτίας εις άνδρα εις παράταξιν». Δεκαπέντε λεπτά για τήν προέλαση, είκοσι για τήν ανασύνταξη πρίν τή νέα προέλαση. 'Από κοντά τά φλογοβόλα και οί «εκκαθαρισταί». Τό κάθε δευτερόλεπτο είχε τεράστια σημασία. Τό πεζικό έφodu έπρεπε νά προχωρεί ακριβώς πίσω από τό «κινητόν άποφρακτικόν πύρ» του πυροβολικού. "Αν πλησίαζε πολύ θά τι χτυπούσαν οί «δικές του» όβίδες, άν καθυστερούσε ό έχθρό

15. Γράμμα 'Αλέξανδρου Διομήδη σε Πηνελόπη Δέλτα, 23.6.1913 στον τόμο 'Αλληλογραφία τής Π.Σ. Δέλτα, 1906-1940, 'Επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, 'Αθήνα, χ.χ., 'Εστία, σελ. 405.

16. Κωνσταντίνος Ζωρογιαννίδης, 'Ημερολόγιον πορειών και πολεμικών επιχειρήσεων, 1912-1913, Θεσσαλονίκη, 1975, ΙΜΧΑ, σελ. 133 κ.έ., κυρίως 135.

17. Στο ίδιο, σελ. 152-155.

θά προλάβαινε νά βγεῖ ἀπό τά ἀμπρί καί νά βάλει σέ κίνηση τά πολυβόλα...¹⁸

Ἐννοεῖται ὅτι τό ἀπέναντι πυροβολικό ἐφάρμοζε μιά ἀντί-στροφη διαδικασία. Πυρά φραγμοῦ. Καί ἔπρεπε νά εἶναι κανεῖς καί ικανός καί τυχερός μαζί γιά νά ἐπιβιώσει σ' αὐτό τό πολύπλοκο παιγνίδι. Σέ πολλούς ἔλειπε κάτι ἀπό τά δύο. Στό Σκρά σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν ἢ ἐξαφανίστηκαν 2.200 Ἕλληνες ἀπό τούς 7.500 πού ξεκίνησαν γιά τή μάχη.

Τί θέση ἔχει ὁ ἥρωικός θάνατος μέσα σέ ὅλα αὐτά; Βρισκόταν σίγουρα στίς διαταγές ἐπιχειρήσεων ὅπως αὐτή τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου, ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπίθεσης:

«Γενοαῖοι μου στρατιῶται. Ἡ πατρὶς ἐπαφίεται εἰς τόν πατριωτισμόν τῶν τέκνων αὐτῆς. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἅπαντες θά ἐπιτελέσετε μετ' ἐπιτυχίας καί αὐταπαρνήσεως τά στρατιωτικά σας καθήκοντα. Σᾶς εὐχομαι τόν στέφανον τῆς Δόξης».

Μιά ὀλοκληρωμένη πρόσκληση στό τραπέζι τοῦ ἔνδοξου θανάτου. Θά ἦταν τέλεια ἂν ἔλειπε αὐτή ἡ ὑπενθύμιση τῶν «στρατιωτικῶν καθηκόντων». Γιατί πίσω ἀπό τά καθήκοντα αὐτά βρισκόταν ἕνα πλέγμα πού περιόριζε ἀσφυκτικά τή δυνατότητα ἐπιλογῆς ἢ μὴ αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἔνδοξου θανάτου.

Ἡ συνοχή τοῦ στρατεύματος στά 1918 δέν στηρίζεται πλέον στὸν ἴστό τῶν στελεχῶν του καί στό δικό τους παράδειγμα. Ἐχουν ἀναπτυχθεῖ οἱ μηχανισμοὶ πού τὴν ἐξασφαλίζουν καί τὴν ἐπιβάλλουν. Τό στρατολογικὸ σύστημα ἀφήνει λίγα περιθώρια ἀποχῆς ἀπὸ τὸν πόλεμο. Τά Στρατοδικεῖα εἶναι μιά πραγματικότητα αὐστηρή πού δίνει ἕως πᾶμπολλα ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα. Ἡ Χρυσὴ Ἐπιτομὴ ἔχει πιά ὡς κύρια ἀποστολὴ τῆς τὴν ἀνακάλυψη καί τὴν παραδειγματική τιμωρία τῶν λιποτακτῶν. Οἱ τελευταῖοι ὑπάρχουν ἀλλὰ ὀλίγοι καί λιγότεροι ἀπὸ αὐτοὺς φτάνουν ζωντανοὶ στό σπίτια τους. Τό καθῆκον πού ὀρίζεται ἐκ τῶν ἄνω εἶναι μιά ὑποχρεωτική ὑπόθεση καί τὰ συστήματα πού θά διασφαλίσουν τὸν ὑποχρεωτικὸ της χαρακτήρα λειτουργοῦν ἄψογα. Ὅλοι, ἥρωες καί μὴ, θά κατέβουν στό σφαγεῖα τῆς ἐφόδου.

Κι ἀκόμα πῶς νά πεθάνεις ἥρωικά μέσα σέ τοῦτο τό σφαγεῖο πού τό ἀνακατώνουν συνέχεια ἀπὸ μακριὰ ἀμέτρητες καί ἀδυσώπητες μηχανές. Ἡ ὀβίδα, ἡ τορπίλη, τὰ ἀέρια μποροῦν νά σέ σκοτώσουν ὅπουδήποτε καί ὅποτεδήποτε, στά πιὸ σίγουρα μέρη καί στίς πιὸ ἥσυχες στιγμές. Πῶς νά ἀναμετρηθεῖ ἡ ἀνθρώπινη σάρκα μὲ τό σίδηρο ἀναρωτιέται ὁ Μυριβήλης. Ὁ τυχαῖος θάνατος πού σέ βρῖσκει ἀπροετοίμαστο καί δέν σοῦ ἀφήνει τό χρόνο νά σκεφτεῖς, νά ἀντιδράσεις, νά τὸν νιώσεις, θυμίζει τό θάνατο τοῦ ζώου καί εἶναι ἀνάξιος γιά ἀνθρώπους. Ὁ θάνατος πού σκορπᾷ ἡ μηχανὴ εἶναι ἀνίσος γιὰ τὸν ἀνθρώπο καί ἡ λεβεντιά του δέν ἔχουν τίποτα γιά νά ἀντιμετωπίσουν κι αὐτὴν καί τὰ συστήματα πού γεννάει.

Ἀκόμα κι ὅταν τὰ πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπόλυτα, οἱ ἀνθρώποι πού μέσα σέ τέτοιες συνθήκες πολεμοῦν, ἔτσι αἰσθάνονται πῶς εἶναι. Στίς ἀψιμαχίες τῆς νύχτας, στίς περιπόλους ὁ θάνατος γίνεται συχνά προσωπική ὑπόθεση. Ἐνας ἀπὸ τούς ἥρωες τοῦ Μυριβήλη περιμένει μέσα στό σκοτάδι τό πέρασμα κάποιου ἐχθροῦ πού σέρνεται πρὸς τό μέρος του. Προσμένει τὴ σύγκρουση ἀλλὰ δέν τὴν προσμένει πιά σάν ἀνθρώπος, σάν ἥρωικός πολεμιστής. Σάν μηχανὴ τὴν προσμένει. Ἐνα πολύπλοκο ὑπερευαίσθητο αὐτὶ αἰσθάνεται πῶς εἶναι, ἕνα χέρι ὀπλισμένο μὲ ξιφολόγχη κι ἕνα μάτσο νεῦρα πού περιμένουν τό ἄγγιγμα τοῦ ἄλλου γιά ν' ἀντιδράσουν. Σάν μηχανὴ λειτουργ-

γεῖ, σάν μηχανὴ σκοτώνει. Καί μόνο μετὰ τό θάνατο τοῦ ἀθέατου ἐχθροῦ κάποιος ἀνθρώπινος συναίσθημα λειτουργεῖ στήν καρδιά καί στά πνευμόνια.¹⁹

Μετὰ ἔρχονται τὰ παράσημα, οἱ «ἠθικές ἀμοιβές». Τύποι χωρὶς περιεχόμενο. Κούφια λόγια ἀνάλογα τῆς διαταγῆς ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἰωάννου στό Σκρά. Μονάχα σ' αὐτά τὰ ἀσήμαντα βρῖσκεται ὁ ἥρωικός θάνατος πλέον. Ἄλλου δέν ὑπάρχει. Δέν τὸν ἔχει κανεὶς ἀνάγκη οὔτε γιά τὴν ἀτομική του ὀλοκλήρωση οὔτε σάν παράδειγμα γιά τούς ἄλλους. Τό τελευταῖο ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, ἀπὸ τούς ἐκτελεσμένους τῶν Στρατοδικεῶν. Ὁ ἥρωισμός, μέσα στή βιομηχανοποίηση τοῦ θανάτου, ὑποχρεώνεται ν' ἀλλάξει περιεχόμενο καί μορφή.

Ἡρωες οὐσιαστικά δέν εἶναι πλέον αὐτοὶ πού πεθαίνουν. Εἶναι τὰ σύνολα, τὰ ἀθροίσματα πού κρατοῦν τὴ συνοχή τους, οἱ στρατοί. Εἶναι ἐπίσης οἱ τεχνικοὶ πού χειρίζονται σωστά τὰ μηχανήματα ἢ τούς μηχανισμούς, αὐτοὶ πού σέ τελευταία ἀνάλυση κρατοῦν τὴ συνοχή τῶν ὁμάδων. Τό σχέδιο ἔχει ἀναδειχθεῖ πολὺ πιὸ σημαντικό ἀπὸ τὴν πράξη.

Ὅσο γιά τό θάνατο, στά 1918, μένει ἀποτρόπαιος καί μισητός καθὼς ἔπαψε πιά νά ἔχει ἀξία παραδείγματος καί σημασία. Οἱ νεκροὶ μετριοῦνται καί κατατάσσονται λεπτομερῶς γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν μηχανισμῶν ἀρέσκονται σέ προσθαφαιρέσεις πού κατὰ τὴ γνώμη τους ξεκαθαρίζουν τίς εἰκόνας τῆς πραγματικότητας. Ὁ ἥρωικός θάνατος ἔγινε ἔτσι βιομηχανικός. Ἐγινε ὑπόθεση τῆς στατιστικῆς καί τῆς πολιτικῆς. Στίς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης ὁ Βενιζέλος προβάλλει τὴ στατιστικὴ τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου γιά ἐπιχείρημα. Ὑπόθεση συνδιαλλαγῆς. Ἡ Ἑλλάδα πρόσφερε στά πεδία τῶν μαχῶν τόσους νεκρούς, ἄρα δικαιούται τόσα ἐδάφη.

Οἱ νεκροὶ ἔγιναν ἀριθμοὶ καί ὁ τρόπος τοῦ θανάτου τους καθ' ἑαυτὸν δέν ἐνδιέφερε πιά κανέναν.

18. Πρβλ. Σακελλάρη Δ., *Βωμοὶ θριάμβων...*, Ἀθῆναι, 1930, σελ. 41-42.

19. Στρατῆ Μυριβήλη, *Ἡ ζωὴ ἐν Τάφω*, Ἀθῆναι, 1930, σελ. 283-284.

Τήν Πηνελόπη Δέλτα τήν εἶπαν, γιά νά τήν παι-
νέσουν, «ἐθνική παιδαγωγό» κι ἀργότερα, μέ μιá
δόση κατάκρισης, «κυρία τῆς ἄρχουσας τάξης μέ
ἐθνικιστικά αἰσθήματα». Πάντως, οἱ δασκάλες μας
στό δημοτικό μᾶς συνιστοῦσαν θερμά τά βιβλία
της, τό ἴδιο ἔκανε κι ὁ Παῦλος Γλύξμπουργκ σ'
ἓνα ἀπό ἐκεῖνα τά φυλλάδια τοῦ «Ἐρυθροῦ Σταυ-
ροῦ» πού μᾶς μοίραζαν προδιδακτορικά. Ἀργότε-
ρα, οἱ συνδικαλιστές ἐκπαιδευτικοί τά χαρακτηρί-
ζαν «ἀντιδραστικά» κι οἱ προοδευτικοί δάσκαλοι
πάψανε νά τά ἐξυμνοῦν. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ κριτι-
κή δέν ἔχει βέβαια κάτι τό νεοτερικό: ἤδη πρὶν
ἑβδομήντα ἔξι χρόνια ὁ Γληνός ἔβρισκε «στραβή κι
ἀντιπαιδαγωγική» τή «θεμελιώδη ἰδέα» τοῦ ἱστο-
ρικοῦ μυθιστορήματος **Γιά τήν πατρίδα** καί φαί-
νεται πώς κι ὁ Τριανταφυλλίδης πίστευε τό ἴδιο.

Πηνελόπη Δέλτα

Τό «Παραμύθι χωρίς όνομα». 'Ανάγνωση από μιά ἐνήλικη

Ωστόσο, ἔξω ἀπό ἀφορισμούς καί κριτικές,¹ ἡ μαγεία τῶν βιβλίων αὐτῶν γοήτευσε διαδοχικές γενιές Ἑλληνόπουλων. Ἡ δικιά μας ἡ γενιά εἶχε τό προνόμιο νά νιώσει πληρέστερα τή Δέλτα, νά τή γνωρίσει καί τίς στιγμές πού δέν ἀπευθυνόταν σέ παιδιά —μετά τή δημοσίευση τῆς Ἀλληλογραφίας καί τοῦ Ἀρχείου της.² Μπορέσαμε λοιπόν νά ἐκτιμήσουμε τή συγγραφέα πού δούλευε σκληρά, μέ τήν ἐπιμονή καί τή συστηματικότητα τοῦ ἱστορικοῦ μελετητή, γιά νά συλλέξει, νά περισώσει καί νά ἀξιοποιήσει τό ὕλικό της. Διακρίναμε ἀκόμη τήν πνευματική γυναίκα πού στήν ἐποχή της ἔνιωσε βαριά τήν καταπίεση τοῦ φύλου της, σύμφωνα μέ τίς ἰδιαιτερότητες πού χαρακτήριζαν τήν κοινωνική της τάξη.³ Πάνω ἀπ' ὅλα, εἶδαμε τόν ἄνθρωπο πού μέ τή σχεδόν ἐφηβική, τήν πειστική ἀπολυτότητα τῆς ἐντιμότητος καί τή ρομαντική πίστη σέ «προσωπικότητες»⁴ παρακολοῦθεῖ, ὄλο καημό κι ἀγωνία, τήν πορεία τῆς πατρίδας: ὅλα⁵ τά κείμενα τῆς Πηνελόπης Δέλτα φορτίζονται συγκινησιακά ἀνάλογα μέ τήν πολιτική ἐπικαιρότητα.

Πορεία γραφῆς καί ἀπόπειρες κατάταξης

Οἱ πολιτικές ιδέες τῆς Πηνελόπης Δέλτα, οἱ ἀντιλήψεις της γιά τά πράγματα δέν μένουν στατικές. Στά ἡμερολόγια καί

τῆν ἀλληλογραφία της παρατηροῦμε τή βαθμιαία μεταστροφή της ἀπό φίλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας σέ ἐπικρίτρια τῆς πολιτικῆς της, σέ θαύμαστρια τοῦ Βενιζέλου καί φίλη τῶν δημοκρατικῶν. Καί αὐτή ἡ ἐξέλιξη σφραγίζεται ἀπό γεγονότα σημαντικά, ἀπό πράξεις πού ἐκπλήσσουν καί κλονίζουν τή Δέλτα καί κάποτε τήν πληγώνουν βαθιά.

Ἄλλα κι οἱ γνώσεις καί οἱ πνευματικές της ἀνησυχίες διεκδύονται καί ἐντείνονται μέ τόν καιρό. Οὐσιαστικά ἡ πνευματική της προσωπικότητα ὀλοκληρώνεται μετά τό γάμο της. Ἡ ἴδια σημειώνει: «Ἑλληνικά διάβασα μόνο ἀφοῦ παντρεύτηκα καί πέρασα βαθιά ἐξέλιξη». ⁶ Πραγματικά, διαβάζει πολύ καί μεθοδικά, γεύεται μέ χαρά τήν καινούργια πνευματική τροφή πού τή στερήθηκε στά ἐφηβικά της χρόνια καί προπαντός ρωτάει, ἐκφράζει ἀδιάκοπα ἀπορίες (γλωσσικές — ἱστορικές κ.λπ.) θά ἴλεγα μέχρι φορτικότητας, μέ τό θάρρος, τήν ἐπιμονή καί τή λαχτάρα τοῦ παιδιοῦ. Αὐτή ἡ δροσερή διάθεση ξεπηδάει ὀλοφάνερα στήν ἀλληλογραφία της, ἀλληλογραφία μιᾶς σοβαρῆς καί «καθωσπρέπει» κυρίας πού τά γράμματά της κινοῦνται προσεκτικά, στό πλαίσιο τῆς τυπικῆς εὐγένειας. Ἀκόμη κι ὅταν ἡ Δέλτα δείχνει ἐξοργισμένη καί μέ ὄλη τήν ψυχική συγγένεια πού ἔχει κάποτε μέ τοὺς ἐπιστολογράφους, ἡ ἴδια κρατάει πάντα τήν ἀπόσταση πού ἐπιβάλλει ἡ θέση καί ἡ ἐποχή της.⁷ Μ' ὄλη τήν ἀπολυτότητα καί τήν ἀκαμψία τοῦ χαρακτήρα της βλέπει μέ τά τεράστια διεσταλμένα μάτια τοῦ

1. Τόν Αὐγούστο τοῦ 1910 ὁ Τριανταφυλλίδης ἔγραφε στήν Π. Δέλτα: «Μιλοῦσα ...μέ τόν Γληνό καί σχετικά μέ τό βιβλίο σας ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ θεμελιώδης ἰδέα του, ὁ ἀγών στοὺς Βουλγάρους (ἐννοῶ τό *Γιά τήν πατρίδα*) εἶναι στραβή κι ἀντιπαιδαγωγική, δηλαδή ἓνα βιβλίο γιά σημερινά Ἑλληνόπουλα δέν πρέπει νά καλλιεργεῖ τέτοιες ιδέες, ἀφοῦ ἀνήκουν κι αὐτές στά ψεύτικα ἰδανικά τῆς σημερινῆς κοινωνίας... Γλώσσα, προγονισμός, θέση μας πρὸς τοὺς ἀρχαίους, πρὸς τοὺς γείτονες, παρελθόν καί μέλλον, γιά ὅλα ἔχουμε στραβωμένα ἰδανικά». Βλ. Ἀλληλογραφία Π.Σ. Δέλτα 1906-1940, ἐπιμέλεια Σ. Λευκοπαρίδη, «Ἐστία», 1956.

2. Ἀρχεῖο Π.Σ. Δέλτα, ἐπιμέλεια Π.Α. Ζάννα, ἐκδόσεις Ἐρμῆς: Α', «Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος», 1978 — Β', «Νικόλαος Πλαστήρας», 1979 — Γ', «Πρῶτες ἐνθυμήσεις», 1983 — Δ', «Ἐκστρατεία στή Μεσομυριακή Ρωσία», 1982 — Ε', «Τό γκρέμισμα» — ἱστορικό «βυζαντινό» μυθιστόρημα πού ἔμεινε ἀτέλειωτο, ἐπιμέλεια Μ. Σπανάκη.

3. Ἡ Δέλτα μιλάει γιά τήν «ἀνελευθερία τῆς γυναίκας» ἐκεῖνη τήν ἐποχή, Ἀρχεῖο, Α', 203. Τό 1911 ὅταν ὁ Παλαμᾶς τιμωρεῖται μέ προσωρινή ἀπόλυση ἀπό τόν —βενιζελικό— ὑπουργό Ἀλεξάνδρη, ἡ Δέλτα ἐκδηλώνει τή συμπάραστασή της στόν ποιητή μέ μιᾶ σειρά ἐνεργειῶν πού φαίνεται πὼς σταμάτησαν ἔπειτα ἀπό τηλεγράφημα τοῦ πατέρα της — ἤδη ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἀπό τό 1910. (Βλ. Ἀλληλογραφία, 520).

4. Ἡ ἴδια ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶναι γι' αὐτήν «un culte» καί θαυμάζει τόν Πλαστήρα γιά τήν ἐντιμότητα καί τήν παλικαριά του (Ἀρχεῖο Α', 230, 233).

5. «...Δέν ἔγραφε οὔτε μιᾶ γραμμῆ πού νά μὴν εἶχε κίνητρο καί σκοπὸ τήν πατριδολατρία» σημειώνει ὁ Λευκοπαρίδης, Ἀλληλογραφία, Πρόλογος, 13.

6. Ὅταν ἦταν παιδί, ἡ Δέλτα διάβαζε μόνο λίγα βιβλία ἀγγλικά καί γαλλικά, γιὰτί ἀπεχθανόταν τά καθαρευουσιάνικα ἑλληνικά πού ἔδιναν τότε οἱ δάσκαλοι. Ἀρχεῖο Γ', κβ', 200.

παιδιού που εκπλήσσεται, πληγώνεται και πεισμώνει· ό,τι μαθαίνει τό αξιοποιεί στό δικό της γραφό, στό δικό της λογοτεχνικό κείμενο.

Η λέξη *εξέλιξη* συμπυκνώνει περιεκτικά και χαρακτηρίζει τή συγγραφική πορεία τής Δέλτα. Θα 'λεγε κανείς πώς στήν περίπτωση τής μοιάζουν σχεδόν νά έπαληθεύονται οι θεωρίες τών Ρώσων φορμαλιστών σχετικά μέ τή γένεση και τήν παραγωγή τών λογοτεχνικών γενιών: «Η δημιουργία προχωρεί από τά απλούστερα είδη στά συνθετότερα» έλεγε ό Σκλόβσκι και πρόσβευε ότι από τίς άρχέγονες μορφές γραφής, όπως ή *έπιστολή*, τό *ήμερολόγιο*, τό *παραμύθι*, γεννιούνται οι περισσότερο περίπλοκες όπως τό *μυθιστόρημα*.⁸

Θά μπορούσαμε ίσως νά τυποποιήσουμε τά τέσσερα βασικά είδη γραφής τής Πηνελόπης Δέλτα —προχωρώντας πάντα από τήν απλούστερη στή συνθετότερη— μέ τήν παρακάτω συμβατική σχηματοποίηση και τήν κάπως αυθαίρετη όρολογία. Πρώτο είδος ή *πρωτογενής ή άφετηριακή γραφή*, ή περισσότερο άπλή κι αυθόρμητη. Έδώ άνήκουν τά *Ημερολόγια*, οι *Άναμνήσεις*, τά περισσότερο διηγήματά της όπως και τό *Παραμύθι χωρίς όνομα*. Δεύτερο είδος ή *αναπαραγωγική*, όπου ή συγγραφέας ξεκινώντας από κείμενα-πηγές ανάπτυσσει, συμπληρώνει, διασκευάζει. Διαλέγει προσεκτικά τίς ψηφίδες της από τή Βυζαντινή *Ιστοριογραφία*, τό *Άρχείο* του Μακεδονικού άγώνα ή τό *Ευαγγέλιο*, για νά φτιάξει τά δικά της πολύχρωμα μωσαϊκά που τά συνθέτει σύμφωνα μέ τό πνεύμα τής δικής της έποχής. Αυτό τό είδος γραφής δημιουργεί βέβαια τά «βυζαντινά» μυθιστορήματα τής Δέλτα και κυρίως τό *Γκρέμισμα*⁹ όπως και τή *Ζωή του Χριστού*. Τρίτη μορφή γραφής, ή *δευτερογενής (Μάγκας, Τρελλαντώνης)*, που είναι μετεξέλιξη τής άφετηριακής —άναμνηστικής και ήμερολογιακής.¹⁰ Τέταρτο είδος ή *συνθετική*, μιά σύνθεση του δεύτερου και του τρίτου είδους. Έδώ πρέπει νά κατατάξουμε τό ανέκδοτο —άκόμενη— πολυσέλιδο (ιστορικό και σχεδόν αυτοβιογραφικό) μυθιστόρημα *Ρωμοπούλες*.

Βέβαια αυτή ή —έπαναλαμβάνουμε— έξαιρετικά συμβατική σχηματοποίηση δέν ισχύει μέ τήν έννοια τής χρονολογικής σειράς, άφου τό μυθιστόρημα *Γιά τήν πατριάδα* (1909) εκδίδεται πριν από τό *Παραμύθι χωρίς όνομα* (1910) και τό *Τόν καιρό του Βουλγαροκτόνου* πριν από τά *Παραμύθια και άλλα* (1913). Όστόσο, τά ήμερολόγια και οι άναμνήσεις τής παιδικής και έφηβικής ηλικίας τής Δέλτα έχουν γραφεί πριν από τά παιδικά μυθιστορήματα *Τρελλαντώνης* (1932)

Στό σπίτι τών Δέλτα, στήν Κηφισιά μέ τόν Έλευθέριο Βενιζέλο 1920. (Άπό τό *Άρχείο*, τόμ. Α΄).

και *Μάγκας* (1935). Για τήν ακρίβεια, ήδη στά 1899 ή Δέλτα έχει καταγράψει στά γαλλικά τά νεανικά της χρόνια, τό 1917 άρχίζει τό προσωπικό και τό δεύτερο πολιτικό της ήμερολόγιο *Turis Eburnea*, τό 1931 άρχίζει τά *Άπομνημονεύματά της (Πρώτες ένθυμήσεις)*.¹¹ Στίς παρακάτω γραμμές μιλώντας για τό *Παραμύθι χωρίς όνομα* και συσχετίζοντά το μέ τό μυθιστόρημα *Ρωμοπούλες* θά έχουμε τήν εύκαιρία νά εξετάσουμε τή σχέση και τήν άπόσταση ανάμεσα στά δύο άντίστοιχα είδη γραφής.

Ένα κείμενο άφετηριακό

Τό *Παραμύθι χωρίς όνομα* γεννιέται σέ μιά χαρακτηριστική όριακή περίοδο, άμέσως μετά τό κίνημα στό Γουδί τό 1909. Έκείνη τήν έποχή ή Δέλτα ζει στή Φραγκφούρτη και παρακολουθεί από τίς έφημερίδες τά γεγονότα στήν Ελλάδα. Έξένος τύπος είναι μέχρι τότε πολύ αύστηρος, συχνά χλευαστικός —τό '97 είναι ακόμη κατά—, άρχίζει όμως νά αναφέρεται «μέ σεβασμό, μέ εκτίμηση, μέ συμπάθεια, μέ προσοχή στόν Βενιζέλο». Ουσιαστικά τό *Παραμύθι* είναι ό πρώτος σ μυθιστορηματική μορφή καρπός του ενδιαφέροντος τής Δέλτα για τή σύγχρονή της ιστορία. Η συστηματική της ένασχόληση, ή συλλογή ύλικού, ή συνεχής προτροπή σέ όσους έζησούσαν τά γεγονότα νά τά καταγράφουν, ή τήρηση άρχείου μέ άπικόμενα έφημερίδων άρχίζει λίγο άργότερα, τήν έποχή τών

7. Σύμφωνα μέ τίς συνήθειες τής έποχής, τά γράμματά της διαβάζονται κι από τό σύζυγό της. *Άρχείο Α΄*, 203.

8. Για τίς θεωρίες τής εξέλιξης βλ. Άλ. Ζερβού «Σημειωτική—Γλωσσολογία και θεωρία Λογοτεχνίας», *ΓΛΩΣΣΑ*, 1983, 3, σ. 10 κ.έ.

9. Σύμφωνα μέ τή Μ. Σπανάκη, τό *Γκρέμισμα* δέν άποκρύπτει αλλά προβάλλει τήν κειμενικότητά του, δηλαδή τήν καταγωγή του από άλλα κείμενα. *Άρχείο Ε΄*, λ΄.

10. Ό Π. Ζάννας λέει ότι ή Δέλτα συλλαμβάνει τή μορφή του Βενιζέλου σέ τρία διαφορετικά συγγραφικά επίπεδα. Διακρίνει τήν ήμερολογιακή, τή μυθιστορηματική και τήν άναμνηστική γραφή, *Άρχείο Α΄*, χ΄-χε΄.

11. Για τίς χρονολογήσεις τών έργων ακολουθώ τό πολύτιμο «χρονολόγιο» του Π. Ζάννα, *Άρχείο Α΄*, 2.

βαλκανικών πολέμων, και συνεχίζεται ως τό τέλος τής ζωής της. Από αυτή τήν άποψη θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε τό *Παραμύθι* ως *άφετηρία* όρίζοντας ταυτόχρονα ως *τέρμα* τό μεταγενέστερο ιστορικό και σχεδόν αὐτοβιογραφικό μυθιστόρημα *Ρωμοποῦλες*. Θά 'λεγε κανείς πώς τό συγκεκριμένο παιδικό αφήγημα βρίσκεται στους αντίποδες αὐτοῦ τοῦ μυθιστορήματος γιά ἐνήλικους, οί *αντιστοιχίες* μέ τήν ἔννοια και τής *αντίθεσης* και τής *αναλογίας* εἶναι σαφείς, ἔτσι πού τό πρώτο ἔργο προεξαγγέλλει τό δεύτερο. "Ας ἐπιχειρήσουμε νά τίς ἐντοπίσουμε:

Μ' ὄλο πού τό ἔναυσμα και γιά τά δύο ἔργα εἶναι ἡ σύγχρονη πραγματικότητα τής Δέλτα, τό παραμύθι και τό ιστορικό μυθιστόρημα εἶναι εἶδη ἐκ διαμέτρου αντίθετα. Στή δεύτερη περίπτωση πρόσωπα ὑπαρκτά, συχνά δημόσια και γνωστά συνυπάρχουν μέ τά φανταστικά. Πολιτικά γεγονότα μπερδεύονται και ἑναρμονίζονται μέ ὅ,τι συμβαίνει στήν ἰδιωτική ζωή τοῦ ἥρωα. Γενικά βλέπουμε τήν ἱστορία καθρεφτισμένη στά μάτια τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα, πιό σωστά τοῦ συγγραφέα. Ἡ Πηνελόπη Δέλτα, κόρη μιᾶς ἀστικής οἰκογένειας πού ἀναμείχθηκε στήν πολιτική, εἶναι σέ θέση νά ξέρει ἀπό πρώτο χέρι τά γεγονότα, νά ἔχει γνωρίσει ἀπό κοντά τά πολιτικά πρόσωπα. "Ἐχει γι' αὐτά τήν προσωπική της ἔκδοχή και σαφέστατα διαμορφωμένη γνώμη, συχνά ἀρνητικότετη. "Αλλωστε ἡ ἀκεραιότητα και ἡ ἔντονη συναισθηματική συμμετοχή της τήν κάνει ἀπόλυτη ἀπέναντι στά λάθη τῶν ἄλλων και συναισθήματα ὅπως ἡ ἀηδία και ὁ ἀποτροπιασμός δέν τής ἦταν ἄγνωστα. "Ας μήν ξεχνᾶμε πώς στά Νοεμβριανά τοῦ 1920 ὁ πατέρας της, ὁ βενιζελικός δήμαρχος Ἐμμανουήλ Μπενάκης, εἶχε δαρεῖ και διαπομπευθεῖ ἀπό τό ἐξαγριωμένο πλῆθος. "Ἐτσι στήν ἡμερολογιακή γραφή τής δολοφονικῆς ἀπόπειρας κατά τοῦ Βενιζέλου (6 Ἰουνίου 1933) ἀποκαλεῖ ἀπερίφραστα «φόνισσα» τή Λ. Τσαλδάρη τήν —σύμφωνα μέ τή Δέλτα— ἠθική αὐτουργό. "Ὅλα αὐτά τά πολύ συγκεκριμένα στοιχεῖα, οἱ ἀναφορές σέ πρόσωπα και πράγματα κάνουν πραγματικά πολύ δύσκολη τήν ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματος *Ρωμοποῦλες* τήν ἐποχή πού γράφτηκε. Ἡ δημοσίευση αὐτῶν τῶν ἀπόψεων θά στοίχιζε στήν Πηνελόπη Δέλτα ἕνα σωρό ἐντονότερες ἀντιδράσεις.

Ἀντίθετα, τό *Παραμύθι* ἐπιτρέπει στή συγγραφέα νά μιλήσει ἀόριστα, νά ἐπιχειρήσει μιᾶ κριτική ὄξεια μαζί και καλυμμένη. «Κι ἄν σοῦ μιλῶ μέ παραμύθια και παραβολές, εἶναι γιατί τ' ἀκούς γλυκότερα» ἔγραφε στά 1944 ὁ Γιώργος Σεφέρης. Ξέρουμε καλά ὅτι οἱ «στρατευμένοι» ποιητές τής ἐποχῆς μας διάλεξαν ἕνα παμπάλαιο παραμύθι, τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό μῦθο γιά νά ἀντιμετωπίσουν τή λογοκρισία ἢ νά ἀσκήσουν ἐνδοκομματική κριτική.¹³

"Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀκόμα και μέ τό *Παραμύθι* ἡ Δέλτα δέν γλίτωσε τίς ἀναπόφευκτες ταυτίσεις. Στά πρόσωπα τά φανταστικά οἱ κριτικοί και οἱ ἀναγνώστες ἀναγνώρισαν πρόσωπα τής ἐπικαιρότητας και θεώρησαν τό ἔργο ἀντιβασιλικό, μῶλο πού τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ οἰκογένεια τής Δέλτα συνδέεται φιλικά μέ τούς βασιλιάδες κι ὁ διχασμός εἶναι ἀκόμη μακριά.

Πέρα ἀπό τήν τυπική, τήν εἰδολογική ἀπόσταση ἀνάμεσα στά δύο ἔργα, διαφέρει ριζικά ὁ τρόπος συγγραφῆς. Τό 1909 ἕνας συγκινησιακός χείμαρρος ἀπογοήτευσης, ντροπῆς, ἀγανάκτησης και μαζί ἐλπίδας παίρνει μέσα σ' ἕνα μήνα τή

μορφή τοῦ ἀφηγήματος. Πρόκειται γιά μιᾶ γραφή αὐθόρμητη, τήν ὀνομάσαμε πρωτογενή, ὅπου ἡ ἐπικαιρότητα μετουσιώνεται σέ παραμύθι, μεταφέρεται σέ φανταστικό χωρόχρονο, χωρίς πρώτα νά καταγράφεται ἢ νά σχολιάζεται. Ἀντίθετα γιά τό μυθιστόρημα *Ρωμοποῦλες* ἡ Δέλτα δουλεύει ἐντατικά δώδεκα χρόνια, ἀπό τό 1927 ὡς τό 1939. Σέ πρώτο στάδιο καταγράφει τίς προσωπικές ἀναμνήσεις και ἐμπειρίες της κι ἀκόμη συγκεντρώνει τίς μαρτυρίες και πληροφορίες τρίτων. "Ἐτσι τό τελικό κείμενο εἶναι μιᾶ μετεξέλιξη αὐτῶν τῶν ἀρχικῶν κειμένων. Γι' αὐτό τό λόγο ὀνομάσαμε *συνθετική* αὐτή τή μορφή γραφῆς πού εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς περισσότερο περίπλοκης, μιᾶς ὠριμότερης συγγραφικῆς τεχνικῆς.

Τό *Παραμύθι χωρίς ὄνομα* τελειώνει βέβαια μέ τήν ἀγαθή «ἰδεολογική αἰσιοδοξία» πού χαρακτηρίζει τά περισσότερα παραμύθια. Δέν εἶναι μόνο οἱ ἀχνοί ἀκόμα εὐνοϊκοί οἰωνοί στό πολιτικό στερέωμα πού συνηγοροῦν γιά μιᾶ τέτοια κατάληξη. Πάνω ἀπ' ὄλα λόγοι παιδαγωγικοί ἐπιβάλλουν στή συγγραφέα νά ἐνθαρρύνει τόν μικρό ἀναγνώστη. Ἡ ἴδια γράφει χαρακτηριστικά στόν Παλαμᾶ:

«Σάν γράφω τίποτα γιά παιδιά, συλλογίζομαι πάρα πολύ τήν ἐντύπωση πού θά κάμω στό παιδί και φοβοῦμαι τή δική μου ἰδιοφυῖα, τήν κούραση πού βρίσκεται στό βάθος τῶν περισσοτέρων τῆς φυλῆς μας. Συλλογίζομαι πάντα πώς στό παιδί πρέπει νά ξυπνοῦμε τήν ἀγάπη τῆς ζωῆς, τή δύναμη, τή θέληση, και τότε ἀραδιάζω συγυρισμένα παραδείγματα, λόγια «φρόνιμα», πού μπορεῖ νά ἔχουν τή χρησιμότητά τους, μᾶ ὅπου λείπει ἡ σπῖθα. Καί δέν τολμῶ νά πῶ ἐκεῖνα πού νιώθω δυνατά, δέν ξέρω ἄν αὐτά πού θά ἔλεγα θά ἦταν καλά γιά παιδιά δικά μας πού και αὐτά ἔχουν μέσα τους τήν προγονική κούραση».¹⁴

"Ἐτσι τό βασιλόπουλο, ὁ κεντρικός ἥρωας τοῦ *Παραμυθιοῦ* και ἰδανική μορφή τοῦ νέου "Ἑλληνα¹⁵ κάμπτεται κι ἀπογοητεύεται μπροστά «στῆς κλειψῆς και τίς ἀτιμίες», ἀναρωτιέται «ἄν ἀξίζει ὁ κόπος νά ἐργαστεῖ γιά τέτοιους ἀνθρώπους», ὅμως μέ τίς συμβουλές και τήν ἐνθάρρυνση τῆς Γνώσης ξεπερνάει τήν ἀπελπισία του και συνεχίζει τόν ἀγώνα του. Ἀντίθετα στό αὐτοβιογραφικό μυθιστόρημά της γιά ἐνήλικους ἡ Δέλτα παρατάει τήν αὐτολογοκρισία της, ἡ ἥρωίδα της Δέσποινα Δαπέργολα, πού ταυτίζεται μέ τήν ἴδια, αὐτοκτονεῖ ἐπηρεασμένη ἀπό τήν ἐθνική κρίση, μ' ἕνα βαθύτατο αἶσθημα ἀηδίας και ἀπογοήτευσης.¹⁶ Δέν εἶναι ἡ μόνη ἥρωίδα τῆς Δέλτα πού ἔχει παρόμοιο τέλος. Ἡ ἴδεια τῆς αὐτοχειρίας θά πρέπει νά ἀπασχόλησε ἐντατικά τή συγγραφέα, πολύ πρῖν τήν πραγματοποιήσει ἡ ἴδια.

Μά σ' ἕνα παραμύθι ἀλληγορικό, γραμμένο γιά νά νοθεύσει και νά δώσει κουράγιο, τέτοιες σχέψεις δέν ἔχουν θέση. Οἱ ἥρωες σκοτώνονται σέ ἀποστολές πού τίς ἀνέλαβαν ἔθε-

12. *Ἀρχεῖο Α'*, 2.

13. Βλ. Ἄλ. Ζερβοῦ, «Ὁ ἀρχαῖος μῦθος και ἡ «στρατευμένη» ποίηση τοῦ καιροῦ μας», *Νέα Παιδεία*, 1983, 24, σ. 130 κ.έ.

14. *Ἀρχεῖο Α'*, 333.

15. «Ὁ Ἀστόχαστος εἶναι τό σιχαμένο καθεστώς, και τό βασιλόπουλο ὁ νέος "Ἑλληνας, ὅπως θά τόν ἤθελα, ἐκεῖνος πού θά ζητήσει μέσα του νά βρεῖ τή δύναμη ν' ἀναγεννηθεῖ, ὄχι ἔξω, ὄχι ρίχνοντας

Εικόνα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα. Ὁ Τέλλος Ἄγρας μέ ἄνδρες
τοῦ στή λίμνη τῶν Γενιτσῶν (1907).

λοντικά ξέροντας ὅτι εἶναι σχεδόν βέβαιο ὅτι θά σκοτωθοῦν (Πολύδωρος – Μονοχέρης – Νέος τῆς ταβέρνας), «ἀποστολές αὐτοκτονίας» θά ἴλεγε κανεῖς, ὅπου ὅμως ὁ θάνατος γίνεται ἥρωικός. Σέ ἄλλα παιδικά ἔργα τῆς Δέλτα ἡ αὐτοκτονία παρουσιάζεται σάν πράξη αὐτοθυσίας: ὁ ἥρωας αὐτοκτονεῖ γιά νά μπορέσουν οἱ σύντροφοί του νά ἐκτελέσουν τήν ἀποστολή τους (π.χ. ὁ Ἀλέξιος ἢ ὁ Γρέγος στά μυθιστορήματα *Γιά τήν πατρίδα καί Στά μυστικά τοῦ βάλτου*).

Μόνο στά ἔργα γιά ἐνήλικους οἱ ἥρωες αὐτοκτονοῦν σπρωγμένοι ἀπό ἓνα αἰσθημα βαθύτατης μοναξιάς κι ἀπογοήτευσης. Τήν ἴδια χρονιά μέ τό *Παραμῦθι χωρίς ὄνομα* γράφεται τό διήγημα *Πόνος παιδιοῦ* (ἀρχικός τίτλος *Τό σπασμένο βιολί*), ὅπου τό εὐαίσθητο ἀγόρι πέφτει ἀπ' τό παράθυρο. Στό διήγημα *Το γραπτό* (1913) τό ἔρημο κορίτσι ἀποπειράται νά πείσει στίς γραμμές τοῦ τρένου. Στό διήγημα *Χαλασμένη φωλιά* ἡ νέα γυναίκα πνίγεται στή θάλασσα (Συλλογή *Τά ἀνεύθυνα*).

Ἡ αὐτοχειρία τῆς Δέλτα πραγματοποιεῖται στίς 2 Μαΐου 1941, μέρα τῆς εἰσόδου τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν στήν Ἀθήνα.

Μορφή καί ἰδεολογία

Θά ἴλεγε κανεῖς πώς στό *Παραμῦθι χωρίς ὄνομα* ταιριάζει ἀρκετά τό σχῆμα τῆς ἀνάλυσης τοῦ Α. Νικηφόρου, μῶλο πού τό τελευταῖο δημιουργήθηκε μέ βάση τό λαϊκό ρωσικό παρα-

στόν ἓνα καί τόν ἄλλο τίς δικές του ἀμαρτίες» (Ἐπιστολή στόν Δελμούζο, *Ἀλληλογραφία*, 222).

16. Ἀρχεῖο Α', κα'. Ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης ἀποκαλεῖ τή Δέλτα «εἴσεις, ἡ μοναδική μας ἡ Ρωμοπούλα». *Ἀλληλογραφία*, 179.

17. E. Mésétinski, *L' étude structurale et typologique du conte*. Μετάφραση ἀπό τά ρωσικά C. Kahn, Seuil, 1970.

μῦθι καί μάλιστα αὐτό τό εἶδος πού συχνά ὀνομάζουν «μαγικό» (conte féérique). Σύμφωνα μέ τόν Ἀ. Νικηφόρου κεντρικός ἥρωας εἶναι φορέας τῆς βασικῆς λειτουργίας τοῦ μύθου καί τήν ὀνομάζει «βιογραφική» (fonction biographique) γιά χάρη του τά νήματα τῆς ἐξέλιξης. Τά ὑπόλοιπα πρόσωπα ἔχουν λειτουργίες συμπληρωματικές. Ἐμπλουτίζουν τό μῦθο μόνο καί μόνο ἐπειδή ἐπιτυχάνουν νά χαλαρᾶνόν τό ρυθμό τῆς δράσης. Τελικά ἀπλά καί μόνον βοηθοῦ τόν ἥρωα ἢ τόν ἐμποδίζουν στό σκοπό του κι ἀνάλογα χαροκτηρίζονται «καλοῖ» ἢ «κακοῖ».¹⁷

Φυσικά ὁ ρόλος τοῦ βασιλόπουλου μέσα στό ἔργο εἶναι ἐξαιρετικά προνομιακός καί πρωταγωνιστικός. Οἱ «καλοῖ» τε εἶναι (ἢ γίνονται) ἀφοσιωμένοι μέχρι λατρείας. Ἐνας ἥρωας ὁ Πολύδωρος, λέει χαρακτηριστικά ὅτι ἂν σκοτωνόταν «διθά ξανάβλεπε τά φωτεινά μάτια τοῦ βασιλόπουλου πού γιά χάρη του θά γινόταν κομμάτια». Αὐτό τό βασιλόπουλο ἐνθουσιάζει τούς ὑπηκόους του καί τούς καθοδηγεῖ σωστά σ' ἓν σωρὸ δουλειές πού τίς δοκιμάζει γιά πρώτη φορά. Γίνεται πλεμιστής, ξυλοκόπος, σιδεράς, μελισσοκόμος, πάντα μέ τὴν ἴδια ἐπιτυχία.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, αὐτή ἡ προσωπολατρία —μέχρι ἐν σημείο παραδεκτῆ καί φυσική σ' ἓνα παραμῦθι— εἶναι καί πού διαπνέει ὀλόκληρο τό ἔργο τῆς Δέλτα: συχνά ἐξαίρεται ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη καί ἀφοσίωση στόν ἀρχηγό. Ἔτσι μυθιστόρημα *Γιά τήν πατρίδα* εἶχε ἀρχικό τίτλο *Γιά τόν βιολιά*, ὅπως ὁμολογεῖ ἡ ἴδια στό *Δελμούζο* (*Ἀλληλογραφία*, σ. 205). Στό ἀτέλειωτο «βυζαντινό» τῆς μυθιστορίας *Τό γκρέμισμα* (1912-1927) ἡ Δέλτα θέτει γιά πρώτη φορά τό δίλημμα ἀνάμεσα στήν πίστη στήν πατρίδα καί τήν πίστη στόν ἀρχηγό. Ἐνα δίλημμα πού μάλλον δέν λύνεται ποίμιά πού ἡ Δέλτα δέν ὀλοκλήρωσε τό μυθιστόρημά της. Πότες κι ἀργότερα, στά 1921, ταυτίζει στά γραφτά της τά πρόσωπα μέ τίς ἰδέες, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς: Ν

λώντας για τόν βενιζελισμό και τόν κωσταντινισμό βρίσκει πώς είναι «δύο ιδεολογίες διαφορετικές».

Γενικά η άπλή μορφή του παραμυθιού, κατάλληλα διασκευασμένη, ξευπηρετεί ευρύτερα τις διδακτικές προθέσεις της Δέλτα και μάλιστα με τρόπο ιδιαίτερα ταιριαστό: έτσι, η κλασική και καιρία για την εξέλιξη σκηνή της συνάντησης του παλικαριού με τη νεράιδα, ή την αγαθή μάγισσα αντιστοιχεί στις τρεις συναντήσεις του βασιλόπουλου με τη Γνώση. Στο λαϊκό παραμύθι η καλή ξωτική χαρίζει στον ήρωα ένα μαγικό αντικείμενο και μία συμβουλή που έχει σχέση με τη χρήση του, ή απλά και μόνο του προσδίδει για λίγο μία υπερφυσική ιδιότητα (π.χ να είναι άδρατος ή άτρωτος). Η συνάντηση είναι άπροσδόκητη, συνήθως γίνεται στο δάσος, κι είναι μάλλον μυστική: κανείς δεν την παίρνει είδηση εκτός απ' τους δύο πρωταγωνιστές της. Οι συναντήσεις του βασιλόπουλου με τη Γνώση (ιδίως οι δύο τελευταίες) διατηρούν όλα αυτά τα τυπικά χαρακτηριστικά, μόνο που αυτή αντί για μαγικό φίλτρο δίνει στον ήρωα ένα σωρό θεωρητικές συμβουλές εξαιρετικά αποτελεσματικές, αφού παίρνει κουράγιο γρήγορα. Αυτή η διασκευασμένη σκηνή παραμυθιού δίνει λοιπόν την ευκαιρία στη συγγραφέα να διοχετεύσει τό διδακτισμό της. Βέβαια χάνεται η μαγεία, ή γοητευτική έκπληξη της σκηνής κι είναι λίγο πιεστική ή σαφής διδακτική πρόθεση. Τό τελικό κείμενο των σκηνών της συνάντησης πρέπει να διορθώθηκε ύστερα από υπόδειξη του Τριανταφυλλίδη. Η Δέλτα του είχε στείλει τό κείμενο, χειρόγραφο ακόμη, κι εκείνος παρατηρεί:

«Μέ πειράζει ή προσπάθεια του συγγραφέα που διαβλέπω... Μοιάζει με τόν τρόπο τουλάχιστον που βρίσκεται (ή σκηνή της συνάντησης), σά να είστε ανασκουμπωμένη για κατήχηση» ('Αλληλογραφία, 308).

Σήμερα ένοχλει αυτή ή σύλληψη του λατρευτού άρχηγού, του «χαρισματικού ήγέτη» που όλοι είναι πρόθυμοι να θυσιαστούν για χάρη του και συγκινούνται τόσο πολύ απ' τά λόγια του. Πάντως αυτή ή στοιχειώδης, ή άρχέγονη μορφή του παραμυθιού δίνει στην Πηνελόπη Δέλτα ένα παλύ βολικό σχήμα, όπου θά χωρέσει την ιδεολογία της εποχής της, μία ιδεολογία που ταυτίζεται με την προσωπολατρία και τόν μεσσιανισμό, την παθητική άναμονή του «Σωτήρα του έθνους». «Όμως δεν θά πρέπει να φέξουμε ιδιαίτερα την Δέλτα γι' αυτό μία που αναπαράγει τις ιδεολογικές συμβατικότητες της εποχής της. "Αλλωστε κι ή Φλογέρα του βασιλιά του Παλαμά, γεννημένη απ' τό ίδιο άκριβώς κλίμα που δημιουργησε τό Παραμύθι, διαλέγει τόν Βουλγαροκτόνο για ήρωα.

Η επέμβαση της Γνώσης είναι φυσικά σημαντική για την εξέλιξη του έργου, αφού έντείνει τό ρυθμό της δράσης βγάζοντας τό βασιλόπουλο από την άμηχανία του. Η πιό σημαντική συνάντηση είναι βέβαια ή δεύτερη όταν ο ήρωας είναι γεμάτος μαύρη άπελπισία κι ή Γνώση του λέει ρεαλιστικά: «Ο λαός σου είναι σάν όλους τούς λαούς, ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος. Μά έχει ανάγκη από διοίκηση. Μήπως λοιπόν δεν είσαι αρκετά δυνατός να γίνεις άρχηγός;». Παρόλο που ή τελευταία φράση είναι ποτισμένη από τό μεσσιανισμό του δυνατού άρχηγού, οι δύο προηγούμενες είναι μακριά από όποιαδήποτε έθνικιστική έπαρση και προγονοπληξία, όποιαδήποτε διάθεση έπιστροφής στη Μεγάλη Ίδέα. Είναι σίγουρο ότι ή Π. Δέλτα, γνώριμη και φίλη των δημοτικιστών, παρακολουθούσε άρχικά την άρθρογραφία του Νουμά και τόν λάβαινε

Μέ τόν Νικ. Πλαστήρα 27.10.23 ('Αρχείο Β).

όσο διάστημα βρισκόταν στο έξωτερικό — ως τά 1913. Στο Νουμά ο Γ. Σκληρός έγραφε από τό 1908 τά γεμάτα ρεαλισμό και δύναμη άρθρα του προσπαθώντας να άναπροσανατολίσει την έλληνική συνείδηση, να την κάνει να στραφεί προς τά μπρός, παρατώντας τις μεγαλόσχημες ουτοπικές θεωρίες για «μεγαλειό φυλής», «προαιώνιους έχθρους» κ.λπ. Όταν ο Τριανταφυλλίδης κριτικάρει τό βιβλίο της Δέλτα Για την πατρίδα της συνιστά να διαβάσει τό άρθρο του Σκληρού «Τό ζήτημα της Ανατολής» (Νουμάς, 4-10, 1-11-1909) που άντιμετωπίζει διαφορετικά «τή σχέση μας με τούς γειτόνους».

Είναι επίσης βέβαιο ότι ή Δέλτα είχε διαβάσει τό πρώτο βιβλίο του Σκληρού, Τό κοινωνικό μας ζήτημα (1907) που τόν έκανε γρήγορα γνωστό σ' όλη την Ελλάδα. Στο έργο του αυτό ο Σκληρός γράφει χαρακτηριστικά:

«Τοιουτοτρόπως έγεννώντο δύο κόσμοι πραγματικότητας: ο ένας αληθής, ο της πράξεως, ο έχων σημασίαν δι' όλον τόν μη έλληνικόν κόσμον και ο άλλος ο της φαντασίας, ο μη άναγνωριζόμενος υπό του έξω κόσμου, έχων όμως άπόλυτον σημασίαν διά τούς Έλληνας».

Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τούς «Μοιρολάτρες» στο Παραμύθι χωρίς όνομα που έχουν απ' ό,τι φαίνεται ένδοξο παρελ-

θόν. Ὁ βασιλιάς Ἀστόχαστος κι ἡ βασίλισσα Παλάβω ζοῦν ἐκτός τόπου καί χρόνου, μέ τήν ἀνάμνηση τῶν παλιῶν μεγαλειῶν, χωρίς νά νιώθουν τήν ἀθλιότητα τοῦ τόπου τους.

Εἶπαμε ὅτι σύμφωνα μέ τήν ἀνάλυση τοῦ Νικηφόρου τά δευτερεύοντα πρόσωπα ἀπλῶς βοηθοῦν ἢ ἐμποδίζουν τή δράση τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα. Ὅμως ἡ Δέλτα μπόρεσε νά τά ντύσει μέ τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἔτσι βλέπουμε τίς βασιλοπούλες πού ἐτοιμάζουμε τή σούπα ὄλου του στρατοῦ καί θυμάμαστε τίς κυρίες τῆς ἐποχῆς καί τῆς τάξης τῆς Δέλτα πού ἡ διάθεσή τους γιά «κοινωνική προσφορά» καί φιλανθρωπική δράση ἐκφράζει τήν τότε δεοντολογία.

Ἴσως δέν θά ἦταν ὑπερβολή, ἂν στό πρόγραμμα τοῦ σχολείου πού τό ἴδιο τό βασιλόπουλο ὑπαγορεύει στό δάσκαλο Ἄμοιράκο διακρίνουμε τόν ἀπόηχο ἀπό τίς ἐκπαιδευτικές πεποιθήσεις τοῦ Δελμούζου. Στό *Παραμῦθι* τά παιδιά «μαθαίνουν νά σαϊτεύουν», ὅταν εἶναι καλός καιρός τό μάθημα γίνεται στό δάσος. Στήν πυκνή του ἀλληλογραφία μέ τή συγγραφέα ὁ ἐμπνευστής τοῦ Σχολείου τοῦ Βόλου μιλάει μέ ἐνθουσιασμό γιά ὅ,τι συμβαίνει ἐκεῖ, λέει πῶς τά παιδιά πηγαίνουν τακτικά περίπατο καί δουλεύουν στό περιβόλι,¹⁸ μαθαίνουν Φυσική Ἱστορία παρατηρώντας τή φύση, μορφώνονται σ' ἕνα Σχολεῖο Ζωῆς.

Γενικά σ' ὅλα τά ἔργα τῆς Δέλτα ὄλοι οἱ ἥρωές τῆς, ὑπερχρονικοί κι ἀλλοτινοί ἐκφράζουν τίς ἀντιλήψεις τῆς δικῆς τῆς ἐποχῆς σύμφωνα μέ τή σαφή καί συνειδητή πρόθεση τῆς δημιουργοῦ τους. Ἔτσι γιά τό μυθιστόρημά τῆς *Τόν καιρό τοῦ Βουλγαροκτόνου* σημειώνει σχετικά:

«Βάζω συνείδηση σημερινή, μέ σημερινές ἰδέες τιμῆς καί ψυχικές πάλες στήν καρδιά τοῦ Δαφνομήλη, πράγματα πού δέ σκέφτηκε βέβαια ὁ Δαφνομήλης τόν Ι' αἰώνα».¹⁹

Παρωδία καί θεατρικότητα

Ὁ Κωστής Παλαμάς ἔγραφε στό *Νουμᾶ* τῆς 13ης Μαρτίου 1911 στήν ἐπαινετική κριτική του γιά *Τό Παραμῦθι* χωρίς ὄνομα.²⁰

«Στό θέατρο μεταφερόμενο τό διήγημα τοῦτο, θά τήν ἔδειχνε ὅλη του τή δύναμη, πῶς καλά, ἂν ἴσως καί τό παρασταῖναν ὄχι ἠθοποιοί, μά νευρόσπαστα... Εἶναι κάποια ἔργα (ἀκόμα) καί ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, πού μονάχα οἱ μαριονέτες θά τά ἐρμήνευαν ταυριαστά, ἔτσι καθὼς εἶναι γινόμενα ἀπό πρόσωπα ἀλλά, ἀλύγιστα, μονοκόμματα, πρωτόγονα».

18. Ὁ Δελμούζος ἀφοῦ ἐπαινέσει καί ἀναλύσει τό *Παραμῦθι* γράφει: «Ἡ διαφθορά καί ἡ ἀνύψωση ἑνός λαοῦ εἶναι σύμφωνα μέ τό βιβλίό Σας ἔργο τοῦ ἑνός, τῆς κεφαλῆς. Ἐνῶ εἶναι δόγμα τῆς Κοινωνιολογίας πῶς ὁ ἕνας, τό άτομο, εἶναι ἀπλούστατα ὄργανο τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν πού στηρίζονται κυρίως σέ οικονομικούς παράγοντες (*Ἀλληλογραφία*, 220). Σύμφωνα μέ τόν Π. Ζάννα, τό βασιλόπουλο εἶναι ἡ ἰδανική μορφή τοῦ διαδόχου πού θά ἔπρεπε νά εἶχε ταυτιστεῖ μέ τήν ἐπανάσταση τοῦ 1909, *Ἀρχεῖο Α'*, 19'.

19. *Ἀρχεῖο Α'*, 104.

Ἡ γνώμη τοῦ ποιητῆ χαρακτηρίζει καίρια τό ἔργο τῆς Δέλτα ἐντοπίζοντας ἔμμεσα τά δύο βασικά του σημεία: τή *σχηματικότητα* καί τή *θεατρικότητα*. Ἡ πρώτη ἔχει σχέση μέ τά πρόσωπα, ἡ δεύτερη μέ τήν ἀτμόσφαιρα, τό περιβάλλον καί τόν τρόπο πού κινοῦνται.

Πολύ συχνά τά πρόσωπα τοῦ *Παραμυθιοῦ* εἶναι ἐξαιρετικά ἐπιτυχημένες καρικατούρες, ὅπως ὁ βασιλιάς, ἡ βασίλισσα, ὁ Πρωτοβεστιάριος. Θά ἔτανε ὑπερβολή νά λέγαμε ὅτι οἱ πιό ζωντανοί, οἱ πιό ἐνδιαφέροντες ἀπό λογοτεχνική ἄποψη ἥρωες τῆς Δέλτα εἶναι αὐτοί πού γελοιοποιοῦνται; Ἀκόμα καί στό ἀτέλειωτο βυζαντινό της μυθιστόρημα, τό *Γκρέμισμα* ἡ καρικατούρα τοῦ Ψελλοῦ-αὐλοκόλακα, ἐκλεπτυσμένου λόγιου, μέ «μιά δόση Μιστριωτισμοῦ», εἶναι χαρακτηριστική, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σχέση τῆς μέ τήν ἱστορική πραγματικότητα ἢ τήν ἐναρμόνισή τῆς μέ τήν πραγματικότητα ἢ τήν ἐναρμόνισή τῆς μέ τήν ὅλη ἀτμόσφαιρα τοῦ μυθιστορήματος.

Οἱ «καλοί» ἥρωες τοῦ *Παραμυθιοῦ* εἶναι βέβαια λιγότερο διασκεδαστικοί. Ἔτσι τό βασιλόπουλο ποτέ δέν γελάει, δέν ἀστειεύεται, συνέχεια σκέφτεται τήν ἀποστολή του, δέν εἶμαι σίγουρη γιά τό ἂν ἐρωτεύεται: ὅταν ἤμουν παιδί, μέ σκανδάλιζε ἐκείνη ἡ σκηνή πού ζητάει ἀπό τή Γνώση νά τόν παντρευτεῖ «ἐπειδὴ τοῦ ἔκανε τόσο καλό μέ τίς πολῦτιμες συμβουλές τῆς». Ὅμως αὐτό εἶναι φυσικό μιά καί οἱ ἥρωες εἶναι τύποι, ὄχι καθημερινοί ἄνθρωποι, μιά καί τό παραμῦθι ἔχει ἀλληγορικό χαρακτήρα καί διδακτική πρόθεση.

Ἡ Δέλτα περιβάλλει ἀρχικά αὐτούς τούς τύπους μέ μιά πειστική ἀτμόσφαιρα παρακμῆς. Ἐχει κατορθώσει νά τήν ἀποδώσει *εἰκονογραφικά* μ' ἕναν τρόπο καθαρά *θεατρικό*. Τοποθετεῖ τούς ἥρωες στό χῶρο, περιγράφει πῶς εἶναι ἀκριβῶς ὁ χῶρος αὐτός, τί φοροῦν τά πρόσωπα, ποιές ἀκριβῶς κινήσεις κάνουν. Μ' ἄλλα λόγια, δίνονται σαφεῖς ὁδηγίες *σκηνογραφικές, ἐνδυματολογικές, σκηνοθετικές*. Το ἔργο προσφέρεται γιά θεατρική ἐκδοχή καί δέν εἶναι διόλου τυχαῖο ποῖ διασκεύαστηκε σέ θεατρικό ἔργο ἀπό τόν Ἰάκωβο Καμπανέλη στά 1959.

Ἦδη μέ τό σκηνικό δίνεται ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς παρωδίας. Τά πράγματα εἶναι παλιά καί φθαρμένα, μ' ὅλη τήν ἀλλοτινότητος λαμπρότητα, καρικατούρες πραγματικές σάν τά πρόσωπα πού τά χρησιμοποιοῦν. Στό παλάτι ὑπάρχουν μιά κουτσί χρυσή πολυθρόνα, ραγισμένοι καθρέφτες, ἕνα ξεγυαλισμένον χρυσό κρεμαστάρι, μιά κουτσί χρυσή κοτσόλα — «τό πι σφαναταχτερό ἐπιπλο σ' ὄλο τό δωμάτιο» τοῦ θρόνου, ὅποι θά κρεμαστεῖ ἡ γαϊδουροκεφαλή τοῦ θεῖου βασιλιά. Αὐτή ἡ γαϊδουροκεφαλή μέ τήν τενεκεδένια κορόνα πού εἶναι σύμβολο καί εὔρημα θεατρικό, ἀκόμη καί σκηνογραφικό.

Μαθαίνουμε γιά τά ξεσκισμένα χρυσοκέντητα ροῦχα τῆ βασιλικῆς οἰκογενείας, τόν κουρελιασμένο βασιλικό μανδύα παρατηροῦμε ὅτι τά βελουδένια χρυσοκέντητα ροῦχα τοῦ βασιλόπουλου «ἔχουν μικρέψει καί σχιστεῖ». Αὐτά τά ἴδια «κουστοῦμια», μπαλωμένα χάρη στήν ἐπέμβαση τῆς συμπαθητικῆς Εἰρηνούλας, προεξαγγέλλουν ὅτι ὅλα θά πᾶνε καλῶς στήν βασιλεία τῶν «Μοιρολατρῶν». Κι ἀργότερα, ὅταν οἱ Μοιρολάτρες διώχουν τόν ἐχθρό κι ἀρχίζει τό κράτος του νά ὀρθοποδίζει, τότε τό βασιλόπουλο «φοράει ἀπλά ἄσπε μάλλινα ροῦχα» ὅπως καί οἱ ἄλλοι στρατιῶτες.

Τά πρόσωπα τοποθετοῦνται στό χῶρο μέ ἀκριβεία, μέ μέ γάλη προσοχή κι ἡ τοποθέτησή τους αὐτή προειδοποιεῖ γι

τίς σκέψεις και τά αισθήματά τους. "Έτσι στό Γ' κεφάλαιο τό σκηνικό τής αίθουσας του θρόνου μοιάζει χωρισμένο στά δυό. Στή μιά μεριά κάθονται όλοι μαζί οί παλατιανοί, ό βασιλιάς, ή βασίλισσα, οί βασιλοπούλες κι οί παρακόρες και παρατηροῦν ξεκαρδισμένοι στά γέλια τά καμώματα του γελωτοποιου. Στήν άλλη άκρη, στό παράθυρο τό βασιλόπουλο διηγείται μέ σοβαρότητα στην άδερφή του «τίς όμορφίες του δάσου».

Πολύ συχνά μάς δίνονται λεπτομέρειες για τό τί άκριβώς μαγειρεύει ή βασιλοπούλα, ή κυρα-Φρόνηση, ή «όλες μαζί οί κοπέλλες». Αυτό ένοχλεί λίγο τόν συνήθως έγκάρδιο και έπαινετικό άλληλογράφο τής Δέλτα, τόν Άργύρη Έφταλιώτη, πού μέ ευγένεια τής γράφει:

«Ίσως θά ήτανε καλύτερα νά μήν αναφέρονταν γαστρονομικά αντικείμενα τόσο συχνά, μά αυτό πάλε είναι έλκυστικό στά παιδιά, είναι και ρωμαίικο συστατικό». (Έπιστολή από Liverpool, 18.7.1910). «Άν έχει κουσούρι τό έργο, είναι τά παραπολλά φαγιά και μαγειρέματα. Ρωμαίικο και πολύ ρωμαίικο μάλιστα θά πήτε, και νά δήτε πού μου άρέσει κιάλας νά φαντάζομαι π.χ. πώς μυρίζω ξυνίθρες, μά ξέρω γώ; νά δέν πάνε στη φιλολογία τά τέτοια». (Hesle, 19.7.1910).

Όστόσο νομίζω πώς αυτά τά σχηματικά, τά σάν φιγουρες κουκλοθεάτρου πρόσωπα, ζωντανεύουν, γίνονται μ' αυτόν τόν τρόπο περισσότερο σάρκινα.

Κάποτε τά φαγητά χρησιμεύουν για νά ολοκληρωθεί ή εικόνα μιās καρικατούρας: ό κυρ-Κατρακυλάκος, ό όλοστρογγυλος άπαθής πρωτοβεστιάριος δέν βλέπει τήν ώρα νά ξεφορτωθεί τό βασιλιά και τό βασιλόπουλο για νά πάει σπίτι του, όπου τόν περιμένει «μιά όρεκτικότητα σχορδαλιά». 'Η ξεπασμένη βασίλισσα μ' όλο τό θυμό της, δέν μπορεί νά άντισταθεί στό άγαπημένο της φαγητό πού είναι τά πουλιά μέ μαρούλια. "Άλλωστε ή άναφορά τών φαγητών και ή λεπτομερής εξήγηση τής παρασκευής τους είναι κάτι πολύ ταιριαστό μέ τή φύση τής παρωδίας. Στά έλληνιστικά χρόνια υπάρχουν ένα σωρό «'Ηδυπάθειες», γεμάτες συνταγές και λιχουδιές.²³

Γενικά, ό σατιρικός τόνος τής Δέλτα, αυτή ή άθλιότητα πού άποκαλύπτεται ντυμένη μέ σαρκασμό είναι τό πιό όμορφο στοιχείο στό έργο της. 'Ο Παλαμάς τής έγραφε πώς ίσως διαφαίνεται στό «Παραμύθι κάποιος άντίλαλος από Άγγλικό χιοῦμορ, κάτι από Thaceraγ, Swift ή Dickens».²⁴

'Η Δέλτα λάτρευε τά άγγλικά παιδικά βιβλία κι άναγνωστικά, έβρισκε τά γαλλικά υπερβολικά σοβινιστικά και άδικα μέ ό,τι άγγλικό, τά γερμανικά όχι καλά, γιατί διαφημίζουν τήν πονηριά. Πραγματικά, είναι πολύ πιθανό ή ιδέα τής άλληγορίας νά είναι «μακρινός άντίλαλος» του Σουίφτ. Από τόν Ντίκενς ή Δέλτα δανείζεται και διασκευάζει τό εύρημα τής φτωχής βασιλικής οικογένειας.

5. Έπίλογος: Άντιδράσεις και πιέσεις

"Έχουν περάσει έβδομήντα σχεδόν χρόνια από τότε πού γράφτηκε τό Παραμύθι χωρίς όνομα, τόν καιρό πού ή θέση τής γυναίκας στην έλληνική κοινωνία δέν ήταν αξιοζήλευτη. Πώς δέχονται οί πνευματικοί άνθρωποι τής έποχής τό βιβλίο αυτό;

'Ο Παλαμάς τό συνιστά μέ ένθουσιασμό στό Πρωτοχρονιάτικο σημείωμα του 1911 πού αναφέρεται στα βιβλία τής περασμένης χρονιάς ("Άπαντα, 8, «Τό κλειδί του σπιτιου», σ. 86), μά στην έπαινετική κριτική πού του αφιερώνει στό Νουμά τονίζει ιδιαίτερα τό γεγονός ότι ή Δέλτα είναι «γυναίκα και μητέρα» (ό.π., σ. 86, «Τό νέο βιβλίο τής κας Δέλτα»). 'Ο Έφταλιώτης, καλοσυνάτος κι εκδηλωτικός πάντα, μέ εύκολα τά καλά λόγια, λέει πώς είναι «ώραίο βιβλίο για παιδιά και μέ βαθεία σημασία» ('Άλληλογραφία, σ. 155). 'Ο Δελμούζος χαιρέται πολύ γι' αυτό τό γραμμένο στη δημοτική βιβλίο για παιδιά, τό όνομάζει «τό δεύτερο ένθικό βιβλίο για μικρούς και μεγάλους», έννοώντας ότι τό «πρώτο» είναι τό Για τήν πατρίδα. Βρίσκει πώς «μοιάζει μέ τραγουδι και μέ παραμύθι», μά είδαμε πώς τό βρίσκει λίγο «συντηρητικό». «'Η διαθορά και ή άνύψωση ενός λαου είναι σύμφωνα μέ τό βιβλίο Σας έργο του ενός, τής κεφαλής» γράφει χαρακτηριστικά ('Άλληλογραφία, σ. 220-221). 'Ο Ψυχάρης είναι κακιωμένος πού ή Δέλτα δέν ακολουθήσε τίς δικές του γλωσσικές απόψεις, γι' αυτό είναι άρετά δηκτικός και σαρκαστικός μέ τό βιβλίο, μόλο πού του άναγνωρίζει κάποιες λογοτεχνικές άρετές ('Άλληλογραφία, σ. 223, σημείωση).

'Ο Τριανταφυλλίδης μ' όλη τήν ευγένεια και τή φιλική σχέση πού τόν συνδέει μέ τήν οικογένεια τής Δέλτα, δέν πολυπιστεύει ότι τό έργο της αυτό έχει σπουδαία λογοτεχνική αξία. Βρίσκει κι αυτός όμως εξαιρετικά χρήσιμο τό γεγονός ότι γράφονται παιδικά βιβλία στη Δημοτική. "Άλλωστε, καθώς είδαμε, κι αυτός ένοχλείται από τήν παρουσία του χαρισματού κεντρικού ήρωα (βλ. Άλληλογραφία, Έπιστολές Τριανταφυλλίδη).

"Όμως ίσως οί σπουδαίοι δημοτικιστές είναι μάλλον άνστηροί μέ τή συγγραφέα, λησμονούν ότι τό έργο της είναι παραμύθι συμβολικό και τά περισσότερα παραμύθια μιάνε για ήρωικά κι αξία βασιλόπουλα. "Ας μήν ξεχνάμε άκόμη ότι μιά γυναίκα τής έποχής εκείνης όσο κι άν είναι ευαίσθητος δέκτης, είναι πιθανό κι εύλογο νά παραμένει ως ένα σημείο δέσμια τών άντιλήψεων του κοινωνικού της περιγυρου. Στό έργο της βλέπουμε νά έπαληθεύεται ή διαπίστωση του Μάρξ ότι οί συνθήκες ζωής διαμορφώνουν τόν τρόπο σκέψης. "Όστόσο θά ήμασταν άδικοι άν λέγαμε ότι ή Δέλτα άντιμετώπισε τά κοινωνικά δεδομένα παθητικά, χωρίς νά άσκήσει τήν κριτική της. "Έστω σύμφωνα μέ τά αυτονόητα τών κοινωνικών καταβολών της. 'Η ίδια πρέπει νά έχει συνείδηση του γεγονότος ότι οί καταβολές της αυτές τήν προσδιορίζουν και τήν έπηρεάζουν. Στά 1925 ή μορφή του Νικόδημου στό έργο 'Η ζωή του Χριστου προδίδει άκριβώς αυτή της τή συνείδηση. 'Η Δέλτα γράφει χαρακτηριστικά:

20. Άλληλογραφία, σ. 211.

21. Κ. Παλαμά, «Τό νέο βιβλίο τής κας Δέλτα», έκδ. Μπίρης, 8, 85.

22. Για τό ρόλο πού παίζουν οί σχετικοί λογότυποι στη γένεση τής παρωδίας, βλ. Alex. Zervou, *Parodie et ironie, l' engendrement du comique dans l' épopée*, διδακτορική διατριβή, Nanterre, Paris X, 1984.

23. Βλ. P. Brandt, *Corpusculum Poesis epicae graecae - Parodia epicae graecae*, Λιψία, 1868.

24. Κ. Παλαμά, "Άπαντα, 8, 86.

«Στήν ψυχή του Νικοδήμου γίνονταν ή αιώνια εκείνη πάλη, όπου ή κρίση και ή συνείδηση αγωνίζονται έναντίον της κοινωνικής τυραννίας, ψυχολογία του ανθρώπου της προνομιούχου τάξεως, που βλέπει την αλήθεια και όμως δεν έχει τό θάρρος νά σπάσει τίς στενές προλήψεις του κύκλου του και ν' ακολουθήσει τό πέταγμα της ψυχής του».

Ή «ψυχή του Νικοδήμου» δεν είναι άλλη από την ψυχή της Πηνελόπης Δέλτα.

Από την άλλη μεριά τό βιβλίο αυτό, που απ' όλα τά Έλληνόπουλα τό πρωτοδιάβασαν και τό αγάπησαν οί μαθήτριες του Σχολείου του Βόλου, μιά και ή συγγραφέας είχε στείλει στον Δελμούζο κάμποσα αντίτυπα, χαρακτηρίστηκε μέσα στό Δικαστήριο ως ...αναρχικό. Στή δίκη του Δελμούζου μιά από τίς μάρτυρες είπε για τό βιβλίο στον εισαγγελέα Βόλου:

«Ή εντύπωσίς μου είναι ότι τά συμπεράσματά του είναι καθαρώς αναρχικά σύμφωνα μέ τάς εξηγήσεις περί αναρχισμού τάς οποίας μου δίδετε».²⁵

Ο ίδιος ό φωτισμένος δάσκαλος σ' ένα από τά γεμάτα ζεστά αισθήματα γράμματά του βεβαιώνει ότι σύμφωνα μέ όσα γράφανε οί τοπικές έφημερίδες έναντίον του, «τό μυστικό κομιτάτο» έστειλε από τή Γερμανία στό Παρθεναγωγείο του Βόλου «τά άντεθνικά βιβλία μιās κυρίας μέ τό ψευδώνυμο Δέλτα».²⁶

Ή ίδια ή Δέλτα δίστασε νά δώσει στή δημοσιότητα τό Παραμύθι. Κράτησε για ένα — δυό μήνες τά αντίτυπα στην αποθήκη. Άνησυχούσε μήπως τό βιβλίο της θεωρηθεί αντιβασιλικό σέ μιά εποχή που, καθώς λέει ή ίδια, τά αντιβασιλικά βιβλία δεν ήταν χρήσιμα για τόν τόπο (Άλληλογραφία, σ. 219). Μάλιστα ενώ είχε ήδη στείλει τό Παραμύθι στον Δελμούζο, τόν παρακάλεσε νά μήν τό δώσει στίς μαθήτριάς του μέχρι νά περάσει κάποιος καιρός κι αυτός φυσικά σεβάστηκε την επιθυμία της.

Έδώ θά πρέπει νά λογαριάσουμε τίς πιθανές πιέσεις του κύκλου και της οικογένειας της. Δεν θά ήταν επιτρεπτό νά γράφονται βιβλία που θίγουν τό βασιλιά από την κόρη του υπουργού Έθνικης Οικονομίας!

Ή επέμβαση των δικών της στή συγγραφή της είναι κάποτε χαρακτηριστική: ενώ ήδη γίνεται ή διόρθωση των τυπογραφικών δοκιμιών του Παραμυθιού, ό σύζυγος της Δέλτα προτείνει κάποιες αλλαγές που σκοπό έχουν νά άμβλύνουν αυτόν τόν περιφέρημο «άντιβασιλικό» χαρακτήρα του έργου. Γι' αυτό τό ζήτημα ό Έφταλιώτης γράφει:

«Νά βγῆ, νά βγῆ τό βιβλίο καταπῶς είναι. Αυτό τό βιβλίο είναι ή κυρία Δέλτα. Άμα τ' αλλάξουμε κατά τά γούστα άλλων, μά ας είναι και του αγαπημένου μου κυρίου Δέλτα ακόμα (μ' όλο τό σέβας) δέ θά είναι της κυρίας Δέλτα τό βιβλίο». (Άλληλογραφία, σ. 156).

Ο Έφταλιώτης διαφωνεί επίσης μέ την άπόφαση της Δέλτα νά καθυστερήσει την κυκλοφορία του βιβλίου της.

«Θά ξέρετε», της γράφει, «πώς ένα έργο ά δέ βγει την ώρα που γράφτηκε, χάνει τή μυρωδιά του, δεν πολυταιριάζει πιά σέ διαφορετικούς καιρούς». (Άλληλογραφία, σ. 162).

Και ό Τριανταφυλλίδης έξηγει ψύχραιμα στή συγγραφέα ότι «μ' ένα άλληγορικό παραμύθι δεν εκτίθεται κανείς».

Νομίζω όμως ότι την πιό σαφή και ολοκληρωμένη θέση για τό ζήτημα αυτό την εκφράζει ό Δελμούζος που γράφει στή Δέλτα:

«... Άφου ζωγραφίζετε πώς από τό κεφάλι ενός τόπου εξαρτάται τό χαντάκωμα ή ή προκοπή του, δίνετε στον καθένα ένα μέτρο για νά μετρήσει την αξία του βασιλιά μας και νά ρίξει άπάνου του και τίς δικές μας άμαρτίες· στό μέλλοντα όμως βασιλιά δείχνετε τό έργο του και μέ τό μέτρο θά μετρηθεί· έτσι τό βιβλίο Σας είναι αντιΓεωργικότατο και μαζί και φιλοβασιλικότατο». (Άλληλογραφία, σ. 221). Και καταλήγει ό Δελμούζος: «Υποθέτω πώς αν βγει έξω θά κατασχεθεί».

Τελικά ή Δέλτα άποφασίζει ότι τό βιβλίο της μπορεί νά κυκλοφορήσει. Κι όλα γίνονται όπως τά είπε ό Δελμούζος, εκτός απ' την κατάσχεση. Ο άρθρογράφος της έφημερίδας Άκρόπολις (16.12.1910) άναρωτιέται αν ό βασιλιάς Άστόχαστος συμβολίζει τόν Γεώργιο. Και μέ μεγάλη δόση ειρωνείας καταλήγει πώς κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, γιατί ό Γεώργιος δεν ...πεινάει σαν τόν Άστόχαστο.

Ή ίδια ή Πηνελόπη Δέλτα βεβαιώνει πώς δεν ήθελε καθόλου ν' άγγίξει τή βασιλεία (Άλληλογραφία, σ. 222), μά όταν ένα έργο τυπωθεί και κυκλοφορήσει, συχνά ξεπερνάει τά όρια και τίς προθέσεις του δημιουργού του, ανάλογα μέ την άνάγνωση όποιουδήποτε «έπαρκους άναγνώστη» που έλεγε κι ό Βαλερύ. Θά 'λεγα, κάπως υπερβολικά, πώς ή Δέλτα μ' αυτό της τό έργο σχεδόν ξεπερνάει τά δικά της όρια· εκφράζει —ίσως όχι άκόμη έντελώς ένσυνείδητα— την κριτική της, την προσωπική της πολιτική άποψη. Στά σίγουρα, τό Παραμύθι ξεπέρασε τά χρονικά του όρια, την άρχική του ουσία, που ήταν ή ποιητική μετάπλαση μιās ιστορικής στιγμής. Σήμερα τό διαβάζουμε στα μικρά παιδιά μας κι ή θεατρική του διασκευή, στα πρώτα μας νιάτα και τά τελευταία χρόνια της δικτατορίας, μάς συγκίνησε βαθιά, σχεδόν τό ίδιο βαθιά μέ την πρώτη του άνάγνωση:

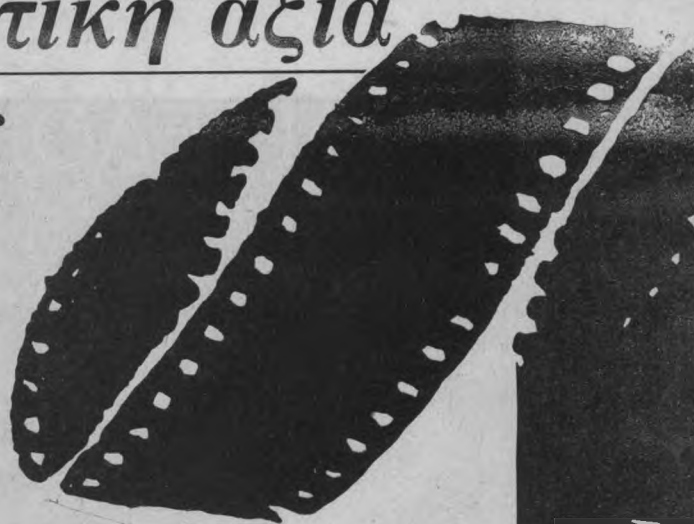
Πάνε κιόλας είκοσι χρόνια από τότε που πρωτοκρατήσαμε στα χέρια μας Τό παραμύθι χωρίς όνομα.

25. Κ. Τριανταφυλλόπουλου, «Θεός και Θέμις», έλεγχος του Βουλεύματος 1912, σ. 25, Άλληλογραφία, 528.

26. Άλληλογραφία, 231. Τά βιβλία που στάλθηκαν είναι τό Γιό την πατρίδα και τό Παραμύθι χωρίς όνομα.

Η έμπορευματική αξία της κρίσης

—Με αφορμή τήν προβολή τοῦ Μελισσοκόμου
καί τοῦ Διάβολου στό κορμί—

Ἡ ἥττα τῆς Ἀριστερᾶς καί ὁ ἔρωτας ὡς ἐστία ὑπονόμευσης τῆς ἀποκαθιστάμενης κοινωνικῆς εἰρήνης, ἀποτελοῦν τά κοινά σημεῖα τοῦ φίλμ τοῦ Μ. Μπελόκιο *Διάβολος στό κορμί* καί τοῦ *Μελισσοκόμου* τοῦ Θ. Ἀγγελόπουλου. Ἡ σύμπτωση τῆς προβολῆς τους δίνει τήν ἀφορμή αὐτῆς τῆς ἐπισήμανσης, καθὼς καί στίς δύο περιπτώσεις ἀφετηρία εἶναι τό τέλος μιᾶς ἐποχῆς δραμάτων καί κατάληξη ἡ πορεία, διαμέσου τῶν νέων νοοτροπιῶν, εἴτε πρὸς τήν κοινωνική ἀφομοίωση (Μπελόκιο) ἢ πρὸς τό ἀδιέξοδο καί τό θάνατο (Ἀγγελόπουλος).

Στόν κόσμο πού φθίνει, ἄνδρες δημιούργησαν τά δράματα ἀλλά καί τίς διαψεύσεις τους. Τό κυριότερο, ἄνδρες διεκδικοῦν πάλι τό νέο κόσμο ἐνῶ ρακενδύτο πλανιέται ἀκόμα τό φάντασμα τοῦ παλιοῦ κόσμου πού μέχρι χθές διεκδικούσαν. Οἱ νέες κοπέλες ἀντιστέκονται μέ τό μοναδικό ὄπλο τοῦ δικοῦ τους λόγου, τό σῶμα τους. «Ἄσε με νά φύγω», λέει στό Σπύρο ἡ νεαρή τοῦ *Μελισσοκόμου*, ἐνῶ κάνουν ἔρωτα. Καί φεύγει ἐγκαταλείποντάς τον. Μέ τό «διάβολο στό κορμί» τῆς ἡ ἄλλη, φεύγει ἀπό τόν ἀνανήψαντα τρομοκράτη γιά νά ξυπνήσει τό διάβολο στό κορμί τοῦ, νεαρότερου ἀπ' αὐτήν, ἔραστή τῆς. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ φυγή ἀποκλείοντας τό σῶμα, ἀποκλείει τή μοναδική ἀπομένουσα ἐπαφή τῶν νικημένων μέ τόν κόσμο τῶν νικητῶν. Καθιστᾷ τή διαδικασία ἐνταξῆς τους σ' αὐτό τόν κόσμο μιᾶ ὑπόθεση διανοητικῆς προσαρμογῆς τους καί μόνο. Ὅχι παράδοξα καί αὐτοὶ ἀντιδροῦν μέ τήν ἀπάρνηση τοῦ δικοῦ τους σώματος, εἴτε μέ τήν κοινωνική ἔννοια, προσχωρώντας δηλαδή στή χωρίς φύλο ἀξιοπρέπεια τῆς ἀστικῆς ἠθικῆς ἢ μέ τή βιολογική, δηλαδή τήν ὀλοκληρωτική ἀπώλεια τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τους.

Ἀλλά ἂν μέχρις ἐδῶ διαπιστώνεται μιᾶ προφανῆς σύμπτωση τῶν δύο ταινιῶν, κάποιες ἐνδιαφέρουσες διαφορές τους θά μπορούσαν ἴσως νά φωτίσουν καλύτερα τήν οὐσιαστικότερη συγγένειά τους.

Στόν *Μελισσοκόμο* ἡ ἥττα τῆς Ἀριστερᾶς ἔχει τήν ἡλικία τῶν ἡττημένων πρωταγωνιστῶν του. Ἡ ἀπώλεια τοῦ πολέμου εἶναι ὀριστική καί οἱ ἀπόηχοι τῶν μαχῶν ἔχουν ἢ δέν ἔχουν τακτοποιηθεῖ, πάντως βρίσκονται γιά πάντα στή συνείδηση ἐκείνων πού τίς ἔζησαν. Ὅχι πιά στήν πραγματικότητα τῶν νέων συγκρούσεων. Γιά τόν περίγυρο ἀλλά καί γιά τοὺς ἴδιους τοὺς ἡλικιωμένους ἀπόμαχους πού ἔχουν πιά προσαρμοστεῖ στοὺς νέους καιροὺς πρόκειται γιά μιᾶ ἐποχή μετά τήν ἥττα. Δέν τίθεται κἀν ζήτημα γιά τίς μάχες πού δόθηκαν, γιά τοὺς λόγους πού χάθηκαν. Τό μόνο πού ἀναζητεῖται, τό μόνο πού προσδίδει ἀγωνία εἶναι ἡ μοίρα τῆς ἀνένδοτης ἐμμονῆς στό ἐκπεσμένο δράμα. Τῆς ἐμμονῆς πού παρά τή στερνὴ γνώση τῶν ἐνδογενῶν ἀδυναμιῶν τοῦ δράματος, ἐξακολουθεῖ νά κατασκευάζει ἰδανικὲς κοινωνίες —κυψέλες— ἔξω ἀπό τό κοινωνικό γίνεσθαι: ἀντικαθιστώντας τό κοινωνι-

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

κό μέ τό φυσικό, έμπιστευόμην τήν αυστηρή οργάνωση του δεύτερου έναντι τής ανεξέλεγκτης άταξίας του πρώτου, πληρώνοντας έστω άκριβά τό τίμημα αυτής τής αντικατάστασης, τή σιωπή, τήν έλλειψη του λόγου που παραμένει τό άποκλειστικό προνόμιο τής ανθρώπινης έπι-κοινωνίας. "Όμως έτσι, όταν οι νέες νοοτροπίες θά εισβάλουν διαπερνώντας τό παραπέτασμα τής σιωπής, όχι μόνο μέ τή μουσική ρόκ αλλά προηγουμένως, μέ τό έρωτικό ήθος που καλλιεργούν οι ρυθμοί της, ή σοφά οργανωμένη τάξη του φυσικού οικοσυστήματος δέν θά μπορέσει νά προφυλάξει τό σχεδιαστή της από τή άφελή και άνόητη άταξία του εισβολέα. "Ο νέος λόγος θά κατακλύσει σταδιακά όλο τό χώρο τής σιωπής. "Όχι πιά μέ τή σαφήνεια ή τήν λαμπερότητα του αλλά μέ τό συγχυσμένο και σκοτεινό φορτίο τής ζωικής του παρουσίας. Λόγος άδειος «ιδεολογικός» και λόγος πυκνός, ένσώματος, «κοινωνικός». "Η σύγκρουση είναι πάντα, σέ εποχές κρίσης των ιδεολογιών, μοιραία γιά τόν πρώτο, παρότι θραύσματά του χωνεύονται ήδη στό παμφάγο στόμάχι του δεύτερου. Βαθύ σαράκι που κατατρώνει και πάλι τήν άδιάσειστη φαινομενικά λογική των νέων θεμελιώσεων. "Ατυχώς στό *Μελισσοκόμο* ό «ιδεολογικός» λόγος έχει άδειάσει ήδη πριν αρχίσει ή ταινία, ένώ ό εισβάλλων «κοινωνικός» διαφαίνεται μόνο από αιχμές. Τήν υπερκινητική παλινδρόμηση τής κοπέλας, τόν άφασικό έρωτισμό του φαντάρου, τήν ώμότητα του γκαραζιέρη γαμπρού. "Όλες εύκολα άναγνωρίσιμες αιχμές μιάς, άλίμονο, πιά σύνθετης πραγματικότητας. "Ο σκηνοθέτης επιμένει μέ σχολαστικό ναρκισσισμό στόν κόσμο τής σιωπής, καλλιεργώντας τά αυτιστικά του χαρακτηριστικά, ένώ έγκαταλείπει τό όργανιστικό περιβάλλον τής κοινωνικής πραγματικότητας στη συμ-

βολική σκιαγράφηση των στερεοτύπων του. "Αλλά έτσι ή μόνη αντίφαση που μπορεί νά άναδειχθεί δραματουργικά είναι εκείνη τής έμμονής στη «ζωή» και τής άπομόνωσης από τή ζωή, ή όποία άν έχει ένα ένδιαφέρον αυτό δέν συμποσοδύται στη μοιραία κατάληξή της, γνωστή και άναπόφευκτη, αλλά στην άρθρωση του έσωτερικού μονόλογου-άπολογισμού αυτών που έγιναν χθές, αυτών που δέν μπορούν νά γίνουν πιά σήμερα. Αυτός άκριβώς ό (μονο)λόγος λείπει από τό *Μελισσοκόμο* καθώς από τήν αρχή όλα, πρόσωπα, σκέψεις, περιβάλλον, ύποτάσσουν τήν έκφραστικότητα τους στη θεατρικότητα του τραγικού φινάλε. Γιά όσους τό γνώριζαν από τή σαρωτική προβολή του μέσω του όρτιου —μέ «καπιταλιστικά» κριτήρια— γραφείου δημόσιων σχέσεων τής ταινίας, δέν άπομένει παρά ένα άνιαρό ταξίδι στη γνωστή εικονογραφία του σκηνοθέτη, τή βροχή, τά παλιά πανδοχεία, τά βενζινάδικα, τά φωτισμένα καφενεία μέσα στη νύχτα τής ένδοχώρας. "Όλα άξιόλογα εύρήματα μιάς, δυό αλλά όχι και έπτά ταινιών.

"Αντίθετα στόν Μπελόκιο ή ήττα τής "Αριστεράς είναι πρόσφατη. Οι ήττημένοι σέρνονται ακόμα στό κλουβιά των νικητών. «Δικάζονται» μέσα στην άδιαφορία τής κοινής γνώμης και τίς έκ των ένδον άποστασίες. "Η ιστορία τους ανατίθεται στις δικολαβικές ικανότητες των δικηγόρων-σωτήρων τους. "Ο Μπελόκιο άποφασίζει νά βγει από τίς έτσι κι άλλως μισοάδειες αίθουσες των δικαστηρίων. "Έξω στην κοινωνία. Στην κοινωνία των νικητών. "Ανιχνεύοντας τίς νέες νοοτροπίες. Αυτόν τόν άποϊδεολογικοποιημένο κοινωνικό λόγο που άναπτύσσεται μετά τήν ήττα. "Εκεί όπου συγκροτείται ή νέα ιδεολογία. "Εμπιστευόμενος τή δραματική άξία των αντιφάσεων και των συγχύσεων ανάμεσα στό παλιό και τό καινούργιο ή αυτό που φαίνεται καινούργιο. "Έτσι ό «διάβολος» δέν ντύνει τό κορμί της μόνο μέ τά τελευταία μοντελάκια τής ιταλικής ύψηλης μόδας αλλά αισθάνεται και τήν άνάγκη νά επιδείξει τόν αντικαταναλωτισμό της καταστρέφοντας τό νέο νοικοκυριό που στήνει μέ τή μεγαλοαστή πεθερά και μητέρα του άνανήφαντος τρομοκράτη. "Ο νεαρός έραστής χαρτζιλικωμένος από τόν μπαμπά, δέν ίππεύει μόνο τήν καθάραιμη γιαμάχα του, αλλά βρίσκει τή δύναμη νά επαναστατήσει έναντίον του συμμορφούμενος μέ τό διάβολο μέσα του. Τό σχολείο δέν είναι μόνο αυστηρό στις έξετάσεις και στην ποιότητα των σπουδών που προσφέρει αλλά και άνεκτικό μέ τίς ψυχολογικές άταξίες των μαθητών του. Οι «σκληροί» τρομοκράτες δέν είναι μόνο, ή δέν είναι πιά, οι ύπιδέτες άσκητές τής επανάστασης, άδιάφοροι γιά τίς καθημερινές ήδονές αλλά και έρωτικοί άνθρωποι μέ άμεσες σεξουαλικές άνάγκες. "Ο ψυχίατρος δέν είναι μόνο ένας αντικειμενικός άναλυτής ψυχών ή ένας πατέρας γεμάτος κατανόηση αλλά και ένας ύστερικός σαραντάρης μέ πατριαρχικά σύνδρομα και έρωτικές άπωθήσεις. "Ο καθολικισμός δέν είναι τό διαβατήριο μόνο προς τήν πνευματική ίσορροπία αλλά —γιά τούς ειλικρινείς— και προς τήν αισθησιακή πλεαδαρότητα. "Ο κατάλογος μοιάζει άτέλειωτος αλλά πραγματικά ό Μπελόκιο, μέ τήν άταξία και των περασμένων ταινιών του, σχεδόν δέν παραλείπει καμία από τίς γνωστές και πολυσυζητημένες αντιφάσεις τής μοντέρνας κοινωνίας "Όλο τό ρόζ-γκρί όνειρο του καπιταλισμού που έγ καθιστά στό μεγαλοαστικό σπιτικό του «διαβόλου» επιπλώνεται μέ ό,τι ή σύγχρονη διαφήμιση αλλά και ή σύγχρονη «κοινωνική ψυχολογία» τώ

περιοδικών μεγάλης κυκλοφορίας θεωρούν απαραίτητο ιδεολογικό εφόδιο τών μοντέρνων ανθρώπων-καταναλωτών. Αυτών πού μαθαίνουν, μέ σκληρό βέβαια τρόπο, δι καλύτερα άγχώδης, ύστερικός, έγωκεντρικός, «πλουραλιστής» αλλά μοντέρνος παρά παραδοσιακός, δι και άν αυτό σημαίνει. Ο Μπελόκιο βέβαια ως άνθρωπος τής Άριστεράς τών άνήσυχων Μάηδων δέν κρύβει τήν πικρία του γι' αυτές τές εξελίξεις. Πικρία πού ή ένοχοποιητική καθολική του παιδεία τή μετατρέπει σέ σατιρική πρόκληση, γιά παράδειγμα στή σκηνή τής γελοιοποίησης του Λένιν, ίερού συμβόλου τής επανάστασης μέχρι χθές ή προχθές. Πικρία πού, τό κυριότερο, μέ τό δημοσιογραφικό επίπεδο πού εκφράζεται, δέν αφήνει τά περιθώρια γιά ώριμότερες σκέψεις. Πού δέν τές άναζητά κανείς σώνει και καλά από ένα οποιοδήποτε έργο όταν μπορεί άπολαυστικά και παιδευτικά νά κινείται μόνο στό επίπεδο τών έπισημάνσεων.

Όμως ό Μπελόκιο διεκδικεί αυτές τές σκέψεις, απόδειξη ή άνεκδιήγητη άναφορά στό νόμο τής Άντιγόνης, περί τό τέλος, πού έρχεται νά δικαιώσει τήν επανάσταση τών έρωτευμένων σ' έναν κόσμο άδιάφορων και ώφελιμιστών Κρεόντων. Πρόκειται βέβαια γιά τήν κορυφαία αντίφαση καθώς οι επαναστάτες του έρωτα μετά βδελυγμίας άποκηρύσσουν κάθε σκέψη ή σύστημα σκέψης πού δραματίζεται τήν άλλαγή του κόσμου. Μάλλον τό νέο κομφορμισμό άτενίζουν μέ δάκρυα στά μάτια και ήρεμη άνακούφιση. Όμως ό,τι έχει προηγηθεί, είναι πολύ βαρύ γιά νά γεμίσουμε κι έμεις μ' αυτή τήν άβάσταχτη έλαφρότητα τής άπαισιόδοξης αισιοδοξίας.

Τό δχημα του «διαβόλου στό κορμί» μέ τό όποίο ό Μπελόκιο θέλει νά διασχίσει τόν άνασυγκροτούμενο κόσμο τών νικητών γιά νά ύποδειξει τή μόνη έναπομένουσα έστία αντίστασης σ' αυτόν, δέν είναι παρά μιά ξαναστιλβωμένη άντίκα. Γοητευτική γιά εκθέσεις αλλά άκατάλληλη γιά δρόμους ταχείας κυκλοφορίας. Και ό Μπελόκιο μοιάζει όλο και πύο γοητευμένος από τό εύρημά του. Τόν άέρα, τές κινήσεις, τό γέλιο, τά βλέμματα, τούς φωτισμούς, τά χρώματα. Δέν είναι τυχαίο δι κατανανοώντας τές προθέσεις του, οι διαφημιστές τής ταινίας μετέτρεψαν τόν τίτλο τής από τό άφηρημένο *Διάβολος στό κορμί* στό εξαιρετικά συγκεκριμένο *Διάβολος στό κορμί τής*. Γιατί όλα τά ύπόλοιπα ύποτάσσονται, είναι τό έν παρενθέσει σκηνικό άνάδειξης αυτής τής γοητείας του «κορμιού», και διχι ενός, άπλως, όμορφου κορμιού. Ένός μοντέρνου κορμιού γιά νά τό πούμε άνώδυνα. Ένός πολυδιαφημισμένου κορμιού γιά νά τό πούμε μέ ακρίβεια, αυτού πού τά βίντεο-κλίπ, τά σπότ τών καλσόν και άρωμάτων ύποβάλλουν καθημερινά ως μέτρο κοινής αισθητικής. Στόν μαζικό συναγεμνό τών αισθήσεων. Τό είδωλο εκατομμυρίων γυναικών, τήν όνειρωξη εκατομμυρίων άνδρών. Όλοι αυτοί καλούνται στήν έστία αντίστασης, τόν έρωτα, άφού πρώτα δοκιμαστούν στήν κατασκευή του άξίεραστου είδωλου-όνειρου τους. Δηλαδή άφού πρώτα καταθέσουν κάθε άντίσταση στό βωμό τής μαζικής κατανάλωσης και τής εικόνας του «πάθους» πού αυτή καλλιεργεί. Είναι αυτή ή προϋπόθεση πού άναγκάζει τούς ανθρώπους του καιρού μας νά ζήσουν τήν εικόνα και διχι τό πάθος. Τήν έτερόνομη κατασκευή και διχι τήν αυτόνομη δημιουργία. Άδειάζοντας ταυτόχρονα τό ίδιο τό έρωτικό πάθος από τήν άρχαία κοινωνική δυναμική του.

Μιλήσαμε γιά ούσιαστικότερη συγγένεια τών δύο ταινιών. Και οι δύο άναφέρονται στή σύγχρονη κοινωνία αλλά δέν είναι πολιτικές ταινίες μέ τήν ευρύτερη έννοια του όρου. Τό ανακάτεμα του κοινωνικού ύλικού πού επιχειρούν δέν ξεφεύγει από τά στερεότυπα του «κόσμου πού χάνεται» (Άγγελόπουλος) ή τά στερεότυπα του «γενναίου νέου κόσμου» πού διαφαίνεται μέ τήν πλήρη (;) επικράτηση του άμερικανικού τρόπου ζωής (Μπελόκιο). Γι' αυτό τό κοινωνικό τους ύλικό παραμένει, και μετά τήν εκθεσή του από τές έν λόγω ταινίες, ίεραρχημένο όπως πρίν. Έδώ από τούς διαφημιστές, εκεί από τούς δημοσιογράφους, παρακάτω από τούς πολιτικούς του «έκσυγχρονισμού». Κατά τοϋτο έν τέλει πράγματι και οι δύο ταινίες μιλάνε γιά τήν ήττα τής Άριστεράς. Ός προϊόντα τής κρίσης του λόγου τής όμως και διχι ως λόγος γιά τήν κρίση τής. Ός προϊόντα μέ σημαντική έμπορευματική άξία —διχι άπροσδόκητα, θά πρόσθετα— άν κρίνω από τές γεμάτες αίθουσες σέ έποχές άνάποδες γιά τόν πραγματικό πολιτικό κινηματογράφο.

Λεωνίδας Λουλούδης

Ο Σαββόπουλος μπροστά στην ΕΡΤ τραγουδάει με την κιθάρα που τό σήμα της εκπομπής του. Φωτογραφίες του Τσιτσάνη, της Βέμπο, του Χαιρόπουλου, του Παπαϊωάννου, του Γούναρη. Μιά γοργόνα πού αναδύεται από τή θάλασσα. Πίσω της —γι' αυτό δέν φαίνεται— ό Μεγαλέξαντρος. Και μετά ή εκπομπή. Πάρε, λοιπόν, πασά μου τήν όδοντόβουρτσά μου, ό Σαλονικιός και ό Χόμο Σοσιάλις, ή όπερα του Ψηλού και ό κοντός μέ τή γραβάτα, Γιοκαρίνης — Λίτσα σημειώσατε χί και ό γραμματέας μαζί μέ τόν αλήτη, ό φονιάς μέ τό θύμα άγκαλιά. "Όλα ανάκατα, άτακτα ριγμένα, ό ένας πάνω στόν άλλον, φευγαλέα πρόσωπα και περαστικοί ήχοι. Κομπούζιο. "Ετσι έγραψαν οι λίγες άρνητικές κριτικές για τήν εκπομπή του Διονύση Σαββόπουλου «Ζήτω τό έλληνικό τραγούδι». Σωστά. Μόνο πού ή άταξία ύπάρχει άκριβώς για νά μπει μιά τάξη. Του 'παν ότι δέν έχει άποψη. Μά άποψη του είναι άκριβώς ότι αυτή ή άταξία άποκαθιστά τήν τάξη. Τήν βαθυτέραν τάξιν των πραγμάτων, πού θά 'λεγε και ό ίδιος.

Ας βάλουμε λοιπόν μιά τάξη. «'Εκπομπή κάνουμε, όχι μάρκετινγκ», έξηγει ό Σαββόπουλος. Δέν έχει δίκιο, κάνουν και από τά δύο. Στην εκπομπή, τή μερίδα του λέοντος τήν παίρνει τό σημερινό τραγούδι μαζικής παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης, τό βιομηχανοποιημένο τραγούδι μέ «ήμερομηνία λήξεως». 'Εκείνο άκριβώς πού μάς «μαθαίνουν» άμέτρητες ραδιοφωνικές εκπομπές, εκείνο πού βιάζονται νά τό μάθουμε αυτή τή στιγμή, νά άποσβεστεί αυτή τή στιγμή, γιατί σέ ένα μήνα θά 'χει πιά κυκλοφορήσει τό επόμενο. "Όλοι οι δίσκοι (όχι όλα τά τραγούδια) πού άπασχολούν τήν

Ανάκατοι ήχοι και στίχοι έθνικοί

εκπομπή είναι άπαράβατα σημερινό, «δέν άσχολούμαστε μέ άνατυπώσεις», διευκρινίζει ό Σαββόπουλος οι τηλεθεατές καλούνται νά ψηφίσουν κάποιο από τά τραγούδια μέ ήμερομηνία συσκευασίας μετά τό Πάσχα· οι στατιστικές από τά δισκάδικα άφορούν μοιραία τους τρέχοντες δίσκους· οι στατιστικές για τό πόσες φορές άκούγονται τά τραγούδια από τό ραδιόφωνο πάλι τους φρέσκους δίσκους αιχμής άφορούν. "Ερευνα άγοράς, πού λένε.

Τό μάρκετινγκ

Σέ ένα μεγάλο τουλάχιστον μέρος της εκπομπής, πρωταγωνιστές είναι οι δισκογραφικές εταιρείες γιατί πρωταγωνιστεί τό εμπόρευμα. Τίς άνάγκες τους άλλωστε ό Σαββόπουλος τίς ξέρει άπ' τά μέσα. «Βρισκόμαστε σέ τέτοιο στάδιο πού είναι χρήσιμες όλες οι έλληνικές εκπομπές. Κάθε κριτική είναι πολυτέλεια σήμερα...», δηλώνει ένας άμεσα ενδιαφερόμενος. Και οι νόμοι της άγοράς είναι άμείλικτοι, πρέπει νά έξασφαλίσουν οι όροι του έλεύθερου ανταγωνισμού. Γι' αυτό παρουσιάζονται όλοι άνεξάρτητα οι νέοι δίσκοι χωρίς σχόλια. Γι' αυτό ό Σαββόπουλος τρώει πάντα τά

δέκα πρώτα λεπτά εξηγώντας λεπτομερώς τους άντικειμενικούς κανόνες του παιχνιδιού. Γι' αυτό και οι δημοσκοπήσεις, οι στατιστικές. Φήμες και ψευτιές, άνοησίες και στατιστικές, πού τραγουδούσαμε παλιότερα. 'Εξ ου και ό κομπούτερ, άντικειμενικός κριτής και καταγραφέας. 'Εξ ου και ή τεχνοκρατική φάτσα του κ. Κακίση, χειριστή του μηχανήματος, πού έγγυάται τήν αλήθεια των πορισμάτων. «Γιά νά δούμε τα...», λέει σέ κάποια στιγμή ό τελευταίος όσπερ Γιομπαζολιάς της μουσικής.

Ο κομπούτερ, έχοντας κωδικοποιήσει τά τραγούδια, έχοντας δώσει από έναν αριθμό στό καθένα, έχει ήδη νομιμοποιήσει και τήν άθροισιμότητά τους. Τό ένα πιά πάνω, τό άλλο πιά κάτω, τό άθροισμα μένει ίδιο. 'Η παράθεση έμπορευμάτων είναι στό κάτω κάτω θεμιτή. 'Αλλά ή εκπομπή δέν έχει μόνο «τεχνική» πλευρά· ούτε θέμα της είναι μόνο τό σημερινό έλληνικό τραγούδι. Γιατί τά τραγούδια, εκτός από έμπορεύματα, είναι και τραγούδια. Γιατί εκτός από τή συγχρονία ύπάρχει και ή διαχρονία, εκτός από τό όριζοντιώς ύπάρχει και τό καθέτως, εκτός από τήν άγορά ύπάρχει και ή νοσταλγία. 'Εκτός από τή λογιστική ύπάρχει και ή μουσική, εκτός από τίς πωλήσεις ύπάρχει και ή ψυχή, εκτός από τήν οικονομομετρία ύπάρχει και ή γεωγραφία. 'Εκτός από τήν οικονομία ύπάρχει και ή ιδεολογία. Τά άθροίσματα δέν ύπαγορεύονται μόνο από λογιστικούς λόγους: είναι μέρη ενός ευρύτερου άθροίσματος.

Η μεγάλη οικογένεια

Σάββατο 8 Νοεμβρίου. 'Ανοίγουν τά κέντρα, μάς λέει ό Σαββόπουλος. Αυτό τό μοναδικό έλληνικό φαινόμενο ζωντανής μουσικής πού, «μέ πόλεμο και ειρήνη, μέ δημοκρατία και δικτατορία», συνεχίζει τό δρόμο του. Και πράγματι, τό φαινόμενο και σύνθετο είναι και πλούσιο, άλλωστε τά κέντρα και ή ζωντανή μουσική διασκέδαση δέν είναι ίδιο πράγμα παντού ούτε παραμένει ίδια ή λειτουργία τους μέσα στόν χρόνο. Και

‘Ο Σαββόπουλος, Τό μάρκετινγκ και ή Ρωμιούση

γιά νά μιλήσει κανείς γι’ αυτό χρειάζεται σκέψη, αναζήτηση, άποψη. “Όμως τόν Σαββόπουλο δέν τόν ενδιαφέρουν ώς άπλό φαινόμενο, τόν ενδιαφέρουν ώς έλληνικό φαινόμενο. “Ως «έλληνική πατέντα», όπως λέει. Τόνοι έδώ οι γαρδένιες, σάν κι εκείνες πού τάν έκαναν κάποτε νά τά βροντήξει, όπως μās υπενθύμισε κλείνοντάς μας τό μάτι. Μονά ζυγά δικά του. Γιατί τό βαθύτερο νόημα τής δλης ύπόθεσης είναι ότι ή φεινή σεζόν πού άρχίζει δέν είναι παρά μέρος «τής μεγάλης σεζόν πού βαστάει πενήντα χρόνια». Καί άμέσως σκηνές από κινηματογραφικά έργα: Τσιτσάνης, Μάρκος, Μπιθικώτσης μέ τόν Παπαϊωάννου, καζαντζίδης, Χιώτης, Μοσχολιού, Ζαμπέτας. ‘Ο Σαββόπουλος μās ξεναγεί στην όμαλή χρονολογική διαδοχή. Καί στή συνέχεια μέ τό σήμα: δλοι έμεις, οι σημερινοί μουσικοί καί τραγουδιστά τών κέντρων, «άπό τέτοιες οικογένειες καταγόμαστε». Ποιοί έμεις; Σκηνές από τά κέντρα: πωλείται όπως είναι επιπλωμένο, σαλάτα τά πράτα, Σάκης Μπουλάς. ‘Από τέτοιες οικογένειες καταγόμεθα, οικογένειες μέλη τής μεγάλης οικογένειας, μέλους κι αυτής τής άκόμα μεγαλύτερης.

Τήν «ισοτιμία» τών τραγουδιών δέν τήν επιβάλλει μόνο ό δισκογραφικός ανταγωνισμός. Τήν επιβάλλει βέβαια καί ό σεβασμός τών γούστων του λαού. Αυτός κρίνει καί ποιοί είμαστε έμεις πού θά τόν κρίνουμε; “Όχι πώς ή έκπομπή δέν κρίνει. Καί μισόλογα πετάει ό Σαββόπουλος —ποτέ δέν κρίνει. Καί μισόλογα πετάει ό Σαββόπουλος —ποτέ συγκεκριμένα, πάντα άσαφή— γιά κάποια μυστηριώδη κακά τραγούδια αλλά καί ή αντιπαθητική φωνή του τζούκ μπός ψιλοκοροϊδεύει: Δώωδεκα... Τελικά τό περιγελάμε τό «Δώδεκα» ή τό σεβόμαστε άφού τό θέλει ό λαός;

Καί γούστα έχει λοιπόν ή έκπομπή καί γούστα διαμορφώνει, μέ άξονα έλαφρολαϊκό σκυλαδικοδημοτικό ρόκ τής περιρέουσας ήχητικής άτμόσφαιρας. Μέ βασική εκπρόσωπό του βέβαια τήν Χαρούλα ‘Αλεξίου, πρώτη πάντα στίς δημοσκοπήσεις καί τίς στατιστικές τής έκπομπής καί νάτην μέ ένα μικρόφωνο στό χέρι σέ δλες τίς μέχρι τώρα έκπομπές νά μās λέει ένα καί δύο τραγούδια: γιάτι αυτή, βλέπετε, δέν τραγουδάει ένα είδος τραγουδιού, δέν είναι άπλή τραγουδίστρια, αυτή ένσαρκώνει τήν ίδια τήν εθνική μουσική ένότητα, τή γέφυρα πάνω από τόν χυλό τσιφτετελιού, έλαφρού, έμβατηρίου, από Κηφισιά μέχρι Περιστερί. Μέ έπίδοξη διάδοχο τήν άλλη έννοούμενη τής άκομπής, τήν ‘Ελευθερία ή θάνατος ή μάλλον καί τά δύο μαζί.

Τά γούστα της όμως ή έκπομπή τά έχει κυρίως ανάγκη γιάτι θέλει νά στοιχειοθετήσει εκείνο τό στοιχειωμένο «δλα πατρίδα μου, κι αυτά κι εκείνα». Γι’

αυτό καί δέν πρόκειται γιά άπλές προσωπικές προτιμήσεις, αλλά γιά «γούστα» πολύ πιό αντικειμενικοποιημένα. ‘Ο κούμπα κούμπα κούμπα τσέρος, εκείνος δηλαδή ό κατεργάρης καμπαλέρος πού είναι διορφος, κορίτσια, φυλαχτείτε, κι έχει βίτσια τρομερά, θέλει άμωρε καί παρά —αυτός λοιπόν χωράει στό σχήμα γιάτι άποτελεί πλέον αντικειμενικοποιημένη, «βιωμένη» Ιστορία. ‘Η Κλειώ Δενάρδου, αντίθετα, μένει άπέξω. “Ισως χωρέσει κι αυτή στό μέλλον όταν «άνακαλυφθεί» καί ή δική της εποχή.

‘Η μουσική ειρήνη

“Έχει δικίο λοιπόν ό Γιάννης Η. Χάρης πού ξεγειρείται, στό τελευταίο ‘Αντί, επειδή όλα μās μιλούν στην έκπομπή γιά τό ότι τό ελληνικό τραγούδι είναι ένα. “Όμως ό Σαββόπουλος δέν προβάλλει αυτή τήν ολοκληρωτική άποψη άποκλείοντας τήν ιδιαιτερότητα, τή διαφορά. ‘Ότε έχει τήν άποψη ότι τά τραγούδια είναι, ή θά ‘πρεπε νά είναι, ίδια. “Ισα ίσα, ό Σαββόπουλος τονίζει τή διαφορά. “Αλλωστε, τά τραγούδια τά φτιάχνουν οι παρέες καί τών ‘Ελλήνων οι κοινότητες, καί αυτές είναι πολλές καί ποικίλες. Μόνο πού οι τελευταίες, παρά τό μιση καί τίς εχθρες, συνδέονται, ταυτίζονται σέ ένα άλλο, ύψηλότερο, έξωμουσικό επίπεδο. ‘Επομένως καί τά τραγούδια τους, άφού είναι ελληνικά, ό,τι διαφορές καί άποχρώσεις νά έχουν, από όποιους δρόμους καί νά ‘ρχονται, στην πραγματικότητα υπόκεινται σέ μία βαθύτερη, έσώτερη σύνδεση. Σέ μία ταυτότητα γένους. Αυτό είναι τό ελληνικό τραγούδι. “Ισως λοιπόν ή έμφαση νά βρίσκεται στό άρθρο. ‘Αλλά αυτό ισχύει γιάτι πρόκειται γιά τό ελληνικό τραγούδι. Δέν είναι τό τραγούδι ένα. ‘Η ‘Ελλάδα είναι μία, γι’ αυτό καί έχει ένα τραγούδι. Αυτή είναι λοιπόν ή βαθύτερη τάξη πραγμάτων πού μās φάνηκε στην άρχή γιά μουσική άταξία.

Τό πράγμα φυσικά πάει μακριά. ‘Η ένότητα του τραγουδιού προέρχεται από τήν ένότητα τής πατρίδας μας καί έτσι, άν ή Βέμπο τραγούδησε γιά τόν Πατακό καί τή γιορτή του στό Καλλιμάραρο, χαλάλι της: «‘Ο πραγματικός καλλιτέχνης είναι υπεράνω μικροπολιτικής». Δηλαδή τό τραγούδι είναι υπεράνω πολιτικής καί τών έγκοσμίων γενικών. Στο ντοκιμαντέρ γιά τή συμπιλίωση Βαφειάδη—Τσακαλώτου, ό Σαββόπουλος είχε πεί διδακτικά στό πανελλήνιο: «Μέσα στην πίστα του Τσιτσάνη ένώθησαν δλοι οι ‘Ελληνες, ή μουσική έκανε τόν ‘Ελληνα νά αισθανθεί στά βάθη τής ψυχής του ότι είναι ίδιος μέ τόν παινό του». Καί ό Ζάχος πάλι, τό πάλι ποτέ πρώτο όνομα του δημοτικού τραγουδιού, έχει φυσικά τή θέση του στην έκπομπή. Γιά νά μās τραγουδήσει

όχι δημοτικό αλλά τό εθνικό βέμπειο «Τής ‘Ελλάδος παιδιά». ‘Ο Ζάχος του δημοτικού σέ εθνικό ρόλο. ‘Αλλά καί ό Ζάχος τών ‘Ενόπλων, κάπου εκεί στά ‘55, τήν Κυριακή τό πρωί μετά τή λειτουργία καί τό δεκάλεπτο κήρυγμα του Μυριβήλη.

‘Η έκπομπή του Σαββόπουλου, δσον άφορά λοιπόν τή μουσική, κάνει αυτό: θέτοντας τήν άμχανία του στην ύπηρεσία τής βιομηχανίας, εξαφανίζει τίς διαφορές καί στίς διαδικασίες παραγωγής τών τραγουδιών καί στίς διαδικασίες ύποδοχής καί άποδοχής τους. Δρασκελίζει άσταμάτητα τά όρια ανάμεσα στά είδη, προκρίνοντας τό μέγα ιδεολογικό όριο του γένους. ‘Ορκίζεται στό όνομα του Τσιτσάνη τσουβαλιάζοντάς τον μέ τή Μοσχολιού καί τόν Ζαμπέτα, ξεχνώντας ότι μέ τήν «άηδονόλαλη» Ρόζα ‘Εσκενάκι ό Τσιτσάνης δέν συνεργάζονταν γιάτι, πολύ άπλά, ύπηρετούσαν «διαφορετικά είδη». ‘Αντί νά χωρίσει, ένώνει. Δηλαδή άμβλύνει τίς αντίστασεις άπέναντι στην δλο καί πιό όμογενοποιούμενη μουσική πραγματικότητα προάγοντας τόν έφησυχασμό, τόν κονφορμισμό. Κονφορμισμό στον όποιο φυσικά έχει περιπέσει, έπιθετικά μάλιστα, πριν άπ’ όλους ό ίδιος. Είναι εκείνος ό κονφορμισμός πού συνοδεύει τήν αντικατάσταση τής δημιουργίας, τής παραγωγής, από τό σχόλιο, από τήν ιδεολογία. ‘Ο κονφορμισμός πού θέλει νά μās κάνει νά πιστέψουμε ότι τό «Βρώμικο ψωμί» δέν έχει τελικά τίποτα νά χωρίσει μέ τό «‘Ετσι έ; Τώρα νά δεις τί θά σου κάνω», ότι ό «Μπάλλος» δέν είναι παρά ή άλλη θεση τής «Μπαντίνια ντέ κόκο», ότι ή θεία Μάρω δέν είναι άλλη από τή «Μαίρη, τή Μαιρούλα, τό Μαιράκι σου». Πού θέλει νά καταργήσει τά όσα δηλαδή καί ό ίδιος ό Σαββόπουλος είχε δείξει κάποτε όταν μαχόταν, συγκρουόταν, σίπουσε, άπέριπτε, καταδίκαιζε, άντιστεκόταν, συνέθετε καί άποσυνέθετε, τολμούσε. ‘Υπήρχε. Καθηγήτρια, πιθανότατα τών ‘Ορθοκευτικών ή έστω τών ‘Αρχαίων, τό έπεε στην Πρώτη καλύτερα άπ’ όσο θά μπορούσαμε νά τό πούμε έμεις: «Μου άρέσει ή έκπομπή. Είναι συγκροτημένη καί μέ σεβασμό στην Παράδοση. Καί τόν είχα παρεξηγήσει τόν Σαββόπουλο μέ τά τραγούδια του. Μεγάλη διαφορά». “Έχασε τό κοινό του αλλά βρήκε τό εθνικό άκροατήριό. Σήμερα μάλιστα πού δηλώνει ότι ψηφίζει στίς εκλογές ποτέ τό ‘να ποτέ τ’ άλλο «μέ βάση τά συμφέροντα του έθνους».

Σαββόπουλο άκούγαμε καί Σαββόπουλο δέν βλέπαμε. Τώρα τόν βλέπουμε αλλά δέν τόν άκούμε. Ζητάει τό ελληνικό τραγούδι καί τό βρίσκει μόλις έχασε τό δικό του. ‘Επειδή έχασε τό δικό του. ‘Αφού δέν είχες νέα ευχάριστα νά πεις καλύτερα ά μή μās πεις κανένα, πού λέει καί εκείνο τό ελληνικό παραδοσιακό τραγούδι του Ντύλαν.

Γιώργος Καρράς

ΒΙΒΛΙΟ

1

ΑΝΤΡΕ ΓΚΟΡΖ

«Οί δρόμοι του παραδείσου»
Μετάφραση – Έπιμέλεια Χριστίνας
Σταματοπούλου, έκδόσεις «Κομμούνα»,
Αθήνα 1986

Τό έργο αυτό του Γάλλου δημοσιογράφου και θεωρητικού Άντρέ Γκόρζ έχει ένα χαρακτηριστικό υπότιτλο: «ή επιθανάτια άγωνία του καπιταλισμού», πράγμα πού προοιδαίνει τόν αναγνώστη για τή θέση του συγγραφέα. Άλλωστε τό πρώτο και κύριο μέρος του έργου, μέ τόν επίσης χαρακτηριστικό για τίς άπόψεις του τίτλο «είκοσιπέντε θέσεις για νά κατανοήσουμε τήν κρίση και νά βγοῦμε άπ' αυτή άπό τά άριστερά», δέν αφήνει καμιά άμφιβολία.

Πράγματι ό Γκόρζ θεωρεί ότι ό σύγχρονος καπιταλισμός είναι νεκροζώντανος: είσήλθε στή φάση αυτή μέσα άπό τίς αντίφάσεις πού του προκάλεσαν ή ανάπτυξη τής μικροηλεκτρονικής και τής νέας τεχνολογίας γενικά, γιατί «κατάρτησαν» ζωντανή έργασία και τήν αντικαθιστούν μέ τή νεκρή έργασία τών μηχανών τής υπεραυτοματοποιημένης παραγωγής. Αυτή, άκριβώς ή ιστορική μεταλλαγή, στερεί άπό τόν καπιταλισμό τίς δυνατότητες ανάπτυξης πού ως τώρα είχε, δεδομένου ότι οι άγορές πού θά άπορροφούσαν τήν υπερπαραγωγή στενεύουν άφ' ενός διότι εκδιώκεται άπό τήν παραγωγή όλοένα και αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού άρα άγοραστών, άφ' έτέρου διότι στόν φτωχό κόσμο, στόν τρίτο κόσμο, δέν υπάρχουν αξιόχρεοι καταναλωτές «ούτε καν για τά προϊόντα τών έδαφών πού έχουν ύφανάξει οι γαιοκτήμονες και οι πολυεθνικές». Ό Γκόρζ επίσης παρατηρεί ότι ό κενστανισμός έχει ιστορικά ξεπεραστεί, καθώς και ή μορφή κράτους πού, κυρίως μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, εί-

χαν άναδειχθεί, δηλαδή τό κράτος Προνοίας και τό κράτος Εϋημερίας. Τώρα τή θέση τους παίρνει ό όλοένα και περισσότερο αυξανόμενος έλεγχος, ή επιτήρηση τής μάζας τών άποκλεισμένων άπό τήν παραγωγική, ή διαδικασία ένσωμάτωσης, και όλες οι τεχνικές τής χειραγώγησης και του αυταρχισμού.

Αυτή ή γενική θεώρηση επιτρέπει στό συγγραφέα νά διαπιστώσει ότι έχουν ξεπεραστεί οι ιστορικά γνωστές μορφές δράσης τής έργατικής τάξης. Άλλωστε στό πριν άπό 5-6 χρόνια έργο του Άντίο στό προλεταριάτο είχε τονίσει μέ έμφαση ότι ή έργατική τάξη έπαυε πλέον νά άποτελεί τό επαναστατικό ύποκείμενο, γιατί στίς μέρες μας γίνεται άλληλέγγυα μέ τό κεφάλαιο στήν προσπάθειά της νά διατηρήσει τήν προνομιακή κοινωνική της θέση έντός τής παραγωγικής διαδικασίας. Τό λόγο έπομένως έχει ό κόσμος τής μή έργασίας, ό κόσμος τής «μή τάξης τών μή εργαζομένων», ό κόσμος δηλαδή πού δρᾷ και κινείται έξω άπό τό χῶρο τής έργασίας είτε στό πλαίσιο του έλεύθερου χρόνου είτε ως άνεργος είτε ως άτοαπασχολούμενος είτε ως έπιδοτούμενος.

Καταλήγει έτσι στήν πολιτική του θέση για τήν αντικειμενική δυνατότητα έξόδου άπό τόν καπιταλισμό πού προαναγγέλλει στήν αρχή του βιβλίου του, τής όποιος τό κομβικό σημείο είναι ή πάλη για τή γενικευμένη μείωση του χρόνου τής έργασίας για όλους: άν, ύποστηρίζει, στόν άναπτυγμένο κόσμο περάσουμε στίς 20.000 ώρες έργασίας —σήμερα είναι 40.000 κατά

μέσον όρον στή διάρκεια τής ζωής— τότε ούτε τό βιοτικό επίπεδο πρόκειται νά πέσει, άκριβώς χάρη στήν υπερπαραγωγικότητα τής σύγχρονης τεχνολογίας αλλά και για καπιταλισμό δέν θά πρόκειται νά μιλάμε: διότι όπως λέει και ό Μάρξ ό πραγματικός πλούτος τής κοινωνίας θά είναι ό έλεύθερος χρόνος.

Στό σημείωμα αυτό δέν θά θέλαμε νά συζητήσουμε τίς θέσεις του Γκόρζ, πού άλλωστε συναντούν αντίστοιχες μάς όλόκληρης θεωρητικής τάξης τής άριστερας στή Δυτική Εϋρώπη αυτοχαρακτηριζόμενης ως οικολογικής είτε όχι. Μιά γενική παρατήρηση μόνο: ό Γκόρζ κατά τή γνώμη μας ύποτιμά τίς πραγματικές δυνατότητες και τή δυναμική του καπιταλισμού. Οι σωστές του διαστάσεις για τήν αυξανόμενη μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου και τήν αύξηση τής όργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, ενῶ μάς εισάγουν, όντως, σέ μία νέα ιστορική φάση, δέν προαναγγέλλουν ούτε τήν αυτοκαταστροφή του καπιταλισμού ούτε τό βάλτωμά του: προαναγγέλλουν άπλως τήν είσοδο σέ μία νέα ιστορική φάση μεγάλης διάρκειας αντίστοιχη εκείνης τής βιομηχανικής επανάστασης του 19ου αιώνα. Τοῦτο σημαίνει ότι ή έξοδος άπό τόν καπιταλισμό δέν μπορεί νά ύπακούσει στό άπλοϊκό σχήμα τής «ύπερβασης» τών παραδοσιακών ύποκειμένων και τήν προτεραιότητα τής «μή τάξης τών μή εργαζομένων».

Όπως και νά 'χει τό πράγμα θά θέλαμε νά τονίσουμε ότι *Οί δρόμοι του παραδείσου* είναι ένα βιβλίο πού δέν πρέπει νά περάσει άπαρατήρητο. Πνεύμα άνήσυχο και διεισδυτικό ό συγγραφέας του δίνει πλούσιο υλικό για τό θεωρητικό στοχασμό, ενῶ παράλληλα ή κριτική του σέ παραδεγμένες καταστάσεις, σέ ταμπού και άδράνειες μπορεί νά ζωογονήσει διαμάχες και προβληματισμούς. Ειδικά στίς μέρες μας πού ή ένασχόληση μέ «τέτοια» ζητήματα μοιάζει πλέον ύπόθεση του περιθωρίου.

Δημ. Μηλιάκης

Επισημάνσεις

‘Η αναστολή μίας έκδοσης

‘Η σελίδα αυτή κανονικά είναι αφιερωμένη στα άλλα έντυπα. Περιλαμβάνει δηλαδή μικρές επισημάνσεις δικές μας για ό,τι αξιοπρόσεκτο γράφεται στον περιοδικό τύπο, ιδιαίτερα δέ —δχι όμως και αποκλειστικά— στα ιδεολογικοπολιτικά συγγενή με μās φύλλα. Για τήν «πρεμιέρα» όμως θα κάνουμε μιάν εξαίρεση, πιά σωστά μιάν αντιστροφή. Θα αναδημοσιεύσουμε δηλαδή όσα άλλοι επισημάναν για μās με άφορη τήν αναστολή τής έκδοσης του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη* και τήν τακτική επανέκδοση του *Πολίτη*. Μαζί με τίς ευχαριστίες μας σέ όσους μπήκαν στό κόπο νά αναφερθούν στήν έκδοτική προσπάθεια πού έχουμε αναλάβει, ός διευκρινίσουμε ότι κάθε τυρούσα επικριτική αναφορά τής στήλης σέ άρθρα άλλων εντύπων —σέ άρθρα και όχι βέβαια στά ίδια τά έντυπα— δέν θά ύπαγορεύεται παρά από τή διάθεση νά προσωθήσουμε έναν έστω και ύποτυπώδη διάλογο πάνω σέ κρίσιμα θέματα ούσίας.

‘Η αναστολή τής έκδοσης του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*, από τό επόμενο τεύχος τής 17ης ‘Οκτωβρίου, είναι ένα άνησυχητικό σημάδι για έναν δλόκληρο χώρο, ό όποιος έδώ και χρόνια επέλεξε τό δρόμο —δύσκολο και μέ θυσιές— τής κριτικής στάσης. ‘Η έκφραση μιάς άλλης αντίληψης στόν περιοδικό τύπο —αντίθετη μέ τά περιοδικά ποικίλης ύλης— αλλά και μία διαφορετική στάση στά κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά φαινόμενα τής εποχής μας και τά πολιτικά προβλήματα τής άριστερας και του τόπου ήταν τό πλαίσιο αναφοράς του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*. ‘Ομως ή διατήρηση και συνέχιση τής έκδοσης εντύπων αυτού του χαρακτήρα δημιουργεί έλπίδες και διευκολύνει τήν αναγκαία σήμερα αναφορά στό πεδίο τής παραγωγής και διάδοσης τών ιδεών.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

Στή στήλη «Επιλογές»

Γενναίο, μά άξεπέραστο τελικά, τό ρίσκο ενός εντίμου πολιτικού περιοδικού, όταν βοιοδέρνει ανάμεσα στίς έγχρωμες λουστρασιόν «ποικιλίες». ‘Ο *Δεκαπενθήμερος Πολίτης* άνέστειλε από προχθές τήν κυκλοφορία του, αφήνοντας τό πεδίο ελεύθερο στό άνθεκτικότερο ‘Αντί (πού βλέπει κι αυτό τους άναγνώστες του νά μειώνονται σταθερά).

‘Ο *Δεκαπενθήμερος Πολίτης* παρουσίαζε ώστόσο μιά ουσιώδη διαφορά από τά αντίστοιχά του: πρότεινε μιά συγκεκριμένη πολιτική άποψη πού κατέθετε εύθαρσώς, κάθε κρίσιμη στιγμή, άν και αυτό τόν έμπλεκε μοιραία στίς βαρετές λεπτολογίες τών έσωτερικών τριβών τής. ‘Η στάση αυτή τόν έτίμησε, μά και του εκόστισε ακριβά, τώρα πού όλοι καλλιεργούν τό φλόο και κάθε συνέπεια κρίνεται άλαζονικά.

Πίσω λοιπόν, στόν *Πολίτη*, πού θά εκδίδεται κάθε 15η του μηνός, φιλοδοξώντας νά τέμνει τή θεωρητική έρευνα του παλαιού μηνιαίου *Πολίτη* μέ τήν επικαιρική άνάλυση του *Δεκαπενθήμερου*. Ευχές στό ευγενές ύβριδιο.

Στάθης Τσαγκαρουσιάνος

η νέα ΔΙΚΟΛΟΓΙΑ

‘Ο Δεκαπενθήμερος

Μέ τήν έκδοτική ομάδα του *Πολίτη* και του *Δεκαπενθήμερου Πολίτη* μās συνέδεε και μās συνδέει κάτι περισσότερο από δεσμούς μοιβαίας εκτίμησης. ‘Αλλωστε, πολλοί βασικοί συνεργάτες τής *Νέας Οικολογίας* είναι και συνεργάτες τών πιά πάνω εντύπων και ορισμένοι από εκεί ξεκίνησαν τήν τερί τόν γραπτό λόγο δραστηριότητά τους. ‘Ετσι, ή αναστολή τής έκδοσης του *Δεκαπενθήμερου* για κυκλοφοριακούς λόγους, και σως και για λόγους φυσικής κόπωσης τής ομάδας πού τό εκδίδει, δέν μπορεί παρά νά μās λυτεί. Ευχόμαστε δλόψυχα ή επανέκδοση σέ τακτική βάση του *Τολίτη* τή 15η κάθε μηνός νά σημαίνει και κυκλοφοριακή αναζάθμιση — κυρίως όμως τήν επιτυχή συνέχιση μιάς προσπάθειας του εκλεισε ήδη μιά δεκαετία και του έκανε τό έντυπο αυτό νά θεωρείται από πολλούς ως τό έγκυρότερο μιάς δλόκληρης εποχής. Αυτό τόσο γιατί ή συνεπής στάση πός τά κοινωνικά πράγματα είναι σήμερα τό ζητούμενο όσο και διότι τά λίγα πραγματικά «πολιτιστικά προϊόντα», πρέπει και σ’ αυτόν τόν τόπο νά άποκτήσουν μιά συνέχεια.

‘Ισως ό *Δεκαπενθήμερος* —μετά από τρία χρόνια άνελλιπούς κυκλοφορίας— νά έπσε θύμα τής κριτικής του στάσης, κάτι

πού δέν άνέχεται πλέον ό κοινωνικός μας έψουχασμός. ‘Ομως ή αναστολή τής έκδοσης είναι ιδιαίτερα άνησυχητικό φαινόμενο για τά λίγα έντυπα πού έννοούν νά άντιστέκονται παρά τίς οικονομικές και άλλες δυσκολίες, χάρη στόν ήρωισμό τών συνεργατών τους. Καθώς οι καιροί είναι δύσκολοι και τό διάβασμα δέν «φοριέται», καθώς τό βίντεο και ή ιδιώτευση ύποκαθιστούν τήν πολιτική σκέψη και τή συμμετοχή στά κοινά, νιώθουμε κι έμεις ότι πρέπει νά έντεινουμε στό έπακρο τίς προσπάθειές μας για νά κρατήσουμε τή θέση πού κατακτήσαμε μέχρι σήμερα.

‘Όσο για τόν μηνιαίο *Πολίτη*, είμαστε βέβαιοι ότι θά πλατύνει και πάλι τόν ελάχιστο ζωτικό χώρο όπου όλοι έμεις κινούμαστε.

σοσιαλιστίς

Παρά τά δάκρυα —κροκοδείλια ή ειλικρινή— πού έσπευσαν νά χύσουν όρισμένοι, ό *Δεκαπενθήμερος Πολίτης* δέν εκλεισε. Αυτό πού εκλεισε είναι ή δεκαπενθήμερη παρένθεση μιάς έκδοσης πού κρατάει ήδη δέκα χρόνια. Καλή τύχη λοιπόν στό καινούριο ξεκίνημα του μηνιαίου *Πολίτη*.